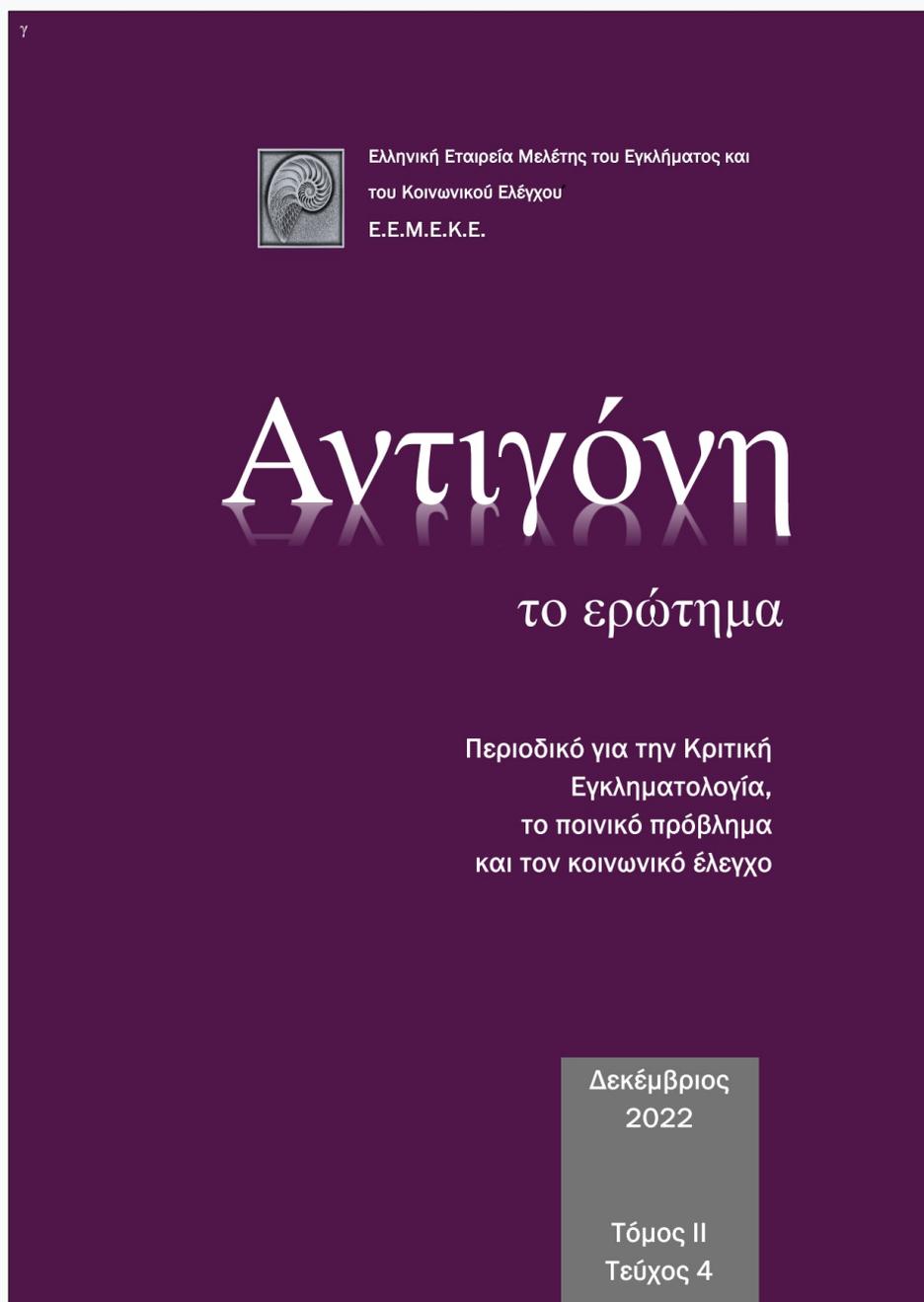

Αντιγόνη: the question

Vol 2, No 4 (2022)

Αντιγόνη: The question

Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος
και του Κοινωνικού Ελέγχου

Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.

Αντιγόνη

το ερώτημα

Περιοδικό
για την Κριτική Εγκληματολογία,
το Ποινικό Πρόβλημα
και τον Κοινωνικό Έλεγχο

Δεκέμβριος

2022

Τόμος II

Αρ. 4

Αντιγόνη, το ερώτημα

Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.)

Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση για την Κριτική Εγκληματολογία,
το Ποινικό Πρόβλημα και τον Κοινωνικό Έλεγχο

Αντιγόνη, the question

Greek Society for the Study of Crime and Social Control (GRSSCSC)

Semi-annual Scientific Review on Critical Criminology, the Penal Problem and Social Control

Συντακτική Επιτροπή

Σοφία Βιδάλη, Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, Στράτος Γεωργούλας, Όλγα Θεμελή, Νικόλαος Κ. Κουλούρης,
Χρήστος Κουρουτζάς, Γιώργιος Παπανικολάου, Ειρήνη Σταμούλη, Γιάννης Πέτσας

Επιστημονική Επιτροπή

Έφη Αβδελά, Ομ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Αθηνά Αθανασίου, Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο,
Βασιλική Αρτινοπούλου, Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αλέξανδρος Κεσσόπουλος, Επίκ. Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κώστας Κοσμάτος, Επίκ. Καθηγητής, Δ.Π.Θ., Μαρία Κρανιδιώτη, Επίκ. Καθηγήτρια,
Ε.Κ.Π.Α., Γιώργος Νικολόπουλος, Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Χάρης Παπαχαλαράμπος, Αν.
Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κύπρου (CY), † Στέφανος Παύλου, Καθηγητής, Δ.Π.Θ., Δήμητρα Σορβατζιώτη,
Αν. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας (CY), Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου, Καθηγήτρια, Α.Π.Θ.,
Τόνια Τζαννετάκη, Επίκ. Καθηγήτρια, Ε.Κ.Π.Α., Δημήτρης Χριστόπουλος, Καθηγητής, Πάντειο
Πανεπιστήμιο, Iñaki Rivera Beiras, Professor, University of Barcelona (SP), David Brotherton, Professor, City
University of N.Y. (U.S.A.), George Rigakos, Professor, Carleton University (CA), Vincenzo Ruggiero, Professor,
Middlesex University (UK), Dina Siegel, Professor, Utrecht University (NL), René Van Swaaningen, Professor,
Erasmus University (NL), Valeria Weis, Associate Professor, University of Buenos Aires (AR), Damian Zaitch,
Associate Professor, Utrecht University (NL).

Επιστημονικοί συνεργάτες

Βίκυ Βασιλαντωνοπούλου, Άννα Κασάπογλου, Δημήτρης Κόρος, Δημήτρης Παρασκευόπουλος,
Μαρκέλα Σιταρά, Σοφία Σπυρέα, Αθανάσιος Χουλιάρας.

Επικοινωνία: Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.: grsscsc@gmail.com

Υπεύθυνος επικοινωνίας: Για την Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.: Ε. Σταμούλη

Γλωσσική επιμέλεια: Στέλιος Στεμνής

Σχεδιασμός – Επιμέλεια

Μοτίβο εκδοτική Α.Ε., Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Κεντρική διάθεση

Το περιοδικό διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή αρχείων PDF και epub, από την ηλεκτρονική πλατ-
φόρμα www.toposbooks.gr/contents/books2.php?bid=92&bcid=4

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή
του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή
του συγγραφέα.

Ετήσια συνδρομή για pdf: Ιδιώτες: 36€ / Βιβλιοθήκες, Πανεπιστήμια: 60€

Τιμή τεύχους pdf: 20€

Τιμή άρθρου: 5€

Ετήσια συνδρομή για έντυπη μορφή: Ιδιώτες: 50€ / Βιβλιοθήκες, Πανεπιστήμια: 70€

Τεύχος 4 – 2022 • ISSN 2732-8600

4ο Τεύχος Δεκέμβριος 2022

Εκδοτικό σημείωμα..... 5

Η ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΣΧΟΛΙΑ ΣΕ ΔΥΟ ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Γιάννης Πέτσας Το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα υπό την άποψη των εκθέσεων της CPT.....	8
Ιωάννα Δρόσου Αστυνομική αυθαιρεσία και ο Εθνικός Μηχανισμός Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας.....	36

ΑΡΘΡΑ-ΜΕΛΕΤΕΣ

Αφροδίτη Μαλλούχου Η συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη – θύματος στην ποινική δικαιοσύνη ανηλίκων.....	50
Άννα Κασάπογλου Η κοινωνική βλάβη της έμφυλης βίας.....	90
Κωνσταντίνος Σπανός Κριτική αποτίμηση των ευρωπαϊκών Οδηγιών κατά του ξεπλύματος χρήματος και της ελληνικής προσπάθειας υιοθέτησής τους.....	114

ΝΕΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ: ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ – ΠΡΩΤΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Μαρία Αναγνοπούλου Τα προγράμματα απεξάρτησης σε σωφρονιστικό περιβάλλον: η σχέση ποινικού και ιατρικού μοντέλου στη διαχείριση των ναρκωτικών.....	146
Δέσποινα Τζάνη Έγκλημα και τυχερά παιχνίδια: μια εισαγωγική προσέγγιση.....	171

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Σοφία Βιδάλη Πολιτισμική Εγκληματολογία. Βασικές προσεγγίσεις.....	198
---	-----

Issue 4

December 2022

Editorial note.....	5
---------------------	---

THE REPRESSION IN GREECE: COMMENTS IN TWO REPORTS

Giannis Petsas	
The Greek prison system in the light of the CPT reports.....	8
Ioanna Drosou	
Police abuse and the National Mechanism for the Investigation of Incidents of Abuse.....	36

ARTICLES-STUDIES

Aphrodite Mallouchou	
Juvenile offender-victim conciliation in juvenile criminal justice.....	50
Anna Kasapoglou	
The social harm of gender-based violence.....	90
Konstantinos Spanos	
Critical assessment of the European anti-money laundering Directives and the Greek effort to adopt them.....	114

PHD THESES – FIRST PUBLICATIONS

Maria Anagnopoulou	
Rehabilitation programmes in prison environment: the relationship between the penal and medical model in drug management.....	146
Despoina Tzani	
Gambling and crime: an introductory approach.....	171

CONTEMPORARY CRIMINOLOGICAL THEORY

Sofia Vidali	
Cultural Criminology. The basics.....	198

Εκδοτικό σημείωμα

Editorial Note

Η αντεγκληματική πολιτική είναι ένα πεδίο με διεπιστημονικό χαρακτήρα, το οποίο κατά καιρούς διεκδικείται από διάφορες επιστημονικές πειθαρχίες. Ωστόσο, η Εγκληματολογία παραμένει η βασική του αναφορά, παρέχοντας το πλαίσιο συσχέτισης της θεωρίας με την πράξη και σύνδεσης των μέτρων που εφαρμόζονται με τις πραγματικές επιδιώξεις των εμπνευστών τους. Έτσι, τα τελευταία 40-50 χρόνια, η Εγκληματολογία όχι μόνο έχει αναδείξει μοντέλα μέτρων και πολιτικών κατά του εγκλήματος, αλλά αξιολογεί και τους μηχανισμούς ελέγχου της εφαρμογής αυτών των μέτρων, μέσα από το θεωρητικό πρίσμα των επιμέρους σχολών σκέψης που την πλαισιώνουν.

Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα χαρακτηρίζεται, ως γνωστόν, από ένα πλήθος «προτάσεων» και «λύσεων» που δεν είναι όλες προοδευτικές ούτε ανταποκρίνονται στις αρχές και τα προαπαιτούμενα του κράτους δικαίου. Συχνά, μάλιστα, ακόμα και οι προοδευτικοί εγκληματολόγοι διακατέχονται από το άγχος να απαντήσουν στο πρόβλημα, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο με το περιεχόμενο αυτής καθαυτής της απάντησης. Η άμεση αντίδραση στο έγκλημα έχει οδηγήσει σε πλήθος μέτρων και πολιτικών αμφίβολης αποτελεσματικότητας και προβληματικής δικαιοκρατικής αντίληψης, ενώ ένα ρεύμα ποινικού λαϊκισμού έχει εμπεδωθεί και στη χώρα μας. Παρ' όλα αυτά, έχει σημασία να ανοίξει μια συζήτηση για το πώς διαμορφώνεται η αντεγκληματική πολιτική τόσο σε επίπεδο σχεδιασμού όσο και εφαρμογής.

Στο παρόν τέταρτο τεύχος του περιοδικού μας φιλοξενούνται μια σειρά από κείμενα, τα οποία πραγματεύονται ζητήματα αντεγκληματικής πολιτικής με διαφορετικές θεματικές. Παράλληλα, πρόκειται για κείμενα νέων επιστημόνων, εγκληματολόγων, επαγγελματιών ή ερευνητών. Με αυτόν τον τρόπο, η *Αντιγόνη*: το ερώτημα εκπληρώνει και μία βασική της δέσμευση, την προβολή νέων επιστημόνων και την ανάδειξη διαφορετικών αναγνώσεων του εγκληματικού φαινομένου και του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, ακόμη και αν ορισμένες από αυτές δεν εντάσσονται στην επιστημολογική προσέγγιση της Κριτικής Εγκληματολογίας.

Το τρέχον τεύχος περιλαμβάνει ζητήματα επικαιρότητας, με διαχρονική, ωστόσο, σημασία, όπως τα διαρκώς αυξανόμενα περιστατικά έμφυλης βίας, που αναπαράγονται έντονα στον δημόσιο λόγο, αλλά και τα περιστατικά αστυνομικής βίας και αυθαιρεσίας, που, αντίστροφα, συσκοτίζονται και απασχολούν λίγο τη δημοσιότητα. Πιο συγκεκριμένα, στην ύλη του παρόντος τεύχους εντάσσονται δύο μελέτες που

σκολιάζουν και αποτιμούν το έργο δύο πολύ σημαντικών φορέων: της Επιτροπής Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (CPT) του Συμβουλίου της Ευρώπης και του Εθνικού Μηχανισμού για τη Διερεύνηση Περιστατικών Αυθαιρεσίας (ΕΜΗΔΙΠΑ) του Συνηγόρου του Πολίτη. Η CPT είναι γνωστό ότι επισκέπτεται κατά περιόδους και τη χώρα μας. Στην πρόσφατη έκθεσή της αναφέρεται, μεταξύ άλλων, και στην κατάσταση στις ελληνικές φυλακές.

Το κείμενο του Γιάννη Πέτσα, δρ. Σωφρονιστικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, σχολιάζει κριτικά τις εκθέσεις της CPT, με αφετηρία τη δημόσια δήλωση κατά της Ελλάδας το 2011 και με αφορμή την ανακοίνωση της CPT για την απόφασή της να κινήσει την προβλεπόμενη διαδικασία για την έκδοση νέας δημόσιας δήλωσης το 2022, λόγω της συνεχιζόμενης αδιαφορίας των ελληνικών αρχών να λάβουν μέτρα βελτίωσης των κάκιστων συνθηκών κράτησης στις φυλακές και της απαράδεκτης μεταχείρισης των ανθρώπων που κρατούνται σε αυτές. Στο ίδιο πνεύμα συνεχίζει το κείμενο της Ιωάννας Δρόσου, μτδρ. ερευνήτριας του Παντείου Πανεπιστημίου, που επιχειρεί έναν κριτικό απολογισμό της πενταετούς λειτουργίας του Εθνικού Μηχανισμού Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας και των συμπερασμάτων από τις ετήσιες εκθέσεις του. Οι δύο αυτές μελέτες, εκτός του ότι αποτελούν εξαιρετικές και διεισδυτικές αναλύσεις, διαμορφώνουν ένα συνθετικό πλαίσιο κριτικού προβληματισμού για το ποινικό φαινόμενο στην Ελλάδα από την οπτική της Κριτικής Εγκληματολογίας.

Στη συνέχεια το παρόν τεύχος φιλοξενεί τρία άρθρα που τέθηκαν υπό κρίση και πραγματεύονται διαχρονικά ζητήματα αντεγκληματικής πολιτικής, όπως η επανορθωτική δικαιοσύνη, η έμφυλη βία και η αντιμετώπιση του ξεπλύματος χρήματος.

Ειδικότερα, η μελέτη της Αφροδίτης Μαλλούχου, δρ. του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, για την επανορθωτική δικαιοσύνη συνιστά μια ολοκληρωμένη συμβολή, από την οπτική της εφαρμογής των θεσμών που εντάσσονται στο αντίστοιχο εναλλακτικό πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής, σε ζητήματα νεανικής παραβατικότητας και ποινικής μεταχείρισης ανηλίκων, εστιάζοντας στο αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής. Η μελέτη θεμελιώνεται στα πορίσματα της διδακτορικής έρευνας της συγγραφέως και αποτυπώνει με ενάργεια την πραγματικότητα της λειτουργίας των θεσμών του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης Ανηλίκων.

Ακολουθεί η μελέτη της Άννας Κασάπογλου, δρ. του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, η οποία αναλύει το ζήτημα της έμφυλης βίας υπό το πρίσμα της κοινωνικής βλάβης. Η συγγραφέας προσεγγίζει τη θεώρηση της κοινωνικής βλάβης μέσω μιας σχετικά νέας οπτικής, αυτή της Ζημιολογίας, που η ίδια αναλύει διεξοδικά και με ευστοχία, αναζητώντας, όπως επισημαίνει, μια νέα εναλλακτική και περισσότερο διευρυμένη ματιά στο ζήτημα της έμφυλης βίας.

Η ενότητα αυτή κλείνει με το ζήτημα της έρευνας σχετικά με την αποτελεσματικότητα του νομοθετικού πλαισίου για το ξεπλύμα χρήματος. Ο δικηγόρος Κωνσταντίνος Σπανός, απόφοιτος του ΜΠΣ Εγκληματολογικές και Ποινικές Προσεγγίσεις για

τη διαφθορά, το οικονομικό και το οργανωμένο έγκλημα του ΕΑΠ, παρουσιάζει και σχολιάζει κριτικά την αποτελεσματικότητα του ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου αντιμετώπισης του ξεπλύματος χρήματος, από την πρώτη (91/308/ΕΟΚ) ως την έκτη Ευρωπαϊκή Οδηγία (2018/1673), και στη συνέχεια αναλύει την πορεία της ελληνικής νομοθεσίας από την αρχική θέσπισή της έως και σήμερα. Η αποτελεσματικότητα ως προς την τεχνική συμμόρφωση της χώρας με τις απαιτήσεις του πλαισίου αυτού και η υπονόμευσή του από εσωτερικές δυσλειτουργίες είναι από τα κυριότερα ευρήματα αυτής της εξαιρετικά χρήσιμης διεισδυτικής και συστηματικής ανάλυσης.

Ακολουθεί η παρουσίαση δύο μελετών νέων επιστημόνων, και ειδικότερα η παρουσίαση μιας διδακτορικής διατριβής για τον δημόσιο λόγο, που αφορά την ουσιοεξάρτηση και τη μεταχείριση των εξαρτημένων από την ποινική δικαιοσύνη και ακολουθεί η πρώτη συγγραφική προσπάθεια μιας νέας επίσης ερευνήτριας για ένα θέμα που σπάνια απασχολεί τη δημοσιότητα, τα τυχερά παιχνίδια.

Συγκεκριμένα, δημοσιεύουμε την εργασία της ψυχολόγου Μαρίας Αναγνοπούλου, Δρ. Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, που αφορά τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ του ποινικού και του ιατρικού μοντέλου, στο πλαίσιο της μεταχείρισης του ουσιοεξαρτημένου δράστη, με πεδίο έρευνας τις εργασίες του ελληνικού κοινοβουλίου για το θέμα. Επίσης, δημοσιεύουμε και την πρώτη εργασία της Δέσποινας Τζάνη, απόφοιτης του ΜΠΣ Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, που επιχειρεί να εξετάσει την πολυπλοκότητα της σχέσης ανάμεσα στα τυχερά παιχνίδια και το (οργανωμένο) έγκλημα.

Το τεύχος ολοκληρώνεται με την εισαγωγή μιας νέας ενότητας που αφιερώνεται σε ζητήματα εγκληματολογικής θεωρίας. Η ενότητα εγκαινιάζεται με τη συμβολή της Σοφίας Βιδάλη, Καθηγήτριας Εγκληματολογίας και Αντεγκληματικής Πολιτικής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, αναφορικά με τις βασικές θεωρήσεις της Πολιτισμικής Εγκληματολογίας.

Η Συντακτική Επιτροπή

Το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα υπό την άποψη των εκθέσεων της CPT

Γιάννης Πέτσας

Δρ. Σωφρονιστικής Πολιτικής, ΣΕΠ ΕΑΠ

The Greek prison system in the light of the CPT reports

Giannis Petsas

Dr. of Penitentiary Policy, Teaching Staff of Hellenic Open University

Περίληψη

Η φυλακή ευνοεί ιδιαίτερα τη δημιουργία έντονων εξουσιαστικών σχέσεων, γεγονός το οποίο «γέννησε» την ανάγκη παρακολούθησής της από ειδικά όργανα, με στόχο την προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων. Το συγκεκριμένο άρθρο επικεντρώνεται στην κατάσταση των ελληνικών φυλακών και την εξέλιξή τους κατά τα τελευταία 11 χρόνια, μέσω της μελέτης των ευρημάτων που προέκυψαν από τις επισκέψεις σε αυτές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας. Αφετηρία της ανάλυσης αποτελεί η δημόσια δήλωση που εξέδωσε η Επιτροπή το 2011 και, τέλος, η ανακοίνωση για την απόφαση εκκίνησης της προβλεπόμενης διαδικασίας για την έκδοση νέας δημόσιας δήλωσης το 2022, λόγω της συνεχιζόμενης αδιαφορίας των ελληνικών αρχών να λάβουν μέτρα βελτίωσης των κάκιστων συνθηκών κράτησης στις φυλακές και της απαράδεκτης μεταχείρισης των ανθρώπων που κρατούνται σε αυτές.

Abstract

Prison is particularly conducive to the creation of intense power relations. This fact “gave birth” to the need for monitoring by special bodies aimed at protecting prisoners’ rights. This article focuses on the state of Greek prisons and their evolution over the last 11 years, through the study of the findings by the European Commission for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). The starting point of the analysis is the public statement issued by the CPT in 2011

and the end is the warning for re-issuing a public statement in 2022, due to the continued indifference of the Greek authorities to take measures to improve the poor detention conditions and the unacceptable treatment of the people held in prisons.

1. Εισαγωγή

Η φυλακή ευνοεί ιδιαίτερα τη δημιουργία έντονων εξουσιαστικών σχέσεων που αποτελούν τη μήτρα φαινομένων αυταρχισμού, αυθαιρεσίας, κακοποιοτικών συμπεριφορών, φασλότητας και διαφθοράς. Τα συγκεκριμένα φαινόμενα ενισχύονται περαιτέρω από την έλλειψη θέασης και την αδιαφάνεια που χαρακτηρίζουν τη λειτουργία της. Αυτά ακριβώς τα δεδομένα γέννησαν την ανάγκη παρακολούθησης του χώρου των φυλακών από ειδικά όργανα που αποσκοπούν στην προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων και στην τήρηση της νομιμότητας (Καρούδης και Φυτράκης, 2011). Το συγκεκριμένο άρθρο επικεντρώνεται στην κατάσταση των φυλακών στην Ελλάδα και στους ελέγχους και τις διαπιστώσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (CPT), με αφετηρία τη δημόσια δήλωση που εξέδωσε η τελευταία το 2011 εξαιτίας της συνεχιζόμενης αδιαφορίας ή/και απροθυμίας των ελληνικών αρχών να λάβουν μέτρα βελτίωσης των κάκιστων συνθηκών κράτησης¹ στις φυλακές και της απαράδεκτης μεταχείρισης των ανθρώπων που κρατούνται σε αυτές.

Όπως θα δούμε, υπό το βάρος των πιέσεων των διεθνών οργανισμών και δικαιωδοτικών οργάνων, λίγα χρόνια μετά την έκδοση της δημόσιας δήλωσης, οι ελληνικές αρχές αναγνώρισαν την αδυναμία τους να ανταποκριθούν στο αίτημα της εξασφάλισης αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων και έλαβαν μια σειρά νομοθετικών, και όχι μόνο, παρεμβάσεων για την αντιμετώπιση του προβλήματος (Κουλούρης, 2020). Ωστόσο, οι συγκεκριμένες παρεμβάσεις συνοδεύτηκαν από μια έκρηξη αντιπολιτευτικού ποινικού λαϊκισμού,² που είχε ως αποτέλεσμα μερικά χρόνια αργότερα τον

1. Ως συνθήκες κράτησης δεν θεωρείται μόνο ό,τι αφορά την παροχή και διαθεσιμότητα υλικών αγαθών (ένδυση, διατροφή) κατά τη διάρκεια της κράτησης. Ο όρος περιλαμβάνει και άλλες παραμέτρους του καθεστώτος κράτησης που σχετίζονται με τη σωματική και πνευματική άσκηση των κρατουμένων, την επικοινωνία τους με άτομα εκτός της φυλακής, τη διασφάλιση της σωματικής υγείας και ακεραιότητας, την παροχή ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων που επιτρέπουν στους κρατουμένους να περνούν χρόνο εκτός του κελιού κ.λπ. (Van Zyl Smit and Snacken, 2009: 126). Μάλιστα, σύμφωνα με τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες του Συμβουλίου της Ευρώπης, ως κύριο κριτήριο ορθής μεταχείρισης των κρατουμένων και εξασφάλισης ποιοτικών συνθηκών κράτησης τίθεται η κανονικοποίηση (normalization), δηλαδή η σύγκλιση των συνθηκών διαβίωσης στη φυλακή με αυτές της κοινωνίας (Council of Europe, 2006).
2. Άλλωστε, αποτελεί πλέον κοινό τόπο το γεγονός ότι η ένταση της τιμωρητικότητας δεν σχετίζεται με την αυξομείωση των επίσημων δεικτών εγκληματικότητας, αλλά αποτελεί προϊόν πολιτικών επιλογών που συχνά προκρίνονται με βάση τις αντιλήψεις που κυριαρχούν στο κοινωνικό σώμα (Καρούδης και Φυτράκης: XIX).

επαναπροσδιορισμό, προς την αυστηροποίηση, της καταστολής και την επιβολή βαριών ποινών, με τη διατύπωση αιτημάτων για εφ' όρου ζωής «θάψιμο» των κρατουμένων στις φυλακές (Βιδάλη, 2020). Τα συγκεκριμένα γεγονότα, όπως θα διαπιστωθεί και από τις πιο πρόσφατες εκθέσεις της CPT, επέδρασαν αρνητικά στις συνθήκες κράτησης και τη μεταχείριση των κρατουμένων, με συνέπεια η επιτροπή το 2022 να «προειδοποιεί» τις ελληνικές αρχές για την έκδοση και νέας δημόσιας δήλωσης κατά της Ελλάδας.

2. Ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα: η διαρκής επίλυση ενός άλυτου προβλήματος

Το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα έχει χαρακτηριστεί ως «αποκλίνουσα περίπτωση» σε σχέση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα. Ο ρυθμός αύξησης των κρατουμένων, η ακραία έλλειψη χώρου και η διαμόρφωση μεγαλύτερου ποσοστού ποινών στερητικών της ελευθερίας εκτιομένων στις φυλακές, που επιβάλλονται πολύ περισσότερο για κακουργηματικές πράξεις και ελάχιστα για πλημμελήματα, αποτελούν τις κύριες αιτίες απόδοσης του συγκεκριμένου χαρακτηρισμού στο σωφρονιστικό σύστημα της χώρας μας (Τζαννετάκη, 2006). Ως αιτίες της συγκεκριμένης κατάστασης προσδιορίζονται η μετανάστευση και οι συναφείς με αυτή δημογραφικές αλλαγές, οι μεγάλες καθυστερήσεις στην απονομή δικαιοσύνης, που οφείλονται στον ιδιαίτερα αυξημένο φόρτο εργασίας των δικαστηρίων, η αυστηρότητα που επιδεικνύεται από τους λειτουργούς της δικαιοσύνης, η σκλήρυνση της έννομης τάξης στο πλαίσιο καταστολής των σχετιζόμενων με ναρκωτικές ουσίες αξιόποινων πράξεων και η πληθωριστική τάση που καταγράφεται αναφορικά με τη διάρκεια των επιβαλλόμενων ποινών ως παρενέργεια της αύξησης των ορίων που αποτρέπουν ή μετριάζουν την έκτιση των ποινών κατά της ελευθερίας.

Ως αποτέλεσμα αυτών, αλλά και άλλων παραμέτρων που συντελούν στη διαμόρφωση ιδιαίτερα δυσμενών συνθηκών διαβίωσης στα καταστήματα κράτησης της χώρας, και εντός ενός διεθνούς περιβάλλοντος όπου παρατηρείται η ανάδυση ενός ποινικού – τιμωρητικού κράτους και μιας νέας κουλτούρας ελέγχου³ (Wacquant,

3. Ο Wacquant (2009) εντάσσει την Ελλάδα σε εκείνες τις ευρωπαϊκές χώρες, η ποινική πολιτική των οποίων έχει επηρεαστεί άμεσα από τον νεοφιλελευθερισμό, και, ως εκ τούτου, διακρίνονται από αυξημένη τιμωρητικότητα και τα αποτελέσματα που «φέρει» μαζί της η τελευταία, όπως η ραγδαία αύξηση των ποσοστών φυλάκισης, τα οποία είναι δυσανάλογα με τα επίπεδα της εγκληματικότητας, και η υπερεκπροσώπηση στα καταστήματα κράτησης των αλλοδαπών, των ατόμων που προέρχονται από τις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις και όσων κατηγορούνται για παραβάσεις της νομοθεσίας περί ναρκωτικών. Ωστόσο, η συγκεκριμένη άποψη έχει δεχθεί κριτική, καθώς η Ελλάδα, ως μια μεταδικτατορική κοινωνία, έχει βιώσει και στο παρελθόν έντονες περιόδους αυξημένης τιμωρητικότητας, ενώ ο χαρακτήρας της ως μιας ημι-περιφερειακής χώρας στην παγκόσμια οικονομία την έχει κάνει να ακολουθήσει διαφορετική πορεία από αρκετά άλλα ευρωπαϊκά και μη κράτη. Η άκριτη επικέντρωση στον νεοφιλελευθερισμό και η de facto αναγνώρισή του ως κύριας αιτίας των αυξημένων επιπέδων

2001), η οποία όμως συνυπάρχει με προτάσεις ήπιων και εναλλακτικών πολιτικών και διασφάλισης των δικαιωμάτων των κρατουμένων (Καρύδης και Φυτράκης, 2011), η ελληνική εκδοχή συνίσταται στην «κατά το δυνατόν “ανώδυνη” φύλαξη ενός πολιτισμικά ετερόκλητου και κατακερματισμένου πληθυσμού σχετικώς αδρανών και πολλές φορές ατάκτως συνωστιζόμενων ανθρώπων» (Κουλούρης, 2009).

Γενικότερα, οι ελληνικές φυλακές –τουλάχιστον κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες– χαρακτηρίζονται από συνωστισμό⁴ και απaráδεκτες συνθήκες κράτησης. Παρά την προώθηση διαφόρων νομοθετικών μεταρρυθμίσεων⁵ που αποσκοπούσαν στη αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων, η εφαρμογή τους υπήρξε, στην καλύτερη των περιπτώσεων, αποσπασματική (Cheliotis, 2012). Οι ελληνικές φυλακές, προσαρμοζόμενες στα πρότυπα της ύστερης νεωτερικότητας, απέκτησαν τον ρόλο του μηχανισμού αποθήκευσης των κοινωνικά αποκλεισμένων (Βιδάλη, 2008), καθώς τα όποια μέτρα έχουν ληφθεί δεν κινούνται στην κατεύθυνση ουσιαστικής αντιμετώπισης των προβλημάτων του συνωστισμού των φυλακών (Μάνδρου, 2012), ενώ η αυξανόμενη θέσπιση και χρήση αυστηρών νομοθετικών και πρακτικών περιορισμών σχετικά με την εφαρμογή των μέτρων αποσυμφόρησης (Cheliotis, 2010), καθώς και η απουσία μέτρων βελτίωσης των ιδιαίτερα κακών συνθηκών κράτησης, οι οποίες συχνά χαρακτηρίζονται από κακομεταχείριση, κακοποίηση, ανεπαρκή ιατρική περίθαλψη και έλλειψη προσωπικού, έχουν οδηγήσει στον χαρακτηρισμό των ελληνικών καταστημάτων κράτησης ως

τιμωρητικότητας, ενέχει τον κίνδυνο «συλλογικής αμνησίας», καθώς παραβλέπει όλους εκείνους τους μηχανισμούς που έδρασαν στο παρελθόν και επηρέασαν –και επηρεάζουν μέχρι και σήμερα– την ποινική πολιτική της χώρας (Cheliotis and Xenakis, 2010). Θεωρούμε ότι η πιο δόκιμη –αλλά σίγουρα όχι απόλυτη– τυπολογία της καπιταλιστικής οικονομίας στην οποία θα μπορούσε να ενταχθεί η Ελλάδα είναι αυτή της «Μεσογειακής», σύμφωνα με τον ορισμό των Hall and Soskice (2001: 21), η οποία περιλαμβάνει εκείνες τις χώρες που δεν δύναται να κατηγοριοποιηθούν απόλυτα, από την άποψη της πολιτικής οικονομίας, ούτε στην τυπολογία της νεοφιλελεύθερης οικονομίας, ούτε σε εκείνη της συντονισμένης οικονομίας της αγοράς. Η ποινική πολιτική των συγκεκριμένων κρατών έχει μεν επηρεαστεί από τα νεοφιλελεύθερα προστάγματα, ωστόσο αυτά, παράλληλα, διατηρούν και άλλα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία καθιστούν σαφή τον διαχωρισμό τους από εκείνα τα κράτη των οποίων η ποινική πολιτική διακατέχεται από ξεκάθαρα νεοφιλελεύθερα γνωρίσματα.

4. Η χρήση της λέξης «συνωστισμός» αντί για «υπερπληθυσμός» θεωρείται πιο δόκιμη στο συγκεκριμένο σημείο, καθώς ο τελευταίος εμπεριέχει στην έννοιά του τη συνεκτίμηση διαφόρων ποιοτικών κριτηρίων και παραμέτρων και δεν εξαντλείται στην απλή εκτίμηση της αριθμητικής υπέρβασης της χωρητικότητας των καταστημάτων κράτησης (Κουλούρης, 2009: 126).
5. Όπως έχουν επισημάνει οι Καρύδης και Φυτράκης (2011: XVI), τις τελευταίες δεκαετίες η Ελλάδα βρίσκεται σε μια συνεχή σωφρονιστική μεταρρύθμιση. Βέβαια, η ίδια η ιστορία της φυλακής χαρακτηρίζεται από τη διαρκή προσπάθεια μεταρρύθμισής της, η οποία διαρκώς αποτυγχάνει. Μάλιστα, το σύνολο των μεταρρυθμίσεων επικεντρώνεται στο οργανωτικό και θεσμικό πεδίο, δηλαδή στα μέσα και τους στόχους του σωφρονισμού, θέτοντας στο απυρόβλητο τον ιδεολογικό χαρακτήρα και την ίδια την έννοια της φυλακής, με αποτέλεσμα την αναποτελεσματικότητα των θεσμικών και οργανωτικών μέτρων που θεσπίζονται κατά διαστήματα, καθώς αυτά στοχεύουν στην επανένταξη των εγκληματιών σε μια κοινωνία με διαφορετικές αξίες από αυτές της ιδεολογίας του θεσμού της φυλακής (Δασκαλάκης, 1988· Φουκώ, 1989).

«ανθρώπινων χωματερών» (Παπαδάκης, 2007). Μάλιστα, τη συγκεκριμένη άποψη έχει συμμεριστεί κατά περίπτωση και η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, με πιο χαρακτηριστική τη δήλωση του πρώην υπουργού Α. Ρουπακιά στη ΜΣΤ΄ Συνεδρίαση της ελληνικής Βουλής στις 11 Οκτωβρίου 2012: «Δεν είναι κακές οι συνθήκες στις φυλακές. Είναι άθλιες. Έχουμε φυλακές-ποντικότρυπες. Έχουμε φυλακές-ντροπή. Και έχουμε οικονομικές δυνατότητες που περιορίζουν το σιτηρέσιο από 3,20 ευρώ σε 2 ευρώ και τώρα, 1,80 ευρώ. Δεν έχουμε γιατρούς. Δεν έχουμε κοινωνικούς λειτουργούς. Δεν έχουμε νοσηλευτές. Αυτές είναι οι φυλακές της χώρας» (Πρακτικά Βουλής, 2012).⁶

Σε αυτή την κατάσταση, και υπό την πίεση εθνικών και διεθνών φορέων, όπως ο Συνήγορος του Πολίτη, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Ανάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (CPT), η πολιτεία προσπάθησε να απαντήσει με τη λήψη αποσπασματικών και συχνά αναποτελεσματικών νομοθετικών ρυθμίσεων, η εφαρμογή των οποίων δεν οδηγεί σε μακροπρόθεσμη λύση του προβλήματος (Χατζηθεοδώρου, 2016: 2.420), αλλά αντίθετα ο πρόσκαιρος χαρακτήρας τους επιβεβαιώνεται από τη διαρκή παλινδρόμηση των ελληνικών φυλακών στην πρότερη κατάσταση, πριν από την εφαρμογή του όποιου «καταπραϋντικού» νόμου.⁷ Δεν πρέπει βέβαια να παραβλέπεται και η λήψη κάποιων σημαντικών νομοθετικών πρωτοβουλιών, όπως η υφ' όρον αναστολή εκτέλεσης της ποινής, η μετατροπή των

6. Σε αντίστοιχες διαπιστώσεις είχε προχωρήσει και ο Ν. Παρασκευόπουλος ως υπουργός Δικαιοσύνης το 2015, με αφορμή μια συμπλοκή μεταξύ κρατουμένων στις φυλακές Κορυδαλλού, που είχε αποτέλεσμα τον θάνατο δύο από αυτούς και τον τραυματισμό αρκετών άλλων: «Η αφορμή της σύρραξης μεταξύ ομάδων κρατουμένων δεν έχει ακόμα εξακριβωθεί, όπως επίσης και τα πρόσωπα των ενόχων. Διεξάγεται εκτεταμένη έρευνα. Όπως είναι φανερό, σημασία δεν έχει μόνο η συγκεκριμένη αιτία αλλά και οι συνθήκες που οδήγησαν σ' ένα τέτοιο συμβάν: ο υπερπληθυσμός των κρατουμένων σε συνδυασμό με τις ελλείψεις προσωπικού στις φυλακές πολλαπλασιάζουν τις εντάσεις. Σχετικές επισημάνσεις έκανε πριν λίγες μόλις μέρες η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων (CPT), τονίζοντας ότι πρέπει να ληφθούν επείγοντα μέτρα» (Τσιμπούκης και Καρλατήρα, 2015). Αντίστοιχα, ο πρώην Γενικός Γραμματέας Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Δικαιοσύνης σημείωνε, το 2016, ότι το κόστος δαπανών για κάθε κρατούμενο υπολογίζεται στα 28,18 ευρώ ημερησίως και στα 10.287 ευρώ ετησίως. Με βάση τα συγκεκριμένα αριθμητικά στοιχεία, η Ελλάδα κατατάσσεται στις χαμηλότερες θέσεις ανάμεσα στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες σε ό,τι αφορά την ημερήσια δαπάνη για τον κάθε κρατούμενο (Ψαρρά, 2016).
7. Ενδεικτική είναι και η διαπίστωση του Συνηγόρου του Πολίτη, σε επιστολή του το 2013 προς τον τότε Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, όπου αναφέρεται ότι, «παρά τις κατά καιρούς νομοθετικές πρωτοβουλίες και τη λειτουργία νέων φυλακών για την ελάφρυνση του σωφρονιστικού συστήματος από τον υπερπληθυσμό και τον υπερσυνωστισμό, παρατηρείται συνεχής αύξηση του αριθμού των κρατουμένων και αδυναμία αποσυμφόρησης των σωφρονιστικών ιδρυμάτων», ενώ, στην ίδια επιστολή, η Ανεξάρτητη Αρχή προειδοποιεί ότι «η χώρα για μία ακόμη φορά αντιμετωπίζει μια κατάσταση έκτακτη "σωφρονιστικής έκρηξης", με άδηλα αποτελέσματα για την κοινωνική ειρήνη και σταθερότητα, τη λειτουργικότητα του σωφρονιστικού συστήματος αλλά και τα βασικά δικαιώματα των ίδιων των κρατουμένων» (Συνήγορος του Πολίτη, 2013).

ποινών φυλάκισης σε χρηματικές κ.λπ. Ωστόσο, ειδικά μετά το 1996, οι προσπάθειες αντιμετώπισης των προβλημάτων που «γέννησε» ο υπερπληθυσμός προσανατολίστηκαν, κυρίως, στο κτίσιμο νέων φυλακών (Μανιτάκης και Τάκης, 2004). Γενικότερα, η σωφρονιστική πολιτική της Ελλάδας μπορεί να χαρακτηριστεί από μια τάση ποινικής διχοτόμησης, η οποία, ενώ ενισχύει τον ποινικό έλεγχο και ευνοεί την αύξηση της επιβολής στερητικών της ελευθερίας ποινών και τον περαιτέρω περιορισμό των δικαιωμάτων των κρατουμένων, παράλληλα ισχυρίζεται ότι στοχεύει στην αποκλιμάκωση της κατασταλτικής δύναμης του ποινικού ελέγχου (Karydis and Koulouris, 2013: 270-283). Πρόκειται για μία αέναη μάχη, όπου στο ένα στρατόπεδο βρίσκονται οι στερήσεις και οι περιορισμοί στο όνομα της ασφάλειας, ενώ στην άλλη πλευρά έχουμε την προστασία των δικαιωμάτων και τις παροχές στο όνομα της νομιμότητας και της κοινωνικής επανένταξης (Κουλούρης, 2016: 2.471).

3. Η ανάγκη ελέγχου των φυλακών

Οι άνθρωποι που στερούνται την ελευθερία τους είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι στον κίνδυνο παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους. Η ασφάλεια και η ευημερία τους θέτονται υπό την ευθύνη της διοίκησης του χώρου κράτησης, η οποία οφείλει να διασφαλίσει ότι οι συνθήκες κράτησης θα εγγυώνται την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας των κρατουμένων. Ως εκ τούτου, οι ελεγκτικοί μηχανισμοί αποτελούν ένα κρίσιμο μέρος της προσπάθειας προστασίας των ατόμων που βρίσκονται υπό κράτηση (The Association for the Prevention of Torture, 2004: 25), ενώ ο εποπτικός έλεγχος των φυλακών έχει καταστεί βασική πρόβλεψη των διεθνών κανόνων και πρακτικών για τα ανθρώπινα δικαιώματα στο πλαίσιο της πρόληψης των βασανιστηρίων και της κακομεταχείρισης. Μάλιστα, η συγκεκριμένη πρακτική θεωρείται θεμελιώδης για τη διασφάλιση της λογοδοσίας στο πλαίσιο λειτουργίας των φυλακών (Carver and Handley, 2016).

Η ανάγκη ελέγχου των φυλακών προβλέπεται από πολύ σημαντικά διεθνή κείμενα για την προστασία και μεταχείριση των κρατουμένων. Στους Στοιχειώδεις Κανόνες διά την Μεταχείριση των Κρατουμένων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (United Nations, 1955), αναφέρεται χαρακτηριστικά στο άρθρο 50 ότι κατάλληλοι και έμπειροι επιθεωρητές, που διορίζονται από την αρμόδια αρχή, οφείλουν να προβαίνουν σε τακτικές επιθεωρήσεις των σωφρονιστικών καταστημάτων και υπηρεσιών. Αντίστοιχα, στους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες του Συμβουλίου της Ευρώπης (Council of Europe, 1987) προκρίνεται ως βασική αρχή η διενέργεια τακτικών επιθεωρήσεων σε σωφρονιστικά ιδρύματα από ειδικευμένους και έμπειρους επιθεωρητές, των οποίων το καθήκον είναι η διαπίστωση του βαθμού ασφάλειας με τον οποίο τα συγκεκριμένα ιδρύματα διοικούνται σύμφωνα με τους ισχύοντες νόμους και κανονισμούς, καθώς και τους στόχους των σωφρονιστικών υπηρεσιών.

Αντίστοιχες συστάσεις περιλαμβάνονται και σε πιο πρόσφατα κείμενα, όπως αυτό των Αναθεωρημένων Στοιχειωδών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων του ΟΗΕ (United Nations, 2015), όπου στο άρθρο 83 επισημαίνεται ως απαραίτητη η ύπαρξη ενός διττού συστήματος τακτικών επιθεωρήσεων των φυλακών, το οποίο περιλαμβάνει τις εσωτερικές ή διοικητικές επιθεωρήσεις που διεξάγονται από τη διοίκηση των φυλακών και τις εξωτερικές επιθεωρήσεις, η διεξαγωγή των οποίων πραγματοποιείται από εξωτερικούς ανεξάρτητους εθνικούς και διεθνείς φορείς. Και στις δύο περιπτώσεις, στόχος των επιθεωρήσεων είναι να διασφαλιστεί ότι η διαχείριση των φυλακών γίνεται σύμφωνα με τους ισχύοντες νόμους, κανονισμούς, πολιτικές και διαδικασίες, και ότι προστατεύονται τα δικαιώματα των κρατουμένων. Μάλιστα, στο επόμενο άρθρο παρέχονται διευρυμένες εξουσίες στους επιθεωρητές, όπως η απρόσκοπτη πρόσβασή τους σε όλους τους χώρους των καταστημάτων κράτησης, καθώς και η δυνατότητα πρόσβασης σε όλες τις πληροφορίες που σχετίζονται με τη μεταχείριση των κρατουμένων, και η πραγματοποίηση αιφνιδιαστικών επισκέψεων.

Ακολουθεί η συνοπτική παρουσίαση των πιο σημαντικών εθνικών και διεθνών οργάνων που έχουν αρμοδιότητα ελέγχου των ελληνικών φυλακών.

3.1. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (CPT)

Τα σημαντικότερα διεθνή όργανα που έχουν αρμοδιότητα ελέγχου των συνθηκών κράτησης και εξετάζουν την κατάσταση που επικρατεί στα καταστήματα κράτησης με βάση τις διεθνείς δεσμεύσεις της Ελλάδας, αλλά και την εθνική νομοθεσία, κατασταλτικά και προληπτικά, είναι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, ο Επίτροπος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, η Υποεπιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων ή άλλης Μορφής Σκληρής, Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (SPT) και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (εφεξής CPT), στα πορίσματα της οποίας θα επικεντρωθούμε. Η CPT συστάθηκε με την υπογραφή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας του 1987 και αποτελεί μη δικαιοδοτικό προληπτικό μηχανισμό που προστατεύει από τα βασανιστήρια και άλλες μορφές κακής μεταχείρισης άτομα τα οποία στερούνται της ελευθερίας τους. Η κύρια αποστολή συνίσταται στο άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το οποίο προβλέπει ότι «κανείς δεν πρέπει να υφίσταται βασανιστήρια ή απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία». Για την υλοποίηση της αποστολής της, η CPT επισκέπτεται χώρους κράτησης (φυλακές, αστυνομικά τμήματα, κέντρα κράτησης μεταναστών, ψυχιατρεία κ.λπ.), με στόχο την εκτίμηση της μεταχείρισης των ατόμων που κρατούνται σε αυτούς.

Κατά τις επισκέψεις της, η CPT διαθέτει απεριόριστη πρόσβαση σε όλες τις κτιριακές εγκαταστάσεις των χώρων κράτησης και συνομιλεί με τους κρατούμενους και το προσωπικό, ενώ μετά από κάθε επίσκεψη αποστέλλει στο ενδιαφερόμενο κράτος έκθεση, η οποία περιλαμβάνει τα ευρήματα των επισκέψεων, καθώς και συστάσεις και τυχόν αιτήματα για παροχή πρόσθετων πληροφοριών. Η CPT ζητά λεπτομερείς απαντήσεις από τις αρμόδιες κρατικές αρχές για τα ζητήματα που εγείρονται στην έκθεσή της, «ανοίγοντας» κατά αυτόν τον τρόπο έναν διάλογο με τα κράτη. Τέλος, είναι σημαντικό να αναφερθεί, ότι η αρμοδιότητά της καλύπτει όλο τον ευρωπαϊκό χώρο και ότι δεν περιορίζεται μόνο στα «βασανιστήρια», αλλά επεκτείνεται επίσης σε μια ποικιλία καταστάσεων που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως «απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία» (Council of Europe, 2008). Ο σημαντικός ρόλος της CPT διαφαίνεται και από το γεγονός ότι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στηρίζεται συχνά και αξιοποιεί τις εκθέσεις της επιτροπής για την έκδοση των αποφάσεών του σχετικά με τις συνθήκες κράτησης (Barrett, 2001).

4. Η πορεία από το 2011 έως και σήμερα

Η CPT επισκέφτηκε τους χώρους κράτησης της Ελλάδας για πρώτη φορά το 1993 και έκτοτε ακολούθησαν άλλες 20 επισκέψεις, εκ των οποίων οι 3 αφορούσαν αποκλειστικά συναντήσεις των μελών της επιτροπής με μέλη της ελληνικής κυβέρνησης και άλλους αρμόδιους φορείς. Όπως προαναφέρθηκε, το συγκεκριμένο άρθρο θα επικεντρωθεί στην ανάλυση της περιόδου 2011-2022, εκκινώντας δηλαδή από την έκδοση της πρώτης δημόσιας δήλωσης για την Ελλάδα, με αφορμή την κατάσταση που η επιτροπή διαπίστωσε ότι υπάρχει κατά την επίσκεψή της στη χώρα μας τον Ιανουάριο του 2011 και διανύοντας τα όσα ακολούθησαν τα επόμενα έτη έως και την τελευταία επίσκεψή της το 2021, καθώς και την επιφύλαξή της για την έκδοση και νέας δημόσιας δήλωσης.

Από την πρώτη επίσκεψή της και μετέπειτα, η CPT έχει επανειλημμένως εκφράσει συστάσεις προς τις ελληνικές κυβερνήσεις σχετικά με την απαράδεκτη μεταχείριση και τις κάκιστες συνθήκες κράτησης των ατόμων που έχουν στερηθεί την ελευθερία τους. Για λόγους πληρέστερης κατανόησης, θα παρουσιαστούν τα ευρήματα των επισκέψεων της CPT ανά χρονολογία επίσκεψης.

4.1. Έκθεση επίσκεψης της CPT το 2011

Η CPT πραγματοποίησε το 2011 επισκέψεις σε πέντε φυλακές της χώρας, και συγκεκριμένα στη φυλακή Δομοκού, στη φυλακή Κορυδαλλού (ανδρικές και γυναικείες), στη φυλακή της Άμφισσας, στη φυλακή της Θήβας και στη φυλακή της Θεσσαλονίκης. Διαβάζοντας κάποιος τις πρώτες σελίδες της έκθεσης της CPT για την επίσκεψή της

το 2011 στην Ελλάδα, μπορεί να προβλέψει το τι πρόκειται να ακολουθήσει. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι: «είναι λυπηρό το γεγονός ότι οι ελληνικές αρχές δεν έχουν εμπλακεί σε πλήρη και ειλικρινή διάλογο με τη CPT, ούτε έχουν λάβει σημαντικά μέτρα για την εκπλήρωση των συστάσεων που διατύπωσε η επιτροπή, ιδίως όσον αφορά τις συνθήκες κράτησης των παράτυπων μεταναστών και την κατάσταση στις φυλακές. Η έλλειψη δράσης από τις αρχές για την αντιμετώπιση των συστημικών ελλείψεων που εντόπισε η επιτροπή σε αυτούς τους τομείς ήταν εμφανής στην αντιπροσωπεία που πραγματοποίησε την επίσκεψη τον Ιανουάριο του 2011» (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2012: 6).

Κατά τις επισκέψεις της, η CPT διαπίστωσε ότι, παρά τις συστάσεις που είχε απευθύνει προς το ελληνικό κράτος το 2009, η κατάσταση όσον αφορά τον υπερπληθυσμό των φυλακών, όχι μόνο δεν βελτιώθηκε, αλλά επιδεινώθηκε περαιτέρω. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην έκθεση: «οι επιπτώσεις του υπερπληθυσμού ήταν εμφανείς στις περισσότερες από τις φυλακές που επισκέφτηκε η αντιπροσωπεία της CPT. Στις ανδρικές φυλακές Κορυδαλλού, η κατάσταση παραμένει τραγική, με έως και πέντε κρατούμενους να μοιράζονται κελιά που είχαν αρχικά προβλεφθεί για τη διαμονή ενός ατόμου. Σε άλλες φυλακές, όπως σε αυτή της Άμφισσας, οι κρατούμενοι εξακολουθούν να μοιράζονται κρεβάτια ή να κοιμούνται στο πάτωμα. Το παράδειγμα των συγκεκριμένων φυλακών είναι ακραίο, ωστόσο οι καταστροφικές συνέπειες του υπερπληθυσμού ήταν εμφανείς σε όλες τις φυλακές που επισκέφθηκε η αντιπροσωπεία» (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2012: 26). Όπως ήδη, προαναφέρθηκε, οι ελληνικές κυβερνήσεις είχαν επιχειρήσει να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα του υπερπληθυσμού με το κτίσιμο νέων καταστημάτων κράτησης (Μανιτάκης και Τάκης, 2004), ωστόσο η CPT επισημαίνει στην έκθεσή της ότι η συγκεκριμένη πρακτική δεν μπορεί να αποτελέσει μια μόνιμη λύση.

Η CPT επίσης διαπίστωσε την ιδιαίτερα ανεπαρκή παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης προς τους κρατούμενους, η οποία σε καμία περίπτωση δεν ανταποκρίνεται στις βασικές τους ανάγκες (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2012: 32). Κάποιες πρόσθετες επισημάνσεις αφορούν την ακατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή, την υποστελέχωση του σωφρονιστικού προσωπικού, την έλλειψη δραστηριοτήτων που προσφέρονται προς απασχόληση των κρατούμενων, αλλά και τον πλήρη έλεγχο συγκεκριμένων πτερύγων από κρατούμενους και όχι από τη διοίκηση της φυλακής.

Όπως προαναφέρθηκε, τα ευρήματα των επισκέψεων της αντιπροσωπείας της CPT το 2011, την οδήγησαν στην έκδοση δημόσιας δήλωσης. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι το «μέτρο» της έκδοσης δημόσιας δήλωσης από τη CPT έχει εξαιρετικά βαρύνουσα σημασία, όχι μόνο λόγω του έντονα επικριτικού και δυσφημιστικού «βάρους» που επιφέρει για τη χώρα που αφορά, αλλά και γιατί επηρεάζει έμμεσα και τη διαμόρφωση του δικανικού συλλογισμού του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμά-

των του Ανθρώπου, καθώς το τελευταίο αξιοποιεί τα ευρήματα της CPT σε τακτική βάση και στηρίζεται σε αυτά κατά την έκδοση των αποφάσεων του αναφορικά με την παραβίαση συνθηκών κράτησης (Χατζηθεοδώρου, 2016: 2.412). Πρόκειται για το «ύστατο όπλο» της Επιτροπής, το οποίο και είχε χρησιμοποιήσει έως τότε μόνο πέντε φορές (το 1992 και 1996 για την Τουρκία και το 2001, 2003 και 2007 για τη Ρωσία) (Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 2011: 4). Στη δήλωσή της, η επιτροπή στηλιτεύει το γεγονός επιδείνωσης των συνθηκών ζωής και της μεταχείρισης των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές από το 2000 έως και το 2011, επισημαίνεται επίσης η έλλειψη στρατηγικού σχεδίου για τη διοίκηση του συστήματος των φυλακών και αναφέρονται εκ νέου τα σημαντικότερα ευρήματα των αυτοψιών (υπερπληθυσμός, έλλειψη κατάλληλων υλικοτεχνικών υποδομών, έλλειψη ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, έλεγχος ορισμένων πτερυγών από ισχυρούς κρατουμένους κ.λπ.). Τέλος, η CPT αναφέρει ότι οι αρμόδιες ελληνικές αρχές αδυνατούν να κατανοήσουν τις ιδιαίτερα δυσχερείς συνθήκες που επικρατούν στα καταστήματα κράτησης της χώρας και τις καλεί να αναγνωρίσουν, ότι στο πλαίσιο του υφιστάμενου σωφρονιστικού συστήματος, οι κρατούμενοι δεν χαίρουν καμίας εγγύησης ασφάλειας και προστασίας, ενώ αυτό λειτουργεί ουσιαστικά ως ένα σύστημα απλής αποθήκευσης κρατουμένων (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2011: 3-4).

4.2. Οι εξελίξεις που ακολούθησαν μετά την έκδοση δημόσιας δήλωσης από τη CPT

Η αντίδραση της ελληνικής πολιτείας στις ιδιαίτερα επικριτικές επισημάνσεις της CPT επιχειρήθηκε να δοθεί για ακόμη μία φορά με αποσπασματικές και απέλπιδες προσπάθειες. Λίγους μήνες μετά τη δημοσιοποίηση της έκθεσης της CPT, η ελληνική πολιτεία προχώρησε στην ψήφιση του Ν. 4043/2012, καίριο μέλημα του οποίου ήταν η παύση της ποινικής δίωξης για αδικήματα που προβλέπουν βραχυχρόνιες ποινές και η μη εκτέλεση των βραχυχρόνιων ποινών.⁸ Μάλιστα, στην αιτιολογική έκθεση του νομοθετήματος, ο συντάκτης της παραδέχεται ότι παρά τη δημιουργία νέων καταστημάτων κράτησης και των προγενέστερων νομοθετικών πρωτοβουλιών για αποσυμφόρηση των φυλακών, δεν έχει αντιμετωπιστεί μόνιμα το πρόβλημα του υπερπληθυσμού στα καταστήματα κράτησης. Επίσης, τον Μάρτιο του 2013, με την ψήφιση του νόμου περί εξαρτησιογόνων ουσιών (Ν. 4139/2013), επιχειρήθηκε η αποκλιμάκωση των ποινών μέσω της μείωσης των απειλούμενων ποινών για επί μέρους εγκλήματα. Η ψήφιση

8. Ωστόσο, όπως σημειώνει η Τζαννετάκη (2016), η στρατηγική έμμεσης μείωσης των ποινών, που εφαρμόζεται κατά κόρον από την ελληνική πολιτεία και αποσκοπεί στη μείωση του αριθμού των κρατουμένων, έχει καταστεί αδιέξοδη και αντιπαραγωγική, καθώς συμβάλλει στη δημιουργία παράλληλων –προς τις ρυθμίσεις του Ποινικού Κώδικα– διατάξεων, καθιστώντας τη λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος απόλυτα εξαρτώμενη από αυτές.

και εφαρμογή του Ν. 4139/2013 συνέβαλε πράγματι στη μείωση των ατόμων που εγκλείονταν στις φυλακές για τα σχετικά αδικήματα (Τζαννετάκη, 2016).

Παρά τις πρωτοβουλίες που ελήφθησαν, η CPT, σε νέα επίσκεψη που πραγματοποιήθηκε στη χώρα μας, διαπίστωσε ότι η κατάσταση του σωφρονιστικού συστήματος παρέμενε όμοια με αυτή που επικρατούσε δύο χρόνια πριν. Το πρόβλημα του υπερσυνωστισμού, οι κακές υλικές συνθήκες, η ελλιπής ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, η υποστελέχωση των καταστημάτων κράτησης και η βία μεταξύ των κρατουμένων εξακολουθούσαν να αποτελούν τα κύρια προβλήματα των ελληνικών φυλακών.

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης που πραγματοποιήθηκε το 2013, κατέστη σαφές ότι το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα εξακολούθησε να πλήττεται από τις ίδιες θεμελιώδεις ανεπάρκειες και ελλείψεις που παρατηρήθηκαν και κατά το παρελθόν, ιδίως από τον σοβαρό συνωστισμό και την έντονη έλλειψη προσωπικού. Αυτά τα δύο προβλήματα είναι, από πολλές απόψεις, η πηγή πρόσθετων σοβαρών ελλείψεων στις φυλακές που επισκέφθηκαν τα μέλη της CPT, συμπεριλαμβανομένων των κακών από υλική άποψη συνθηκών και της έλλειψης υγιεινής, της βίας μεταξύ των κρατουμένων, της ανεπαρκούς ιατρικής περίθαλψης και της έλλειψης προγραμματισμένων ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων για τους κρατούμενους. Μάλιστα, το πρόβλημα του συνωστισμού εντεινόταν από την υπερσυγκέντρωση κρατουμένων σε συγκεκριμένες φυλακές της χώρας,⁹ την ίδια στιγμή που άλλα καταστήματα κράτησης διέθεταν πολλές κενές θέσεις (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2014: 52).

Τα συγκεκριμένα ζητήματα δεν μπορεί να αντιμετωπίζονται μεμονωμένα, καθώς είναι αλληλένδετα. Η αδυναμία της διοίκησης και των αρμόδιων αρχών να διασφαλίσουν στοιχειώδη επίπεδα προσωπικής ασφάλειας για τους κρατούμενους, ωθεί τους τελευταίους στην ένταξη σε ομάδες συγκρατουμένων και, κατά συνέπεια, στην υπακοή στους ιδιαίτερους κανόνες και κώδικες των ομάδων αυτών, με απώτερο στόχο την εξασφάλιση συλλογικότητας και προστασίας (Αλοσκόφης, 2010: 134-135). Επιπλέον, οι ακατάλληλες συνθήκες κράτησης και η ανεπάρκεια βασικών υλικών αγαθών συμβάλλει στην υιοθέτηση της υποκοουλτούρας των κρατουμένων, καθώς η ένταξή τους σε ανάλογες ομάδες και η «υπακοή» στους κανόνες τους λειτουργούν αντισταθμιστικά στην αρνητική επίδραση των κακών συνθηκών κράτησης και στην προσπάθεια απόκτησης υλικών πραγμάτων ευτελούς αξίας για τον έξω κόσμο, όπως τσιγάρα ή τηλεκάρτες, τα οποία όμως εντός της φυλακής αποκτούν την υπόσταση αγαθών πολυτελείας (Καρδάρá, 2007: 209), ενώ οι προσπάθειες εξασφάλισής τους απαιτούν συχνά την προσφυγή σε παράνομες πράξεις. Αντίστοιχα, ο συνωστισμός, η απουσία ιδιωτικού χώρου και ο ανεξέλεγκτος θόρυβος έχουν συσχετιστεί με σημαντικά αυξημένα φαινόμενα βίας (Hochstetler and De Lisi, 2005: 258· Γερούκη, 2002: 30).

9. Η CPT, στην έκθεσή της, αναφέρεται σε συγκεκριμένες φυλακές, οι οποίες λειτουργούσαν με ποσοστό υπερπλήρωσης που υπερβαίνει το 300%.

Υπό το βάρος των συγκεκριμένων συνθηκών, η CPT διαπίστωσε εκ νέου την επιτακτική ανάγκη καταπολέμησης του συνωστισμού στις φυλακές και κάλεσε ξανά τις ελληνικές αρχές να δώσουν ιδιαίτερη έμφαση στη θεσμοθέτηση και εφαρμογή εναλλακτικών της κράτησης ποινών και στην υιοθέτηση μέτρων επανένταξης των ατόμων που στερούνται την ελευθερία τους (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2014: 53). Ωστόσο, η βελτίωση των συνθηκών κράτησης, η αύξηση των ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων και τα λοιπά μέτρα που αποσκοπούν στη βελτίωση της διαβίωσης των κρατουμένων εντός της φυλακής, δεν συνεπάγονται απαραίτητα τη μείωση των δεινών που προκαλεί η κράτηση, καθώς η τελευταία δεν δύναται να υπολογιστεί με κλίμακα απόλυτων τιμών, αλλά επηρεάζεται σημαντικά από τη διαφορά μεταξύ της ζωής στην κοινωνία και αυτής στη φυλακή (Hulsman, 1968).

Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, η Ελλάδα βρίσκεται ήδη εν μέσω της οικονομικής κρίσης, η οποία είχε ως συνέπεια τη ραγδαία πτώση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών στην κοινωνία, γεγονός το οποίο αντικατοπτρίστηκε και στις φυλακές, καθώς μειώθηκαν δραστικά οι δημόσιες δαπάνες για το σωφρονιστικό σύστημα, με αποτέλεσμα την περαιτέρω επιδείνωση των συνθηκών κράτησης και την ακόμη περισσότερο τιμωρητική μεταχείριση των κρατουμένων ως απόρροια της επικρατούσας οικονομικής ανασφάλειας (Koulouris and Aloskofis, 2013: 44). Η συγκεκριμένη κατάσταση ευνοεί την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων ως ατομικές συμπεριφορές και ευθύνες και όχι ως συλλογικά πολιτικά ζητήματα καταμερισμού πόρων (Lea, 2002: 162), ενώ η αδυναμία του κοινωνικού κράτους να αντεπεξέλθει στα προβλήματα προσφέρει έδαφος για την ανάπτυξη και ενίσχυση της ποινικής αντιμετώπισης (Wacquant, 2001: 98).

Ειδικά, σε μια περίοδο όπου η αγορά εργασίας ήταν ιδιαίτερα περιορισμένη και πρόσφερε ελάχιστες δυνατότητες απασχόλησης, ειδικά στα άτομα από τις χαμηλότερες κοινωνικοοικονομικές ομάδες, η αύξηση των ποινών και η αυστηροποίηση της μεταχείρισης των κρατουμένων απορρέουν από τις χαμηλές προσδοκίες σχετικά με την πιθανή μελλοντική ένταξή τους στην παραγωγική διαδικασία (Ruggiero, 2016), ενώ η άμβλυση της κοινωνικής πολυπλοκότητας προσεγγίζεται με στρατηγικές αντιμετώπισης της επικινδυνότητας και τον χαρακτηρισμό των πιο ευάλωτων τάξεων ως επικίνδυνων (De Giorgi, 2007: 250). Ως εκ τούτου, αυτό το οποίο ποινικοποιείται δεν είναι η πράξη και η συμπεριφορά, αλλά η κοινωνική κατάσταση που θεωρείται ότι ευνοεί το έγκλημα (Ruggiero, 2015).

Έτσι, η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην ψήφιση του Ν. 4274/2014, ο οποίος περιόριζε ακόμα περισσότερο το δικαίωμα των κρατουμένων στη λήψη άδειας, εισήγαγε την ίδρυση καταστημάτων κράτησης υψίστης ασφαλείας και χαρακτηριζόταν, στο σύνολό του, από μια σκληρή τιμωρητική λογική εξουδετέρωσης των κρατουμένων που, σύμφωνα με την πολιτεία, εμφάνιζαν ιδιαίτερη επικινδυνότητα για τη δημόσια ασφάλεια (Κουλούρης, 2016: 2.471). Μάλιστα, στην αιτιολογική έκθεση του νόμου, επισημαίνεται η ανάγκη για τη λήψη αυστηρότερων μέτρων ως αντίβαρο

στην αύξηση της εγκληματικότητας. Αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Στατιστικά στοιχεία και επιστημονικές μελέτες επιβεβαιώνουν αυτό που αποτελεί κοινό τόπο στις καθημερινές αναπαραστάσεις του εγκλήματος, ότι δηλαδή τα τελευταία χρόνια η εγκληματικότητα στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται όχι μόνο από ποσοτική αύξηση, αλλά, κυρίως, από ποιοτική μεταβολή, συνιστάμενη στη διάπραξη εγκλημάτων που χαρακτηρίζονται από εγγενή βιαιότητα ή/και διάχυτη επικινδυνότητα που απειλεί ευθέως τη δημόσια τάξη και ασφάλεια». Ωστόσο, παραβλεπόταν το πραγματικά διαπιστωμένο επιστημονικά γεγονός της μη ύπαρξης συσχέτισης των ποσοστών εγκληματικότητας με αυτά της φυλάκισης (Wacquant, 2009: 63).

Η διάρκεια του συγκεκριμένου νόμου υπήρξε εξαιρετικά βραχύβια. Το 2015, μόλις εννιά μήνες μετά την ψήφιση του Ν. 4274/2014 και μετά τις εκλογές που ανέδειξαν άλλη κυβέρνηση, και υπό την πίεση των συστάσεων της CPT αλλά και άλλων διεθνών και εθνικών ελεγκτικών οργάνων, η ελληνική πολιτεία προχώρησε στην ψήφιση του Ν. 4322/2015, υιοθετώντας μια επανενταξιακή πολιτική, μέσω της επικέντρωσης σε εκπαιδευτικές και άλλες παρεμβάσεις, και θεσμοθετώντας διατάξεις πρόωρης αποφυλάκισης με τη θέσπιση ευνοϊκότερων κριτηρίων για την υφ' όρον απόλυση, την ελαχιστοποίηση του ποινικού σωφρονισμού ανηλίκων κ.ά., με την αντιμετώπιση του συνωστισμού και τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης (Koulouris, 2017: 1.816).

Λίγες ημέρες πριν από την ψήφιση του Ν. 4322/2015, πραγματοποιήθηκε ακόμα μία επίσκεψη αντιπροσωπείας της CPT στις ελληνικές φυλακές. Στην έκθεσή της, η επιτροπή σημείωνε ότι τα προβλήματα του συνωστισμού και της έλλειψης προσωπικού εξακολουθούν να υπάρχουν, ενώ τόνιζε το γεγονός ότι η κατάσταση στα καταστήματα κράτησης επιδεινώθηκε, με αποτέλεσμα να εγείρονται ζητήματα απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης. Έναυσμα για τη συγκεκριμένη διατύπωση υπήρξε το γεγονός ότι η CPT έλαβε γνώση για την ελλιπή περίθαλψη ευάλωτων κρατουμένων και για περιπτώσεις θανάτων που θα μπορούσαν να έχουν αποφευχθεί με την παροχή κατάλληλης ιατρικής φροντίδας. Κατά τα λοιπά, η επιτροπή έκρουσε για μία ακόμα φορά τον κώδωνα του κινδύνου σχετικά με τα αυξημένα περιστατικά βίας μεταξύ των κρατουμένων, την ανισοκατανομή τους στα διάφορα καταστήματα κράτησης, επισήμανε εκ νέου τις κακές συνθήκες κράτησης, οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις φυλακών (στο νοσοκομείο Κορυδαλλού και στην κλειστή φυλακή Ναυπλίου) θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ταπεινωτικές, ενώ ιδιαίτερη σημασία έχει ότι διαπίστωσε πως οι διατάξεις του σωφρονιστικού κώδικα δεν τηρούνται, όσον αφορά τις προδιαγραφές διαμονής και την ύπαρξη ενός ασφαλούς περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένων της υγειονομικής περίθαλψης και της υγιεινής, που πρέπει να παρέχονται σε κάθε κρατούμενο (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2016). Ωστόσο, παράλληλα η επιτροπή σημειώνει ως θετική εξέλιξη τη μεταγενέστερη ενημέρωσή της από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, σχετικά με την αποφυλάκιση ενός μεγάλου αριθμού ατόμων και τη συνεπακόλουθη μείωση του αριθμού των κρατουμένων κατά 12%.

Ο Ν. 4322/2015 υπήρξε αντικείμενο δριμείας κριτικής. Η κριτική εστίασε, κυρίως, στο ότι δεν υπήρξε πρόβλεψη για διάκριση βάσει του είδους και της βαρύτητας του εγκλήματος που διέπραξαν όσοι ωφελούνταν από τις ευνοϊκές διατάξεις του νόμου. Μάλιστα, σε ανακοίνωσή της, η Ένωση Εισαγγελέων Ελλάδος (2015) έκανε λόγο για αυθαίρετη νομοθετική μείωση του χρόνου πραγματικής έκτισης της ποινής, η οποία εγείρει ζητήματα διακινδύνευσης της δημόσιας τάξης.¹⁰ Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκαν ορισμένα από τα κόμματα της αντιπολίτευσης και σχεδόν το σύνολο των ΜΜΕ. Πέρα από κάποιες επιμέρους ρυθμίσεις του, οι οποίες είχαν προκαλέσει δικαιολογημένες αντιδράσεις και επιφυλάξεις, το κλίμα που διαμορφώθηκε στο πλαίσιο της κριτικής τους διαπνεόταν από ποινικό λαϊκισμό. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι διατάξεις του νόμου άρχισαν να συνδέονται σε καθημερινή βάση με τη διάπραξη και γνωστοποίηση βίαιων εγκληματικών ενεργειών, οι οποίες όμως δεν είχαν στην πραγματικότητα κάποια αιτιώδη συνάφεια με τον νόμο αυτόν καθαυτόν (Φυτράκης, 2021: 3). Αυτό το οποίο παρατηρούνταν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, είχε τα χαρακτηριστικά μιας προσπάθειας για δημιουργία ηθικής αναταραχής με βάση τον φόβο του εγκλήματος, που αποσκοπούσε στη διάχυση καχυποψίας στον κοινωνικό ιστό και στην εδραίωση στη συλλογική κοινωνική συνείδηση ενός αισθήματος έλλειψης δημόσιας ασφάλειας (Καρύδης, 2015: 95).

4.3. Εις ώτα μη ακούντων

Όπως προαναφέρθηκε, ο συγκεκριμένος νόμος, αλλά και κάποιοι άλλοι αργότερα, όπως ο Ν. 4356/2015 που αυστηροποίησε περαιτέρω τα κριτήρια ποινικού εγκλεισμού των ανηλίκων, καθώς και οι Ν. 4489/2017 και Ν. 4571/2018, που ουσιαστικά αποτελούσαν παρατάσεις των αποσυμφορητικών διατάξεων και συνέβαλαν αρχικά στη μείωση του πληθυσμού που κρατούνταν στα καταστήματα κράτησης της χώρας. Ωστόσο, σε νέα της επίσκεψη στις ελληνικές φυλακές τον Απρίλιο του 2019, η CPT επισημαίνει ότι, παρά τη λήψη κάποιων μέτρων από τις ελληνικές αρχές, τα προβλήματα του υπερσυνωστισμού, της έλλειψης προσωπικού, καθώς και της ανόμοιας κατανομής κρατουμένων στα καταστήματα κράτησης εμμένουν και η αντιμετώπισή τους απαιτεί πολύ πιο αποφασιστικές δράσεις. Μάλιστα, η επιτροπή συνιστά το ζήτημα του σωφρονιστικού συστήματος να αποτελέσει κεντρικό θέμα για την κυβέρνηση και τη Βουλή, ενώ θέτει και το ζήτημα των πολύ μεγάλης διάρκειας ποινών που επιβάλλονται στην Ελλάδα σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

10. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, για πάρα πολλά χρόνια και μέχρι το 2014, η αξιοποίηση των θεσμών ελαστικότητας περιοριζόταν στις περιπτώσεις πλημμεληματικών ποινών, με αποτέλεσμα την αποφυγή λήψης δραστηκών μέτρων, στα οποία θα συμπεριλαμβάνονταν και οι περιπτώσεις κακουργηματικών ποινών, και άρα οι όποιες προσπάθειες καταπολέμησης του υπερσυνωστισμού εστίαζαν σε μια μικρή ομάδα ατόμων, και ως εκ τούτου είχαν τελικά περιορισμένο αντίκτυπο (Τζαννετάκη, 2016).

Διαπιστώνεται για μία ακόμα φορά ότι, σε ορισμένες φυλακές, η διοίκηση είχε περάσει στα χέρια ισχυρών ομάδων κρατουμένων, ενώ το ελλιπές προσωπικό αδυνατούσε να εγγυηθεί την ασφάλεια των πιο ευάλωτων κρατουμένων, με αποτέλεσμα οι τελευταίοι να καταφεύγουν στην κατοχή μαχαιριών και άλλων αυτοσχέδιων όπλων για αυτοπροστασία. Όσον αφορά τις συνθήκες κράτησης, η CPT ανέφερε ότι σε κάποιες φυλακές ήταν αυτές που έπρεπε, ωστόσο στη μεγαλύτερη φυλακή της χώρας, αυτή του Κορυδαλλού, και σε κάποιες πτέρυγες της φυλακής Νιγρίτας, συνιστούσαν απάνθρωπη μεταχείριση. Αντίστοιχα, η έκθεση της επιτροπής αναφέρεται και στην ανεπαρκή ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι: «είναι λυπηρό το γεγονός ότι η κατάσταση που διαπιστώθηκε το 2019 έδειξε ξεκάθαρα ότι οι εκτεταμένες ελλείψεις που εντόπισε η CPT κατά τις προηγούμενες επισκέψεις της, σχετικά με την κατάσταση των υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης στις φυλακές, δεν έχουν αντιμετωπιστεί επαρκώς. Προβληματικά ζητήματα, όπως η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη, ο ιατρικός έλεγχος κατά την άφιξη, το ιατρικό απόρρητο και η πολιτική υγειονομικής περίθαλψης σχετικά με την κατάχρηση ουσιών, επιδεινώνονται από τη σοβαρή έλλειψη προσωπικού υγειονομικής περίθαλψης και τη συνεχιζόμενη έλλειψη ολοκληρωμένης διαχείρισης των υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης» (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2020: 4-29).

Επιστρέφοντας στις νομοθετικές πρωτοβουλίες της περιόδου 2015-2019, αυτές αποτέλεσαν ένα θετικό βήμα στην προσπάθεια επιστροφής του σωφρονιστικού συστήματος σε συνθήκες κανονικότητας (Κουλούρης, 2016: 2.493), αλλά φαίνεται ότι υπολείπονταν έναντι ενός ολοκληρωμένου προγραμματισμού και της πρόβλεψης επανενταξιακών μηχανισμών και δομών. Είναι χαρακτηριστικό ότι, παρά τη σημαντική μείωση του αριθμού των κρατουμένων μετά την ψήφιση του Ν. 4322/2015, από τον Αύγουστο του 2017, δηλαδή δύο χρόνια μετά την ψήφιση του νόμου, ο συγκεκριμένος αριθμός άρχισε και πάλι να παίρνει την ανιούσα (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2020: 12).

Παρόμοια εικόνα συναντά κανείς και όσον αφορά την παροχή υπηρεσιών υγείας στους κρατουμένους, μολοντί υπήρξαν νομοθετικές προσπάθειες αναβάθμισης των παρεχόμενων υπηρεσιών υγείας στους κρατουμένους, οι οποίες περιλάμβαναν και την ένταξη του πρώην Νοσοκομείου Φυλακών Κορυδαλλού (νυν Ειδικό Κέντρο Υγείας Κρατουμένων Κορυδαλλού) στο Εθνικό Σύστημα Υγείας. Έπειτα από επίσκεψη που πραγματοποίησε η επιτροπή στον συγκεκριμένο χώρο, διαπιστώθηκαν βασικές ελλείψεις, όπως η υποστελέχωσή του σε ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό και κακές συνθήκες διαβίωσης, και επισημάνθηκε η ανάγκη λήψης μέτρων για βελτίωση της παροχής ιατρικής φροντίδας και μετατροπής του Ειδικού Κέντρου Υγείας σε μια επαγγελματική ιατρική μονάδα που θα είναι προσανατολισμένη στην παροχή κατάλληλων ιατρικών υπηρεσιών (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2020: 35). Ειδικά όσον αφορά

την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των κρατούμενων, η CPT συστήνει ότι οι κρατούμενοι δικαιούνται το ίδιο επίπεδο ιατρικής περίθαλψης με τα άτομα που ζουν στην κοινότητα γενικότερα (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1993: 1). Ωστόσο, η συγκεκριμένη σύσταση δεν λαμβάνει υπόψη τις περιπτώσεις όπου η αντίστοιχη παροχή υπηρεσιών υγείας για τους πολίτες ενός κράτους είναι πολύ χαμηλού επιπέδου ή ανεπαρκής, ενώ δύναται αυτή να χρησιμοποιηθεί και ως δικαιολογία για την ανεπαρκή ή ανύπαρκτη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη που θα λαμβάνουν οι κρατούμενοι στο συγκεκριμένο κράτος (Morgan and Evans, 1999).

Παρατηρείται, λοιπόν, ότι ακόμα και σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου η πολιτεία προχωρεί σε νομοθετικές παρεμβάσεις αποσκοπώντας στη βελτίωση των συνθηκών κράτησης και της μεταχείρισης των κρατούμενων, το πρόβλημα παραμένει. Άλλωστε, ο ίδιος ο θεσμός της φυλακής είναι συνδεδεμένος με τη μεταρρύθμισή του ήδη από τη γέννησή του. Μάλιστα, όπως υποστηρίζει ο Φουκώ (1989: 307), η φυλακή, σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της, συνοδεύεται από συμπληρωματικούς μηχανισμούς που αποσκοπούσαν στη βελτίωσή της, αλλά τελικά αποτελούν μέρος της ίδιας της λειτουργίας της. Ως εκ τούτου, διαπιστώνουμε και στο ελληνικό παράδειγμα την ίδια κριτική που ασκείται στον θεσμό της φυλακής ήδη από την εμφάνισή της, με τη μορφή που έχει τους τελευταίους αιώνες. Από τη μία πλευρά, βρίσκονται όσοι θεωρούν ότι η φυλακή έχει απολέσει τη σωφρονιστική αποστολή της και καλούν για μεταρρυθμίσεις που θα ενδυναμώσουν τον αναμορφωτικό χαρακτήρα της, ενώ στο «αντίπαλο» στρατόπεδο η κριτική επικεντρώνεται στην έλλειψη αυστηρότητας που παρατηρείται κατά τη λειτουργία της, παρά στο ότι το τιμωρητικό στοιχείο θα έπρεπε να είναι εμφανές και έντονο (Φουκώ, 1989: 353).

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι στη δεύτερη αυτή κατηγορία ανήκε η ρητορική της νεοεκλογείας το 2019 κυβέρνησης, η οποία έσπευσε να αναθεωρήσει τον νέο Ποινικό Κώδικα, που είχε τεθεί σε ισχύ από την προκάτοχό της λίγους μήνες πριν, προς μία περισσότερο τιμωρητική κατεύθυνση (Κουλούρης, 2021 α: 135), η οποία περιλαμβάνει αυστηρότερες ποινές, περιορισμό των εναλλακτικών τρόπων έκτισης της ποινής, αυστηροποίηση των προϋποθέσεων για την υφ' όρον απόλυση των κρατούμενων κ.λπ. Όπως προαναφέρθηκε, οι συγκεκριμένες ρυθμίσεις πλαισιώθηκαν από μία άκρως λαϊκιστική τιμωρητική ρητορική, ενώ για την ιδιαίτερα κατασταλτική κατεύθυνση που ακολουθείται φαίνεται ότι σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα ΜΜΕ (Κουλούρης, 2021β). Όπως πολύ χαρακτηριστικά έχει επισημάνει ο Αναγνωστόπουλος (2022), ουσιαστικά ο ποινικός νομοθέτης μετατρέπεται σε εκτελεστικό όργανο της εκάστοτε επικαιρότητας, εισάγοντας, χωρίς την απαραίτητη περίσκεψη, «βελτιώσεις» τιμωρητικού χαρακτήρα που έχουν μόνο στόχο την ικανοποίηση του φιλοθεάμονος κοινού.

Μάλιστα, μεγάλο μέρος της προεκλογικής εκστρατείας του 2019 επικεντρώθηκε στο φαινόμενο του εγκλήματος, κάτι το οποίο συνεχίστηκε και μετά την ανάδειξη

κυβέρνησης. Η αντεγκληματική πολιτική της παρούσας κυβέρνησης γενικότερα, και η σωφρονιστική πολιτική ειδικότερα, περιβλήθηκε από έναν δημόσιο λόγο που στόχευε στην ανάπτυξη συναισθημάτων θυμού και απογοήτευσης στην ελληνική κοινωνία αναφορικά με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, το οποίο πλέον εμφανιζόταν ως ένας μηχανισμός που ευνοεί τους δράστες εγκληματικών πράξεων και τους κρατουμένους,¹¹ περιφρονεί τα θύματα αυτών των πράξεων και δεν δύναται να προστατεύσει την ευημερία και την ασφάλεια των απλών νομοταγών πολιτών. Στις νέες αυτές εξελίξεις, κυρίαρχο εργαλείο άσκησης πολιτικής υπήρξε ο ποινικός λαϊκισμός, ο οποίος ως συνήθως τράφηκε και γιγαντώθηκε μέσω του διχασμού και της διαφωνίας, ενώ θα έπρεπε να είχε αποφευχθεί αυτό μέσω της συναίνεσης (Pratt, 2007: 9-15). Έτσι, πριν από τις εκλογές, υπήρχε η διαρκής προβολή μιας εικόνας χάους στο σωφρονιστικό σύστημα, ενώ μετά τις εκλογές είχαμε τη συχνή δημοσιοποίηση παράνομων ευρημάτων από τις ομάδες ελέγχου και καταστολής (Φυτράκης, 2020: 3), ώστε να προβληθεί η εικόνα ότι ναι μεν οι κρατούμενοι παρανομούν, ωστόσο το κράτος είναι εκεί για να επιβάλει την τάξη. Δημιουργείται έτσι μια εντύπωση περί άνομης ζωής των κρατουμένων, η οποία ακριβώς δικαιολογεί και επιβάλλει την αυξημένη τιμωρητικότητα και καταστολή. Η διαμόρφωση του συγκεκριμένου κλίματος έχει ως αποτέλεσμα να διαμορφώνονται οι στόχοι και τα μέσα της σωφρονιστικής πολιτικής σύμφωνα με τις επιταγές μιας ανταποδοτικής κοινής λογικής και όχι σύμφωνα με τις συστάσεις των ειδικών (Pitts, 2003: 84-86).

Η αυξημένη τιμωρητικότητα συνεπάγεται τον εγκλεισμό στις φυλακές περισσότερων ανθρώπων και την περαιτέρω επιδείνωση των συνθηκών κράτησης, γεγονός το οποίο όμως πλέον προβάλλεται ως επιτυχία και όχι –όπως συνέβαινε παλαιότερα– ως ένα επαισχυντο σφάλμα των αρμόδιων αρχών (Pitts, 2003: 84-86). Άλλωστε, η ίδια η διαδικασία της έκτισης ποινών φυλάκισης, με την αυθαιρεσία και τη διαφοροποιημένη τιμωρητικότητα που τη χαρακτηρίζει, αναπαράγει την παράνομη επιλογή που υποτίθεται ότι ασπάζονται οι κρατούμενοι, δημιουργώντας έτσι μια πολιτισμική συνέχεια μεταξύ της σφαίρας του εγκλήματος και της τιμωρίας. Οι φυλακές, εν συντομία, αναπαράγουν τα στοιχεία της πολιτισμικής δομής που βίωναν οι κρατούμενοι πριν από τη φυλάκισή τους, αυξάνοντας έτσι την πιθανότητα επανάληψης των αδικημάτων μετά την αποφυλάκισή τους (Hockey, 2012), επιβεβαιώνοντας μέσω αυτής της διαδικασίας την παρουσίασή τους ως κοινωνική απειλή και δημόσιο κίνδυνο (De Giorgi, 2007: 257). Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζεται και στα επόμενα βήματα της ελλη-

11. Χαρακτηριστικά είναι τα κατά καιρούς άκρως καταγγελτικά δημοσιεύματα που προβάλλονται και διαχέονται εντόνως, σχετικά με γιορτές κρατουμένων μέσα στις φυλακές, χαρακτηρίζοντας τις τελευταίες έως ξέφραγο αμπέλι και ζητώντας μέτρα «καταστολής» της διασκέδασής τους, γεγονός στο οποίο ανταποκρίθηκε η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής (βλ. ενδεικτικά: https://www.protothema.gr/greece/article/1078643/video-kratoumenoi-kanoun-parti-me-sfakianakiston-korudallo_και <https://m.naftemporiki.gr/story/1880892/apomakrunseis-prosopikou-giatio-parti-ston-korudallo-den-egine-sto-keli-tou-lignadi>).

νικής πολιτείας όσον αφορά το σωφρονιστικό σύστημα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Ν. 4760/2020, με τον οποίο τέθηκαν στο στόχαστρο δύο από τους πιο σημαντικούς θεσμούς επανένταξης των κρατουμένων, αυτοί των τακτικών αδειών και της ανοικτής έκτισης της ποινής.

Σε μια ήδη δύσκολη περίοδο για τα καταστήματα κράτησης της χώρας, αυτή της έξαρσης της πανδημίας, ανεστάλησαν πολλά από τα δικαιώματα των κρατουμένων, όπως τα επισκεπτήρια και οι άδειες, ενώ διάφορες βασικές υπηρεσίες, υγειονομικές, εκπαιδευτικές, ψυχαγωγικές, είτε περιορίστηκαν είτε έπαυσαν να είναι διαθέσιμες για σημαντικά χρονικά διαστήματα (Συνήγορος του Πολίτη, 2022: 9). Δεν υπήρξε ωστόσο η λήψη οποιουδήποτε άλλου μέτρου προστασίας των κρατουμένων που θα αποσκοπούσε στην αποσυμφόρηση των φυλακών και την προστασία των πιο ευάλωτων εγκλειστών. Με τον νέο νόμο προβλέφθηκε αύξηση της περιόδου πραγματικής έκτισης της ποινής που απαιτείται προκειμένου να μπορέσει κάποιος κρατούμενος να λάβει τακτική άδεια,¹² και τέθηκαν αυστηρότερα κριτήρια για τη δυνατότητα μεταγωγής των κρατουμένων σε αγροτικές φυλακές, αυξάνοντας και σε αυτή την περίπτωση τον χρόνο πραγματικής έκτισης της ποινής που πρέπει να έχει διανυθεί και ταυτόχρονα αποκλείοντας ομάδες κρατουμένων από την άσκηση αυτού του δικαιώματος (Πέτσας, 2021). Μάλιστα, λόγω της αναδρομικής ισχύος του νόμου, πραγματοποιήθηκε η μεταγωγή αρκετών κρατουμένων, από τα έτσι κι αλλιώς σχεδόν άδεια αγροτικά καταστήματα κράτησης, στα κλειστά καταστήματα κράτησης και η περαιτέρω ενίσχυση του συνωστισμού τους εις βάρος της ήδη ανεπαρκούς σωφρονιστικής διάστασης του εγκλεισμού.

Η παροχή μη πειστικών απαντήσεων προς τη CPT και στις αιτιάσεις της έκθεσής της το 2019 σχετικά με την αντιμετώπιση των προβλημάτων του σωφρονιστικού συστήματος, ώθησε την επιτροπή στην απόφαση να διενεργήσει νέο κύκλο επισκέψεων στις ελληνικές φυλακές το 2021. Τα ευρήματα αυτών των επισκέψεων οδήγησαν την επιτροπή να εκφράσει την επιφύλαξή της ως προς την κίνηση της διαδικασίας που προβλέπεται από την παράγραφο 2 του άρθρου 10 της Σύμβασης, δηλαδή την έκδοση νέας δημόσιας δήλωσης για την Ελλάδα. Αναλυτικά, κατά την επίσκεψή της, η αντιπροσωπεία της CPT ήρθε αντιμέτωπη για μία ακόμα φορά με το φαινόμενο του συνωστισμού ανθρώπων που διαβιούν σε συνθήκες εξαθλίωσης και λαμβάνουν ανεπαρκή υγειονομική περίθαλψη, καθώς και με το διαχρονικό πρόβλημα της έλλειψης προσωπικού και της ύπαρξης υψηλών επιπέδων βίας μεταξύ των κρατουμένων (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or

12. Προς υπεράσπιση της συγκεκριμένης ρύθμισης, ο αρμόδιος υπουργός επικαλέστηκε εκτεταμένη κακή χρήση και παραβίαση, από πλευράς των κρατουμένων, των όρων των χορηγημένων αδειών, δήλωση η οποία διαψεύστηκε με επίσημα στοιχεία από τον Συνήγορο του Πολίτη, ο οποίος, σε σχετική έρευνα που διενέργησε στα καταστήματα κράτησης της χώρας, διαπίστωσε ότι κατά την περίοδο 2015 έως 2020 τηρήθηκαν σε συντριπτικό ποσοστό (98%) οι όροι των αδειών που είχαν χορηγηθεί, καθώς από τις 18.525 διαπιστώθηκαν μόνο 316 παραβιάσεις ή κακή χρήση όρων (Συνήγορος του Πολίτη, 2022: 40).

Punishment, 2022: 7-8). Αντίστοιχα, η επιτροπή αναφέρεται στα ευρήματα της μελέτης που εκπονήθηκε το 2018 από το Συμβούλιο της Ευρώπης σχετικά με τη Μείωση του Υπερπληθυσμού των Καταστημάτων Κράτησης στην Ελλάδα, τα οποία κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι «ο συνδυασμός των σχετικά χαμηλών ποσοστών εγκληματικότητας και των πολύ μεγάλης διάρκειας στερητικών της ελευθερίας ποινών δείχνει σαφώς ότι ο υπερπληθυσμός των ελληνικών καταστημάτων κράτησης είναι κατά πρώτο λόγο αποτέλεσμα μιας πολύ αυστηρής ποινικής πολιτικής και νομοθεσίας», ενώ η επικαιροποιημένη έκθεση του 2021 διαπίστωνε ότι η αναθεώρηση του Ποινικού Κώδικα το 2019 φαίνεται να κατευθύνεται προς τον μετριασμό των ποινών για ορισμένα εγκλήματα.

Ωστόσο, σύμφωνα με την επιτροπή, οι τροποποιήσεις του ΠΚ που ακολούθησαν αναμένεται ότι θα οδηγήσουν σε περαιτέρω αύξηση ποινών (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2022: 16-17). Η CPT αναφέρεται και στις διαβεβαιώσεις της ελληνικής κυβέρνησης σχετικά με την κατασκευή νέων καταστημάτων κράτησης για την αντιμετώπιση του συνωστισμού και εμμέσως τις απορρίπτει ως αναποτελεσματικές. Όπως χαρακτηρίστικα επισημαίνεται στην πλέον πρόσφατη έκθεσή της, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, και σε παλαιότερες: «μεταξύ του 1997 και του 2019 τα καταστήματα κράτησης στην Ελλάδα υπερδιπλασίασαν τη χωρητικότητά τους, αλλά δεν επιλύθηκε ο υπερπληθυσμός». Όσον αφορά τις υλικές συνθήκες κράτησης, η CPT σπληντεύει το γεγονός ότι έχει συντελεστεί μηδαμινή πρόοδος από το 2011, οπότε και εξέδωσε την πρώτη δημόσια δήλωσή της για την Ελλάδα, ενώ δεν παραλείπει να επισημάνει παράλληλα την ανεπαρκή παροχή εκπαιδευτικών, ψυχαγωγικών και λοιπών δραστηριοτήτων απασχόλησης των κρατουμένων.

Τέλος, σχετικά με την παρεχόμενη υγειονομική περίθαλψη, η αντιπροσωπεία της CPT εντόπισε, όπως και στο παρελθόν, εκτεταμένες ελλείψεις. Επισήμανε προβληματικά ζητήματα, όπως η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη και παρατήρησε άλλη μια φορά ότι δεν πρέπει να ανατίθεται σε κρατουμένους το καθήκον χορήγησης φαρμάκων σε συγκρατούμενους τους και δεν θα πρέπει να τους επιτρέπεται η πρόσβαση σε ιατρικούς φακέλους άλλων κρατουμένων. Γενικότερα, συστήνει στις ελληνικές αρχές να προχωρήσουν στην άμεση ενίσχυση του υγειονομικού προσωπικού στα καταστήματα κράτησης της χώρας, καθώς η σοβαρή ελλειψή του έχει ως αποτέλεσμα την επιδείνωση της παροχής υπηρεσιών υγείας στους κρατουμένους. Καταλήγοντας, οι ελληνικές φυλακές χαρακτηρίζονται πλέον επισήμως και διεθνώς ως απλές αποθήκες ανθρώπων, μια συνθήκη που, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η CPT, τελεί σε διαρκή και ευθεία αντίθεση με τους κανόνες ή τις προδιαγραφές που θέτει το ευρωπαϊκό δίκαιο προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2022).

Οι πλέον πρόσφατες επισημάνσεις και συστάσεις της CPT δεν φαίνεται να βρήκαν ευήκοα ώτα. Λίγες ημέρες μετά τη δημοσιοποίηση της έκθεσης, η ελληνική κυβέρνηση έδωσε στη δημοσιότητα προς διαβούλευση ένα σχέδιο νόμου για την τροποποίηση του

σωφρονιστικού κώδικα, το οποίο φαίνεται να απομακρύνεται από την ουδετερότητα και τον εγγυητισμό των δικαιωμάτων των κρατουμένων που χαρακτηρίζουν τον κώδικα του 1999 όπως ισχύει έως σήμερα. Ακολουθεί μια κατεύθυνση περαιτέρω αυστηροποίησης σχετικά με τη μεταχείριση των κρατουμένων και πρόσθετων περιορισμών των θεσμών επανένταξης μέσω της πρόβλεψης μιας νέας κατηγορίας κρατουμένων, των «ιδιαίτερα επικίνδυνων», της ίδρυσης φυλακών υψίστης ασφαλείας (χωρίς όμως να κατονομάζονται ως τέτοιες – χρησιμοποιείται ο όρος «αυξημένης» [ασφαλείας]), καταστημάτων εργασίας, καταστημάτων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας και καταστημάτων οικονομικών εγκλημάτων. Η διαφορετική μεταχείριση των κρατουμένων ανάλογα με το κατάσταση κράτησης στο οποίο κρατούνται πλήττει ευθέως τις αρχές της ισότητας και της αναλογικότητας (Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου, 2022). Επίσης, η επέκταση των περιορισμών λήψης τακτικών και εκπαιδευτικών αδειών δυσχεραίνει την όποια προοπτική επανένταξης των κρατουμένων, στόχο που θεωρητικά ευαγγελίζεται ότι ευνοεί η συγκεκριμένη νομοθετική πρωτοβουλία, ενώ στην πραγματικότητα τον υπονομεύει μέσω της οπισθοδρομικής αντίληψης για τη διαρκή και χωρίς διάκριση επικινδυνότητα των κρατουμένων, με αφορμή την οποία αυστηροποιούνται τα κριτήρια δυνατότητας χρήσης εκείνων των μέτρων που μπορούν να λειτουργήσουν ενθαρρυντικά ως προς την επίτευξη αυτού του στόχου (Ένωση Ελλήνων Ποινολόγων, 2022). Το σχέδιο νόμου ψηφίστηκε (Ν. 4985/27.10.2022) και δίνει πλέον το στίγμα της ελληνικής νομοθεσίας για τα καταστήματα κράτησης, που τα μετονομάζει σε «σωφρονιστικά καταστήματα», επαναφέροντας με αυτόν τον τρόπο, αρχικά σε συμβολικό και ιδεολογικό επίπεδο, και έπειτα σε πρακτικό, ωφελιμιστικές αυταπάτες των προηγούμενων αιώνων (Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου, 2022).

Παρατηρείται λοιπόν ότι, παρά τις όποιες συστάσεις διεθνών και εθνικών φορέων, η ελληνική πολιτεία αποδεικνύεται συνεπής στη διατήρηση των διαχρονικών παθογενειών του σωφρονιστικού συστήματος, ενώ η όποια παρέκκλιση από αυτόν τον κανόνα εξαντλείται στην αποσπασματική λήψη μέτρων και στην παροχή τυποποιημένων απαντήσεων προς τη CPT, η οποία εξακολουθεί να στηλιτεύει, στις εκθέσεις που προκύπτουν από τις επισκέψεις της, την αποτυχία του σωφρονιστικού συστήματος. Η επανάληψη αυτού του σκηνικού μάς κάνει να αναρωτιόμαστε κατά πόσο μπορεί να είναι αποτελεσματικός ο έλεγχος του σωφρονιστικού συστήματος χωρίς την παράλληλη διερεύνηση των σκοπών της ποινής και της φυλάκισης (Padfield, 2018: 75) και, κατ' επέκταση, πρέπει να δοθεί η απάντηση στο ερώτημα ποιες είναι οι λειτουργίες της φυλακής που την καθιστούν απαραίτητη παρά την προφανή αποτυχία της.

Ο Mathiesen (2006: 141-142) επισημαίνει ότι, παρά το φιάσκο της λειτουργίας της, η φυλακή εξυπηρετεί συγκεκριμένες ιδεολογικές λειτουργίες, οι οποίες μετουσιώνονται σε πράξη. Προχωρά στη φυσική κατηγοριοποίηση των μελών της κοινωνίας σε παραγωγικά και μη παραγωγικά, αφαιρεί από τους κρατουμένους κάθε ισχύ όσον αφορά τη σημασία της συμβολής τους στα δρώμενα εντός του χώρου όπου βρίσκονται,

καθιστά τα μέλη της κατώτερης τάξης, στην οποία αυτά ανήκουν, κοινωνικά επικίνδυνα, εκτρέποντας προς αυτά την προσοχή που θα μπορούσε να στραφεί στις βλαπτικές συμπεριφορές των μελών της ανώτερης τάξης και χρησιμοποιεί μια ποικιλία φυσικών και άλλων μεθόδων για να στιγματίσει τα μέλη της κατώτερης τάξης. Μέσω αυτών των συμβολικών και αποπροσανατολιστικών λειτουργιών διαχωρισμού, η φυλακή εμφανίζεται ως ένας θεσμός που έχει νόημα και νομιμοποιείται στη συνείδηση της κοινωνίας. Αντίστοιχα, παρατηρώντας κάποιος το κοινωνικο-οικονομικό πορτρέτο της πλειονότητας όσων εγκλείονται σε καταστήματα κράτησης, θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι η φυλακή αποτελεί ένα εργαλείο που δύναται να καταστήσει αποδεκτές τις διευρυνόμενες οικονομικές ανισότητες και, ταυτόχρονα, να λειτουργεί ευεργετικά ως προς τη διατήρηση του υφιστάμενου συστήματος, καθώς αναδιαμορφώνει την ίδια την ιδέα της κοινωνικής δικαιοσύνης, έτσι ώστε η επιτυχία να ανταμείβεται σε μεγάλο βαθμό και η αποτυχία να τιμωρείται σοβαρά, καθώς παράλληλα αποτρέπει τους στερρημένους την ελευθερία τους από τη συλλογική συνειδητοποίηση της κατάστασής τους και την ενδεχόμενη σύγκρουσή τους με την κυρίαρχη τάξη (Ruggiero, 2015).

Ως εκ τούτου, και με σημείο αναφοράς τις ιδιαίτερες λειτουργίες που επιτελεί ο θεσμός της φυλακής, η υποστήριξη πάγιων θέσεων για την εφαρμογή τυποποιημένων προτύπων, αν και δύναται να έχει μια σχετικά μικρή θετική επίδραση, δεν μπορεί να επιλύσει το κύριο πρόβλημα της φυλακής, που είναι ο ίδιος ο θεσμός.

5. Αντί επιλόγου

Μελετώντας κάποιος τις εκθέσεις της CPT που έχουν δημοσιευθεί από το 2011 έως και σήμερα, δεν μπορεί παρά να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι ελληνικές φυλακές αποτελούν χώρους βαναυσότητας και εξαθλίωσης, εντός των οποίων τα δικαιώματα των κρατουμένων τελούν υπό διαρκή κίνδυνο. Ειδικότερα, η επικέντρωση σε μια κουλτούρα ελέγχου, στη μεγαλύτερη τιμωρητικότητα και η μονομερής έμφαση στις εκδικητικές απόψεις των θυμάτων,¹³ χωρίς την απόδοση της απαιτούμενης βαρύτητας στις επιστημονικές απόψεις και τους ανθρώπους που τις εκφράζουν, ο σεβασμός των δικαιωμάτων των κρατουμένων αντιμετωπίζεται ως εμπόδιο που «πετιέται» στην άκρη. Όπως πολύ εύστοχα είχε ήδη από το 2009 επισημάνει ο Καρύδης (2009): «*οι φυλακές χειροτερεύουν, η κοινωνία αγριεύει, ο κοινωνικός ιστός συνεχώς δηλητη-*

13. Το συγκεκριμένο γεγονός παρατηρείται τον τελευταίο καιρό πολύ έντονα, ακόμα και σε είδη εγκλημάτων που έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον και ανθρώπων με προοδευτικό πολιτικό πρόσημο (βλ. ενδεικτικά <https://www.koutipandoras.gr/article/oi-goneis-tis-elenis-topaloydi-sto-documento-sto-efeteio-einai-san-na-thanatonoy-n-na/> και τη συνέντευξη της καθηγήτριας Κας Βιδάλη στον ραδιοφωνικό σταθμό «Κόκκινο», <https://soundcloud.com/user-899349255/sofia-vidali-105-5-sto-ko>, όπου η συνεντευξιαζόμενη προσπαθεί (ματαιώς;) να πείσει τη δημοσιογράφο ότι η αυστηροποίηση των ποινών δεν είναι αποτελεσματική για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας.

ριάζεται. Και μας προτείνουν επιτήρηση και καταστολή. Δηλαδή, πέραν των άλλων, τη συμβολή σε μια κλιμακούμενη “στρατηγική έντασης”».

Ένα ακόμα συμπέρασμα από την ανάλυση της εξέλιξης του σωφρονιστικού συστήματος στη χώρα μας είναι ότι οι κατά καιρούς αποσπασματικές προσπάθειες αποσυμφόρσής του, αν και δύνανται να είναι αποτελεσματικές για ένα μικρό χρονικό διάστημα, δεν είναι ικανές να αντιμετωπίσουν με ολιστικό τρόπο το πρόβλημα. Επιπλέον, η απουσία μέριμνας για την επανένταξη των αποφυλακισθέντων και η συνύπαρξή της με την επιβολή αυστηρότερων, περισσότερο μακροχρόνιων ποινών, καθώς και με αντιλήψεις περί εξουδετέρωσης/αδρανοποίησης των κρατουμένων, καθιστούν κάθε προσπάθεια εξανθρωπισμού των συνθηκών κράτησης ανώφελη. Τα δομικά προβλήματα που μαστίζουν τις ελληνικές φυλακές επιβαρύνονται περαιτέρω από την ανυπαρξία ενός σαφούς και λεπτομερούς θεσμικού πλαισίου ρύθμισης των καθηκόντων του σωφρονιστικού προσωπικού, το οποίο θα είχε στον πυρήνα του τη λειτουργικότητα της φυλακής και την αξιοπρεπή διαβίωση των ανθρώπων που κρατούνται σε αυτήν. Αντίστοιχα, η απουσία αυτού του θεσμικού πλαισίου συνεπάγεται τη ρύθμιση της καθημερινότητας της φυλακής με βάση έναν γραφειοκρατικό και στρατιωτικού τύπου προσανατολισμό, ο οποίος λειτουργεί ευνοϊκά ως προς τη γέννηση αυθαιρεσιών και θέτει ως υπέρτατο στόχο την τήρηση της πειθαρχίας και της τάξης και όχι τη μεταχείριση των κρατουμένων (Βιδάλη, 2017: 87).

Πρόκειται δηλαδή για τη συγχώνευση της σωφρονιστικής λειτουργίας με αυτή της αστυνομικής, με αύξηση της καταστολής σε βάρος της επανένταξης, ενώ ουσιαστικά στο στόχαστρο τίθεται όχι το έγκλημα αυτό καθαυτό, αλλά οι εγγυήσεις του φιλελεύθερου κράτους δικαίου (Σκανδάμης, 2020: 15-17). Ως εκ τούτου, διαπιστώνεται ότι οι συστάσεις διεθνών φορέων και οργανισμών, όπως η CPT, αντιμετωπίζονται με μια κατά κόρον διαχειριστική λογική, καθώς αυτό που ενδιαφέρει, κυρίως, είναι η σύνταξη και αποστολή «ανέξοδων» απαντήσεων στις εκθέσεις και τα ερωτήματα της επιτροπής, ενώ σε ουσιαστικό επίπεδο συνεχίζεται η πρόταξη μιας τιμωρητικής σωφρονιστικής πολιτικής, ενταγμένης σε μια ρητορική που θέτει ως κεντρική έννοια την ασφάλεια και τον φόβο του εγκλήματος και η οποία φαίνεται να ικανοποιεί το εκλογικό ακροατήριο. Η συγκεκριμένη στρατηγική ευνοείται εν μέρει και από τους ίδιους τους μηχανισμούς ελέγχου, οι οποίοι, ακολουθώντας μια τυπολατρική προσέγγιση, επικεντρώνονται στις απαντήσεις που δίνουν τα κράτη σχετικά με τα ευρήματά τους, όπως, για παράδειγμα, αν τα κράτη έχουν ανταποκριθεί στις συστάσεις της CPT ή αν εφαρμόζουν το Προαιρετικό Πρωτόκολλο της Σύμβασης κατά των Βασανιστηρίων (OPCAT), μη θέτοντας στο κέντρο των αναλύσεών τους το πώς βιώνουν οι ίδιοι οι κρατούμενοι, αλλά και οι εργαζόμενοι στα καταστήματα κράτησης, την παραμονή εντός αυτών και ποιες είναι οι αντιλήψεις τους για την προστασία των δικαιωμάτων τους (O’ Connor and Rogan, 2022). Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει η Padfield (2018: 57) υπάρχουν πολλά μάτια που κοιτούν εντός των φυλακών: αλλά τι βλέπουν και τι σκοπεύουν να κάνουν για όσα βλέπουν;

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλοσκόφης, Ο. (2010). *Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων: Στρατηγικές επιβίωσης στη σύγχρονη φυλακή*. Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Αναγνωστόπουλος, Η. (2022). «Επικοινωνιακή βαρβαρότητα και θεσμική καχεξία». (Διαθέσιμο στο: <https://www.dikastiko.gr/articles/ilias-g-anagnostopoulos-epikoinoniaki-varvarotita-kai-thesmiki-kachexia/> (προσπελάστηκε: 6.10.2022)).
- Βιδάλη, Σ. (2020). «Το νέο πρόσωπο της καταστολής», *Εφημερίδα των Συντακτών*. (Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/stiles/aporseis/245403_neo-prosoro-tis-katastolis (προσπελάστηκε 22.9.2022)).
- Βιδάλη, Σ. (2017). *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βιδάλη, Σ. (2008). «Νέες “ειδικές” κατηγορίες κρατουμένων: συμβουλευτική στη φυλακή». Στο Σ. Βιδάλη και Π. Ζαγούρα (επιμ.). *Συμβουλευτική και φυλακή* (43-45). Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Βουλή των Ελλήνων (2017). Έκθεση της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Σωφρονιστικού Συστήματος και λοιπών δομών εγκλεισμού κρατουμένων. Περίοδος ΙΖ΄ – Σύνοδος Β΄. (Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/510129c4-d278-40e7-8009-e77fc230adef/1.%20%CE%95%CE%9A%CE%98%CE%95%CE%A3%CE%97%20%CE%99%CE%96%20-%20%CE%92%20-%20%CE%A3%CE%A9%CE%A6%CE%A1%CE%9F%CE%9D%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A5%20%CE%A3%CE%A5%CE%A3%CE%A4%CE%97%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%A3.pdf>, (προσπελάστηκε: 25.9.2022)).
- Γερούκη, Α. (2002). Εθνοπολιτισμικές συγκρούσεις στη φυλακή. Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Δασκαλάκης, Η. (1988). «Ο θεσμός της φυλακής». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος 68Α: 32-37.
- Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (2011). Αξιολόγηση των ευρημάτων διενεργηθείσας αυτοψίας από την Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και τον Συνήγορο του Πολίτη στα κέντρα κράτησης αλλοδαπών της περιοχής του Έβρου. (Διαθέσιμο στο: https://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/sunthikes_krathseis/porisma_ενρου_2011.pdf (προσπελάστηκε: 25.9.2022)).
- Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (2022). *Ανακοίνωση: «Σωφρονιστικές» προφάσεις, αντιφάσεις και αναχρονισμοί* (Διαθέσιμο στο: <http://www.eemeke.org/> (προσπελάστηκε: 21/11/2022)).
- Ένωση Εισαγγελέων Ελλάδος (2015). *Δελτίο τύπου: Σχέδιο Νόμου για την κατάργηση καταστημάτων Τύπου Γ΄ κ.λπ.* (Διαθέσιμο στο: <https://enosieisaggeleon.gr/%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%BD%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC%CF%81%CE%B3%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84/> (προσπελάστηκε: 3.10.2022)).
- Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων (2022). *Συνοπτική αξιολόγηση του Σχ/Ν «Αναμόρφωση και εκσυγχρονισμός Σωφρονιστικού Κώδικα- τροποποιήσεις στον ν. 2776/1999»*. (Διαθέσιμο στο: <https://hcba.gr/%cf%83%cf%85%ce%bd%ce%bf%cf%80%cf%84%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%b1%ce%be%ce%b9%ce%bf%ce%bb%cf%8c%ce%b>

- 3%ce%b7%cf%83%ce%b7-%cf%84%ce%bf%cf%85-%cf%83%cf%87-%ce%bd-%ce%b1%ce%bd%ce%b1%ce%bc%cf%8c%cf%81/ (προσπελάστηκε: 21.11.2022)).
- Καρακίτσος, Σ. (2019). «Επιθεώρηση και έλεγχος στις φυλακές». (Διαθέσιμο στο: <https://www.dikastiko.gr/articles/sp-karakitsos-epitheorisi-kai-elegchos-stis-fylakes/> (προσπελάστηκε: 24.9.2022)).
- Καρδάρá, Α. (2007). *Φυλακή και γλώσσα: η γλωσσική επικοινωνία των κρατουμένων ως κρίσιμο και αναπόσπαστο στοιχείο της δομής των φυλακών*. (Διδακτορική διατριβή) (Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/23001>) (προσπελάστηκε: 1.10.222)).
- Καρύδης, Β. (2015). «Νέα» Μετανάστευση και Κοινωνικοί Πανικοί: Η Ελληνική εμπειρία». Στο: Β. Καρύδης και Α. Χουλιάρas (επιμ.). *Ηθικοί Πανικοί, Εξουσία και Δικαιώματα. Σύγχρονες προσεγγίσεις* (89-106). Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Καρύδης, Β. και Φυτράκης, Ε. (2011). *Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα. Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Καρύδης, Β. (2009). «Οι φυλακές χειροτερεύουν, η κοινωνία αγριεύει, το υπουργείο παίζει “στου κασιδι το κεφάλι”...», *Αυγή της Κυριακής*. (Διαθέσιμο στο: <http://www.ananestiki.gr/el/articles.asp?tid=3289&page=1> (προσπελάστηκε: 2.10.2022)).
- Κουλούρης, Ν. (2021α). «Από την «άνοψον δίαιταν» στην απεργία πείνας και δίψας: Οι άκρες του νήματος». *Αντιγόνη: το ερώτημα. Περιοδικό για την Κριτική Εγκληματολογία, το Ποινικό Πρόβλημα και τον Κοινωνικό Έλεγχο της σωφρονιστικής καταστολής στην Ελλάδα*, 1 (1): 129-149.
- Κουλούρης, Ν. (2021β). «Αναθεώρηση Ποινικού Κώδικα: Τιμωρητικά λαϊκιστικά, μακριά από μια αποτελεσματική αντεγκληματική πολιτική», *Η Εποχή*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.erohi.gr/article/40380/anatheorhsh-poinikoy-kodika-timorhtika-laikistikh-makria-arpomia-apotelesmatikh-antegklhmatikh-polit> (προσπελάστηκε: 5.10.2022)).
- Κουλούρης, Ν. (2020). «Υπερπληθυσμός των φυλακών: Η ανισοκατανομή ενός παλιρροϊκού φαινομένου». *The Art of Crime*, 8: 142-149.
- Κουλούρης, Ν. (2016). «Ο ακρωτηριασμός των σωφρονιστικών θεσμών και η επιστροφή στη σωφρονιστική “κανονικότητα”: Ο σύντομος βίος των φυλακών “υψίστης ασφαλείας” στην Ελλάδα». Στο Μ. Γασπαρινάτου (επιμ.). *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης*. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Ν. Κουράκη (2.468-2.495). Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας.
- Κουλούρης, Ν. (2009). *Η κοινωνική επανένταξη της φυλακής*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Μάνδρου, Ι. (5.2.2012). «Φυλακές υπάρχουν, αλλά είναι κλειστές». (Διαθέσιμο στο: <https://www.skai.gr/news/greece/fylakes-yparxoun-alla-einai-kleistes> (προσπελάστηκε 19.9.2022)).
- Μανιτάκης, Α. και Τάκης, Α. (2004). *Τρομοκρατία και δικαιώματα: Από την ασφάλεια του κράτους στην ανασφάλεια δικαίου*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Παπαδάκης, Κ. (2007). «Σωφρονιστικά καταστήματα: Οι ανθρώπινες χωματέρες της Ελλάδας». (Διαθέσιμο στο: <http://www.epda.gr/tcpdf/index.php?id=261> (προσπελάστηκε 20.9.2022)).
- Πέτσας, Ι. (2021). «Η “θυσία” των δικαιωμάτων των κρατουμένων». *Εγκληματολόγοι*, 8: 15-16.
- Πρακτικά Βουλής (11.10.2022), ΙΕ΄ Περίοδος Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ΜΣΤ. (Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20121011.pdf> (προσπελάστηκε 21.9.2022)).
- Σκανδάμης, Μ. (2020). «Οι νέες σωφρονιστικές ρυθμίσεις και η απειλή του τέλους της σωφρονιστικής πολιτικής», *Εγκληματολόγοι*, 9: 14-18.
- Συνήγορος του Πολίτη (2022). *Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Κακομεταχείρισης. Ετήσια Ειδική έκθεση 2014*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.synigoros.gr/el/category/ekdoseis-ek8eseis/post/e8nikos-mhxanismos-prolhpshs-twn-basanisthriwn->

and-ths-kakometaxeirishs:-ethsia-eidikh-ek8esh-2020-2021 (προσπελάστηκε στις 5.9.2022)).

Συνήγορος του Πολίτη (2014). *Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Κακομεταχείρισης. Ετήσια Ειδική έκθεση 2014*. (Διαθέσιμο στο: https://old.synigoros.gr/resources/docs/greek_web.pdf (προσπελάστηκε στις 25.9.22)).

Συνήγορος του Πολίτη (2013). Επιστολή προς τον Γενικό Γραμματέα Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με θέμα: Ανθρώπινες συνθήκες διαβίωσης και αποφόρτιση των φυλακών. (Διαθέσιμο στο: <https://old.synigoros.gr/resources/epistolh-pros-geniko-grammatea.pdf> (προσπελάστηκε 22.9.2022)).

Τζαννετάκη, Τ. (2016). «Η στρατηγική έμμεσης μείωσης των ποινών: Η εξάντληση των ορίων της και η ανάγκη αλλαγής παραδείγματος». *The Art of Crime*, 1. (Διαθέσιμο στο: <https://theartofcrime.gr/%ce%b7-%cf%83%cf%84%cf%81%ce%b1%cf%84%ce%b7%ce%b3%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%ad%ce%bc%ce%bc%ce%b5%cf%83%ce%b7%cf%82-%ce%bc%ce%b5%ce%af%cf%89%cf%83%ce%b7%cf%82-%cf%84%cf%89%ce%bd-%cf%80%ce%bf%ce%b9%ce%bd/> (προσπελάστηκε 26.9.2022)).

Τζαννετάκη, Τ. (2006). «Παθολογία του ισχύοντος συστήματος ποινών του Ποινικού Κώδικα. Σκέψεις και προτάσεις για μια εκ βάθρων αναθεώρησή του στο πλαίσιο του σχεδίου του Νέου Ποινικού Κώδικα». *Ποινικά Χρονικά*, Ν.ΣΤ: 590-594.

Τσιμπούκης, Π. και Καρλατήρα, Π. (2012). «Δύο νεκροί και 20 τραυματίες στις φυλακές Κορυδαλλού». (Διαθέσιμο στο: <https://www.protothema.gr/greece/article/472793/alert-episodesia-stis-fulakes-korudallou-duo-nekroi/> (προσπελάστηκε 21.9.2022)).

Φουκώ, Μ. (1989). *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής* (μτφρ. Κ. Χατζηδήμου – Ι. Ράλλη). Αθήνα: Ράππα.

Φυτράκης, Ε. (2021). «Ποινικός λαϊκισμός και (νέα) σωφρονιστική πολιτική». *Εγκληματολόγοι*, 9: 1-6.

Χατζηθεοδώρου Γ. (2016). «Συνθήκες κράτησης στις ελληνικές φυλακές: μεταξύ ελληνικού ρεαλισμού και ευρωπαϊκού ιδεαλισμού». Στο Μ. Γασπαρινάτου (επιμ.). *Εγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης* (2.406-2.431). Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Ν. Κουράκη. Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας.

Ψαρρά, Α. (2016). «Δεν είναι πολλά τα 28 ευρώ, είναι πολλοί οι κρατούμενοι», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*. (Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/59193_den-einai-polla-ta-28-eyro-einai-polloi-oi-kratoymenoi (προσπελάστηκε 20.9.2022)).

Wacquant, L. (2001). *Οι φυλακές της μιζέριας* (μτφρ. Κ. Διαμαντάκου). Αθήνα: Πατάκη.

Ξενογλώσση

Barrett, J. (2001). "The Prohibition of Torture under International Law. Part 1: The Institutional Organisation". *The International Journal of Human Rights*, 5(1): 1-36.

Carver, R. and Handley, L. (2016). *Does Torture Prevention Work?* UK: Liverpool University Press.

Cheliotis, L. K. (2010). "Greece". In N. Padfield, D. van Zyl Smit and F. Dunkel, F. (eds.). *Release from Prison: European Policy and Practice* (pp. 213-236). Cullompton: Willan Publishing.

Cheliotis, L. K. and Xenakis, S. (2010). "What's Neoliberalism Got to Do with It? Towards a Political Economy of Punishment in Greece". *Criminology & Criminal Justice: An International Journal*, 10(4): 353-373.

De Giorgi, A. (2007). "Toward a political economy of post-Fordist punishment". *Critical Criminology*, 15(3): 243-265.

- Hall, P. and Soskice, D. (2001). "An Introduction to Varieties of Capitalism". In P. Hall, and D. Soskice. *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage* (1-68). Oxford: Oxford University Press.
- Hochstetler, A. and DeLisi, M. (2005). "Importation, deprivation, and varieties of serving time: An integrated-lifestyle-exposure model of prison off ending". *Journal of Criminal Justice*, Vol. 33: 257-266.
- Hockey, D. (2012). "Analytical Reflections on Time in Custody". *The Howard Journal of Criminal Justice*, 51(1): 67-78.
- Hulsman, L. (1986). "Critical Criminology and the Concept of Crime", *Contemporary Crises*, 10(1): 63-80.
- Karydis, V. and Koulouris, N. (2013). "Greece: Prisons Are Bad but Necessary (and Expanding), Policies Are Necessary but Bad (and Declining)". In V. Ruggiero, and M. Ryan (eds.). *Punishment in Europe: A Critical Anatomy of Penal Systems* (263-286). UK: Palgrave Macmillan.
- Koulouris, N. (2017). "Foucault's seven universal maxims of the good 'penitentiary condition' and the warehousing prison in Greece: distancing, deregulation and denial as determinants of the relation between the punitive procedure and the penitentiary technique". In C. D. Spinellis, N. Theodorakis, E. Billis and G. Papadimitrakopoulos (eds.). *Europe in crisis: Crime, criminal justice and the way forward. Essays in honour of Nestor Courakis* (1799-1820). Athens: Ant. N. Sakkoulas.
- Koulouris N. K., Aloskofis W. (2013). *Prison conditions in Greece. European Prison Observatory. Detention conditions in the European Union*. Antigone Edizioni. (Available in: <http://www.prisonobservatory.org/upload/PrisonconditionsGreece.pdf> (accessed 23.11.2022)).
- Lea, J. (2002). *Crime and Modernity. Continuities in Left Realist Criminology*. London: Sage.
- Mathiesen, T. (2006). *Prison on Trial*, 3rd edition. Winchester UK: Waterside Press.
- Morgan, R. and Evans, M. D. (1999). "CPT Standards: An Overview". In R. Morgan and M. D. Evans (eds). *Protecting Prisoners. The Standards of the European Committee for the Prevention of Torture in Context* (31-82). Oxford: Oxford University Press.
- O' Connell, C. and Rogan, M. (2022). "Monitoring Prisons in Europe: Understanding Perspectives of People in Prison and Prison Staff". *Law and Social Inquiry*, Vol. 00, Issue 00: 1-31.
- Patfield, N. (2018). "Monitoring prisons in England and Wales: who ensures the fair treatment of prisoners?" *Crime, Law and Social Change*, 70: 57-76.
- Pitts, J. (2003). "Youth justice in England and Wales". In R. Matthews and J. Young (eds.). *The new politics of crime and punishment* (71-99). USA: Willan publishing.
- Pratt, J. (2007). *Penal Populism*. USA-Canada: Routledge.
- Ruggiero, V. (2015). "The Legacy of Abolitionism". *Champ Pénal/Penal Field*, Vol. XII (Available in: <https://journals.openedition.org/champpenal/9080> (accessed 20.11.2022)).
- The Association for the Prevention of Torture (2004). *Monitoring places of detention. A practical guide*. Geneva. (Available in: <https://www.ap.t.ch/sites/default/files/publications/monitoring-guide-en.pdf>, (accessed 22.9.2022)).
- United Nations (2015). *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)*. (Available in: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/443/41/PDF/N1544341.pdf?OpenElement>, (accessed: 23.9.2022)).
- United Nations (1955). *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*. (Available in: <http://www.euromed-justice-iii.eu/document/un-1955-standard-minimum-rules-treatment-prisoners>, (accessed 23.9.2022)).

Van Zyl Smit, D. and Snacken, S. (2009). *Principles of European Prison Law and Policy*. New York: Oxford University Press.

Wacquant, L. (2009). *Prisons of Poverty*, expanded edition. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

Νομολογία

- N. 4760/2020. «Ρυθμίσεις σωφρονιστικής νομοθεσίας, διατάξεις για το Ταμείο Προνοίας Απασχολουμένων στα Σώματα Ασφαλείας και λοιπές διατάξεις αρμοδιότητας Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη και Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου». *Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας* (ΦΕΚ Α' 247/11.12.2020).
- N. 4322/2015. «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ τύπου και άλλες διατάξεις». *Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας* (ΦΕΚ Α' 42/27.04.2015).
- N. 4274/2014. «Ρυθμίσεις Ποινικού και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις». *Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας* (ΦΕΚ 147/Α/14.7.2014).
- N. 4043/2012. «Μέτρα για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στα καταστήματα κράτησης και άλλες διατάξεις». *Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας* (ΦΕΚ Α' 25/13-2-2012).

Κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Council of Europe (2008). "European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT)". *Rules of Procedure* (Available in: <https://rm.coe.int/16806db824> (accessed 25.9.2022)).

Council of Europe (2006). "European Prison Rules". Strasbourg (Available in: <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> (accessed: 23.9.2022)).

Council of Europe (1987). *European Prison Rules*. (Available in: <https://rm.coe.int/16804f856c> (accessed 23.9.2022)).

European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1993). *Health care services in prisons*. Strasbourg: Council of Europe (Available in: <https://rm.coe.int/16806ce943> (accessed: 20.11.2022)).

European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2022). *Report to the Greek Government on the ad hoc visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 22 November 2021 to 1 December 2021*. Strasbourg: Council of Europe (Available in: <https://rm.coe.int/1680a7ce96> (accessed: 3.10.2022)).

European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2020). *Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 28 March to 9 April 2019*. Strasbourg: Council of Europe (Available in: <https://rm.coe.int/16809e2058> (accessed: 3.10.2022)).

European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2016). *Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading*

Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 23 April 2015. Strasbourg: Council of Europe (Available in: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168069667e> (accessed: 2.10.2022)).

European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2014). *Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 16 April 2013*. Strasbourg: Council of Europe (Available in: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680696620> (accessed: 26.9.2022)).

European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2011). *Public statement concerning Greece*. Strasbourg: Council of Europe (Available in: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680696608> (accessed 25.9.2022)).

European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2012). *Report to the Government of Greece on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 19 to 27 January 2011*. Strasbourg: Council of Europe (Available in: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680696605> (accessed 25.9.2022)).

Αστυνομική αυθαιρεσία και ο Εθνικός Μηχανισμός Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας

Ιωάννα Δρόσου

Μτδρ. ερευνήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Police abuse and the National Mechanism for the Investigation of Incidents of Abuse

Ioanna Drosou

PostDoc Researcher, Panteion University

Περίληψη

Το παρόν κείμενο επιχειρεί έναν κριτικό απολογισμό της πενταετούς λειτουργίας του Εθνικού Μηχανισμού Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας και των συμπερασμάτων από τις ετήσιες εκθέσεις του. Στην Έκθεση επιβεβαιώνεται ένας μεγάλος γκρίζος αριθμός περιστατικών αυθαιρεσίας, η κανονικοποίηση της βίας, ιδίως εις βάρος συγκεκριμένων ομάδων πληθυσμού. Εντοπίζονται δε τέσσερις διακριτές κοινωνικές ομάδες (αλλοδαποί, Ρομά, νέοι, γυναίκες), των οποίων παραβιάζονται τα δικαιώματα, όπως και μια άτυπη πρακτική διερεύνησης των καταγγελιών, η οποία διασφαλίζει την προστασία των ελεγχόμενων αστυνομικών. Η θεσμική ενίσχυση του Εθνικού Μηχανισμού μοιάζει να μην μπορεί να αντιμετωπίσει το φαινόμενο της αστυνομικής αυθαιρεσίας, το οποίο αποδεικνύεται εγγενές.

Abstract

This essay attempts an account of the five years operation of the National Mechanism for the Investigation of Arbitrary Incidents and the results of its annual reports. It confirms the grey figure of arbitrariness and the normalization of violence, as police violence and arbitrariness are seen as expected behavior. It is found that four distinct social groups (foreigners, Romani, young people, women) incur violations of their rights and also that there is a pattern in the way accusations are investigated, which ensures obscurantism between police forces. The enhancement of the National Mechanism seems impotent to deal with the phenomenon of police arbitrariness, which proves to be inherent.

1. Εισαγωγή

Θεμελιώδης αρχή του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας είναι η διάκριση των εξουσιών σε νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική. Αναγκαίος όρος πολιτειακής ομαλότητας και νομιμοποίησης –ανεξαρτήτως αν πρόκειται για κράτος δικαίου ή για απολυταρχικό κράτος– είναι η παροχή ασφάλειας, και είναι τα σώματα ασφαλείας που κατανοούν και υπηρετούν αυτή την ασφάλεια ή την επιδιώκουν οι άρχουσες τάξεις (Gros, 2016). Εν ολίγοις, δεν νοείται οργανωμένη κοινωνία χωρίς να εξασφαλίζεται η προστασία του πολίτη (Weber, 1895) και, επομένως, χωρίς την πρόβλεψη σύστασης ένστολων σωμάτων που θα υπηρετούν την ασφάλεια. Ακριβώς γι’ αυτόν τον λόγο αναγνωρίζεται στα σώματα ασφαλείας η εξουσία λήψης δεσμευτικών μέτρων και άσκησης εξουσίας (Σπυρόπουλος, 2018: 51). Η απόσταση από την ασφάλεια έως την ανασφάλεια είναι πολύ μικρή και η μετάβαση από το ένα πεδίο στο άλλο γίνεται με τη διάρρηξη της εμπιστοσύνης μεταξύ του πληθυσμού και της Αστυνομίας, όταν δηλαδή δεν υπάρχει λογοδοσία, διαφάνεια, έλεγχος· όταν οποιοδήποτε μέτρο που θεσπίζεται παραβιάζει ατομικές ελευθερίες (Γεωργιάδης, 2018: 176).

2. Ο Εθνικός Μηχανισμός Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας

Στην Ελλάδα, μέχρι και το 2011, δεν είχε θεσμοθετηθεί κανενός είδους μηχανισμός ελέγχου της αυθαιρεσίας του προσωπικού των σωμάτων ασφαλείας. Το 2011 συστάθηκε το Γραφείο Περιστατικών Αντιμετώπισης Αυθαιρεσίας, το οποίο υπαγόταν απευθείας στον υπουργό Προστασίας του Πολίτη, επιλογή που απέτρεπε την ανεξάρτητη λειτουργία του, χωρίς την παρέμβαση της φυσικής και της πολιτικής ηγεσίας των σωμάτων ασφαλείας. Το Γραφείο δεν λειτούργησε ποτέ (βλ. πόρισμα Επιτροπής Αλιβιζάτου). Το 2016, με στόχο την απόφαση οποιασδήποτε υπόνοιας συγκάλυψης ή ατιμωρησίας των αστυνομικών που παραβιάζουν τον νόμο και της θωράκισης του κράτους δικαίου (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2017-2018: 8-14), ανατέθηκε νομοθετικά στον Συνήγορο του Πολίτη (ΣτΠ) –ως συνταγματικά θεσπισμένης Ανεξάρτητης Αρχής– η ευθύνη για τη σύσταση και λειτουργία ενός ανεξάρτητου μηχανισμού διερεύνησης περιστατικών αυθαιρεσίας, με αρμοδιότητα τη διερεύνηση περιστατικών που αφορούν στελέχη της Ελληνικής Αστυνομίας, της Πυροσβεστικής, του Λιμενικού Σώματος και υπαλλήλους των καταστημάτων κράτησης. Ο Εθνικός Μηχανισμός Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας (Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α.) λειτουργεί από τις 9.6.2017 και έχει την υποχρέωση να διερευνά ανεξάρτητα καταγγελίες που αφορούν συγκεκριμένα περιστατικά αυθαιρεσίας, να παραπέμπει υποθέσεις στα σώματα ασφαλείας προς εσωτερική έρευνα, όπως και να παρακολουθεί και να διατυπώνει συστάσεις για τη συμπλήρωση της έρευνας αυτής. Ο Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. επιλαμβάνεται υποθέσεων μετά από καταγγελία,

αυτεπάγγελτα ή κατόπιν παραπομπής από τον αρμόδιο υπουργό ή γενικό γραμματέα, και οι καταγγελίες που υποβάλλονται πρέπει να είναι επώνυμες και γραπτές.

Ο Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. λειτουργεί πλέον πέντε χρόνια (2017-2022), και οι ετήσιες εκθέσεις επιτρέπουν τη διατύπωση ορισμένων εκτιμήσεων για τον τρόπο λειτουργίας των σωμάτων ασφαλείας, σε περιπτώσεις αυθαιρεσίας. Όπως επισημαίνεται επίμονα στις εκθέσεις, η εικόνα ατιμωρησίας πρέπει να αντιστραφεί για να ενισχυθεί η αξιοπιστία της αστυνομίας καθώς και η εμπιστοσύνη των πολιτών προς τα σώματα ασφαλείας. Όσο συντηρείται η ατιμωρησία, τόσο ενισχύεται το αίσθημα της ανασφάλειας των πολιτών. Οι συστάσεις, οι νομοθετικές προτάσεις και οι παρατηρήσεις που καταγράφονται στις ετήσιες εκθέσεις εγείρουν ιδιαίτερη ανησυχία για το αν υπάρχει βούληση εντός των σωμάτων ασφαλείας για αντιμετώπιση ενός φαινομένου που μοιάζει να είναι εγγενές. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε ορισμένες διαπιστώσεις που διατυπώνονται στις εκθέσεις αυτές, οι οποίες τεκμηριώνουν αυτή την εκτίμηση.

Ειδικότερα, μία από τις διαπιστώσεις που προκύπτουν αβίαστα από τις εκθέσεις του ΣτΠ για τη λειτουργία του Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. είναι πως όσο εδραιώνεται η λειτουργία του μηχανισμού, τόσο αυξάνονται οι επώνυμες καταγγελίες (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2020: 11 και Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2021: 9). Το γεγονός αυτό γεννά μια βεβαιότητα για έναν πολύ *υψηλό γκρίζο αριθμό περιστατικών αυθαιρεσίας*, καθώς οι καταγγελίες εξ ορισμού δεν αντιστοιχούν στις διαπραχθείσες παρανομίες, ενώ υποδεικνύεται έτσι πως δεν πρόκειται για μεμονωμένα περιστατικά, αλλά για ένα φαινόμενο αυθαιρεσίας που εδραιώνεται από τον φόβο των θυμάτων της αστυνομικής παράνομης βίας να εμπλακούν σε ποινικές ή/και πειθαρχικές διαδικασίες. Διαμορφώνεται έτσι μια «κοινωνία της διακινδύνευσης», όπου κάθε πολίτης θεωρείται εκτεθειμένος σε πολλαπλούς κινδύνους και αισθάνεται σαν θύμα σε αναμονή (Καρούδης, 2015: 144). Στη δεύτερη έκθεση του Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. (2019) καταγράφηκε αυξητική τάση στις καταγγελίες για προσβολές της σωματικής ακεραιότητας, για συμπεριφορές με ρατσιστικό κίνητρο και για περιστατικά αυθαιρεσίας, συγκριτικά με τα έτη 2017-2018 (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2019: 27), η οποία συνεχίστηκε και στην τρίτη έκθεση (2020), όπου παρατηρήθηκε αύξηση κατά 25% στο σύνολο των καταγγελιών και κατά 75% στις καταγγελίες από πολίτες (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2020: 12). Ομοίως, στην τέταρτη ετήσια έκθεση του Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α., για το έτος 2021, καταγράφηκε αύξηση 17% στο σύνολο των καταγγελιών και 40% στις επώνυμες καταγγελίες πολιτών (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2021: 9). Παρά την αύξηση των καταγγελιών στα πέντε χρόνια λειτουργίας του Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α., οι καταγγελίες για περιστατικά που εμπλέκουν στελέχη από το λιμενικό σώμα είναι σχεδόν μηδαμινές (5 για το 2017-2018, 1 για το 2019, 0 για το 2020 και 4 για το 2021), ενώ οι καταγγελίες για περιστατικά σε σωφρονιστικά καταστήματα είναι μηδέν σε όλα τα έτη. Ακόμα και αυτή η τάση μηδενικών καταγγελιών δημιουργεί ερωτήματα σχετικά με την ύπαρξη υψηλού γκρίζου αριθμού εγκλημάτων με δράστες αστυνομικούς, ενώ ταυτόχρονα επαναφέρει το ζήτημα των αναστολών που έχουν τα θύματα στο να καταγγείλουν το περιστατικό βίας ή/και αυθαιρεσίας που βίωσαν.

Η συνεχώς αυξανόμενη τάση των καταγγελιών πολιτών και των καταγγελιών που διαβιβάζονται από την ΕΛΑΣ, ωστόσο, υποδεικνύει ότι οι πολίτες είναι ενήμεροι για την ύπαρξη του μηχανισμού και ότι αργά και σταδιακά υποχωρούν οι αναστολές τους στο να υποβάλουν καταγγελίες, και ότι μάλλον διαμορφώνεται η αίσθηση ότι θα γίνει ουσιαστικός ποινικός και πειθαρχικός έλεγχος των καταγγελιών (Έκθεση Ε.ΜΗ. Δι.Π.Α. 2021: 9). Βέβαια, όπως επισημαίνει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ), μία αποτελεσματική έρευνα κρίνεται όχι από το συγκεκριμένο αποτέλεσμα, αλλά από την ικανότητα να αποφέρει αποτελέσματα, δηλαδή την εξακρίβωση των περιστάσεων, τον εντοπισμό των δραστών και την απόδοση ευθυνών. Ειδικότερα, όπως αναφέρεται στην απόφαση του ΕΔΔΑ *Μακαρατζής κατά Ελλάδας* (20.12.2004) §74: «*Η έρευνα πρέπει κατ' αρχάς να μπορεί να οδηγήσει σε εξακρίβωση των περιστάσεων υπό τις οποίες έλαβε χώρα το συμβάν και, κατά δεύτερο λόγο, στον εντοπισμό και τον κολασμό των υπαιτίων. Δεν πρόκειται για υποχρέωση όσον αφορά το αποτέλεσμα, αλλά τα μέσα*». Ανάλογες είναι οι θέσεις του ΕΔΔΑ και στην υπόθεση *Κωνσταντινόπουλος κατά Ελλάδος*.¹ Στην πλειονότητα των καταγγελιών, όπως καταγράφεται στις εκθέσεις, δεν διασφαλίζονται αυτοί οι τρεις όροι (ουσιαστικής διερεύνησης της καταγγελίας, εντοπισμού των θυτών και απόδοσης ευθυνών, σύμφωνα με τις αρχές της ισονομίας). Οι διαπιστώσεις από τις πολυσέλιδες εκθέσεις, αλλά και από την πληθώρα περιστατικών που διερευνήθηκαν, συγκλίνουν στο συμπέρασμα, ότι υπάρχει μια τάση συγκάλυψης των δραστών, με αποτέλεσμα να αδικούνται τα θύματα. Όπως διαπιστώνεται, στο εσωτερικό των σωμάτων ασφαλείας διαμορφώνονται άτυπες διαδικασίες, που λειτουργούν ως παράγοντας αναπαραγωγής του εγκλήματος (Βιδάλη, 2018: 61).

3. Στοχοποίηση κοινωνικών ομάδων

Μια επισκόπηση στα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των καταγγελλόντων οδηγεί στο συμπέρασμα, πως αποδέκτες της αστυνομικής αυθαιρεσίας είναι διακριτές ομάδες πληθυσμού, με σαφή κοινωνικά, εθνοτικά, πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Από την επισκόπηση των καταγγελιών προκύπτουν τέσσερις διακριτές κοινωνικές ομάδες που στοχοποιούνται ευθέως από στελέχη σωμάτων ασφαλείας, στο πλαίσιο άσκησης των καθηκόντων τους. Είναι αξιοσημείωτο εξάλλου ότι, σύμφωνα με άλλες έρευνες, αναπόσπαστο μέρος της καλής λειτουργίας της Αστυνομίας θεωρείται από ορισμένους αστυνομικούς η παραβίαση δικαιωμάτων ή οι διακρίσεις στην εφαρμογή του νόμου (Loader Walker, 2007: 29).

1. Αποφάσεις ΕΔΔΑ, *Κωνσταντινόπουλος κατά Ελλάδας* (22.11.2018). *Μακαρατζής κατά Ελλάδας* (20.12.2004) § 74: «*Η έρευνα πρέπει κατ' αρχάς να μπορεί να οδηγήσει σε εξακρίβωση των περιστάσεων υπό τις οποίες έλαβε χώρα το συμβάν και, κατά δεύτερο λόγο, στον εντοπισμό και τον κολασμό των υπαιτίων. Δεν πρόκειται για υποχρέωση όσον αφορά το αποτέλεσμα, αλλά τα μέσα*».

Μια πρώτη κοινωνική ομάδα είναι οι *αλλοδαποί*. Η πλειονότητα των καταγγελιών αφορά ξυλοδαρμούς. Ακολουθούν καταγγελίες για παραβίαση δικαιωμάτων τους κατά τον έλεγχο ταυτοπροσωπίας, όπως και καταγγελίες προσβλητικής συμπεριφοράς με ρατσιστικό κίνητρο, που δείχνουν πως «υποτιμάται ο αλλοδαπός ως υποκείμενο θεμελιωδών δικαιωμάτων» (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2020: 30). Επίσης, τη στάση των σωμάτων ασφαλείας έναντι των αλλοδαπών αναδεικνύει και ο τρόπος με τον οποίο υποτιμάται η εξέτασή τους στην πειθαρχική διαδικασία για τη διερεύνηση της καταγγελίας. Ειδικότερα, σε κάποιες περιπτώσεις –ιδίαιτερα σε καταγγελίες για επαναπροωθήσεις ή για περιστατικά με ρατσιστικό κίνητρο– η πειθαρχική διαδικασία παραλείπεται τελείως, τόσο για τα φερόμενα ως θύματα όσο και για τους ουσιώδεις μάρτυρες. Στην κοινωνική αυτή ομάδα των αλλοδαπών εντοπίζεται από τον Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. και μια επιπλέον αιτία διεύρυνσης του γκρίζου αριθμού περιστατικών αστυνομικής αυθαιρεσίας, δηλαδή τα αντίποινα: όπως υπογραμμίζεται στην τέταρτη έκθεση (για το 2021) «για τους διαβιούντες σε κέντρα υποδοχής, για τους αιτούντες άσυλο, καθώς και για τους διοικητικά κρατούμενους αλλοδαπούς, η εξ ορισμού ειδική εξουσιαστική σχέση στην οποία υπόκεινται, και προδιαγράφεται πρωτίστως από τον περιορισμό της ελευθερίας τους, ο φόβος στοχοποίησης ακόμα και αντεκδίκησης μειώνει τις πιθανότητες καταγγελιών» (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2021: 29).

Δεύτερη διακριτή ομάδα μεταξύ των φερόμενων ως αποδεκτών αυθαιρεσίας είναι οι νέοι σε ηλικία άνθρωποι. Όπως επισημαίνεται στην τρίτη έκθεση, πρόκειται για μια παρατήρηση «αξιόλογη και ανησυχητική» (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2020: 29-30). Συγκεκριμένα, υπογραμμίζεται ότι «η κατά νόμον “αυθαιρεσία” του αστυνομικού προσωπικού, δηλαδή η κακοποίηση, προσβολή της προσωπικής ελευθερίας, σωματικής ακεραιότητας ή υγείας, εμφανίζεται συχνά να στρέφεται σε άτομα νεαρής ηλικίας (κατά προσέγγιση μεταξύ 18-25 ετών, και σε κάποιες περιπτώσεις και εφήβους» (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2020: 29). Παρατηρείται δε συχνά ότι τα νεαρά θύματα περιστατικών αυθαιρεσίας φοβούνται να καταθέσουν, και επομένως, η όποια καταγγελία μπαίνει με συνοπτικές διαδικασίες στο αρχείο (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2020: 46). Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, τα περιστατικά αυθαιρεσίας υπό τη μορφή αστυνομικής βίας ή/και παράτυπων προσαγωγών-συλλήψεων αφορούσαν σε μεγάλο βαθμό νέους πολίτες, γεγονός που οδήγησε τον Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. να κάνει λόγο για «γενικευμένη στοχοποίησή τους» (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2021: 27). Οι καταγγελίες αφορούν, κυρίως, τις κατηγορίες για εγκλήματα κατά της σωματικής ακεραιότητας ή/και κατά της προσωπικής ελευθερίας, ενώ δεν είναι αμελητέες οι καταγγελίες περί βασανιστηρίων και άλλων εξευτελιστικών συμπεριφορών ή κατά της γενετήσιας ελευθερίας. Τα περισσότερα περιστατικά καταγράφονται κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων ή συγκεντρώσεων διαμαρτυρίας, ή σε πολιτικές/κινηματικές συγκεντρώσεις και εκδηλώσεις, και στο πλαίσιο αυτό η αστυνόμευση παίρνει «εκδικητικό» χαρακτήρα και προσομοιάζει σε στρατιωτική επιχείρηση (Βιδάλη, 2012: 214).

Μια επιπλέον παρατήρηση του Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. είναι πως σε κίνδυνο διπλής στοχοποίησης υπόκεινται όσοι είναι νέοι και συνάμα αλλοδαποί. «Η συνδρομή των δύο ιδιοτήτων

ως διάκριση με δική της δυναμική, εμφανίζεται σε αρκετές από τις εξεταζόμενες υποθέσεις», όπως τονίζεται στην ετήσια έκθεση για το 2020 (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2020: 30). Στην τέταρτη έκθεση για το 2021 προστίθεται ως παράμετρος και ο παράγοντας φύλο, ο οποίος εντείνει τη θυματοποίηση: «όταν το νεαρό της ηλικίας συνοδεύεται από την εθνική, εθνοτική ή φυλετική παράμετρο, οι καταγγελίες επεκτείνονται ακόμη και σε προσβολές κατά της ζωής, ενώ αν προστεθεί και η διάσταση του φύλου, ενισχύεται η θέση ότι το μέγεθος της κοινωνικής ευαλωτότητας ενός ατόμου λειτουργεί αναλόγως των πιθανοτήτων θυματοποίησής του» (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2021: 28).

Όπως επισημαίνεται, διαμορφώνεται μια πρόσθετη (τρίτη στην παρούσα αριθμηση) «ξεχωριστή κατηγορία θυματοποίησης από αστυνομική αυθαιρεσία με βάση το φύλο, η οποία αφορά τις γυναίκες, τόσο αλλοδαπές όσο και ημεδαπές» (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2021: 30).

Μια τέταρτη διακριτή κοινωνική ομάδα, η οποία αναφέρεται σε όλες τις εκθέσεις του Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α., είναι οι Ρομά, οι οποίοι συχνά υπόκεινται σε διακρίσεις λόγω φυλετικής καταγωγής οι οποίες αφορούν ελέγχους προσώπων, συλλήψεις και προσαγωγές, όπως και διακριτική μεταχείριση ή και άσκηση βίας κατά τη βεβαίωση ακόμη και διοικητικών παραβάσεων. Όπως διαπιστώνεται στην τέταρτη έκθεση για το 2021, η στοχοποίηση των Ρομά επεκτάθηκε και στους ελέγχους για τον περιορισμό της εξάπλωσης του κορονοϊού. Εντοπίζεται δε συχνή χρήση όπλων σε βάρος τους και πλημμελής διερεύνηση σχετικών υποθέσεων, η οποία «φτάνει ακόμα και στο σημείο να αποσιωπώνται, από τον πειθαρχικό έλεγχο που διενεργείται για παράνομη χρήση όπλων, σοβαρές καταγγελίες για παράλληλο ξυλοδαρμό, οι οποίες υποστηρίζονται μάλιστα από ιατρικές γνωματεύσεις» (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2021: 29).

Από την αποσιώπηση και την απόκρυψη των καταγγελιών και επομένως από την περαιτέρω θυματοποίησή τους, επιχειρούν να ξεφύγουν τα θύματα αυθαίρετης συμπεριφοράς της Αστυνομίας που θυματοποιούνται λόγω του σεξουαλικού τους προσανατολισμού, των χαρακτηριστικών ή ταυτότητας φύλου: τέτοιες περιπτώσεις καταγγέλλονται δυναμικά από φερόμενα θύματα και οργανώσεις, όπως σημειώνεται στην έκθεση για το 2020.

4. Η άτυπη πρακτική των ερευνών

Όπως επισημάνθηκε, μια επαναλαμβανόμενη σύσταση του ΕΔΔΑ είναι οι έρευνες των περιστατικών αυθαιρεσίας να αποφέρουν αποτελέσματα. Αποτελεσματική και ολοκληρωμένη θεωρείται μια έρευνα όταν καταλήγει στην εξακρίβωση περιστατικών, τον εντοπισμό των δραστών και την απόδοση ευθυνών. Από την κατά περίπτωση προσέγγιση του Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α., αλλά και από την ετήσια θεώρηση των καταγγελιών, προκύπτει πως όχι μόνο δεν πληρούνται αυτοί οι τρεις όροι, αλλά δεν φαίνεται να επιδιώκεται η επίτευξή τους από όσους αναλαμβάνουν να διαχειριστούν τις υποθέ-

σεις. Μια σύνοψη των παρατηρήσεων είναι απαραίτητη για να σχηματίσουμε εικόνα για το μέγεθος του προβλήματος.

Στη συντριπτική πλειονότητα των καταγγελιών, οι εσωτερικές έρευνες της Διοίκησης προτείνουν την *αρχειοθέτηση «με το σκεπτικό ότι δεν αποδείχθηκαν τα αποδιδόμενα περιστατικά, που συνιστούν πειθαρχικά παραπτώματα»* (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2019: 29). Όταν και εφόσον καταλήξουν σε καταδίκη του δράστη, τότε οι ποινές είναι πολύ χαμηλές, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται διαρκώς ουσιώδεις διαφοροποιήσεις μεταξύ ποινής και πειθαρχικού παραπτώματος. Συγκεκριμένα, για το 2019, μόνο σε 10 εκ των 73 συνολικά υποθέσεων, τις οποίες εξέτασε ο Εθνικός Μηχανισμός, προτείνονται κυρώσεις από τους διενεργούντες τις ΠΔΕ ή ΕΔΕ, σε 5 προτείνονται πρόστιμα, σε 1 επίπληξη, σε 1 πρόστιμο και επίπληξη, σε 1 απόταξη και σε 2 απόταξη και αργία με απόλυση. Αντίστοιχα, για το 2020, από τις 90 υποθέσεις μόνο σε 1 προτάθηκε επίπληξη, σε 1 πρόστιμο, σε 3 παραπομπή στο πειθαρχικό συμβούλιο με το ερώτημα της αργίας και σε 1 με το ερώτημα της απόταξης. Τέλος, για το 2021 προτάθηκαν μέσω πορισμάτων ΠΔΕ ή ΕΔΕ ποινές απόταξης για 1 υπόθεση, αργίας με απόλυση για 9 υποθέσεις, πρόστιμο για 9 υποθέσεις και επίπληξη για 3 υποθέσεις. Όπως υπογραμμίζει το ΕΔΔΑ, η επίδειξη της απαιτούμενης αυστηρότητας κατά τη μεταχείριση των πειθαρχικά ελεγχόμενων αστυνομικών αποτελεί εγγύηση για την αποτροπή επανάληψης παρόμοιων συμπεριφορών στο μέλλον (ΕΔΔΑ, *Σιδηρόπουλος και Παπακώστας κατά Ελλάδας*, 25.01.2018). Όπως εντοπίζει ο Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α., «ο πλημμελής πειθαρχικός έλεγχος δεν εξυπηρετεί την αρχή της νομιμότητας, της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας που επιτάσσει η αστυνομική δράση, λόγω ακριβώς της φύσης της να παρεμβαίνει ευθέως σε θεμελιώδη ατομικά αγαθά, και, ως εκ τούτου, δεν εγγυάται την αρχή διαφάνειας και την υποχρέωση λογοδοσίας» (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2021: 34). Αντίθετα, διαμορφώνει την πεποίθηση στα σώματα ασφαλείας πως χαίρουν κρατικής ασυλίας και αποκτούν την ψευδαίσθηση της ανωτερότητας και της εξουσίας. Έτσι, τα σώματα ασφαλείας συμβάλλουν στην άτυπη θεσμοποίηση της παράνομης κατασταλτικής βίας (Βιδάλη, 2007: 966).

Μια επιπλέον γενική παρατήρηση αφορά το γεγονός πως κατά κανόνα δεν ικανοποιείται μια θεμελιώδης προϋπόθεση για τη διασφάλιση της αντικειμενικότητας της έρευνας, που είναι η *ανεξαρτησία του διενεργούντος την έρευνα προσώπου* σε σχέση με τα ελεγχόμενα με αυτή πρόσωπα. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ (ΕΔΔΑ, *Andersen κατά Ελλάδας*, 26.04.2018, §61), η διασφάλιση της αναγκαίας υπηρεσιακής απόστασης αποτελεί τυπικό εκέγγυο αμεροληψίας. Στην πλειονότητα των καταγγελιών, η έρευνα ανατίθεται σε αξιωματικό της ίδιας Διεύθυνσης ή Υπηρεσίας με αυτή που ανήκει ο υπό έλεγχο αστυνομικός. Το γεγονός ότι την έρευνα αναλαμβάνουν άμεσοι συνάδελφοι των ελεγχόμενων, παραβιάζει τον σκοπό της λογοδοσίας και αποδυναμώνει τον στόχο της δίκαιης κρίσης. Με το προεδρικό διάταγμα (Π.Δ.) 111/2019 (αρ. 1 παρ. 1), επιχειρείται να αντιμετωπιστεί νομοθετικά η έλλειψη αντικειμενικότητας στις έρευνες και έτσι ορίζεται πως οι έρευνες ανατίθενται σε αξιωματικό διαφορετικής, ομοιόβαθμης Διεύθυνσης ή Υπηρεσίας από αυτή που ανήκει ο εκάστοτε ελεγχόμενος

αστυνομικός. Με τη ρύθμιση αυτή, αναμένεται –η εφαρμογή και αποτελεσματικότητα της θα φανεί στην επόμενη ετήσια έκθεση– να εξασφαλίζεται υπηρεσιακή απόσταση των πειθαρχικών οργάνων από τον κύκλο των άμεσων συναδέλφων τους, και επομένως να προστατεύεται η αμεροληψία της έρευνας.

Αλλά και ένα άλλο στοιχείο προκάλεσε το ενδιαφέρον του Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α.: το περιεχόμενο των φακέλων των ερευνών κρίνεται *ελλιπές* από τον Εθνικό Μηχανισμό. Μάλιστα, στην τρίτη έκθεση για το έτος 2020, υπογραμμίζεται πως για το 41% των διοικητικών ερευνών η Ανεξάρτητη Αρχή ζήτησε τη συμπλήρωσή τους, και αυτό «*θα πρέπει να προβληματίσει τη Διοίκηση για τη βελτίωση της ποιότητας των εσωτερικών πειθαρχικών διαδικασιών*» (Έκθεση Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. 2020: 24). Όπως διαπιστώνεται στην τέταρτη έκθεση για το έτος 2021, ακόμα και μετά τη συμπλήρωση του φακέλου, δεν θεραπεύονται ουσιαστικές παραλείψεις, οι οποίες σχετίζονται πρώτιστα με τη συλλογή του απαιτούμενου αποδεικτικού υλικού.

Σύμφωνα με τη σύνοψη ορισμένων από τις παρατηρήσεις του Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α., φαίνεται πως: 1) δεν εξετάζονται άλλοι μάρτυρες, παρά μόνο ένστολοι, 2) μετακυλιέται το καθήκον εύρεσης των δραστών στο θύμα, 3) παραλείπεται η αναζήτηση μαρτύρων (υπηρεσιακοί παράγοντες, τρίτοι μάρτυρες, αλλοδαποί μάρτυρες, κρατούμενοι μάρτυρες, δικηγόροι, γιατροί, ιατροδικαστές, κ.λπ.), 4) δεν τηρείται η αρχή πλήρους αιτιολογίας, 5) παρατηρούνται πανομοιότυπες καταθέσεις αστυνομικών μαρτύρων, 6) δεν διερευνάται ούτε αιτιολογείται αν ασκήθηκε το αναγκαίο μέτρο βίας, 7) δεν αξιολογούνται μαρτυρικές καταθέσεις, όταν αυτές υπάρχουν, 8) το βάρος απόδειξης επιρρίπτεται (αδίκως και παρανόμως) στον καταγγέλλοντα, 9) παρατηρείται εργαλειακή χρήση του ποινικού δικαίου, με τους καταγγέλλοντες να κατηγορούνται για απειθεια ή αντίσταση, 10) δεν λαμβάνονται υπόψη ιατροδικαστικές εκθέσεις ή πραγματογνωμοσύνες, 11) δεν αναζητείται φωτογραφικό ή/και βιντεοληπτικό υλικό, 12) υπάρχει ελλιπής τεκμηρίωση πρότασης κυρώσεων, 13) διενεργείται τυπική αξιολόγηση ή επιλεκτική αξιοποίηση των αποδεικτικών μέσων, 14) δεν υποβάλλονται οι αναγκαίες ερωτήσεις, 15) διαπιστώνονται σημαντικές χρονικές καθυστερήσεις, οι οποίες καθιστούν αδύνατο τον εντοπισμό μαρτύρων ή την αναζήτηση φωτογραφικού/βιντεοληπτικού υλικού.

Πρόκειται για ένα πλέγμα πράξεων, και ιδίως παραλείψεων, που δημιουργεί ελλείψεις (συντά πανομοιότυπους) φακέλους, οι οποίοι όμως καταλήγουν στην αρχειοθέτηση ή στην ελάχιστη δυνατή ποινή, συνθέτοντας έτσι μια πρακτική ανοχής ή συγκάλυψης παράνομων πράξεων, η οποία, μεταξύ άλλων, διαρρηγνύει τη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ των σωμάτων ασφαλείας και της κοινωνίας. Η στρατηγική της συγκάλυψης και της αποσιώπησης έχει καταγραφεί και από τη Διεθνή Αμνηστία (2014: 8) και συνοψίζεται στην: «*...παράλειψη των αστυνομικών ή δικαστικών αρχών να διενεργήσουν έγκαιρες, διεξοδικές, αποτελεσματικές και αμερόληπτες έρευνες, και να οδηγήσουν τους δράστες στη δικαιοσύνη· και η αποτυχία των αρχών να εγγηθούν το δικαίωμα σε αποτελεσματικά ένδικα μέσα. Η έλλειψη λογοδοσίας είναι ένας από τους κυριότερους παράγοντες που οδηγούν στις συνεχιζόμενες παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων*

από μέλη των σωμάτων ασφαλείας...». Ακόμα και κατόπιν της ενεργοποίησης του Ε.ΜΗ.ΔΙ.ΠΑ., οι επιφυλάξεις για την αποτελεσματική διερεύνηση περιστατικών βίας και αυθαιρεσίας παραμένουν, όπως αποτυπώθηκε και στην έκθεση της CPT πριν δυο χρόνια. Η CPT κρίνει αναποτελεσματικό το υφιστάμενο σύστημα διερεύνησης καταγγελιών και υπογραμμίζει μια σειρά από ανεπάρκειες, όπως η υποχρηματοδότηση και η υποστελέχωση, οι οποίες καλλιεργούν και συντηρούν μια νοοτροπία ατιμωρησίας (CPT/Inf (2020) 15: 14).

Οι διαπιστώσεις του Εθνικού Μηχανισμού αιτιολογούν, και από τη σκοπιά της αντιμετώπισης της αυθαιρεσίας των σωμάτων ασφαλείας, την «ιστορικά και πολιτισμικά εδραιωμένη επιφυλακτικότητα απέναντι στην Αστυνομία» (Τσίγκανου, 2016: 218). Παραμένει έτσι ένα μεγάλο ερώτημα –σύμφωνα με μια άποψη– αν μπορεί να υπάρξει «μια Αστυνομία ικανή να σέβεται τα δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες των πολιτών. Μια Αστυνομία που να αναγνωρίζει ότι τα όρια της εξουσίας της περιχαρακώνονται από τους νόμους και το Σύνταγμα» (Τσουκαλά, 2016: 286).

5. Συστημικό φαινόμενο η βία και η αυθαιρεσία

Η Διεθνής Αμνηστία (2014: 53), μέσω των ετήσιων εκθέσεών της, διαπιστώνει μια «μακρόχρονη κουλτούρα ατιμωρησίας», η οποία εδραιώνεται από «ένα ισχυρό ρεύμα παγιωμένου ρατσισμού στην Ελληνική Αστυνομία». Αντίστοιχα, το πόρισμα της Ειδικής Επιτροπής για τη διερεύνηση περιστατικών αστυνομικής βίας, υπό την προεδρία του καθηγητή Ν. Αλιβιζάτου, διαπιστώνει πως «η αστυνομική βία στη χώρα μας δεν είναι ελληνική ιδιαιτερότητα», σημειώνοντας όμως πως «ελληνική ιδιαιτερότητα συνιστά η ατιμωρησία των εμπλεκόμενων αστυνομικών οργάνων, όπως προκύπτει, μεταξύ άλλων, από τις επανειλημμένες καταδίκες της χώρας μας από διεθνείς οργανισμούς» (Πόρισμα επιτροπής Αλιβιζάτου, 2020).

Η ευθύνη της ατιμωρησίας, δηλαδή της μη επιβολής κυρώσεων, βαραίνει το κράτος, το οποίο είναι καθ' ύλην αρμόδιο για την απόδοση ευθυνών (Χουλιάρας, 2021: 66). Διεθνή θεσμικά κείμενα υπαγορεύουν πως όλοι είναι ίσοι ενώπιον του νόμου και απαιτούν να μην υπάρχει ανοχή σε καμία αντίθετη περίπτωση. Σε αυτή τη δέσμευση υπόκειται και το προσωπικό των σωμάτων ασφαλείας, καθώς δεν υπάρχει καμία θεσμική πρόβλεψη εξαιρέσεως και επομένως κανείς δεν είναι, ούτε του επιτρέπεται να αντιμετωπίζεται σαν να είναι, υπεράνω του νόμου. Εφόσον η ατιμωρησία αποτελεί πρακτική, τότε καλλιεργείται η αίσθηση στους αστυνομικούς ότι δεν είναι υπόλογοι στον νόμο, στο κράτος και στο κοινό, ότι εξαιρούνται αυτής της οικουμενικής υποχρέωσης. Η αίσθηση αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι τα περιστατικά αυθαιρεσίας, ή/και βίας, που βλέπουν το φως της δημοσιότητας αντιμετωπίζονται ως «μεμονωμένα περιστατικά» και δεν διερευνώνται ως μέρος ενός φαινομένου ατιμωρησίας, το οποίο εντοπίζεται στον τρόπο λειτουργίας και δράσης των σωμάτων ασφαλείας. «Η

Αστυνομία ως θεσμός πρέπει να είναι δημοσίως υπόλογη», τονίζει σε ετήσια έκθεσή της η Διεθνής Αμνηστία (2012: 38), επισημαίνοντας για μία ακόμα φορά πως η βία και αυθαιρεσία των σωμάτων ασφαλείας είναι συστημικό φαινόμενο.

Ωστόσο, από τη μια μεριά, η συζήτηση για τη βία και την αυθαιρεσία των σωμάτων ασφαλείας ως συστημικού φαινομένου μπορεί να συσκοτίσει στοιχεία και πρακτικές του υποπολιτισμού της Αστυνομίας. Από την άλλη, η συζήτηση για τον υποπολιτισμό της Αστυνομίας μπορεί να μας αποτρέψει από το να δούμε τη μεγάλη εικόνα, το γεγονός, δηλαδή, ότι η αστυνόμευση έχει ταξινομητική και επιλεκτική λειτουργία (Lea and Young, 1984) και πως αυτός ο τρόπος λειτουργίας κατοχυρώνεται στο θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας των σωμάτων ασφαλείας. Μπορεί έτσι να αγνοήσουμε το γεγονός ότι πρόκειται για συστημικό φαινόμενο, «που προϋποθέτει, μεταξύ άλλων, την υπαγωγή και των ίδιων των αστυνομικών σε συνθήκες βίας, ιδίως λεκτικής, ως “φυσικό” εκπαιδευτικό εργαλείο της επαγγελματικής τους διαμόρφωσης» (Βιδάλη, 2018: 65). Όπως επισημαίνει ο Chambliss (1975: 166), πρόκειται για ένα φυσικό φαινόμενο για το σύστημα εξουσίας, που επιβάλλει οι νόμοι να λειτουργούν στην υπηρεσία του.

Επομένως, η αντιμετώπιση των φαινομένων βίας και αυθαιρεσίας στα σώματα ασφαλείας δεν μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη σύσταση ενός συστήματος εποπτείας, ούτε ακόμα με την εισαγωγή ενός στοιχείου δημοκρατικής νομιμοποίησης, όπως η εκλογή των αστυνομικών ηγεσιών από τους πολίτες. Προϋποθέτει τον εκδημοκρατισμό των σωμάτων ασφαλείας, τη θεσμοθέτηση ενός δημοκρατικού μοντέλου αστυνόμευσης, το οποίο θα προβλέπει έναν εσωτερικό δημοκρατικό έλεγχο, αλλά θα προϋποθέτει και έναν εξωτερικό έλεγχο μέσω και της συμμετοχής των πολιτών τόσο σε επίπεδο λήψης αποφάσεων όσο και σε οργανωτικό επίπεδο (Παπανικολάου, στο Βιδάλη, 2018: 37). Σε αυτό εντάσσεται μια διαφορετική δομή εκπαίδευσης και επανεκπαίδευσης των σωμάτων ασφαλείας, η οποία θα κινείται στην αντίθετη κατεύθυνση από την εμπέδωση του αυταρχισμού και τη χρήση βίας (Skolnick & Fyfe, 1993). Η εκπαίδευση των αστυνομικών θα πρέπει να εμπεριέχει, λοιπόν, τη μετάδοση γνώσεων, ηθικών αξιών, κανόνων και συμπεριφορών, που θα τους κάνουν ικανούς να εγγυώνται την ασφάλεια των πολιτών αλλά και τη δική τους, ταυτόχρονα με την επίλυση διάφορων κρίσεων που συμβαίνουν στην καθημερινή κοινωνική ζωή. Δεν είναι απλώς μια επαγγελματική κατάρτιση (Πανούσης, 2001: 35-52).

Ο έλεγχος της αστυνομικής πρακτικής προϋποθέτει, επιπλέον, τη δημιουργία ενός δικτύου ελέγχου από την κοινότητα. Όπως επισημαίνει η Βιδάλη (2018: 66), ο εσωτερικός και ο εξωτερικός έλεγχος θα πρέπει να συσχετίζονται με ένα σύστημα λογοδοσίας και ταυτόχρονα να είναι στοχευμένοι και να μην προσεγγίζουν την Αστυνομία εξ ορισμού ως «επίορκη». Το ενδιαφέρον πρέπει να ξεφύγει από το επίπεδο της καταγραφής (π.χ. του τρόπου λειτουργίας των σωμάτων ασφαλείας), του ποιος αστυνομεύεται και ελέγχεται ως προνομιακός πελάτης της Αστυνομίας, και να θεμελιωθούν σχέσεις εμπιστοσύνης Αστυνομίας – πολιτών με βάση αρχές, όπως ότι η

Αστυνομία θα ανταποκρίνεται στο πρόβλημα της κοινωνίας, πως ο πολίτης δεν θα τύχει κακομεταχείρισης από την Αστυνομία, ότι δεν αποτελεί κανόνα πως η Αστυνομία παραβιάζει τον νόμο που καλείται να προστατεύσει.

6. Επίλογος

Τα ευρήματα των εκθέσεων του Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α. φωτίζουν τη δράση του προσωπικού των σωμάτων ασφαλείας, σύμφωνα με μια συγκεκριμένη εργασιακή νοοτροπία. Επιβεβαιώνεται (Cohen, 1986: 27) πως «η διάκριση δεν είναι επιλογή για τον αστυνομικό, αλλά απαραίτητο και αναπόφευκτο μέρος της δουλειάς του». Είναι εξαιρετικά πιθανό και οι επόμενες εκθέσεις του Εθνικού Μηχανισμού να συνεχίσουν να εντοπίζουν την πρακτική της άτυπης συγκάλυψης της αυθαιρεσίας, της επιβολής του κανόνα της σιωπής και, κυρίως, της λειτουργίας της Αστυνομίας σε ένα πλαίσιο εξαίρεσης από τις κοινωνικές νόρμες (Gellner, 1983: 18). Η Αστυνομία, όπως και ο στρατός –επιβεβαιώνεται για μία ακόμα φορά πως– έχουν αναπτύξει τη δική τους ιδεολογία, που τους εξασφαλίζει τη συνοχή και αναπαραγωγή (Althusser, 1994: 85). Παρότι η Αστυνομία και τα σώματα ασφαλείας συνολικά έχουν συσταθεί για να υπηρετούν την αρχή της νομιμότητας, η οποία είναι συστατική αρχή του κράτους δικαίου (Σπυρόπουλος, 2018: 51), φαίνεται πως το κράτος δικαίου παγιδύεται στους μηχανισμούς που έχει ιδρύσει για να εξασφαλίζουν τη συνέχειά του. Αυτό δεν φαίνεται σε καμία περίπτωση να είναι αποτέλεσμα παράλειψης ή κακής λειτουργίας των σωμάτων ασφαλείας, αλλά πρόκειται για ένα συστημικό πρόβλημά τους, το οποίο μάλιστα διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις έχουν παραλείψει ακόμη και να παραδεχθούν (Διεθνής Αμνηστία, 2014: 44), πόσω μάλλον να αντιμετωπίσουν ολιστικά, εμμένοντας στον χαρακτηρισμό που υποβαθμίζει το πρόβλημα των «μεμονωμένων περιστατικών». Έτσι, σύμφωνα με μια άποψη, η καταχρηστική αστυνομική βία αποτελεί μορφή δομικής βίας, καθώς επιβάλλεται στο πλαίσιο άσκησης δημόσιας εξουσίας, και δη του κρατικού μονοπωλίου του φυσικού καταναγκασμού, γεγονός που της προσδίδει πρωτίστως πολιτικό χαρακτήρα (Χουλιάρης, 2021: 84). Προϋποθέτει όμως ότι γίνεται ανεκτή. Άλλωστε, διαχρονικά οι κυβερνήσεις δεν έχουν επιδείξει την απαραίτητη πολιτική βούληση για να προστατεύσουν τα θύματα και να αντιμετωπίσουν την ατιμωρησία των δραστών. Αυτό προκύπτει από την αναβλητικότητα που επιδεικνύεται στην επικύρωση πρωτοκόλλων ή διεθνών συμβάσεων, ή και οδηγιών, όπως και στην απροθυμία εφαρμογής μεταρρυθμίσεων των νόμων και κανόνων που θα μπορούσαν να θωρακίσουν τον Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α., για να είναι πιο δραστικός, πιο αποτελεσματικός και πιο άμεσος.

Η συνεχιζόμενη παρατήρηση του φαινομένου και η περιστασιακή αντιμετώπισή του –δεδομένου του υψηλού γκρίζου αριθμού περιστατικών αυθαιρεσίας– αποδυναμώνει τους ιδρυτικούς στόχους του Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α., που είναι η λογοδοσία και η διαφάνεια, και δεν επιτρέπει να αντιμετωπιστεί στη ρίζα του το φαινόμενο της αυθαιρεσίας, που

φάνηκε για μια ακόμα φορά ότι είναι εγγενές στα σώματα ασφαλείας. Απαιτούνται ριζικές μεταρρυθμίσεις σ' αυτά, συνεχείς επανεκπαιδεύσεις και κρίσεις, όπως και ισχυροί, αποτελεσματικοί, ανεξάρτητοι μηχανισμοί ελέγχου, ώστε να επιχειρηθεί να χτιστούν σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ πολιτών και σωμάτων ασφαλείας, αλλά και να γίνονται σεβαστά τα ανθρώπινα δικαιώματα, ισότιμα για όλους. Απαιτείται ο εκδημοκρατισμός των σωμάτων ασφαλείας να μην είναι μόνο ένας στόχος, που παραμένει ανολοκλήρωτος, αλλά να σχεδιαστεί μια μεταρρύθμιση που θα προϋποθέτει και θα επιδιώκει την επίτευξή του. Αν δεν επιδιωχθούν τέτοιου είδους μεταρρυθμίσεις, θα αναζητούνται μέτρα αντιμετώπισης των περιστατικών βίας, ή/και αυθαιρεσίας, βλέποντας το δέντρο, που είναι το στέλεχος που υπέπεσε σε πειθαρχικό ή/και ποινικό παράπτωμα/αδίκημα/έγκλημα, και χάνοντας το δάσος, που είναι τα σώματα ασφαλείας, η δομή και λειτουργία τους, και η άρρηκτη σχέση τους με τη βία.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Althusser, L. (1994). *Θέσεις (1964-1975)*, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Gellner, E. (1992). *Έθνη και εθνικισμός*, μτφρ. Δ. Λαφαζάνη. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Gros, Fr. (2016). *Η αρχή της ασφάλειας*, μτφρ. Αλ. Κιουπκιολής. Πόλις.
- Weber, M. (1895) (1996). *Κοινωνιολογία του κράτους. Κοινωνιολογία της ορθολογικής οργάνωσης του κράτους και των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων και κοινοβουλίων*. Μτφρ. Μ. Κυπραίος, Αθήνα: Κένταυρος.
- Βιδάλη, Σ. (2007). *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία. Τομές και συνέχειες στην αντεγκληματική πολιτική*. Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας.
- Βιδάλη, Σ. (2012). *Έλεγχος του εγκλήματος και ανθρώπινα δικαιώματα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βιδάλη, Σ. (2018). «Αλλάζοντας την αστυνομία, αλλάζοντας το κράτος». Στο Σ. Βιδάλη (επιμ.). *Αστυνομία και Αριστερά. Οκτώ κείμενα για μια προοδευτική μεταρρύθμιση*. Αθήνα: Εκδόσεις νήσος και Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς.
- Γεωργιάδης, Α. (2018). *Τι είναι δίκαιο; Η νομική επιστήμη για όλους*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Δημόπουλος, Χ. (2007). *Αστυνομικό Δίκαιο*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Καρύδης, Β. (2015). «Ο φόβος του εγκλήματος και άλλα δαιμόνια» (145-155). Στο συλλογικό: *Η Αθήνα σήμερα. Επιστημονικό Συμπόσιο 9 και 10 Δεκεμβρίου 2011*. Ίδρυμα Μωραΐτη.
- Πανούσης, Γ., Βιδάλη, Σ. (2001). *Κείμενα για την αστυνομία και την αστυνόμευση*. Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας.
- Τσίγκανου, Ι. (2016). «Αντεγκληματική πολιτική και τυπικός κοινωνικός έλεγχος στην Ελλάδα της κρίσης», στον τιμητικό τόμο για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη, *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης* (216-233). Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας.
- Τσουκαλά, Α. (2016). «Η θεμελιώδης ασυμβατότητα των σύγχρονων τάσεων αστυνόμευσης με τις αρχές του κράτους δικαίου». Στον τιμητικό τόμο για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη, *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης* (285-296). Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας.
- Χουλιάρης, Α. (2021). «Το φαινόμενο της “ατιμωρησίας”: εννοιολόγηση, αίτια και σύγχρονες εκδηλώσεις του στην Ελλάδα». *The Art of Crime*: 54-98.

Ξενόγλωσση

- Chambliss, W. J. (1975). «Toward a political economy of crime». *Theory and Society*, 2: 149-170.
- Cohen, H. (1986). «Exploiting police authority». *Criminal Justice Ethics*, 5(2): 23-31.
- Dempsey, J. S., Forst, L. S., Carter, S. B. (2019). *An introduction to policing*. Cengage Learning.
- Fitch, B. D. (2014). *Law enforcement ethics: classic and contemporary issues*. Sage Publications.
- Ganapathy, N., Cheong, H. (2016). “The ‘thinning’ blueline: a Bourdieuan appreciation of police subculture”. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 40(4): 325-342.
- Herbert, St. (1998). “Police subculture reconsidered”, *Criminology*, 36(2): 343-370.
- Lea, J., Young, J. (1993). *What is to be done about Law and Order?* London: Pluto Press.
- Loader, I., Walker, N. (2007). *Civilizing Security*, New York: Cambridge University.
- PressLoyens, K. (2009). “Occupational culture in policing reviewed. A comparison of valued in the public and private police”. *International Journal of Public Administration*, 32(6): 461-490.
- Skolnick, J. H., Fyfe, J. J. (1993). *Above the law. Police and the excessive use of force*. New York: Free Press.
- Smith, D. J., Gray J. (1985). *Police and People in London – The PSI (Policy Studies Institute) Report*. Gower Publishing.
- Walker, S. (1977). *A Critical History of Police Reform: The Emergence of Professionalism*. Lexington Books.

Διαδικτυακές πηγές

- Διεθνής Αμνηστία (2014). *Κράτος εν κράτει: Κουλτούρα κακομεταχείρισης και ατιμωρησίας στην Ελληνική Αστυνομία*. Έκθεση. (Διαθέσιμο στο: https://www.amnesty.gr/sites/default/files/pdf/2014-0403-a-law-into-themselves_report.pdf).
- Διεθνής Αμνηστία (2012). *Αστυνομική βία στην Ελλάδα: Όχι μόνο «μεμονωμένα περιστατικά»*. Έκθεση. (Διαθέσιμο στο: https://www.amnesty.gr/sites/default/files/pdf/police-violence-in-greece_report.pdf).
- Πόρισμα Επιτροπής Αλιβιζάτου/Πόρισμα της άτυπης Επιτροπής που συγκροτήθηκε με απόφαση του υπουργού Προστασίας του Πολίτη για τη διερεύνηση πειθαρχικών παραπτωμάτων που διαπράττονται από το ένστολο προσωπικό της Ελληνικής Αστυνομίας. (2020). (Διαθέσιμο στο: <https://vouliwatch.gr/resources/file/2020/11/6/6f81b7f3-b774-478d-8832-dfa52f252cfe.pdf>).
- Συνήγορος του Πολίτη, *Ειδική έκθεση για τον Εθνικό Μηχανισμό Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας για τα έτη 2017-2018* (όπως ανακτήθηκε από το: <https://themanifoldfiles.org/gr/documents/emidipa-ekthesi-17-18/>).
- Συνήγορος του Πολίτη (2020). *Ετήσια έκθεση για τον Εθνικό Μηχανισμό Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας για το έτος 2019* (όπως ανακτήθηκε από το: <https://www.in.gr/wp-content/uploads/2020/09/%CE%9F%CE%BB%CF%8C%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%81%CE%B7-%CE%B7-%CE%88%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7.pdf>).
- Συνήγορος του Πολίτη (2022). *Ετήσια έκθεση για τον Εθνικό Μηχανισμό Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας για το έτος 2021*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.synigoros.gr/el/category/default/post/emhdipa-%22eidikh-ek8esh-toy-synhgoroy-toy-polith-ws-e8nikoy-mhxanismo-y-diereynshs-peristatikwn-ay8airesias-gia-to-2021%22>).
- Συνήγορος του Πολίτη (2021). *Ετήσια έκθεση για τον Εθνικό Μηχανισμό Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας για το έτος 2020*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.synigoros.gr/el/>

category/default/post/e8nikos-mhxanismos-dierynhshs-peristatikwn-ay8airesias-ethsia-ek8esh-2020).

CPT/Inf (2020) 15. *Report to the Government of Greece on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 28 April to 9 May 2019*. Strasbourg, 9.4.2020. (Available in: <https://rm.coe.int/16809e2058>).

Αποφάσεις ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Σιδηρόπουλος και Παπακώστας κατά Ελλάδας. 25.01.2018. (Διαθέσιμο στο: http://www.nsk.gr/web/nsk/anazitisi-apophaseon?p_p_id=nskedad_WAR_nskplatformportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-4&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2&nskedad_WAR_nskplatformportlet_jspPage=%2Fjsps%2Fedad%2Fview-edad.jsp&nskedad_WAR_nskplatformportlet_returnURL=http%3A%2F%2Fwww.nsk.gr%2Fweb%2Fnsk%2Fanazitisi-apophaseon%3Fp_p_id%3Dnskedad_WAR_nskplatformportlet%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-4%26p_p_col_pos%3D1%26p_p_col_count%3D2&nskedad_WAR_nskplatformportlet_edadId=6454378).

ΕΔΔΑ, Andersen κατά Ελλάδας. 26.04.2018. (Διαθέσιμο στο: http://www.nsk.gr/web/nsk/anazitisi-apophaseon?p_p_id=nskedad_WAR_nskplatformportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-4&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2&nskedad_WAR_nskplatformportlet_jspPage=%2Fjsps%2Fedad%2Fview-edad.jsp&nskedad_WAR_nskplatformportlet_returnURL=http%3A%2F%2Fwww.nsk.gr%2Fweb%2Fnsk%2Fanazitisi-apophaseon%3Fp_p_id%3Dnskedad_WAR_nskplatformportlet%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-4%26p_p_col_pos%3D1%26p_p_col_count%3D2&nskedad_WAR_nskplatformportlet_edadId=6313364).

ΕΔΔΑ, Κωνσταντινόπουλος κλπ κατά Ελλάδας. 28.1.2016. (Διαθέσιμο στο: http://www.nsk.gr/web/nsk/anazitisi-apophaseon?p_p_id=nskedad_WAR_nskplatformportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-4&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2&nskedad_WAR_nskplatformportlet_jspPage=%2Fjsps%2Fedad%2Fview-edad.jsp&nskedad_WAR_nskplatformportlet_returnURL=http%3A%2F%2Fwww.nsk.gr%2Fweb%2Fnsk%2Fanazitisi-apophaseon%3Fp_p_id%3Dnskedad_WAR_nskplatformportlet%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-4%26p_p_col_pos%3D1%26p_p_col_count%3D2&nskedad_WAR_nskplatformportlet_edadId=6571129).

Η συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη – θύματος στην ποινική δικαιοσύνη ανηλίκων

Αφροδίτη Μαλλούχου

Δρ. Αντεγκληματικής Πολιτικής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, Επιμελήτρια Ανηλίκων

Juvenile offender-victim conciliation in juvenile criminal justice

Aphrodite Mallouchou

Dr. of Crime Policy, University of Peloponnese, Juvenile Probation Officer

Περίληψη

Η επανορθωτική δικαιοσύνη εισέρχεται ως μια εναλλακτική προσέγγιση στα πεδία της εγκληματολογίας και της θυματολογίας, προσδοκώντας να μεταβάλει το πλαίσιο του ποινικού δικαίου, προσφέροντας ένα νέο, ανθρωποκεντρικό πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής στον τομέα της παραβατικότητας ανηλίκων.

Στη χώρα μας, ο Ν. 3189/2003 αποτέλεσε μια καινοτομία για το ελληνικό δίκαιο. Η συνδιαλλαγή ανάμεσα στον ανήλικο δράστη και στο θύμα για έκφραση συγγνώμης και για εν γένει εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης, εισήχθη ως αναμορφωτικό μέτρο –μεταξύ άλλων– στο συγκεκριμένο νομοθέτημα, το οποίο και όρισε η διαμεσολάβηση να υλοποιείται από την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων.

Η παρούσα μελέτη αποτελεί τμήμα διδακτορικής διατριβής, στην οποία προσεγγίστηκε το ζήτημα της νεανικής παραβατικότητας και της ποινικής μεταχείρισής της παράλληλα με την προσέγγιση της επανορθωτικής δικαιοσύνης, και διερευνήθηκαν οι απόψεις λειτουργών/επαγγελματιών που υπηρετούν στο ΣΠΔΑ,¹ σχετικά με τη μεταχείριση των ανήλικων παραβατών, εστιάζοντας στο αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής, καθώς και εμπλεκόμενων μερών που βίωσαν τη συγκεκριμένη διαμεσολαβητική διαδικασία.

Λέξεις κλειδιά: ανήλικος παραβάτης, επανορθωτική/αποκαταστατική δικαιοσύνη, συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη – θύματος, διαμεσολάβηση, Επιμελητής Ανηλίκων.

1. Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης Ανηλίκων.

Abstract

Restorative justice enters the field of criminology and victimology as an alternative approach, aspiring to change the framework of criminal law by offering a new, anthropocentric model of anti-crime policy in the field of juvenile delinquency.

In our country, law 3189/2003 was an innovation for Greek legislation. Reconciliation between the juvenile offender and the victim for an apology to be expressed and for a potential out-of-court settlement of the consequences of the act, was introduced as a rehabilitative measure –among others– in the specific legislation, which stipulated that mediation be implemented by Juvenile Probation Services.

The present study is a part of the author's dissertation, in which the issue of juvenile delinquency and its penal treatment was examined, in parallel with the restorative justice approach and explores the views of officials/professionals serving in the Juvenile Justice System, regarding the juvenile delinquents' treatment, focusing on the rehabilitative measure of reconciliation, as well as the views of all those involved who have experienced this mediation process.

Keywords: juvenile offender, reparative/restorative justice, juvenile offender – victim reconciliation, mediation, Juvenile Probation Officer.

1. Επανορθωτική δικαιοσύνη και παραβατικότητα ανηλίκων

Η επανορθωτική ή αποκαταστατική δικαιοσύνη, από την πρώτη στιγμή εμφάνισης των σύγχρονων μορφών της κατά τη δεκαετία του 1970, έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον μελετητών, ερευνητών, επαγγελματιών και υπευθύνων για τη χάραξη κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής σε όλο τον κόσμο. Η ανάπτυξη αποτελεσματικών τρόπων αντιμετώπισης του εγκλήματος αποτελεί μια διαχρονική πρόκληση, εφόσον τα παραδοσιακά συστήματα απονομής δικαιοσύνης έχουν επικριθεί για την αναποτελεσματικότητά τους. Η «αλλαγή παραδείγματος», κατά Thomas Kuhh, που υποστήριξε ο Howard Zehr (2005), και η μετατόπιση της εστίασης του ενδιαφέροντος από μία τιμωρητική σε μία αποκαταστατική αντίληψη επαναπροσδιορίζει το έγκλημα ως παραβίαση της σχέσης μεταξύ θυμάτων και δράστών και όχι ως συμπεριφορά που παραβιάζει το ποινικό δίκαιο.

Είναι σημαντικό να επισημανθεί πως αυτή η «αλλαγή παραδείγματος» συνδέεται με την οπτική και τα πορίσματα των προσεγγίσεων που εντάσσονται στο ευρύτερο αντιθετικιστικό παράδειγμα, και συγκεκριμένα της θεωρίας της ετικέτας, των θεωριών της σύγκρουσης και της Κριτικής Εγκληματολογίας. Σε αυτή την προοπτική αναγνωρίζεται και αναδεικνύεται η στιγμιστική και επιλεκτική λειτουργία του Συστήματος Ποινικής

Καταστολής, που αποτελεί μάλλον μέρος του προβλήματος παρά ενδεχόμενο τρόπο αντιμετώπισης της εγκληματικότητας, ενώ αναζητούνται εναλλακτικές κατά παρέκκλιση διαδικασίες (diversion) που να το παρακάμπτουν (Αρτινοπούλου, 2010· Duff, 2001· Latimer et al., 2005· Tyler, 2006· Wallis, 2014). Ο Braithwaite, εξάλλου, ο οποίος άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή στην επανορθωτική δικαιοσύνη, και ιδίως όσον αφορά το πεδίο της παραβατικότητας των ανηλίκων, ενοποιεί τις θεωρίες των υποπολιτισμών, των ευκαιριών, του ελέγχου, της διαφορικής συναναστροφής, της κοινωνικής εκμάθησης και της ετικέτας, και δημιουργεί μια νέα θεωρητική έννοια (την επανενακτική – διασπαστική ντροπή), την οποία διασυνδέει με επιχειρήματα προγενέστερων θεωριών, γεφυρώνοντας και αφομοιώνοντας, μέσω της έννοιας αυτής, τις προτάσεις και τα επιχειρήματα όλων των συνιστωσών θεωριών (Κρανιδιώτη, 2007: 133 κ.ε.).

Σε διεθνές επίπεδο, τα ποινικά συστήματα, ειδικά όσα ασχολούνται με τη μεταχείριση των νεαρών παραβατών, διανύουν μια πορεία εκσυγχρονισμού, υιοθετώντας τις συνεχώς εξελισσόμενες αποκαταστατικές πρακτικές και αμφισβητώντας τις κατασταλτικές, με το ενδιαφέρον να στρέφεται στην πρόληψη της παραβατικής δράσης και της θυματοποίησης.

Οι επανορθωτικές πρακτικές υποστηρίζονται με θέρμη όσον αφορά τον τυπικό κοινωνικό έλεγχο της παραβατικότητας των ανηλίκων, εφόσον εκτιμάται ότι η εφηβική παραβατική συμπεριφορά μπορεί να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά μέσω κατάλληλων διαπαιδαγωγικών παρεμβάσεων (Αρτινοπούλου, 2010· Office of the SRSG on Violence against Children, 2016). Οι εναλλακτικές προσεγγίσεις στην απονομή δικαιοσύνης σε ανηλικούς ξεκίνησαν να εφαρμόζονται στη χώρα μας, ως επί το πλείστον, σε πρωτόπειρους δράστες ελαφριάς ή μεσαίας βαρύτητας εγκληματικότητας (Πιτσελά, 2013: 129) και, σύμφωνα με τον Κουράκη (2011: 142), ενδείκνυται να περιορίζονται σε περιπτώσεις εγκλημάτων με μικρή κοινωνικο-ηθική απαξία. Έχει, ωστόσο, διαπιστωθεί ότι τα δοκιμασθέντα στην πράξη, κυρίως των βορειοαμερικανικών και βορειοδυτικών ευρωπαϊκών κοινωνιών, ποικίλα πρωτοποριακά εξωιδρυματικά μέτρα είναι σε θέση, στις περιπτώσεις της μεσαίας βαρύτητας εγκληματικότητας, να αναπληρώσουν σε μεγάλη έκταση τις ιδρυματικές κυρώσεις του ποινικού δικαίου ανηλίκων, χωρίς η εφαρμογή αυτών των εναλλακτικών μέτρων να επηρεάζει την περαιτέρω εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Συνεπώς, η αποδοτικότητα των μέτρων που εφαρμόζονται μέσα στην κοινότητα έχει πρακτικά και επιστημονικά αποδειχθεί μέσω πολυάριθμων καινοτόμων προγραμμάτων και εγκληματολογικών ερευνών, γεγονός που έχει οδηγήσει, κατά τα τελευταία έτη, τους εκάστοτε εθνικούς νομοθέτες σε ευρωπαϊκό επίπεδο να προβούν σε αναγνώριση αυτών των δυνατοτήτων κύρωσης (Πιτσελά, 2013· Haines & Mahomy, 2006· Umbreit & Armour, 2011).

Αντιθέτως, τόσο η επίσημη, τυπική ποινική διαδικασία όσο και η επιβολή αυστηρότερων ποινικών μέτρων υποστηρίζεται ότι αυξάνουν τον κίνδυνο υποτροπής στην κατηγορία των ανήλικων δραστών, κυρίως μέσω ενίσχυσης του μηχανισμού κοινωνικού στιγματισμού και τη συνακόλουθη περιθωριοποίηση του δράστη, που με τη

σειρά τους οδηγούν στον φαύλο κύκλο της εγκληματικότητας. Ακόμα, όμως, και στις περιπτώσεις που, ερευνητικά τουλάχιστον, αποδεικνύεται ότι οι κατά παρέκκλιση διαδικασίες δεν κατορθώνουν να αναχαιτίσουν εντελώς την εγκληματική υποτροπή, η οποία δεν είναι σχεδόν ποτέ το αποτέλεσμα ενός «γραμμικού» θεωρητικού μοντέλου δράσης (ποινή) – αντίδρασης (επενέργειες στη συμπεριφορά), η ειδικοπροληπτική τους αξία είναι τουλάχιστον «ισοδύναμη» με εκείνη της παραδοσιακής, τυπικής ποινικής διαδικασίας (Φασούλα, 2011: 966).

Στη χώρα μας, η ριζική νομοθετική παρέμβαση στον χώρο του ποινικού δικαίου ανηλικών συντελέστηκε με τον Ν. 3189/2003 που, μεταξύ άλλων, εισήγαγε ως αναμορφωτικό μέτρο τη συνδιαλλαγή ανάμεσα στον ανήλικο δράστη και στο θύμα για έκφραση συγγνώμης και για εν γένει εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης, και όρισε η διαμεσολάβηση να υλοποιείται από την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλικών, θέτοντας στο προσκήνιο τις ανάγκες του θύματος, σύμφωνα με το συμμετοχικό πρότυπο και προσδίδοντας μια διάσταση «αποκαταστατική» στον ποινικό έλεγχο των ανηλικών. Μέσα στην αποκαταστατική οπτική, το θύμα μιας άδικης πράξης αποκτά συγκεκριμένη υπόσταση και αναδεικνύεται σε «πρωταγωνιστή», ενώ παράλληλα δίνεται μια μοναδική ευκαιρία στον ανήλικο δράστη να συνδιαλλαγεί συνειδητοποιημένα μαζί του σε μια οικειοθελή και βιωματικά αλληλεπιδραστική επαφή, αναλαμβάνοντας την ευθύνη να αποκαταστήσει τη βλάβη, το αίσθημα αδικίας και τον πόνο που προκάλεσε, προσδοκώντας τη συχώρεση του θύματος.

2. Παρουσίαση ερευνητικής μεθοδολογίας

2.1. Σκοπός της έρευνας

Η ερευνητική διαδικασία της παρούσας μελέτης απευθύνεται σε λειτουργούς και στελέχη φορέων της ποινικής δικαιοσύνης (αστυνομικούς, επιμελητές ανηλικών, δικαστικούς και εισαγγελικούς λειτουργούς, συνηγόρους υπεράσπισης), καθώς και στα ίδια τα υποκείμενα του κοινωνικού ελέγχου (ανήλικους δράστες), στα θύματα των παραβατικών τους πράξεων, καθώς και στους γονείς (ανήλικων) δραστών και θυμάτων.

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να προσεγγιστεί, μέσω των απόψεων όλων όσοι αναφέρθηκαν ανωτέρω και εμπλέκονται με το ΣΠΔΑ, το σύγχρονο πρότυπο ποινικής μεταχείρισης των ανήλικων παραβατών και στη συνέχεια να διερευνηθούν ειδικότερα: α) οι πραγματικές συνθήκες και το πλαίσιο εφαρμογής του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής στις ΥΕΑ της χώρας, β) ο τρόπος υλοποίησης της συνδιαλλαγής, το βίωμα και οι συναισθηματικές αντιδράσεις των ανήλικων δραστών και των θυμάτων που συμμετέχουν σε αυτή, γ) οι δυσκολίες που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή του μέτρου και η αποτελεσματικότητά του, και δ) ο ρόλος του επιμε-

λητή ανηλικών ως διαμεσολαβητή και η συσχέτισή του με τους ρόλους όλων των άλλων εμπλεκόμενων λειτουργιών και επαγγελματιών σε ένα επανορθωτικό πλαίσιο προσέγγισης της δικαιοσύνης ανηλικών. Με τη διερεύνηση των ανωτέρω, επιδιώκεται να διαπιστωθεί εάν η ελληνική πραγματικότητα συμβαδίζει με τις θεωρητικές αρχές που διέπουν τη συγκεκριμένη πρακτική της επανορθωτικής δικαιοσύνης και, όπου προκύψει ανάγκη, να διατυπωθούν προτάσεις για την εναρμόνιση του μέτρου της συνδιαλλαγής με αυτές καθώς και για τη βέλτιστη λειτουργική ένταξη του μέτρου στην απονομή της δικαιοσύνης ανηλικών.

2.2. Μεθοδολογία διεξαγωγής της έρευνας

Για τη διερεύνηση των ανωτέρω ερωτημάτων προκρίθηκε η διενέργεια ποιοτικής έρευνας πεδίου με τη διεξαγωγή σε βάθος ημι-δομημένων συνεντεύξεων, αλλά και με τη μέθοδο της επιτόπιας παρατήρησης, προκειμένου να διερευνηθούν σε βάθος οι στάσεις και οι αντιλήψεις για το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής όλων όσοι εμπλέκονται στο ΣΠΔΑ. Η ποιοτική έρευνα αξιοποιεί τη δυνατότητα να μελετηθούν τα φαινόμενα στο φυσικό τους πλαίσιο και να ερμηνευθούν βάσει των νοημάτων που οι άνθρωποι δίνουν σε αυτά με τις πλούσιες και παραγωγικές περιγραφές τους (Denzin & Lincoln, 2005· Mason, 2011· Τσιώλης, 2014).

Πρόκειται για μια εθνογραφική μελέτη, η οποία εντάσσεται στο ευρύτερο ερμηνευτικό παράδειγμα,² το οποίο αναπτύχθηκε στον αντίποδα του θετικισμού που εκκινεί από την υπόθεση ότι η κοινωνική πραγματικότητα είναι αντικειμενική και δύναται να περιγραφεί, να μετρηθεί και να αναλυθεί με αξιολογικά ουδέτερο τρόπο, και ότι τα κοινωνικά φαινόμενα μπορούν να μελετηθούν όπως τα φυσικά, εφαρμόζοντας μια ενιαία επιστημονική μέθοδο, διαχωρίζοντας τα γεγονότα από τις αξίες και διακρίνοντας την εμπειρική πρόσληψη και την αξιολογική κρίση (Γασπαρινάτου, 2020: 383 κ.ε.). Αντίθετα, σύμφωνα με την ερμηνευτική θεώρηση, η κοινωνική πραγματικότητα δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή, αν αφαιρέσουμε από την προσέγγισή της τα νοήματα που αποδίδουν τα δρώντα κοινωνικά υποκείμενα στη δική τους συμπεριφορά και τη συμπεριφορά των άλλων. Οπότε, υπό αυτό το πρίσμα, γίνεται κατανοητό ότι είναι αδύνατος ο διαχωρισμός ανάμεσα στα γεγονότα και τις αξιολογικές κρίσεις (Κυριαζή, 2011: 32-45).

2. Ο όρος «παράδειγμα» εντάχθηκε στην επιστημολογία και αναπτύχθηκε με ιδιαίτερο τρόπο από τον Thomas Kuhn (1981/2008), και αναφέρεται σε μια ερευνητική κουλτούρα αποτελούμενη από ένα σύνολο πεποιθήσεων, αξιών και παραδοχών, μια κοσμοαντίληψη ή ένα θεωρητικό πλαίσιο που μοιράζεται μια κοινότητα επιστημόνων όσον αφορά τη φύση και τη διεξαγωγή της έρευνας (Ίσαρη και Πουρκός, 2015: 15). Με τον συγκεκριμένο όρο, ο Kuhn περιγράφει το σύνολο της επιστημονικής πρακτικής, που περιλαμβάνει νόμους, θεωρίες, εφαρμογές και πειραματικές διατάξεις, οι οποίες μετατρέπονται σε πρότυπα από όπου πηγάζουν συμπαγείς παραδόσεις επιστημονικής έρευνας (Γασπαρινάτου, 2020: 383).

Η συγκεκριμένη μελέτη αναδεικνύει, λοιπόν, τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο τους και ανταποκρίνεται στην επιβεβαιωμένη πλέον ανάγκη να κατανοηθεί η λογική και ο τρόπος σκέψης όλων των δρώντων υποκειμένων μιας κοινωνικής κατάστασης ή ενός πολιτιστικού πλαισίου, εφόσον κάθε ανθρώπινη προσωπικότητα ερμηνεύει την κοινωνική πραγματικότητα με μια υποκειμενική πρόσληψη, η οποία διαφοροποιείται ανάλογα με τις αισθήσεις, τα κίνητρα, τις πεποιθήσεις και τις εμπειρίες του κάθε ατόμου (Ritzer, 2000· Denzin and Lincoln, 2005). Ο τεράστιος όγκος δεδομένων τίθεται σε τακτική ανασκόπηση και η ερευνήτρια σε διαρκή αναστοχαστική διαδικασία, προκειμένου να διαχειριστεί, αφενός, το πλήθος των πληροφοριών και αφετέρου, την υποκειμενική της προσέγγιση στο ερευνώμενο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, αποδίδοντας –με απόλυτο σεβασμό στην ερευνητική δεοντολογία– τον τρόπο που νοηματοδοτούν οι συμμετέχοντες την πραγματικότητα που βιώνουν (Τσιώλης, 2014· Ίσαρη και Πουρκός, 2015).

Ο ποιοτικός χαρακτήρας της κοινωνικής έρευνας αναπτύσσεται πάνω σε έναν ερευνητικό σχεδιασμό, ο οποίος είναι ευέλικτος και ανοιχτός, και δεν έχει ως στόχο να επαληθεύσει ή να διαψεύσει προδιατυπωμένες ερευνητικές υποθέσεις, αλλά να ανακαλύψει νέες πτυχές του εξεταζόμενου φαινομένου και να αναδείξει τις πολλαπλές και ποικίλες διαστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας και της ζωής, μέσω της οπτικής των δρώντων υποκειμένων που τη δομούν, ενώ παράλληλα και ταυτόχρονα καθορίζονται από αυτή (Τσιώλης, 2014: 27-33).

Ως εργαλείο παραγωγής των δεδομένων, η ερευνήτρια χρησιμοποίησε τον τύπο της ημι-δομημένης συνέντευξης και εφάρμοσε τη μέθοδο της παρατήρησης, κυρίως τη συμμετοχική, αξιοποιώντας τον επαγγελματικό της ρόλο. Το πιο διαδεδομένο μεθοδολογικό εργαλείο της ποιοτικής προσέγγισης, η συνέντευξη με ανοικτές ερωτήσεις, παρουσιάζει στενή σύνδεση με πολλές από τις μεθοδολογίες του ερμηνευτικού «παραδείγματος» (ερμηνευτικού τύπου έρευνα), ενώ η μέθοδος του ερωτηματολογίου με κλειστές ερωτήσεις συνδέεται με εκείνες του θετικιστικού/μεταθετικιστικού «παραδείγματος» (εξηγητικού τύπου έρευνα) (Ίσαρη και Πουρκός, 2015: 18). Το κύριο ενδιαφέρον των ποιοτικών μεθόδων επικεντρώνεται *«στην περιγραφή και κατανόηση της μοναδικότητας της ανθρώπινης εμπειρίας, της βιωματικής πραγματικότητας (του βιόκοσμου) των υποκειμένων, στην ιδιαιτερότητα της συνείδησης και των βιωμάτων τους»* (ό.π.: 28).

Πριν ακόμη από τον σχεδιασμό των ερωτήσεων που θα συνιστούσαν τον οδηγό συνέντευξης, η ερευνήτρια, με την ιδιότητά της ως Επιμελήτρια Ανηλίκων στο Δικαστήριο Ανηλίκων Πειραιά, συζητούσε άτυπα³ με συναδέλφους επιμελητές και με δικαστικούς λειτουργούς για το θέμα της συγκεκριμένης μελέτης, προσπαθώντας να αποκομίσει εποικοδομητικές κρίσεις, ενώ εκείνοι έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

3. Οι άτυπες συζητήσεις είναι ένα επιπλέον χρήσιμο εργαλείο στην έρευνα πεδίου, εφόσον αποτελεί την πιο προσαρμόσιμη και ευέλικτη μορφή συνέντευξης (Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Αυτή η προσπάθεια κοινοποίησης των δικών της σκέψεων και προβληματισμών, τη βοήθησε να αποσαφηνίσει καλύτερα τα βήματα που χρειαζόταν να ακολουθήσει. Επίσης, άρχισε να παρατηρεί πλέον με ιδιαίτερη προσοχή, και πολλές φορές με συμμετοχικό τρόπο, την εκδίκαση όλων των υποθέσεων που εισάγονταν στο Μονομελές και Τριμελές Δικαστήριο Ανηλίκων και αφορούσαν περιπτώσεις ανήλικων δραστών, στις οποίες επιχειρήθηκε (τουλάχιστον) η προσπάθεια συνδιαλλαγής, καθώς και κάθε υπόθεση στην οποία επιβλήθηκε το μέτρο και υλοποιήθηκε.

Μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης, ο ερευνητής συμμετέχει σε ένα ερευνητικό πεδίο της κοινωνικής ζωής και παρατηρεί συστηματικά κάποιες διαστάσεις αυτού του πεδίου, όπως, για παράδειγμα, συμπεριφορές, σχέσεις, αλληλεπιδράσεις κ.ά., καθώς αυτές εκτυλίσσονται μέσα σε αυτό. Από την πλευρά του ερευνητή, αυτή η διαδικασία απαιτεί, συνήθως για μεγάλο χρονικό διάστημα, να αφιερώσει χρόνο, να παρατηρήσει, να ακούσει, να θέσει ερωτήσεις και, γενικότερα, να συμμετάσχει στην καθημερινότητα των ανθρώπων και του ερευνώμενου κοινωνικού πλαισίου, τηρώντας όμως πάντα τις κατευθυντήριες γραμμές της δεοντολογίας και κρατώντας διαρκώς μια στάση αναστοχαστικότητας (McLeod, 2009· Ίσαρη και Πουρκός, 2015).

Η ερευνήτρια, έχοντας την επαγγελματική ιδιότητα της Επιμελήτριας Ανηλίκων, αφενός, είχε τη δυνατότητα μιας ευκολότερης πρόσβασης στο ερευνητικό πεδίο, αφετέρου, μια σημαντική πρόκληση για την ίδια ήταν να απεκδυθεί αυτή την ιδιότητα και τις όποιες υποκειμενικές αντιλήψεις και συναισθηματικές συνδέσεις τη διακατείχαν, προσεγγίζοντας πιο αποστασιοποιημένα όλους τους συμμετέχοντες – με μια όσο το δυνατόν απαλλαγμένη από προδιαμορφωμένες απόψεις ερευνητική ματιά, ελέγχοντας τις προσωπικές της αξίες, πεποιθήσεις, προσδοκίες, προκαταλήψεις και χωρίς να θεωρεί τίποτα δεδομένο και αυτονόητο– και μια οικεία για εκείνη κοινωνική πραγματικότητα ως «πρωτόγνωρη», προσπαθώντας παράλληλα να εμβαθύνει σ' αυτήν και να την κατανοήσει με την ξεχωριστή οπτική με την οποία οι συμμετέχοντες τη βίωναν και την αντιμετώπιζαν, μέσα σε ένα διαρκώς αναστοχαστικό πλαίσιο.

2.3. Ηθική και δεοντολογία

Οι συνεντεύξεις ήταν ατομικές και διαρκούσαν από 50' έως 90'. Η ερευνήτρια επισκέφθηκε τους συμμετέχοντες –ως επί το πλείστον– στον επαγγελματικό τους χώρο. Οι συνεντεύξεις τεσσάρων Επιμελητών Ανηλίκων, δύο εισαγγελέων και τριών δικηγόρων πραγματοποιήθηκαν σε εξωτερικό χώρο, επειδή λήφθηκαν εκτός εργασιακού ωραρίου. Επίσης, οι συνεντεύξεις οκτώ Επιμελητών Ανηλίκων (υπηρετούντων σε ΥΕΑ εκτός Αττικής) και δύο δικηγόρων πραγματοποιήθηκαν τηλεφωνικά, λόγω αδυναμίας πρόσβασης της ερευνήτριας (οι συνεντεύξεις των δύο δικηγόρων ήταν οι τελευταίες της ερευνητικής διαδικασίας και πραγματοποιήθηκαν κατά την περίοδο που είχαν επιβληθεί έκτακτα μέτρα περιορισμού της μετακίνησης του πληθυσμού λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού). Οι συνεντεύξεις με τους δράστες, τα θύματα

και τους γονείς των δύο μερών πραγματοποιήθηκαν στον επαγγελματικό χώρο της ερευνήτριας και είχαν μικρότερη διάρκεια (από 30΄ έως 60΄).

Είχε προηγηθεί επικοινωνία της ερευνήτριας –διά ζώσης ή ηλεκτρονική, μέσω email– με την προϊστάμενη αρχή κάθε ΥΕΑ, καθώς και με τη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αττικής, που συνοδευόταν με έγγραφη αίτηση αναφορικά με το πλαίσιο της έρευνας, τους σκοπούς, την εξασφάλιση της ανωνυμίας των ενδιαφερόμενων να παραχωρήσουν συνέντευξη και της εμπιστευτικότητας των δεδομένων, ενώ στη συνέχεια –μετά τη λήψη της άδειας– ακολούθησε επικοινωνία με τους συμμετέχοντες, προκειμένου να εξεταστεί η πρόθεση και η διαθεσιμότητά τους. Δεν χρειάστηκε ανάλογη άδεια για τους δικαστικούς λειτουργούς και τους δικηγόρους, εφόσον εκ του νόμου είναι προσωπικά ανεξάρτητοι και δεν υπάγονται σε διοικητική ιεράρχηση και έλεγχο (Γασπαρινάτου, 2020: 479). Η ερευνήτρια εξήγησε πληρέστερα σε όλους τους συμμετέχοντες τον σκοπό της έρευνας από κοντά, παραδίδοντάς τους (ή στέλνοντάς τους με email, όπου οι συνεντεύξεις λήφθηκαν τηλεφωνικά) ένα ενημερωτικό έντυπο, όπου αναφερόταν το ακριβές πλαίσιο της έρευνας και ο σκοπός της, καθώς και η δέσμευση ότι αποσπάσματα της συνέντευξης ενδεχομένως θα χρησιμοποιηθούν στη διατριβή, σύμφωνα με τους κανόνες της ερευνητικής δεοντολογίας και την προστασία των ευαίσθητων δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, τηρώντας το απόρρητο και την ανωνυμία του/της ερωτώμενου/ης. Επίσης, οι συμμετέχοντες υπέγραψαν ένα έντυπο συγκατάθεσης, μετά από ενημέρωσή τους, δηλώνοντας τη συμφωνία τους να συμμετάσχουν στη διεξαγωγή της.

Παράλληλα, η ερευνήτρια δεσμεύτηκε και προφορικά ότι δεν θα δημοσιοποιηθούν πουθενά τα αποτελέσματα με αναφορές που θα μπορούσαν να αποκαλύψουν την ταυτότητα των συμμετεχόντων, προκειμένου να προστατευθούν τα προσωπικά τους δεδομένα, δεδομένου ότι η ερευνητική δεοντολογία δεν αναιρείται ούτε και με το αιτιολογικό της επιστημονικής γνώσης, ούτε υποχωρεί ενώπιόν της. Ωστόσο, ζητήθηκε άδεια των συμμετεχόντων για την ηχογράφηση της συζήτησης μαζί τους, για πρακτικούς λόγους, κάτι που οι περισσότεροι αποδέχθηκαν. Επομένως, δεν επιχειρείται σε κανένα σημείο της παρούσας εργασίας η προσπάθεια συσχετισμού των απαντήσεων με οποιοδήποτε από τα στοιχεία του κάθε συμμετέχοντος, που θα μπορούσε να τον «φωτογραφήσει», και για τον ίδιο λόγο αποφεύγεται η κωδικοποιημένη παράθεση των δεδομένων σε πίνακα. Σημειώνεται ότι δεν επιχειρήθηκε ηχογράφηση των συνεντεύξεων δραστών, θυμάτων και γονέων, επειδή δεν είναι εξοικειωμένοι με την ερευνητική διαδικασία, και η ερευνήτρια δεν ήθελε να νιώσουν εκτεθειμένοι ή ότι απειλείται η ανωνυμία τους καθ' οιονδήποτε τρόπο. Στις συγκεκριμένες συνεντεύξεις, καθώς και σε εκείνες κατά τις οποίες οι επαγγελματίες δήλωσαν ότι δεν επιθυμούν την ηχογράφηση, η καταγραφή έγινε με σημειώσεις από την ερευνήτρια.

Επισημαίνεται ότι κάποιες πληροφορίες που δόθηκαν από τους συμμετέχοντες και αφορούσαν προσωπικά τους στοιχεία που ενδεχομένως ήταν αποκαλυπτικά της ταυτότητάς τους ή αφορούσαν τον χειρισμό συγκεκριμένων υποθέσεων παραλείφθηκαν,

με απόλυτο σεβασμό στην επιθυμία τους και σύμφωνα με τις αρχές της ερευνητικής δεοντολογίας και ηθικής.

2.4. Ερευνητικό δείγμα

Η ερευνητική διαδικασία μέσω συνεντεύξεων ξεκίνησε στις 04.09.2017 με καταληκτική ημερομηνία 19.03.2020.

Όσον αφορά στο *ερευνητικό δείγμα*, η ερευνήτρια έλαβε εξήντα (60) ατομικές ημιδομημένες συνεντεύξεις:

- α) σαράντα πέντε (45) λειτουργών/επαγγελματιών του ΣΠΔΑ (επιμελητές ανηλίκων, δικαστικοί και εισαγγελικοί λειτουργοί, αστυνομικοί, δικηγόροι),
- β) δεκαπέντε (15) διαδίκων και των γονέων αυτών, που είχαν λάβει μέρος σε διαδικασία συνδιαλλαγής.

Κατά τον σχεδιασμό της ερευνητικής διαδικασίας, ο στόχος που τέθηκε ήταν να ληφθούν συνεντεύξεις από όλους τους Επιμελητές Ανηλίκων της χώρας που είχαν εφαρμόσει έστω και μία φορά το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής και, εάν αυτό δεν ήταν δυνατό, να έχει τουλάχιστον ληφθεί συνέντευξη από κάθε ΥΕΑ στην οποία είχε διενεργηθεί συνδιαλλαγή και από περισσότερους από το 50% του συνόλου των Επιμελητών της κάθε ΥΕΑ που είχαν διατελέσει διαμεσολαβητές.

Οι συνεντεύξεις με τους Επιμελητές αποτέλεσαν τον κύριο όγκο των συνεντεύξεων, επειδή ακριβώς είναι εκείνοι οι διαμεσολαβητές που υλοποιούν το μέτρο της συνδιαλλαγής. Συνολικά, λήφθηκαν συνεντεύξεις από 27 Επιμελητές Ανηλίκων –σχεδόν από όλους τους Επιμελητές της χώρας που είχαν διενεργήσει διαμεσολαβήσεις– ενώ το τελικό δείγμα διαμορφώθηκε στις 25, καθώς οι δύο πρώτες ήταν πιλοτικές.

Όσον αφορά τους δικαστές και εισαγγελείς, λήφθηκαν δέκα συνεντεύξεις από δικαστικούς λειτουργούς που είχαν υπηρετήσει την τελευταία δεκαετία στα δικαστήρια ανηλίκων Αθηνών και Πειραιά και οι οποίοι –ως επί το πλείστον– είχαν εμπειρία στο ερευνώμενο αντικείμενο και από άλλα δικαστήρια της χώρας. Στο δείγμα εντάχθηκε και ένας δικαστικός λειτουργός με προηγούμενη πολυετή θητεία στην ποινική δικαιοσύνη ανηλίκων και εξαιρετική γνώση του αντικειμένου, η αποτύπωση της εμπειρίας του οποίου κρίθηκε ιδιαίτερα σημαντική για τους σκοπούς της μελέτης. Αναζητήθηκαν δικαστές που είχαν δικάσει υποθέσεις ανηλίκων σε πρώτο βαθμό, εφόσον το μέτρο της συνδιαλλαγής επιλέγεται –ως επί το πλείστον και σχεδόν αποκλειστικά– για πράξεις που εκδικάζονται στα πρωτοβάθμια δικαστήρια και καθότι σε αυτά υπάρχει πάντα έκθεση κοινωνικής έρευνας και παρουσία των Επιμελητών Ανηλίκων. Η επιλογή των δικαστικών λειτουργών από τα δύο συγκεκριμένα δικαστήρια κρίνεται σε μεγάλο βαθμό αντιπροσωπευτική των δικαστηρίων ανηλίκων της επικράτειας, εφόσον επιλέχθηκε: α) κατ' αρχάς, το Δικαστήριο Ανηλίκων Αθηνών ως το μεγαλύτερο της χώρας και το μοναδικό που διαθέτει Εισαγγελέα και Δικαστή Ανηλίκων με αποκλειστική αρμοδιότητα την εκδίκαση υποθέσεων ανηλίκων· οπότε, οι λειτουργοί της

δικαιοσύνης διαθέτουν πολύ μεγάλη εμπειρία, λαμβανομένων υπ' όψιν του όγκου και της πολυμορφίας των υποθέσεων που χειρίζονται (δύο συνεδριάσεις με υποθέσεις ανηλικών την εβδομάδα) και β) το Δικαστήριο Ανηλικών Πειραιά, το οποίο, ως περιφερειακό, αφενός, δικαστήριο μοιάζει περισσότερο με τα δικαστήρια της υπόλοιπης χώρας, εφόσον οι εισαγγελικοί και δικαστικοί λειτουργοί στους οποίους ανατίθενται οι υποθέσεις ανηλικών δεν απαλλάσσονται από τα λοιπά καθήκοντά τους και αφετέρου, σε συνδυασμό με αυτό των Αθηνών, εκτείνεται γεωγραφικά σε ολόκληρο τον νομό Αττικής και τα νησιά του Αργοσαρωνικού, καλύπτοντας αθροιστικά μια πολύ σημαντική γεωγραφική και πληθυσμιακή έκταση.

Όσον αφορά τους αστυνομικούς, η ερευνήτρια απευθύνθηκε, με έγγραφο αίτημά της, στη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αττικής, ζητώντας άδεια προκειμένου να της επιτραπεί να λάβει συνεντεύξεις από πέντε αστυνομικούς που υπηρετούν στην Υποδιεύθυνση Προστασίας Ανηλικών Αθηνών και, ει δυνατόν, σε κάποια Τμήματα Ασφαλείας Αττικής που έχουν την ανάλογη εμπειρία με ανήλικους δράστες. Από τη ΓΑΔΑ ορίστηκαν πέντε αστυνομικοί της Υποδιεύθυνσης Προστασίας Ανηλικών Αθηνών που έλαβαν μέρος στην έρευνα.

Το μοναδικό κριτήριο για την επιλογή δείγματος από τους δικηγόρους ήταν να έχουν αναλάβει την υπεράσπιση υποθέσεων ανήλικων δραστών. Λήφθηκαν συνεντεύξεις από πέντε δικηγόρους. Για τον εντοπισμό του δείγματος χρησιμοποιήθηκε η τεχνική της «χιονοστιβάδας», ώστε η παραπομπή της ερευνήτριας από κάποιον συνάδελφο να έκαμπε την οποιαδήποτε επιφύλαξη και να βοηθούσε στην καλλιέργεια κλίματος εμπιστοσύνης και ασφάλειας.

Αναφορικά με τους διαδίκους, η ερευνήτρια απευθύνθηκε σε Επιμελητές Ανηλικών των δύο ΥΕΑ της Αττικής, προκειμένου να λάβει συνεντεύξεις από δράστες/θύματα και τους γονείς τους, οι οποίοι είχαν λάβει μέρος σε μια διαδικασία συνδιαλλαγής. Λήφθηκαν συνεντεύξεις από πέντε δράστες παραβατικών πράξεων και από ισάριθμα θύματα των πράξεων αυτών, καθώς και τους γονείς των (ανήλικων) δραστών και θυμάτων των ίδιων υποθέσεων που είχαν συμμετάσχει με τα παιδιά τους σε διαδικασία συνδιαλλαγής, προκειμένου να περιγράψουν τον τρόπο που βίωσαν την εμπλοκή τους στο ΣΠΔΑ, και ειδικά την εμπειρία τους από τη συγκεκριμένη επανορθωτική πρακτική.

2.5. Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων

Η αποτύπωση των εμπειρικών δεδομένων, καθώς και η παρουσίαση των απόψεων των συμμετεχόντων για τα θέματα στα οποία τοποθετήθηκαν, πραγματοποιείται με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης, με διατμηματική (cross-sectional) ή κατηγορική (categorical) οργάνωση των δεδομένων, με βάση ένα σταδιακά διαμορφούμενο κοινό σύστημα κωδικών ή κατηγοριών ταξινόμησης. Η ερευνήτρια κατανέμει τα στοιχεία που συγκέντρωσε στις κατηγορίες που είχε καθορίσει για κάθε ερευνώμενο υποκείμενο,

στηριζόμενη στους θεματικούς άξονες κάθε οδηγού συνέντευξης που χρησιμοποιήσει. Στην παρουσίαση της ανάλυσης των δεδομένων συμπεριλαμβάνει πολλά αυτούσια αποσπάσματα από όσα της κατέθεσαν οι συμμετέχοντες. Για τη στατιστική ανάλυση κάποιου μέρους από το υλικό της έρευνας χρησιμοποιείται το Στατιστικό Πακέτο IBM SPSS Statistics (version 24) και εφαρμόζεται ο στατιστικός έλεγχος της Ανάλυσης Περιγραφικών Μέτρων για την ισχυροποίηση της αξιοπιστίας της έρευνας. Τέλος, η ερευνήτρια προβαίνει σε κυριολεκτική και ερμηνευτική ανάγνωση των δεδομένων, μετά την οποία επανακωδικοποιεί τα δεδομένα για την εξαγωγή των τελικών συμπερασμάτων και συνδέει τα ερευνητικά δεδομένα με τα ερευνητικά ερωτήματα.

3. Συμπεράσματα ερευνητικής διαδικασίας και σχολιασμός

3.1. Εφαρμογή του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής και ο διαμεσολαβητικός ρόλος του Επιμελητή Ανηλίκων

Το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής προτείνεται από τους Επιμελητές και συνήθως επιβάλλεται από το δικαστήριο για πράξεις που, κυρίως, αφορούν διαπροσωπικές διαφορές και συγκρούσεις και ειδικότερα:

- Σωματικές βλάβες.
- Αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας.
- Εξυβρίσεις/Απειλές/Συκοφαντικές δυσφημίσεις.
- Φθορές ξένης ιδιοκτησίας.
- Αδικήματα κατά της τιμής,

καθώς και για όποια άλλα αδικήματα το προτείνουν οι Επιμελητές, κρίνοντας από τη συνεργασία τους με τον ανήλικο ότι υπάρχει πρόσφορο έδαφος για συνδιαλλαγή.

Οι Επιμελητές φαίνεται ότι επιλέγουν το συγκεκριμένο αναμορφωτικό μέτρο για ήπια και ελαφράς μορφής αδικήματα και, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, σε κακουργηματικές πράξεις (π.χ. ληστεία). Κι ενώ δεν αναφέρθηκε ότι το προτείνουν σε κακουργηματικές πράξεις κατά της γενετήσιας αξιοπρέπειας και ελευθερίας, ούτε το επιβάλλουν οι δικαστικοί λειτουργοί, ωστόσο δύο δικηγόροι ανέφεραν ότι θα το πρότειναν και σε αυτές τις περιπτώσεις, αρκεί να υπήρχε το κατάλληλο επίπεδο συνεννόησης και από τις δύο πλευρές.

Οι αστυνομικοί, επίσης, ανέφεραν ότι όπου έχουν τη δυνατότητα να αποτρέψουν τα μέρη από μια δικαστική διαμάχη και να επιλύσουν τις διαφορές τους στο αστυνομικό τμήμα –αναλαμβάνοντας οι ίδιοι διαμεσολαβητικό ρόλο– το προσπαθούν πάντα, αλλά αυτή η προσπάθεια γίνεται μόνο σε αδικήματα ήσσονος απαξίας ή μικρής βαρύτητας και σε διενέξεις που προκαλούνται στο σχολικό περιβάλλον ανάμεσα σε συνομηλίκους.

Ανάλογες παρεμβάσεις των αστυνομικών προκειμένου να αποφύγουν οι ανήλικοι την εμπλοκή τους στο ποινικό σύστημα, επιδρώντας με έναν θετικό τρόπο σ' αυτούς, φαίνεται ότι λειτουργούν αποτελεσματικά και ειδικότερα προληπτικά, εφόσον περιορίζουν τις πιθανότητες εξακολούθησης της παραβατικής δράσης (Wilson et al., 2018).

Αναφορικά με τις συγκρούσεις στο σχολικό περιβάλλον, η συντριπτική πλειονότητα των Επιμελητών, επίσης, εξέφρασε τη θετική της στάση για την εφαρμογή του μέτρου της συνδιαλλαγής σε υποθέσεις σχολικού εκφοβισμού. Αυτό, όμως, υπό την προϋπόθεση να έχει εξασφαλιστεί η πρόθυμη συναίνεση των εμπλεκόμενων και να έχει προηγηθεί μεγάλη προετοιμασία όλων των μερών με πολύ προσεκτικούς χειρισμούς από πεπειραμένους διαμεσολαβητές. Η εμπλοκή της σχολικής κοινότητας και η ανάγκη έγκαιρης διαχείρισης των υποθέσεων αυτών εντός των ορίων της με την υιοθέτηση αποκαταστατικών πρακτικών, αναδεικνύεται ως ένα ζήτημα εξαιρετικής σημασίας (Payne & Welch, 2018).

Οι αποκαταστατικές εν γένει πρακτικές συναντώνται συχνότερα στο πεδίο της ποινικής αντιμετώπισης ήπιας μορφής παραβάσεων ανηλίκων. Η Σταθουλοπούλου παρατηρεί (2011: 103) ότι η συνδιαλλαγή μεταξύ ανήλικου δράστη και θύματος, καθώς και η αποζημίωση του θύματος, θεωρούνται καταλληλότερα ως μέτρα, κυρίως για τα αδικήματα που στρέφονται κατά της ιδιοκτησίας. Ωστόσο, σύμφωνα με μια άλλη θεώρηση, η καταλληλότητα του μέτρου της συνδιαλλαγής δεν θα έπρεπε να κρίνεται με γνώμονα το είδος της εγκληματικής πράξης (Baldry, 1998), και γι' αυτόν τον λόγο θα μπορούσε –υπό προϋποθέσεις– να εφαρμοστεί και σε υποθέσεις εγκληματικών πράξεων με ιδιαίτερη κοινωνική απαξία, λ.χ. σε προσβολές της γενετήσιας ελευθερίας, όπως ανέφεραν στη συνέντευξή τους κάποιοι από τους ερωτηθέντες δικηγόρους, εφόσον ειδικά σε αυτές τις υποθέσεις τα θύματα έχουν μεγάλη ανάγκη να λάβουν κάποιες εξηγήσεις από τους δράστες για όλη αυτή τη βία που υπέστησαν. Σε αυτό το ζήτημα, ωστόσο, όπως αναφέρει ο Πανάγος (2016: 574), υπάρχει αντίλογος από τη σκοπιά, κυρίως, της φεμινιστικής εγκληματολογίας, ότι σε τέτοιες υποθέσεις η συνδιαλλαγή ευτελίζει την αξία του έννομου αγαθού της σεξουαλικής αυτονομίας των παθόντων και συμβάλλει στη δευτερογενή θυματοποίησή τους (Cossins, 2008· Morris, 2002).

Το βασικό κριτήριο για όλους τους λειτουργούς/επαγγελματίες του ΣΠΔΑ για την επιλογή του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής είναι η αυτόβουλη συναίνεση των δύο εμπλεκόμενων μερών, η παραδοχή της πράξης από τον δράστη, η ανάληψη της ευθύνης και η ειλικρινής μεταμέλειά του, καθώς και η συγχωρητική διάθεση του παθόντος. Η αυτοπροαίρετη συγκατάθεση των μερών να συνδιαλλαγούν, προκειμένου να επιλυθεί η διαφορά και να αρθεί η μεταξύ τους σύγκρουση, αποτελεί την πρώτη βασική αρχή για την ουσιαστική επίτευξη της συνδιαλλαγής (Umbreit et al., 2004).

Ο ρόλος του Επιμελητή Ανηλίκων είναι καθοριστικός σε όλα τα στάδια: τόσο κατά τη διερεύνηση των προθέσεων των μερών όσο και κατά τις προδιαμεσολαβητικές συναντήσεις, αλλά και κατά την κύρια διαδικασία. Μετά την ειλικρινή αποδοχή της πράξης από τον δράστη, και αφού εξασφαλίσει την πρόθεσή του για συνδιαλλαγή,

ο τρόπος και ο χρόνος που θα επιλέξει να προσεγγίσει το θύμα εξαρτάται από την εμπειρία και την οπτική του Επιμελητή που αναλαμβάνει τη διαμεσολάβηση.

Κατά την εμπειρική έρευνα διαπιστώθηκαν διάφορες μέθοδοι εφαρμογής του μέτρου. Τα 2/3 των ερωτηθέντων Επιμελητών έχουν εφαρμόσει την άτυπη μορφή διαμεσολάβησης (σε στάδιο πριν από το δικαστήριο, χωρίς να καταγράφεται κάπου η διαδικασία), ορισμένοι έχουν εφαρμόσει και την έμμεση, οιοσεί διαμεσολάβηση (με κάποιο από τα εμπλεκόμενα μέρη⁴), ενώ περίπου το 1/3 των συμμετεχόντων Επιμελητών έχουν εφαρμόσει μόνο την τυπική (άμεση) μορφή διαμεσολάβησης.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα παραπάνω, προκύπτει ότι η όποια προσφυγή σε στατιστικά δεδομένα παρέχει μάλλον μια «παραπλανητική» εικόνα αναφορικά με την πραγματική συχνότητα της εφαρμογής του μέτρου της συνδιαλλαγής από τις ΥΕΑ, εφόσον δεν εμφανίζονται στα στατιστικά στοιχεία οι διάφορες μη νομοθετημένες μορφές του, όπως έχουν διαμορφωθεί στην πράξη.

Ο Επιμελητής που αναλαμβάνει την υπόθεση του ανήλικου δράστη και πραγματοποιεί την κοινωνική έρευνα, εκείνος αναλαμβάνει συνήθως και τον ρόλο του διαμεσολαβητή, εκτός αν υπάρχουν λόγοι που επιβάλλουν την ανάθεση του διαμεσολαβητικού ρόλου σε άλλον Επιμελητή. Μια από τις πρωταρχικές μέριμνες και ευθύνες τού κάθε διαμεσολαβητή είναι να διευκολύνει τον διάλογο και να ενθαρρύνει την εξέλιξη του μεταξύ των «πρωταγωνιστών» της πράξης (Umbreit & Armour, 2011: 239).

Στο σημείο αυτό επισημαίνεται η ιδιαίτερη συνθήκη που εμπεριέχεται στον διαμεσολαβητικό ρόλο του Επιμελητή Ανηλίκων, ο οποίος, λόγω της επαγγελματικής του θέσης, διαδραματίζει έναν συγκεκριμένο θεσμικό ρόλο στο πεδίο της απονομής δικαιοσύνης για ανήλικους και εξαιτίας της φύσης της εργασίας του έρχεται σε επαφή κυρίως με τον ανήλικο δράστη, στοχεύει στην κοινωνική του διαπαιδαγώγηση (Κουλούρης, 2016) και μεριμνά για τα συμφέροντά του (Πιτσελά, 2013· Χαΐδου, 2021), γεγονός που ενδεχομένως προσκρούει στην αρχή της αμεροληψίας (Artinorouli et al., 2012· Πανάγος, 2016). Ο Επιμελητής οφείλει να προσεγγίσει την κάθε υπόθεση με μια ανοιχτή και απαλλαγμένη από στερεοτυπικές αντιλήψεις ματιά. Αφού συνεργαστεί ξεχωριστά με δράστες και θύματα, οφείλει να εμπνεύσει στα δύο μέρη εμπιστοσύνη για τους θεσμούς, οδηγώντας τα σε μια δίκαιη και ισότιμη διαδικασία, όπου θα δημιουργηθεί χώρος για να ακουστούν οι φωνές όλων, χωρίς να παραγκωνιστούν απόψεις, συναισθήματα, ανάγκες, συμφέροντα (Tyler, 2006· Crawford & Hucklesby,

4. Αναφέρθηκε, για παράδειγμα, περίπτωση κατά την οποία το θύμα δεν ήθελε να «αντιμετωπίσει» κατά πρόσωπο τον δράστη, οπότε κρίθηκε σημαντικό να γράψει ο δράστης μια επιστολή, με τη βοήθεια του Επιμελητή του, απευθυνόμενος στο θύμα και εξηγώντας του τους λόγους που τον οδήγησαν στην τέλεση της άδικης πράξης και ζητώντας συγγνώμη για το κακό που προκάλεσε. Επίσης, αναφέρθηκε άλλη περίπτωση θύματος που για λόγους υγείας δεν μπόρεσε να παραστεί στην κύρια διαδικασία της συνδιαλλαγής, και τέθηκαν από τον Επιμελητή στους δράστες τα ερωτήματα που το απασχολούσαν και, όταν ολοκληρώθηκε η κύρια διαδικασία, μετέφερε εκείνος τις απαντήσεις και τη συγγνώμη των δραστήων προς το θύμα.

2013), εφόσον ένας από τους στόχους της διαδικασίας είναι η ικανοποίηση των παθόντων. Ειδικότερα, σε υποθέσεις στις οποίες δράστης και θύμα είναι ανήλικα πρόσωπα, οφείλει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός, με ενσυναίσθηση και κατανόηση των συνεπειών που επέφερε η άδικη πράξη στο θύμα (Armour & Umbreit, 2006), δίνοντάς του την ευκαιρία να νιώσει ασφάλεια, εμπιστοσύνη και αίσθηση αλληλεγγύης.

Ο Επιμελητής Ανηλίκων θεωρείται από τους ερωτηθέντες των τριών επαγγελματικών κλάδων (οι αστυνομικοί δεν ερωτήθηκαν) ο πλέον αρμόδιος για να αναλαμβάνει ως διαμεσολαβητής στις υποθέσεις των ανήλικων δραστών. Τρεις Επιμελητές εξέφρασαν κάποιες επιφυλάξεις για την αμεροληψία του Επιμελητή, σημείο στο οποίο βασίστηκε και η διαφοροποίηση ενός δικαστικού λειτουργού στο συγκεκριμένο ερώτημα, ο οποίος επισήμανε ότι θεωρεί σημαντικό να αναλάβει τη διαμεσολάβηση ένας Επιμελητής που δεν έχει σχέση με την υπόθεση.

Ο διαμεσολαβητής πρέπει να φροντίζει για τη σωστή διαχείριση των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων που μπορεί να υπάρχουν ανάμεσα στα μέρη και για την ομαλή διεξαγωγή της διαδικασίας, ώστε αυτή, αφενός, να μην καθίσταται «στιγματιστική» και ταπεινωτική για τον δράστη, αλλά να αναδεικνύει τα θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του και να εστιάζει στο ότι πρέπει να έχει τη δύναμη να αναγνωρίσει τα λάθη του και την ειλικρινή πρόθεση να μην τα επαναλάβει (Duff, 2001· Crawford & Newburn, 2003) και αφετέρου, να μην καθίσταται επιβαρυντική για το θύμα, προκειμένου να μπορέσει να το βοηθήσει να αντιμετωπίσει τις επιπτώσεις της θυματοποίησης (Dignan, 2005· Choi et al., 2010), προστατεύοντάς το από μια δευτερογενή θυματοποίηση (Strang, 2002· Πανάγος, 2016).

Η αντικειμενικότητα, η ουδετερότητα και η ανεξαρτησία του διαμεσολαβητή θεωρούνται σημαντικοί παράγοντες σε μια αποκαταστατική διαδικασία (Armstrong, 2012· Umbreit & Armour, 2011) και αναγκαίες συνθήκες για την επιτυχημένη εφαρμογή της συνδιαλλαγής. Η εκπαίδευση και η εξειδικευμένη επιμόρφωσή του πρέπει να είναι τέτοια, ώστε ο διαμεσολαβητής να νιώθει και να είναι ικανός να παραμείνει αντικειμενικός και να τηρήσει τις απαραίτητες αποστάσεις, ώστε και τα δύο μέρη να αισθανθούν ασφάλεια σε κάθε στάδιο της διαδικασίας (Roulson, 2003· Umbreit et al., 2007), καλλιεργώντας ανάμεσά τους ένα κλίμα αμοιβαίου σεβασμού και αποδοχής. Σε περίπτωση, ωστόσο, που ο ίδιος αισθανθεί ότι για κάποιον λόγο δεν είναι σε θέση να διατηρήσει την ουδετερότητά του ή κάποιο από τα δύο μέρη εκφράσει την επιφύλαξή του σχετικά με την ανεξαρτησία του διαμεσολαβητή, τότε εκείνος θα πρέπει να αποδευμευτεί από τη διαδικασία. Μάλιστα, ορισμένοι από τους ερωτηθέντες Επιμελητές ανέφεραν ότι το έχουν πράξει, ζητώντας από άλλον συνάδελφό τους να προχωρήσει στην εφαρμογή του μέτρου. Ανυπέρβλητη δυσκολία προκύπτει στις μονοπρόσωπες ΥΕΑ, όπου, ακόμα και σε ειδικές περιπτώσεις, διαμεσολαβητικά καθήκοντα δεν μπορεί να ασκήσει κάποιος άλλος Επιμελητής, οπότε όλο το βάρος επωμίζεται ο μοναδικός υπηρετών.

Διερευνώντας το βίωμα των Επιμελητών κατά την άσκηση του διαμεσολαβητικού τους ρόλου, τα 2/3 σχεδόν των ερωτηθέντων Επιμελητών απάντησαν με ένα πολύ

θετικό πρόσημο, ότι τον βιώνουν πολύ δημιουργικά, ως έναν ρόλο πρόκληση και παράλληλα ως ευθύνη, που φέρει άγχος και κόπωση, αλλά οδηγεί σε ικανοποίηση και εσωτερική πλήρωση.

Από την άλλη πλευρά, οι υπόλοιποι Επιμελητές νιώθουν ότι αυτός ο ρόλος έχει πολύ μεγάλη ευθύνη και τα συναισθήματά τους συνδέονται, κυρίως, με την αγωνία τους να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις αυτού του ρόλου.

Ο διαμεσολαβητικός ρόλος του Επιμελητή Ανηλίκων είναι αναμφισβήτητα ιδιαίτερα απαιτητικός, και είναι απαραίτητο να συνδυάζει, εκτός από τη θεωρητική κατάρτιση, ιδιαίτερη καλλιέργεια, δυνατή θέληση, υψηλό βαθμό αυτογνωσίας και την ανάπτυξη άλλων κοινωνικών δεξιοτήτων, όπως είναι: ευελιξία, εξυπνάδα, ενσυναίσθηση, ενεργητική ακρόαση, επινοητικότητα, ειλικρίνεια, αξιοπιστία, ψυχραιμία, αισιοδοξία κ.ά. Η σημασία του ρόλου του διαμεσολαβητή εκτιμάται ως ιδιαίτερος κρίσιμη, σε σημείο που να θεωρείται ότι η ποιότητα και η επιτυχής έκβαση της διαδικασίας της συνδιαλλαγής εξαρτάται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τις κοινωνικές ικανότητες και τις δεξιότητές του (Umbreit et al., 2004).

3.2. Δυσκολίες εφαρμογής του μέτρου της συνδιαλλαγής και διατοπικές διαφορές στις ΥΕΑ ανά την Ελλάδα

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι Επιμελητές κατά τη διαδικασία εφαρμογής του μέτρου της συνδιαλλαγής, επισημάνθηκαν από τους ίδιους ως εξής:

3.2.1. Ο εντοπισμός και η προσέγγιση του θύματος, οι προδιαμεσολαβητικές συναντήσεις μαζί του και η συναίνεσή του να συνδιαλλαγεί

Η προσέγγιση του θύματος φαίνεται ότι είναι ένα ζήτημα που απασχολεί έντονα τους Επιμελητές. Αν ειδικά πρόκειται για μια πράξη όπου είχε ασκηθεί έντονη βία, τότε συνήθως δεν αρκεί προδικαστικά μόνο μία συνάντηση με το θύμα. Ο Επιμελητής, ωστόσο, λόγω του συγκεκριμένου θεσμικού του ρόλου στο πεδίο της απονομής δικαιοσύνης για ανηλικούς έρχεται σε επαφή κυρίως με τον ανήλικο δράστη και τα μέλη της οικογένειάς του, φροντίζοντας για την ψυχοκοινωνική στήριξη και ενδυνάμωση του ανηλίκου. Γίνεται, επομένως, κατανοητό ότι χρειάζεται χρόνος, ώστε να αναπτυχθεί ένας διάυλος επικοινωνίας των διαμεσολαβητών με τα θύματα, προκειμένου να κατανοήσουν και τη δική τους θέση και να κερδίσουν την εμπιστοσύνη τους για την αμεροληψία με την οποία θα χειριστούν την υπόθεση. Βέβαια, η συνδιαλλαγή ως αναμορφωτικό μέτρο εκκινεί με τρόπο προσανατολισμένο, κυρίως, στις ανάγκες των ανήλικων δραστών, κάτι που συνιστά παραβίαση θεμελιωδών αρχών της θεωρίας της αποκαταστατικής δικαιοσύνης (Artinopoulou et al., 2012), και μέσα σε αυτό το πλαίσιο ελλοχεύει ο κίνδυνος «εργαλειοποίησης» του (ανήλικου) θύματος,

προκειμένου να επιτευχθεί η «ποινική ελάφρυνση» και η κοινωνική επανένταξη του δράστη (Armstrong, 2012· Πανάγος, 2016). Ωστόσο, δεν μπορεί να τεκμηριωθεί ότι συμβαίνει κάτι τέτοιο στην ελληνική πραγματικότητα, τουλάχιστον από τις ληφθείσες συνεντεύξεις τόσο των επαγγελματιών όσο και των εμπλεκόμενων μερών, και μάλιστα των θυμάτων και των γονέων τους.

3.2.2. Η καλή προετοιμασία των δύο μερών και η διαχείριση των συναισθημάτων τους

Η καλή προετοιμασία των μερών και η ενσυναισθητική προσέγγιση και διαχείριση των συναισθημάτων τους αποδεικνύεται κομβικό σημείο επιτυχίας της διαδικασίας. Από τη μια πλευρά, ενδεχομένως υπάρχει η άρνηση –λόγω ντροπής– από τον δράστη, γιατί δεν θέλει να έρθει αντιμέτωπος με το θύμα και ίσως προβάλλει μια εξαιρετικά αμήχανη, αμυντική ή και προκλητική στάση και, από την άλλη, η άρνηση από το θύμα, γιατί δεν θέλει να ξαναδεί τον δράστη, και μπορεί να προσέλθει πολύ επιφυλακτικό, δύσπιστο, φοβισμένο ή θυμωμένο και εκδικητικό. Ο Επιμελητής-διαμεσολαβητής οφείλει να είναι πολύ προσεκτικός και, διατηρώντας μια ουδέτερη και αμερόληπτη στάση (Astor, 2007· Poulson, 2003), να κάνει μια σωστή διαχείριση της διαδικασίας, ώστε να μην παραβιάζονται ανθρώπινα δικαιώματα, να μην υποστεί το θύμα μια δευτερογενή θυματοποίηση (Orth, 2002· Gal & Moyal, 2011) και να μη νιώσει ο δράστης ότι στιγματίζεται (Ashworth, 2002). Απώτερος σκοπός της διαδικασίας είναι να αντιληφθεί ο δράστης τη ζημία και την οδύνη που προκάλεσε στο θύμα, να μεταμνησθεί ειλικρινά και η συγγνώμη του να γίνει αποδεκτή από το θύμα.

3.2.3. Έλλειψη χρόνου για την καλή προετοιμασία και οργάνωση του μέτρου λόγω αυξημένων υπηρεσιακών αναγκών (τονίστηκε ειδικά στην ΥΕΑ Αθηνών και στις ΥΕΑ όπου οι Επιμελητές έχουν διπλά καθήκοντα)

Από όσα έχουν εκτεθεί παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι η συνδιαλλαγή είναι ένα χρονοβόρο μέτρο, που απαιτεί ιδιαίτερη προετοιμασία, σχεδιασμό και οργάνωση από τον Επιμελητή. Όταν ο απαιτούμενος χρόνος δεν υπάρχει, λόγω πλείστων υπηρεσιακών αναγκών, τότε αυτή είτε δεν επιλέγεται από τους Επιμελητές ως πρόταση προς το δικαστήριο, οπότε και δεν επιβάλλεται (εφόσον λόγω της φύσης του μέτρου, όταν δεν προτείνεται, αυτό αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι δεν υπάρχει έδαφος για την επιβολή του από το δικαστήριο), είτε αποτολμούν να την επιλέξουν διακυβεύοντας την ευόδωσή της.

3.2.4. Η εμπλοκή πολλών κατηγορουμένων (επομένως και Επιμελητών) και θυμάτων στην ίδια υπόθεση

Σε τέτοιες υποθέσεις προκαλούνται συχνά ασυμφωνίες και διαφοροποιήσεις μεταξύ των Επιμελητών. Παραδείγματος χάριν, δεν συμφωνούν όλοι για τη συμμετοχή στη

συνδιαλλαγή των γονέων θυμάτων και δραστών ή των δικηγόρων τους, ενώ διαφοροποιούνται σχετικά με τον τρόπο προσέγγισης της υπόθεσης. Το διαφορετικό εκπαιδευτικό υπόβαθρο του κάθε Επιμελητή, ενώ σε πολλές περιπτώσεις διευκολύνει και προάγει το έργο τους μέσω διεπιστημονικών ανταλλαγών και συνεργασιών, σε ορισμένες ενδέχεται να δημιουργήσει μη εποικοδομητικές διαφωνίες, που περιορίζουν την αυτονομία και δυσχεραίνουν την ανάπτυξη της πρωτοβουλίας καθενός. Επίσης, σε μια υπόθεση με πολλούς κατηγορούμενους και θύματα αυξάνονται οι πιθανότητες να παρουσιαστούν προβλήματα κατά την εφαρμογή του μέτρου, αφού διαφοροποιούνται οι ανάγκες, οι διαθέσεις και οι προτεραιότητες κάθε εμπλεκόμενου μέρους.

3.2.5. Η έλλειψη πρωτοκόλλου και σαφούς πλαισίου για την εφαρμογή του μέτρου

Η έλλειψη ενιαίας πρακτικής και «εργαλείων» για τον τρόπο εφαρμογής του μέτρου, καθώς και η απουσία ενός ρυθμιστικού πλαισίου που να διέπει τη διαδικασία της συνδιαλλαγής, η κατάρτιση του οποίου είχε επισημανθεί ως αναγκαία και από τη Γιόβανογλου (2007), φαίνεται ότι προβληματίζε όλους τους ερωτηθέντες Επιμελητές, μέχρι τουλάχιστον να ολοκληρωθεί η εκπαίδευσή τους στο Ινστιτούτο Εκπαίδευσης του Εθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (ΙΝΕΠ-ΕΚΔΔΑ). Το 2017 υπογράφηκε και ακολούθως υλοποιήθηκε Πρωτόκολλο Συνεργασίας ανάμεσα στο ΙΝΕΠ-ΕΚΔΔΑ, το Εργαστήριο «Αποκαταστατική Δικαιοσύνη και Διαμεσολάβηση» του Τμήματος Κοινωνιολογίας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Παντείου Πανεπιστημίου, υπό τη διεύθυνση της καθηγήτριας Βασιλικής Αρτινοπούλου και τον Σύλλογο Επιμελητών Δικαστηρίων Ανηλίκων Ελλάδας, για την υπηρεσιακή εκπαίδευση των Επιμελητών Ανηλίκων της χώρας στο πλαίσιο της εφαρμογής του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής ανήλικου δράστη και θύματος. Στο ίδιο πλαίσιο λειτούργησε καινοτόμο Εργαστήριο Θεωρητικής και Βιωματικής Εκπαίδευσης, με τη συμμετοχή δικαστών, εισαγγελέων και σπουδαστών της Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργιών. Με αυτόν τον τρόπο, δόθηκε η δυνατότητα εστιασμένης και εξειδικευμένης επιμόρφωσης στους Επιμελητές Ανηλίκων στο συγκεκριμένο πεδίο, ώστε να αποκτήσουν οι υπηρετούντες σε όλη την επικράτεια «κοινή γλώσσα» και μεθοδολογία στην εφαρμογή του μέτρου της συνδιαλλαγής.

3.2.6. Ο ρόλος των γονέων, όταν είναι αντίθετοι στη συνδιαλλαγή

Κατά την ερευνητική διαδικασία, από τις απαντήσεις των Επιμελητών προέκυψε ότι οι γονείς τόσο του ανήλικου δράστη όσο και του ανήλικου θύματος μπορούν να δυσκολέψουν τη διαδικασία της συνδιαλλαγής, παρεμβαίνοντας και τηρώντας άλλοτε μια στάση αμυντική, άλλοτε υπερπροστατευτική και άλλοτε τιμωρητική. Είναι απαραίτητο να γίνει μια πολύ καλή προετοιμασία (και) των γονέων των ανηλίκων (δράστη και θύματος) για τη συνδιαλλαγή, είτε ο Επιμελητής θεωρήσει σκόπιμο να τους συμπερι-

λάβει στη διαδικασία είτε όχι, προκειμένου να τους εξηγήσει το πνεύμα του σύγχρονου δικαίου ανηλικών και τη σημασία των αποκαταστατικών πρακτικών, ώστε να μειώσει τον κίνδυνο να υποδαυλίσουν την προσπάθεια του διαμεσολαβητή.

3.2.7. Ο ρόλος των δικηγόρων

Η στάση των δικηγόρων φαίνεται ότι δυσκολεύει και διχάζει τους Επιμελητές, και γι' αυτόν τον λόγο, οι περισσότεροι επιλέγουν να μην τους συμπεριλάβουν στη διαδικασία της συνδιαλλαγής, εφόσον θεωρούν πολύ πιθανό ότι θα την υπονομεύσουν ή θα τη δυναμιτίσουν, κυρίως επειδή οι περισσότεροι δεν είναι εξοικειωμένοι με τη φιλοσοφία του δικαίου ανηλικών, ούτε με το πνεύμα και τις αρχές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Σαφώς, το μέτρο της συνδιαλλαγής φαντάζει πολύ καινοτόμο στα δικά τους μάτια ή και κάτι που απειλεί τον δικό τους ρόλο στην υπόθεση. Όταν η στάση των δικηγόρων εκτιμάται ότι θα δημιουργήσει ένα κλίμα αντιδικίας και αντιπαραθέσεων, αντί να ενθαρρύνει τον ειλικρινή διάλογο ανάμεσα στα μέρη με στόχο την επίλυση της διαφοράς, τότε κρίνεται σκόπιμο να μη συμμετέχουν στη διαδικασία, καθώς ο Επιμελητής-διαμεσολαβητής αποβλέπει πάντα στο βέλτιστο συμφέρον των ανηλικών και θέτει στο επίκεντρο των ενεργειών του την προάσπιση των δικαιωμάτων τους.

3.2.8. Η χρονική απόσταση εφαρμογής του μέτρου από το συμβάν

Ο χρόνος που μεσολαβεί από την τέλεση της πράξης μέχρι την εφαρμογή του μέτρου φαίνεται ότι δυσκολεύει τους Επιμελητές, πολλοί από τους οποίους εκτιμούν ως αναγκαία μια πιο έγκαιρη διευθέτηση ορισμένων τουλάχιστον υποθέσεων και αποκατάσταση των διαταραγμένων σχέσεων. Η Λαπιώτη (2007) τονίζει ότι σε κάποια αδικήματα θεωρείται σκόπιμο να ενεργοποιείται σε εγγύτερο χρόνο ο θεσμός της συνδιαλλαγής μεταξύ δράστη και θύματος και να γίνεται προσπάθεια μιας συμβιβαστικής επίλυσης της διαφοράς, με στόχο την άμεση αποκατάσταση του διαταραγμένου από το έγκλημα status του εννόμου αγαθού, την αποτελεσματικότερη λειτουργία της ειδικής και γενικής πρόληψης και, ταυτόχρονα, την αποσυμφόρηση του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

3.2.9. Η κατανόηση και από τις δύο πλευρές του πραγματικού περιεχομένου του μέτρου

Μέριμνα του διαμεσολαβητή είναι: (α) η ενθάρρυνση του δράστη να συμμετάσχει σε μια μεστή περιεχομένου και ειλικρινή συνδιαλλαγή, επιδεικνύοντας ο ίδιος ενσυναίσθηση προς το θύμα και κατανόηση των συνεπειών της άδικης πράξης που αυτό έχει υποστεί, σκοπεύοντας στη μέγιστη δυνατή ωφέλειά του από αυτή τη συνδιαλλαγή (Crawford & Newburn, 2003) και (β) η ενθάρρυνση του θύματος να εκφράσει κάθε σκέψη που τον ταλαιπωρεί, μέσα σε ένα προστατευτικό πλαίσιο ασφάλειας και σεβασμού, που θα το οδηγήσει απελευθερωμένο από αρνητικά συναισθήματα στην

αποδοχή της συγγνώμης του δράστη και τη συχώρεσή του (Umbreit et al., 2004· Van Camp & Wemmers, 2013), μετατρέποντας παράλληλα και τον ίδιο σε κοινωνό του διαπαιδαγωγικού χαρακτήρα του μέτρου.

3.2.10. Η επιβολή του μέτρου από το δικαστήριο χωρίς προετοιμασία των μερών και χωρίς την εξασφάλιση της συναίνεσής τους

Κατά την πραγματοποίηση της έρευνας, αναφέρθηκε ότι ορισμένες φορές⁵ ο ανήλικος δράστης αρνείται προδικαστικά την ευθύνη του για την πράξη και δεν δέχεται να συμμετάσχει σε διαδικασία συνδιαλλαγής. Επειδή, όμως, η διαδικασία στο ακροατήριο είναι ζωντανή, όταν το δικαστήριο πιέσει –έστω και με υποστηρικτική διάθεση, αλλά μακριά από μια πραγματικά αποκαταστατική οπτική–, ίσως και ο δράστης αναγκαστεί να ζητήσει συγγνώμη, αλλά και το θύμα αναγκαστεί –κατά κάποιον τρόπο– να τη δεχθεί.

Στο σημείο αυτό, η ερευνήτρια καταθέτει την προσωπική της εμπειρία από τη συμμετοχική παρατήρηση ακροαματικών διαδικασιών, τόσο κατά την τελευταία εξαετία με την ιδιότητα της ερευνήτριας όσο και τα παλαιότερα χρόνια με την ιδιότητα της Επιμελήτριας. Η αλλαγή που εντοπίζεται τα τελευταία χρόνια στην οπτική των εισαγγελικών και δικαστικών λειτουργών είναι σημαντική, εφόσον αρχίζουν και εξοικειώνονται περισσότερο με αποκαταστατικές πρακτικές, ειδικά μετά και τη δική τους επιμόρφωση στο ΕΚΔΔΑ. Κι ενώ παλαιότερα ήταν περισσότεροι όσοι, ορμώμενοι από μια προνοιακού τύπου προσέγγιση, πίεζαν τον ανήλικο δράστη να ομολογήσει την ενοχή του για την επίδικη πράξη και να ζητήσει συγγνώμη από το θύμα, έστω και στο ακροατήριο –τακτική που παραδέχθηκαν δύο δικαστικοί λειτουργοί κατά την ερευνητική διαδικασία– σήμερα συναντάται πολύ πιο σπάνια (τουλάχιστον στα δικαστήρια Αθήνας και Πειραιά) και, κυρίως, από λειτουργούς που δεν έχουν αναλάβει ξανά υποθέσεις ανηλίκων. Ακόμα, λοιπόν, και αν αναλάβει ένας νέος δικαστικός λειτουργός την εκδίκαση υποθέσεων ανηλίκων, χωρίς να είναι ενήμερος για τη φιλοσοφία και τις αρχές της επανορθωτικής δικαιοσύνης, σήμερα ο εκπαιδευμένος ως διαμεσολαβητής Επιμελητής Ανηλίκων είναι σε θέση να υπερασπιστεί αυτές τις αρχές και να τις προάγει, εξηγώντας στον δικαστικό λειτουργό το πνεύμα της συνδιαλλαγής.

Εξετάζοντας τα ως άνω δεδομένα υπό το πρίσμα της θεωρίας, είναι αναγκαίο να επισημανθεί πως το ότι οι Επιμελητές σέβονται την επιλογή του δράστη και του θύματος εναρμονίζεται με μία εκ των θεμελιωδών αρχών της αποκαταστατικής δικαιοσύνης: την αναγκαιότητα οικειοθελούς συμμετοχής των μερών στη διαδικασία της συνδιαλλαγής (Πανάγος, 2016). Αυτό, εξάλλου, είναι το σημείο που η Κρανιδιώτη (2011: 149) υπογραμμίζει από τη θεωρία του Braithwaite για το επανεντακτικό ντρόπιασμα:

5. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην παρούσα έρευνα μόνο ένας Επιμελητής ανέφερε ότι εξακολουθεί κάποιες φορές να συμβαίνει η επιβολή του μέτρου από το δικαστήριο, χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν η έκθεση του Επιμελητή, ενώ φαίνεται ότι ήταν μια τακτική που συνηθιζόταν τα προηγούμενα χρόνια από την έδρα του δικαστηρίου, προκειμένου να ειπωθεί μια συγγνώμη του δράστη, έστω στο ακροατήριο.

τη γνήσια, αυτόβουλη απόφαση του δράστη να ζητήσει συγγνώμη και του θύματος να αποδεχθεί αυτόβουλα τη συγγνώμη αυτή.

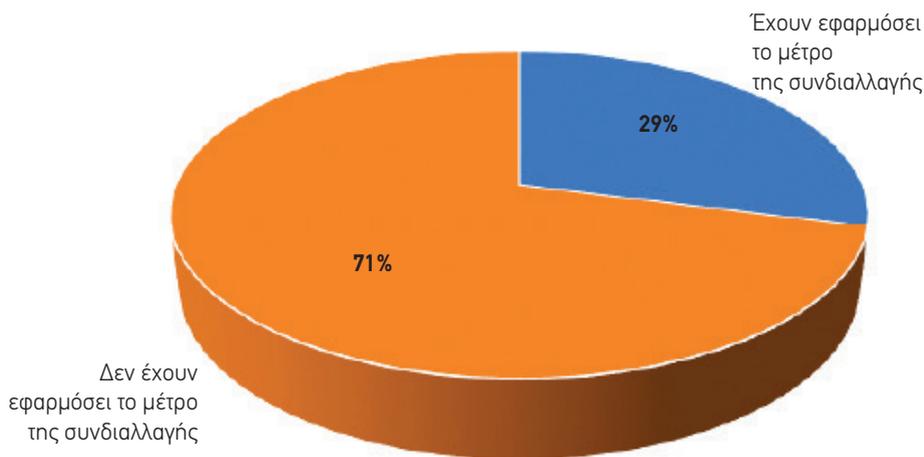
3.2.11. Η έλλειψη συμφωνίας των μερών για τα πραγματικά περιστατικά

Κατά τις προδιαμεσολαβητικές συναντήσεις, ο διαμεσολαβητής είναι σημαντικό να διερευνήσει, εκτός από την αυτόβουλη συναίνεση των μερών, και την οπτική τους σχετικά με το επίδικο συμβάν. Θεωρείται απαραίτητο να ταυτίζονται οι απόψεις των μερών ως προς τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, ειδάλλως η κύρια διαδικασία της συνδιαλλαγής κινδυνεύει «να τιναχτεί στον αέρα», εφόσον υπάρχει ισχυρό ενδεχόμενο να μετατραπεί η προσπάθεια διαμεσολάβησης σε μια προέκταση της ακροαματικής διαδικασίας, όπου τα μέρη θα αντιδικούν ατέρμονα, χωρίς να μπορούν να συνεννοηθούν με βάση μια αμοιβαία αποδεκτή πραγματικότητα, ούτε επομένως να οδηγηθούν στην επανόρθωση της βλάβης, όπου ο μεν δράστης θα είναι έτοιμος να αναλάβει την ευθύνη για την πράξη του και να ζητήσει συγγνώμη γι' αυτή, το δε θύμα θα είναι σε θέση να τον συγχωρήσει.

3.2.12. Έλλειψη σταθερής εξειδικευμένης κατάρτισης και εκπαίδευσης σχετικά με τον ρόλο του θύματος

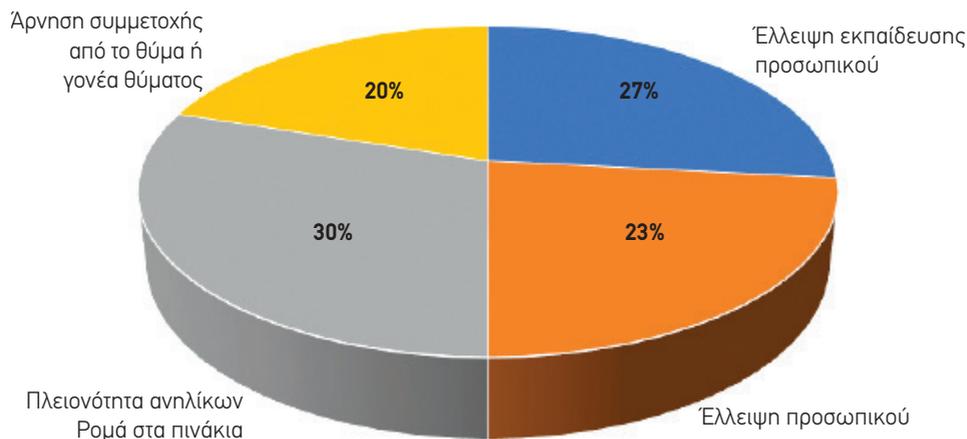
Η ανάγκη σταθερής εξειδικευμένης κατάρτισης και συνεχούς υποστήριξης των Επιμελητών, καθώς και της εκπαίδευσής τους σε σχέση με τον ρόλο του θύματος, προβάλλει ως αίτημα του κλάδου. Εξάλλου, μία από τις καταστατικές αρχές της επανορθωτικής δικαιοσύνης είναι ότι τα πρόσωπα που δρουν διαμεσολαβητικά ανάμεσα στον δράστη και στο θύμα είναι αναγκαίο να έχουν εκπαιδευτεί ειδικά γι' αυτόν τον σκοπό (Δημόπουλος, 2006· Braithwaite, 2002). Αυτή ακριβώς η εκπαιδευτική αναγκαιότητα, που αφορά όχι μόνο τους διαμεσολαβητές αλλά και όλους όσοι ανήκουν στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και έρχονται σε επαφή με τα θύματα, αποτυπώνεται στην Οδηγία 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 25ης Οκτωβρίου 2012 (άρ. 25 παρ. 1), η οποία ενσωματώθηκε στον Ν. 4478/2017 (βλ. άρθρο 70).

Στο σημείο αυτό, και διερευνώντας τις διατοπικές διαφορές στις ΥΕΑ ανά την Ελλάδα αναφορικά με την εφαρμογή του μέτρου της συνδιαλλαγής, αξίζει να συζητηθεί ότι κατά τον χρόνο διενέργειας της έρευνας και κατά τις τηλεφωνικές επικοινωνίες της ερευνητριας με τις ΥΕΑ πανελλαδικά (Νοέμβριος 2019 – Ιανουάριος 2020), από τις 42 ΥΕΑ που τελούσαν σε λειτουργία, οι 30 (71%) δεν είχαν εφαρμόσει ποτέ το μέτρο, ενώ μόνο σε 12 ΥΕΑ (29%) υπήρχαν Επιμελητές που είχαν εφαρμόσει τη συνδιαλλαγή έστω και μία φορά, όπως αποτυπώνεται και στο επόμενο σχήμα:

Σχήμα 1. Εφαρμογή του μέτρου της συνδιαλλαγής από τις ΥΕΑ πανελλαδικά

Στο παρακάτω σχήμα παρουσιάζονται οι λόγοι της μη εφαρμογής του μέτρου της συνδιαλλαγής από τις αντίστοιχες ΥΕΑ, όπως αναφέρθηκαν από τους Επιμελητές που έλαβαν μέρος στην έρευνα:

Σχήμα 2. Λόγοι μη εφαρμογής του μέτρου της συνδιαλλαγής

Ειδικότερα, όσον αφορά τους λόγους μη εφαρμογής του μέτρου της συνδιαλλαγής:

- α) το 30% των Επιμελητών που συμμετείχαν στην έρευνα θεωρούν ότι δεν είναι εφικτή η εφαρμογή του μέτρου, εφόσον στα πινάκια των δικαστηρίων υπερτερούν οι ανήλικοι Ρομά, οι οποίοι συχνά δεν συνειδητοποιούν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης τους, παρουσιάζουν μεγάλο ποσοστό υποτροπής και τα θύματα αρνούνται να συνδιαλλαγούν μαζί τους,

- β) το 27% αυτών των Επιμελητών επισημαίνει την έλλειψη εκπαίδευσης, κυρίως των δικαστικών λειτουργών, όσον αφορά τις πρακτικές αποκαταστατικής δικαιοσύνης, αλλά και την έλλειψη διαρκούς επιμόρφωσης και σταθερής υποστήριξης των Επιμελητών,
- γ) το 23% αυτών τονίζει την έλλειψη του προσωπικού και την επιβάρυνση των ήδη υπηρετούντων Επιμελητών με διπλά καθήκοντα,
- δ) το 20% αναφέρεται στην άρνηση συμμετοχής του θύματος ή των γονέων του θύματος σε μια διαδικασία συνδιαλλαγής.

Από τις καταγραφείσες αναφορές των Επιμελητών Ανηλίκων που υπηρετούν σε ΥΕΑ της περιφέρειας, αναδεικνύονται τα προβλήματα και οι ιδιαίτερες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, αφενός, επειδή είναι υποχρεωμένοι –λόγω υποστελέχωσης των υπηρεσιών– να ασκούν διπλά καθήκοντα, χωρίς να έχουν τον απαιτούμενο χρόνο προετοιμασίας της διαδικασίας συνδιαλλαγής και την ανάλογη εκπαίδευση, σταθερή επιμόρφωση και διαρκή υποστήριξη ούτε εκείνοι ούτε οι δικαστικοί λειτουργοί, και αφετέρου, λόγω του αυξημένου αριθμού ανήλικων Ρομά που γεμίζουν τα πινάκια των δικαστηρίων, οι οποίοι εμφανίζουν ιδιαίτερα ποσοστά υποτροπής και συχνά προκαλούν την άρνηση των παθόντων να συνδιαλαγούν μαζί τους. Επίσης, ως πρόσθετη δυσκολία αναφέρεται το πλαίσιο της κλειστής και συντηρητικής μικρής κοινωνίας, που δεν είναι εξοικειωμένη και ανοιχτή σε διαδικασίες αποκαταστατικής δικαιοσύνης και συμφιλίωσης των μερών.

Στο σημείο αυτό, αναδεικνύεται αυτό που έχει επισημάνει η Γασπαρινάτου (2020: 614) για την υπονόμευση του αναμορφωτικού ιδεώδους και τη διαμόρφωση μιας ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων δύο ταχυτήτων. Η πρώτη σκιαγραφείται από την πραγματικότητα του Δικαστηρίου της Αθήνας, το οποίο είναι πρωτοποριακό και απαρτίζεται από δικαστικούς λειτουργούς (δικαστές, εισαγγελείς) αποκλειστικής απασχόλησης. Η δεύτερη σκιαγραφείται από τα Δικαστήρια της υπόλοιπης Επικράτειας, όπου υπηρετούν δικαστές της τακτικής ποινικής δικαιοσύνης που κατά παρέκκλιση δικάζουν και ως δικαστές ανηλίκων κατά τις συνεδριάσεις του Δικαστηρίου Ανηλίκων. Το γεγονός, ωστόσο, έχει άμεση επίδραση στο περιεχόμενο της ποινικής μεταχείρισης, καθώς οι τακτικοί δικαστές, λόγω έλλειψης χρόνου και ελλιπούς τριβής με το αντικείμενο, καθώς και απουσίας ειδικής κατάρτισης και εμπειρίας, αντιμετωπίζουν το έργο τους με διεκπεραιωτικό πνεύμα και συχνά επιδεικνύουν μια διστακτικότητα στην εφαρμογή της ποικιλίας των αναμορφωτικών μέτρων.

Παράλληλα, επισημαίνεται η μεταβολή που επήλθε στην ταυτότητα των Υπηρεσιών Επιμελητών Ανηλίκων, με το Π.Δ. 101/28.08.2014, όπως συμπληρώθηκε με τον Ν. 4305/2014 (άρ. 37 παρ. 4), βάσει του οποίου ορίστηκε η συγχώνευσή τους με τις Υπηρεσίες Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής λόγω των δημοσιονομικών προβλημάτων της χώρας, με αποτέλεσμα στις περιφερειακές ΥΕΑ –και δη στις μονοπρόσωπες– οι Επιμελητές να είναι αναγκασμένοι να ασκούν διπλά καθήκοντα.⁶

6. Σημειώνεται ότι η επιλογή της συγχώνευσης διατηρήθηκε και στους Οργανισμούς του Υπουργείου Δικαιοσύνης του 2017 και του 2021.

3.3. Βίωμα και νοηματοδότηση της συνδιαλλαγής από τα εμπλεκόμενα μέρη

Κατά την άποψη των λειτουργών/επαγγελματιών του ΣΠΔΑ, στις περισσότερες περιπτώσεις φαίνεται ότι ο δράστης είναι πιο θετικός στην προοπτική της συνδιαλλαγής, εφόσον έχει ομολογήσει την πράξη του, έχει αναλάβει την ευθύνη του και έχει μεταμεληθεί. Στη συνέχεια, ενώ στην αρχή της κύριας διαδικασίας μπορεί να νιώσει εκτεθειμένος, ή ίσως και ένα αίσθημα φόβου ή ντροπής, κατά τη διάρκεια αυτής βιώνει τη συνδιαλλαγή με έναν πολύ θετικό τρόπο, που τελικά τον γεμίζει ηρεμία και ανακούφιση, αποφορτίζεται, νιώθει ξαλαφρωμένος, γαληνεμένος, αρκεί να είναι ειλικρινά μεταμελημένος, χωρίς να εισπράττει την όλη διαδικασία ενοχικά. Κάποιοι ανήλικοι το βλέπουν ως «κάθαρση».

Αντίθετα, το θύμα –αρχικά τουλάχιστον– παρουσιάζεται πιο επιφυλακτικό και διστακτικό, αφού το μέτρο φαντάζει αρκετά καινούργιο, τουλάχιστον για την κουλτούρα της ελληνικής κοινωνίας. Όσον αφορά τα συναισθήματα του θύματος κατά την κύρια φάση της συνδιαλλαγής, οι συμμετέχοντες πιστεύουν ότι η αρχική στενοχώρια, η αγανάκτηση, η οργή και ο φόβος, όταν γίνει σωστά η όλη προετοιμασία, υποχωρούν. Τότε, όπως ο δράστης, έτσι και το θύμα βιώνει τη συνδιαλλαγή ανακουφιστικά, νιώθοντας παράλληλα δικαίωση, ασφάλεια, ηθική ικανοποίηση. Με αυτόν τον τρόπο, η διαδικασία είναι λυτρωτική και για το θύμα, εφόσον του δίνεται μια ξεχωριστή ευκαιρία να ακουστεί, μια δυνατότητα να εκφράσει τα συναισθήματά του και να ενδυναμωθεί η θέση του.

Εάν προϋπήρχε κάποια σχέση που συνέδεε τα δύο μέρη, φαίνεται ότι επηρεάζει θετικά τη συντριπτική πλειοψηφία των λειτουργών και επαγγελματιών του ΣΠΔΑ και αποτελεί για εκείνους έναν σημαντικό παράγοντα και ένα επιπλέον κίνητρο να εφαρμόσουν το μέτρο, εφόσον στην περίπτωση που τα μέρη γνωρίζονται, εκτιμούν ότι έχει ακόμα μεγαλύτερο νόημα η συνδιαλλαγή και εντείνεται η προσπάθεια για την επανόρθωση της βλάβης και την αποκατάσταση των σχέσεών τους.

Όταν η συνδιαλλαγή είναι επιτυχής και εφαρμόζεται από εξειδικευμένο και εκπαιδευμένο επαγγελματία, τότε και τα δύο μέρη φεύγουν από τη διαδικασία με ηρεμία, νιώθοντας και οι δύο σημαντικοί. Η όλη διαδικασία της συνδιαλλαγής χαρακτηρίζεται ως απελευθερωτική, επιδρά θετικά στη ζωή των ανηλίκων και εκτιμάται ότι, μετά τη διαμεσολάβηση, επηρεάζονται με θετικό τρόπο οι σχέσεις δράστη και θύματος, ειδικά αν προϋπήρχε κάποια γνωριμία ή σχέση μεταξύ τους.

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα λειτουργοί/επαγγελματίες του ΣΠΔΑ φαίνεται ότι πραγματικά προσέγγισαν και αποτύπωσαν το βίωμα των δραστών, των θυμάτων και των γονέων τους από τη συγκεκριμένη διαδικασία, εφόσον οι συνεντεύξεις των εμπλεκόμενων μερών επιβεβαίωσαν την οπτική τους.⁷

7. Σημειώνεται, βέβαια, ότι οι συνεντεύξεις λήφθηκαν από δράστες, θύματα και γονείς, των οποίων η υπόθεση είχε αίσια έκβαση, έχοντας προηγηθεί η κατάλληλη προετοιμασία των μερών και αφού στη συνέχεια ακολούθησε η ολοκληρωμένη εφαρμογή του μέτρου.

Οι ερωτηθέντες δράστες, παρά το άγχος και τα αρχικά συναισθήματα φόβου, στενοχώριας και ντροπής που ένιωθαν για τη ζημιά που είχαν προκαλέσει στα θύματα, δηλώνουν ότι έφυγαν από τη διαδικασία ανακουφισμένοι, γεμάτοι θετικά συναισθήματα. Από τις απαντήσεις τους προκύπτει ακόμα ότι η συνδιαλλαγή επηρεάζει με ένα θετικό πρόσημο τις σχέσεις τους με το θύμα, εφόσον ξεκαθαρίζει τουλάχιστον τις καταστάσεις και αμβλύνει τα αρνητικά συναισθήματα.

Από τις απαντήσεις των ερωτηθέντων θυμάτων, διαφαίνεται ότι ο αρχικός θυμός τους εναντίον των δραστών έχει κατευναστεί, όταν διαπίστωσαν ότι υπήρξε από την πλευρά των δραστών μεταμέλεια και ανάληψη ευθύνης για τις πράξεις τους. Τα θύματα δηλώνουν ότι κάποιες αρχικές ενδεχομένως δυσκολίες και επιφυλάξεις τους κάμφθηκαν, αφενός, από το κλίμα ασφάλειας που δημιούργησε ο Επιμελητής-διαμεσολαβητής και αφετέρου, από τη μετάνοια του δράστη. Η θετική επίδραση της συνδιαλλαγής αναδεικνύεται από τις απαντήσεις όλων των ερωτηθέντων θυμάτων, οι οποίοι μέσα από αυτή τη διαδικασία ένιωσαν να ανακουφίζονται, χωρίς να αισθάνονται πλέον άγχος ή φόβο επανάληψης της πράξης, ενώ και κάποιοι συμφιλιώθηκαν με τους δράστες.

Από τις απαντήσεις δραστών και θυμάτων, καθώς και των γονέων τους, μπορεί εύκολα να κατανοηθούν ο θετικός τρόπος με τον οποίο βιώνουν και τα δύο μέρη τη διαδικασία της συνδιαλλαγής, η οποία φαίνεται ότι συμβάλλει στην ωρίμαση των ανηλίκων, και οι αλλαγές που επιφέρει η διαμεσολάβηση στον τρόπο με τον οποίο τα μέρη αντιλαμβάνονται και επεξεργάζονται τη σύγκρουση. Μέχρι την εφαρμογή του μέτρου, υπάρχουν πολλά αρνητικά συναισθήματα και στις δύο πλευρές, τα οποία γίνονται αντικείμενο επεξεργασίας στις προδιαμεσολαβητικές συναντήσεις και οδηγούν στη διαδικασία της συνδιαλλαγής, ώστε να αρθούν οι παρεξηγήσεις και να επιλυθούν οι διαφορές των μερών.

Στο σημείο αυτό παρατίθενται αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις ενός ανήλικου δράστη και του ανήλικου θύματος, αποτυπώνοντας την εμπειρία τους από την εμπλοκή τους στο ΣΠΔΑ για την πράξη της επικίνδυνης σωματικής βλάβης, και αφού έχει ολοκληρωθεί ανάμεσά τους η εφαρμογή του μέτρου της συνδιαλλαγής:

Γ. (δράστης): *«Όταν με πήγαν στο αστυνομικό τμήμα, σταμάτησαν όλα γύρω μου. Ξαφνικά ένιωσα ένα τεράστιο κενό. Ο τρόπος των αστυνομικών ήταν προσβλητικός και λίγο βίαιος. [...] Όταν φτάσεις στο δικαστήριο, νιώθεις ότι είσαι στο χείλος της καταστροφής και δεν υπάρχει τίποτα παραπέρα. [...] Αν μου έριχναν φυλακή, όχι μόνο θα μου κατέστρεφαν τη ζωή, αλλά δεν θα μου έδιναν και την ευκαιρία να έρθω αντιμέτωπος με το θύμα και να μιλήσω μαζί του. Γιατί μέσα στο δικαστήριο μπορεί και να ζητήσεις συγγνώμη, αλλά αυτό γίνεται σχεδόν αναγκαστικά. Όλη η διαδικασία πριν το δικαστήριο είναι πολύ ψυχοφθόρα. Ο δράστης ήδη έχει τιμωρηθεί πολύ. Έχει σκεφτεί το λάθος του και θέλει να πάει να μιλήσει με το θύμα. Πέρα από τη συγγνώμη, πρέπει να συζητήσουν γιατί έγινε ό,τι έγινε. Θα μπορούσαν μάλιστα μετά να γίνουν και φίλοι, όπως συνέβη με μένα. Πρέπει να πω όμως ότι στην αρχή της διαδικασίας ένιωσα*

ντροπή, ντροπή που είχα απέναντί μου τον άνθρωπο που πλήγωσα. [...] Ήμουν σίγουρος ότι δεν θα δεχόταν να συναντηθούμε κάπου έξω από το δικαστήριο, να συζητήσουμε τι έγινε τότε. Δεν πίστευα ότι θα μπορούσε να γίνει. Η Επιμελήτρια, το πίστεψε περισσότερο και έκανε την προσπάθεια να τον προσεγγίσει στο δικαστήριο. [...] Νιώθουμε ότι φεύγει ένα βάρος από πάνω μας. Εμένα με βοήθησε η διαδικασία να θάψω μέσα μου το περιστατικό και να μη μου μείνει στο μυαλό. Κάθε μέρα πριν το δικαστήριο είχα εφιάλτες, το σκεπτόμουν διαρκώς και με απασχολούσε. Μετά τη συνδιαλλαγή άλλαξαν όλα μέσα μου. Τότε ηρέμησα απόλυτα. Κοίταξα πια μπροστά. Δεν κοιτούσα πια πίσω. Το θυμάμαι σαν πράξη, μου περνά σαν σκέψη, όχι όμως οι λεπτομέρειες και όχι πια σαν κάτι που με βαραίνει».

Η. (Θύμα): «Η διαδικασία του δικαστηρίου ήταν αγχωτική, γιατί ήμουν εγώ ο μόνος όρθιος και με κοιτούσαν όλοι. Νευρίασα με τους δικηγόρους των δραστών, γιατί όσα ισχυρίζονταν ήταν όλα ψέματα. Τότε ένιωσα εκτεθειμένος και ότι δεν προστατεύομαι από το δικαστήριο, αφού εγώ έλεγα από την αρχή όλη την αλήθεια χωρίς καμία υπερβολή και οι δικηγόροι μου έκαναν ψαρωτικές ερωτήσεις, χωρίς να τους εμποδίζει κανένας. Προσπάθησαν να πουν ότι εγώ είχα προκαλέσει τους δράστες, αλλά εγώ δεν τους γνώριζα, ούτε καν τους είχα δει ποτέ. [...] Νομίζω ότι κι εκείνοι (οι δράστες) μπλέχτηκαν σε μια ιστορία για την οποία μετά μετάνιωσαν πολύ. Όμως τότε που ήμασταν πιο μικροί δεν καταλαβαίναμε τίποτα. [...] Όταν μου εξήγησε η Επιμελήτρια το μέτρο, το βρήκα σαν μια ευκαιρία να πάρω τις απαντήσεις που έψαχνα. [...] Ήθελα να καταλάβω το τι έγινε. Πιστεύω ότι αυτοί (οι δράστες) καταπιέστηκαν περισσότερο, αφού έπρεπε να παραδεχτούν όλη την αλήθεια μπροστά στην Επιμελήτρια και απέναντι σε μένα. Ένιωσα ότι πραγματικά είχαν μετανιώσει. [...] Μπήκα κι εγώ στη θέση τους, αφού είμαστε στην ίδια ηλικία και κατάλαβα ότι όλα τελικά έγιναν από μια παρεξήγηση. [...] Μετά τη διαδικασία, έτυχε να συναντηθούμε κάποιες φορές και όχι απλά χαιρετηθήκαμε, αλλά μιλήσαμε και πολύ φιλικά. Υπήρξε πραγματικά συμφιλίωση μεταξύ μας, αφού μπήκαμε ο ένας στη θέση του άλλου και καταλάβαμε ότι από τη μια στιγμή στην άλλη θα μπορούσα να βρεθώ εγώ στη θέση τους κι εκείνοι στη δική μου. [...] Νομίζω ότι όλα θα μπορούσαν να είχαν γίνει πολύ νωρίτερα. Ταλαιπωρηθήκαμε χρόνια με τις αναβολές του δικαστηρίου. Αν είχε μεσολαβήσει νωρίτερα κάποιος για να λυθεί η παρεξήγηση, δεν θα περνούσαμε όλο αυτό το άγχος. [...] Νιώθω ότι βγήκα κερδισμένος και πιο ώριμος από πριν. Να σας πω ένα περιστατικό. Πριν λίγους μήνες μού έκλεψαν το κινητό και όταν ανακάλυψα ποιος το είχε κάνει, πήγα και τον βρήκα, και ενώ σε άλλη περίπτωση ίσως λύναμε το θέμα με μπουιές, καθίσαμε και τα βρήκαμε ειρηνικά».

Η αποδοκιμασία της άδικης πράξης, η οποία διακρίνεται από τον δράστη της και το «επανεντακτικό» ντρόπιασμα του τελευταίου, ο οποίος αντιμετωπίζεται με σεβασμό και χωρίς να στιγματίζεται, όπως εύστοχα περιγράφεται στη θεωρία του Braithwaite, δίνει μια μοναδική ευκαιρία στον δράστη για τη συνειδητοποίηση των συνεπειών της πράξης του και την απρόσκοπτη (επαν)ένταξή του στο κοινωνικό σύνολο (Crawford and Newburn, 2003· Massaro, 2013· Wallis, 2014).

Η δυνατότητα που παρέχεται στα θύματα, μέσω της συνδιαλλαγής, να επικοινωνήσουν με τον δράστη μέσα σε ένα προστατευτικό πλαίσιο, με την επίβλεψη και τον συντονισμό ενός διαμεσολαβητή, να κατανοήσουν τους παράγοντες που οδήγησαν τον δράστη στην τέλεση της άδικης πράξης και να αποδεχθούν τη συγγνώμη του, εκτιμάται ότι δρα ευεργετικά στην ψυχική τους υγεία, αφού απεκδύονται τα όποια αρνητικά συναισθήματα τους έχει προκαλέσει το έγκλημα (Armour and Umbreit, 2006· Choi et al., 2010· Van Camp and Wemmers, 2013· Sherman et al., 2015). Έχει δε παρατηρηθεί ότι ένας αριθμός παθόντων δεν επιζητά την τιμωρία, αλλά την απολογία και την ειλικρινή μεταμέλεια του δράστη –μέσω της οποίας λαμβάνουν ικανοποίηση σε ηθικό επίπεδο– την αποκατάσταση της ζημιάς που εκείνος προκάλεσε και γενικότερα τη συμμετοχή του σε πρακτικές που είναι ωφέλιμες για όλους τους «πρωταγωνιστές» του εκάστοτε συγκεκριμένου εγκλήματος (Dignan, 2005· Hoyle and Zedner, 2007· Strang, 2002· Αρτινοπούλου, 2011· Κουράκης, 2012).

Σημειώνονται, ωστόσο, κάποιες διαφοροποιήσεις στη στάση των ενήλικων θυμάτων σε σχέση με αυτή των ανήλικων, των οποίων η συναίνεση για συνδιαλλαγή επηρεάζεται και συνδιαμορφώνεται με εκείνη των γονέων τους, που στην προσπάθειά τους να προστατέψουν τα παιδιά τους από ενδεχόμενες μελλοντικές παράνομες πράξεις των δραστών, παρουσιάζονται συχνά με αρνητική ή/και τιμωρητική διάθεση απέναντί τους. Αντίθετα, τα ενήλικα θύματα, όπως επισημάνθηκε και στις συνεντεύξεις ορισμένων Επιμελητών, έχουν συχνά έναν ρόλο συμβουλευτικό ή «γονεϊκό», επιδεικνύοντας επιείκεια και κατανόηση για τη συμπεριφορά των ανήλικων δραστών και διάθεση να τους βοηθήσουν, ώστε να μη συνεχίσουν την παραβατική τους δραστηριότητα.

Χαρακτηριστική η δήλωση μιας γυναίκας (ενήλικου θύματος), η οποία δέχθηκε σωματική βία από μια ανήλικη (φίλη της κόρης της) και επιβλήθηκε κατά τη διαδικασία από το Δικαστήριο Ανηλίκων το μέτρο της συνδιαλλαγής:

«Ήμουν σχεδόν λιπόθυμη μετά το συμβάν και δεν ένιωθα καλά. Πήγα στην Αστυνομία, γιατί το κορίτσι με είχε χτυπήσει άσχημα και δεν το περίμενα, αφού ήταν φίλες με τη μεγαλύτερη κόρη μου και είχε έρθει αρκετές φορές στο σπίτι μου. Ήρθε και με χτύπησε χωρίς να ξέρω τον λόγο, και το θεώρησα πολύ άδικο αυτό. Αργότερα ήρθαμε σε συνεννόηση και ήθελα να δώσω μια ευκαιρία στο παιδί. [...] Κατά τη διαδικασία της συνδιαλλαγής, ήμουν ειλικρινής στο κομμάτι που αφορά την ανήλικη, γιατί ήθελα να της δώσω μια ευκαιρία. Έχω κι εγώ παιδιά και ξέρω πώς μπορεί να ξεφύγει μια κατάσταση. Όμως έκανα τη μήνυση, γιατί έπρεπε να πάρει κι ένα μάθημα. Με χτύπησε πολύ άσχημα και έπρεπε να δει τις συνέπειες, αφού εγώ αναγκάστηκα να μείνω ένα-δυο μήνες εκτός δουλειάς, λόγω των τραυμάτων μου. [...] Τη μικρή αποφάσισα να τη συγχωρήσω, για να μην έχει προβλήματα στη ζωή της, όμως δεν μπορώ να μη συνεχίσω σε δικαστήριο με τη μητέρα της, που ενώ θα έπρεπε να σταματήσει την κόρη της, με χτύπησε κι εκείνη και δεν το παραδέχεται».

3.4. Αξιολόγηση του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής

Οι συμμετέχοντες λειτουργοί/επαγγελματίες του ΣΠΔΑ διάκινονται θετικά για το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής, εκτιμώντας ότι είναι ένα από τα πιο σύγχρονα και τα πιο ενδεδειγμένα πλέον μέτρα, πολύ σημαντικό και ωφέλιμο, αποτελεσματικό, λυτρωτικό, καινοτόμο, πολλά υποσχόμενο, με δυναμική προοπτική, που λειτουργεί διαπαιδαγωγικά, εφόσον παρέχει μια μοναδική ευκαιρία έκφρασης συναισθημάτων και εξομάλυνσης/αποκατάστασης των σχέσεων των δύο μερών, με την προϋπόθεση ότι εφαρμόζεται σωστά από εκπαιδευμένους επαγγελματίες.

Η συνδιαλλαγή χαρακτηρίζεται ως μια ισότιμη και δίκαιη διαδικασία με οφέλη και ισομέρεια για τις δύο πλευρές, που δεν ευνοεί ούτε αδικεί κάποια από αυτές. Αντίθετα, λειτουργεί εξισοροπτικά στοχεύοντας στην ικανοποίηση και τη δικαίωση όλων των εμπλεκόμενων, αλλά απαιτεί τους κατάλληλους χειρισμούς από τον διαμεσολαβητή.

Η πλειονότητα των ερωτηθέντων εκτιμά ότι η συνδιαλλαγή δεν αποτελεί μια επιεική και ήπια, ούτε όμως και μια αυστηρή μορφή μεταχείρισης του ανήλικου δράστη. Πιστεύουν ότι η συνδιαλλαγή αποτελεί μια δομημένη επανορθωτική διαδικασία, μια δίκαιη μορφή μεταχείρισης, ισότιμη και για τα δύο μέρη, με καθαρά διαπαιδαγωγικό χαρακτήρα και πιθανόν πολύ πιο ωφέλιμη από τα λοιπά αναμορφωτικά μέτρα. Χαρακτηρίζεται ως ένα πολύ δυνατό μέτρο, που φέρνει τον δράστη αντιμέτωπο με τις πράξεις του, με τις προθέσεις του, τον κάνει να αποφεύγει τις υπεκφυγές και τις δικαιολογίες και να αντιμετωπίζει την αλήθεια κατάματα, κάτι που απαιτεί την έκθεσή του.

Ασφαλώς, η συνδιαλλαγή συμβάλλει στην επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού, ο οποίος προκύπτει από την αντιμετώπιση του ανήλικου παραβάτη: στη διαπαιδαγωγή του, εφόσον με την ανάληψη της ευθύνης εκ μέρους του αντιλαμβάνεται τις συνέπειες των πράξεών του, έρχεται σε επαφή και με τα δικά του συναισθήματα και με τα συναισθήματα της άλλης πλευράς, αυξάνεται η ενσυναίσθησή του, η κοινωνική του υπευθυνότητα, ωριμάζει και επέρχεται η αποκατάσταση των ανθρώπινων σχέσεων και η επανόρθωση της βλάβης.

Πράγματι, όπως αναδύεται και από διάφορες βιβλιογραφικές πηγές, η συγκεκριμένη αποκαταστατική πρακτική φαίνεται ότι διαδραματίζει έναν καθοριστικό ρόλο στη διαπαιδαγωγή του ανήλικου παραβάτη, εφόσον του παρέχει τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσει τις συνέπειες της πράξης του απέναντι στο θύμα αλλά και ευρύτερα στην κοινωνία (Umbreit et al., 2004· Massaro, 2013· Κουράκης, 2012). Η επιστημονική κοινότητα σε διεθνές επίπεδο έχει υποδεχθεί θερμά τον θεσμό της συνδιαλλαγής και της διαμεσολάβησης –ιδιαίτερα σε υποθέσεις εμπλοκής ανήλικων δραστών, η παραβατικότητα των οποίων εκτιμάται γενικότερα ως ένα φυσικό και προσωρινό φαινόμενο (Πιτσελά, 2013)– εφόσον αναγνωρίζεται ο παιδαγωγικός χαρακτήρας της επανορθωτικής αυτής πρακτικής για τον ανήλικο παραβάτη (Karp and Breslin, 2001· Latimer et al., 2005· Wallis, 2014).

Παράλληλα, γίνεται ευρύτερα αποδεκτό ότι μέσω της συνδιαλλαγής επανέρχονται στο προσκήνιο οι ανάγκες του θύματος, οι οποίες υποσκελίζονται στο πλαίσιο του «παραδοσιακού» συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, αφού αυτό επικεντρώνεται κυρίως στον δράστη της αξιόποινης πράξης. Η δυνατότητα που δίνεται στο θύμα να αντιμετωπίσει κατά πρόσωπο τον δράστη, άρα και τους φόβους του απέναντί του, εκτιμάται ότι βοηθά τον παθόντα να σταματήσει να διατηρεί αρνητικά συναισθήματα για τον δράστη, τα οποία υποβαθμίζουν την ποιότητα της ζωής του στο στάδιο που ακολουθεί τη θυματοποίησή του (Morris, 2002· Van Camp and Wemmers, 2013).

Ενδιαφέρουσα για τη σημασία της συνδιαλλαγής είναι και η καταγραφή των απόψεων ενός πατέρα ανήλικου θύματος, του οποίου ο 15χρονος γιος δέχθηκε απρόκλητη σωματική επίθεση από έναν σχεδόν συνομήλικό του:

«Μέχρι τη διαδικασία της συνδιαλλαγής πίστευα ότι ο δράστης ήταν ψυχρός και αδιάφορος, που δεν είχε μάθει βασικές αξίες από την οικογένειά του. Δεν ενδιαφέρθηκε ούτε ο ίδιος ούτε η οικογένειά του να μας βρουν μετά το συμβάν και να δείξουν ένα ίχνος μεταμέλειας. [...] Εμείς καταθέσαμε τη μήνυση, γιατί πιστεύω ότι το παιδί πρέπει να μάθει να αντιμετωπίζει κάθε δύσκολη κατάσταση που βιώνει κατά πρόσωπο, να διεκδικεί το δίκιο του, να μαθαίνει μέσα από τέτοιες διαδικασίες, ώστε να μπορεί στο μέλλον να προλαμβάνει δυσάρεστες συνθήκες. [...] Είμαι πολύ ικανοποιημένος από τη διαδικασία. Ο γιος μου ένωσε άνετα να εκφραστεί και του δόθηκε ο ανάλογος χώρος. Ένωσα ότι το παιδί μου δικαιώθηκε, χωρίς να επιβληθεί μια σκληρή τιμωρία στον δράστη. Επίσης, η όλη διαδικασία θεωρώ ότι ήταν πολύ βοηθητική και για τα δύο παιδιά. [...] Η Επιμελήτρια είχε τον τρόπο και τη γνώση να πλησιάζει το παιδί μου και να το κάνει να αισθανθεί άνετα και οικεία να εκφραστεί. Το παιδί ένωσε κλίμα ασφάλειας και ζεστασιάς. Ένωσα από την αρχή ότι ήθελε να βοηθήσει και τα δύο παιδιά να καταλάβουν τι είχε συμβεί, χωρίς να παίρνει το μέρος κάποιου. [...] Σίγουρα το παιδί μου συνειδητοποίησε και έμπρακτα τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να λυθούν κάποιες διαφορές. Μια διαδικασία διαμεσολάβησης, όταν γίνει σωστά, όπως έγινε στην περίπτωση του γιου μου, απωθεί τον οποιονδήποτε που θέλει να καταφεύγει σε δικαστικές διαμάχες. Το δίκαιο δεν κερδίζεται σε δικαστικές αίθουσες, αλλά μέσα από μια σωστή κοινωνικότητα και μέσα από αυτογνωσία».

Η αποκατάσταση της κοινωνικής ειρήνης μεταξύ δράστη – θύματος ανατίθεται, λοιπόν, στους ίδιους – χωρίς να τους επιβάλλεται –, ενώ η ευεργετική επίδραση της συνδιαλλαγής και στα δύο μέρη φαίνεται ότι δεν εξαντλείται σε έναν περιορισμένο χρονικό ορίζοντα (Rossner, 2013).

Ωστόσο, όσον αφορά την αξιολόγηση της εφαρμογής του μέτρου στο ελληνικό ΣΠΔΑ, οι περισσότεροι ερωτηθέντες λειτουργοί/επαγγελματίες δεν φαίνονται ικανοποιημένοι, εφόσον δεν εφαρμόζεται στον βαθμό που θα ήθελαν. Ειδικότερα, οι δικαστικοί λειτουργοί νιώθουν ότι δεν είναι ακόμα εξοικειωμένοι και θεωρούν ότι αφορά κάτι πρώιμο και άγουρο που χτίζεται με αργούς ρυθμούς, ενώ επισημαίνουν ότι δεν υπάρχει διαμορφωμένη κουλτούρα εφαρμογής του μέτρου.

Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι –κατά την κρίση της ερευνήτριας– ότι, παρόλο που δεν υπάρχουν επίσημα στατιστικά στοιχεία στα ελληνικά δικαστήρια σχετικά με την υποτροπή δραστών (έννοια που καταργήθηκε με τον ΠΚ του 2019) στους οποίους εφαρμόστηκαν αποκαταστατικές πρακτικές και, κυρίως, αυτή της συνδιαλλαγής, κανένας από τους ερωτηθέντες λειτουργούς/επαγγελματίες δεν μπόρεσε να θυμηθεί περίπτωση ανηλίκου που απασχόλησε ξανά το δικαστικό σύστημα, ενώ είχε εφαρμόσει το συγκεκριμένο αναμορφωτικό μέτρο. Περαιτέρω, βιβλιογραφικά υποστηρίζεται ότι οι δράστες που συμμετέχουν σε αποκαταστατικές διαδικασίες παρουσιάζουν μειωμένες πιθανότητες υποτροπής (Latimer et al., 2005· Rodriguez, 2007· Sherman et al., 2015), και αυτός είναι ένας δείκτης που θα μπορούσε σε έναν βαθμό να συνυπολογιστεί στον χαρακτηρισμό ενός μέτρου ως επιτυχούς ή αποτυχημένου (Merrington and Stanley, 2007· Λαμπροπούλου, 2012), παρόλο που και η ίδια η έννοια της υποτροπής παραπέμπει σε πολυπαραγοντικούς συσχετισμούς.

3.5. Σκέψεις των λειτουργών/επαγγελματιών του ΣΠΔΑ αναφορικά με την επαρκή ή μη κατάρτισή τους στο πεδίο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης και των πρακτικών της

Η εστιασμένη εκπαίδευση των Επιμελητών Ανηλίκων και των δικαστικών λειτουργών στο ΙΝΕΠ – ΕΚΔΔΑ από το Εργαστήριο Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης του Παντείου Πανεπιστημίου (κατά τα έτη 2017-2019) αποτέλεσε ορόσημο για τον τρόπο με τον οποίο ασκούν πλέον τον διαμεσολαβητικό τους ρόλο οι Επιμελητές, εφόσον ήταν η αφετηρία για να λάβουν ορισμένες σημαντικές κατευθυντήριες γραμμές και να οριστεί ένα πρωτόκολλο για τον τρόπο διενέργειας της διαμεσολάβησης. Με αυτόν τον τρόπο, η διαδικασία απέκτησε πιο οργανωμένη μορφή και μεθοδολογία, οι Επιμελητές και οι δικαστικοί λειτουργοί που έλαβαν μέρος ένιωσαν πιο ασφαλείς και άρχισαν να μιλούν για το συγκεκριμένο ζήτημα με μια «κοινή γλώσσα».

Ωστόσο, από το 2003 που εισήχθη το μέτρο της συνδιαλλαγής ανήλικου δράστη και θύματος στο ποινικό δίκαιο ανηλίκων και μέχρι το 2017, φαίνεται ότι ο κάθε Επιμελητής δρούσε αυτοβούλως, αυτοσχεδιάζοντας, και οι διαμεσολαβήσεις γίνονταν με πιο άτυπο τρόπο, ανάλογα με την κρίση, την οπτική, το εκπαιδευτικό υπόβαθρο και την προσωπική ενασχόληση του κάθε Επιμελητή.

Η πλειονότητα των Επιμελητών που συμμετείχαν στην έρευνα εκτιμά ότι δεν είναι επαρκής η ενημέρωση και η κατάρτιση, τουλάχιστον των εισαγγελικών και δικαστικών λειτουργών, για την αποκαταστατική δικαιοσύνη και τις πρακτικές της, όμως αναγνωρίζουν ότι έχουν γίνει κάποια σημαντικά βήματα, κυρίως όσον αφορά την επιμόρφωση των Επιμελητών. Ωστόσο, οι ίδιοι νιώθουν ότι αυτό δεν είναι αρκετό και ότι χρειάζονται συστηματική και συνεχή υποστήριξη και ανατροφοδότηση, εφόσον μόνο μια τέτοια συνθήκη θα δημιουργούσε ένα αίσθημα ασφάλειας.

Σχεδόν όλοι οι ερωτηθέντες δικαστικοί λειτουργοί θεωρούν ότι η ενημέρωση και η κατάρτισή τους για την αποκαταστατική δικαιοσύνη και τις πρακτικές της είναι ανεπαρκείς, και δηλώνουν ότι έχουν ανάγκη περαιτέρω επιμόρφωσης στο συγκεκριμένο πεδίο.

Όλοι οι ερωτηθέντες αστυνομικοί πιστεύουν ότι η ενημέρωση και κατάρτισή τους για την αποκαταστατική δικαιοσύνη και τις πρακτικές της δεν είναι επαρκής και ότι θα έπρεπε να ενημερώνονται σχετικά με αυτές τις διαδικασίες.

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα δικηγόροι, επίσης, θεωρούν ότι η ενημέρωση και η κατάρτιση των νομικών για την αποκαταστατική δικαιοσύνη και τις πρακτικές της είναι αρκετά ελλιπής και ότι τα τελευταία μόλις χρόνια αρχίζουν να ενημερώνονται για νέες εναλλακτικές μορφές επίλυσης συγκρούσεων, εφόσον η διαμεσολάβηση απέκτησε υποχρεωτικό χαρακτήρα σε κάποιες διαδικασίες.

3.6. Πεδία βελτίωσης του θεσμού της διαμεσολάβησης – Προτάσεις

Τα πεδία βελτίωσης του θεσμού της διαμεσολάβησης στα οποία εστίασαν οι ερωτηθέντες λειτουργοί/επαγγελματίες, αποτέλεσαν το έναυσμα για τις κάτωθι προτάσεις της ερευνήτριας:

- Συνεχιζόμενη υποστήριξη των Επιμελητών Ανηλίκων και επαρκή στελέχωση των ΥΕΑ/Ορισμός εξειδικευμένων Επιμελητών που θα ασκούν αποκλειστικά καθήκοντα διαμεσολαβητή, ώστε να μπορεί να εξασφαλιστεί η δυνατότητα ο διαμεσολαβητής να είναι πραγματικά ουδέτερος και αμερόληπτος.
- Επιμόρφωση των δικαστικών αρχών σχετικά με το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής και τον θεσμό της διαμεσολάβησης, και πρόβλεψη ξεχωριστής αυτοτελούς ενότητας για το Δίκαιο Ανηλίκων και την Αποκαταστατική Δικαιοσύνη στην Εθνική Σχολή Δικαστών. Στελέχωση των δικαστικών υπηρεσιών/δικαστικοί και εισαγγελικοί λειτουργοί αποκλειστικής αρμοδιότητας σε υποθέσεις ανηλίκων στα δικαστήρια της χώρας.
- Εκπαίδευση των αστυνομικών αρχών που ασχολούνται με ανήλικους δράστες και στελέχωση της Αστυνομίας με εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό, καθώς και επιμόρφωση των δικηγόρων που αναλαμβάνουν υποθέσεις ανήλικων δραστών, όσον αφορά την προσέγγιση και την ποινική μεταχείριση των ανηλίκων, καθώς και αναφορικά με το πνεύμα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης και το μέτρο της συνδιαλλαγής.
- Διεύρυνση της δυνατότητας αποχής του Εισαγγελέα από την τυπική διαδικασία, εφόσον διαθέτει τη διακριτική ευχέρεια –μέσω του άρθρου 46 Κ.Π.Δ.– να επιβάλλει ένα ή περισσότερα αναμορφωτικά μέτρα –μεταξύ άλλων και τη συνδιαλλαγή– για μια αμιγώς εξώδικη ειδικοπροληπτικά προσανατολισμένη διευθέτση των συνεπειών της πράξης.
- Σαφές και ξεκάθαρο νομικό πλαίσιο/πρωτόκολλο για κάθε στάδιο της συνδιαλλαγής, με εστίαση στο περιεχόμενο, για το οποίο θα είναι ενήμεροι και οι δικαστικοί λειτουργοί.

- Δυνατότητα παρακολούθησης της αποτελεσματικότητας εφαρμογής των αναμορφωτικών μέτρων (follow up), ώστε –μεταξύ άλλων– να αξιολογούνται οι επανορθωτικές διαδικασίες και οι παρεμβάσεις των Επιμελητών.
- Καθιέρωση συστήματος εποπτείας των Επιμελητών, ώστε με εξωτερικούς συνεργάτες επόπτες να έχουν τη δυνατότητα ανατροφοδότησης για τον καλύτερο χειρισμό των πολύ δύσκολων, κυρίως, υποθέσεων και να περιορίζεται ο κίνδυνος της επαγγελματικής τους εξουθένωσης.
- Ιδεολογική στροφή της δικαιοσύνης από την «τιμωρία» στη «συμφιλίωση», με ανάπτυξη και καλλιέργεια κουλτούρας που θα έχει στο επίκεντρό της την έννοια της επανόρθωσης και την επιδίωξη ενός ευρύτερου διαλόγου σχετικά με αυτή.
- Δικτύωση και διεπιστημονικές συνεργασίες των ΥΕΑ, καθώς και των δικαστικών και διωκτικών αρχών με εξειδικευμένους επιστήμονες και αρμόδιες υπηρεσίες, με σχολεία και άλλους κοινωνικοπολιτικούς φορείς της νεότητας, οι οποίοι πρέπει να καταρτιστούν και να συντονιστούν, ώστε να προλαμβάνουν την εξέλιξη της όποιας σύγκρουσης στοχεύοντας στην αποκατάσταση των σχέσεων των εμπλεκόμενων μερών.
- Δημιουργία τμημάτων διαμεσολάβησης και εξάπλωσης του θεσμού σε σχολεία, δήμους, Αστυνομία, υπηρεσίες, ώστε να επιλύονται οι διαφορές με αποκαταστατικές πρακτικές. Αναγκαία η προετοιμασία της κοινότητας και η ανάδειξη της σημασίας και του βαθύτερου περιεχομένου της συνδιαλλαγής.
- Ενημέρωση των Επιμελητών Ανηλίκων καθώς και των δικαστικών και διωκτικών αρχών που υπηρετούν στο ΣΠΔΑ για αντίστοιχες καλές επανορθωτικές πρακτικές και για τις νομοθετικές εξελίξεις σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο, και ενθάρρυνση της μεταξύ τους συνεργασίας και συμμετοχής σε ευρωπαϊκά προγράμματα για ανταλλαγή εμπειριών και καλών πρακτικών.
- Προτεραιότητα στην εξασφάλιση της βιωσιμότητας δομών ψυχοκοινωνικής υποστήριξης ανηλίκων και ευαισθητοποίηση φορέων και υπηρεσιών για τις ειδικές ανάγκες των ανηλίκων που απασχολούν το ποινικό σύστημα ή των ανηλίκων που βρίσκονται σε κίνδυνο να συγκρουστούν με τον νόμο.

4. Συζήτηση

Η επιστημονική κοινότητα, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, για να αντιμετωπίσει ίσως τα μείζονος σημασίας προβλήματα που ταλανίζουν τα ποινικά συστήματα, που με την αλόγιστη χρήση της καταστολής οδηγήθηκαν σε κρίση ή και σε αδιέξοδο, έστρεψε πλέον το ενδιαφέρον της σε εναλλακτικά μέτρα γενικότερα, αλλά και ειδικότερα σε πρακτικές που ακολουθούν τις αρχές του αντεγκληματικού προτύπου της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, φέρνοντας στο επίκεντρο τις έννοιες και τις αξίες της επανόρθωσης και αποκατάστασης, σε αντιδιαστολή με τις προηγουμένως κυρίαρχες έννοιες της τιμωρίας και ανταπόδοσης (Pavlish, 2005· Αρτινοπούλου, 2010· Κρανιδιώτη, 2011).

Το πεδίο της παραβατικότητας ανηλίκων αποτέλεσε σε διεθνές επίπεδο ένα πρόσφορο έδαφος για την εφαρμογή προγραμμάτων αποκαταστατικής δικαιοσύνης, εφόσον θεωρήθηκε ότι μπορούν να επιτελέσουν σημαντικό διαπαιδαγωγικό ρόλο για τους ανήλικους δράστες, οι οποίοι χρήζουν ιδιαίτερης μεταχείρισης από την πλευρά της πολιτείας, θέτοντας παράλληλα στο προσκήνιο τις ανάγκες των παθόντων και προσβλέποντας στην ικανοποίησή τους (Κουράκης, 2011· Κοσμάτος, 2020· Shen and Antonoopoulos, 2013· Pavelka and Seymour, 2019).

Η συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη και θύματος με στόχο την έκφραση συγγνώμης και εν γένει την εξώδικη διευθέτηση⁸ των συνεπειών της πράξης, που αποτελεί το αντικείμενο μελέτης της παρούσας έρευνας, αποτελεί μια τέτοια διαδικασία που εντάσσεται στους κόλπους της επανορθωτικής δικαιοσύνης, εφαρμόζοντας τις αρχές της στην πράξη⁹ και συγκεντρώνοντας διεθνώς το εγκληματολογικό ενδιαφέρον (Braithwaite, 2002· Umbreit et al., 2004· Bouffard et al., 2017). Μέσα στη διαδικασία της αποκαταστατικής θεώρησης όλοι αξίζουν να αντιμετωπίζονται με σεβασμό και αποδοχή, λαμβάνοντας μέρος σε συμμετοχικές διαδικασίες χωρίς αποκλεισμούς, συνδεδεμένοι μεταξύ τους με ένα αίσθημα ευθύνης για τον άλλο και αναλαμβάνοντας εκουσίως την επούλωση της βλάβης (Massaro, 2013· Wilson et al., 2017· Wallis, 2014· Silva et al., 2019· Bolívar, 2020).

Ωστόσο, στη χώρα μας, ο ιδιαίτερα φιλόδοξος εμπλουτισμός των αναμορφωτικών μέτρων που τέθηκαν στη διακριτική ευχέρεια του Δικαστή Ανηλίκων δεν συνοδεύτηκε από την κατάλληλη μελέτη για τη δημιουργία υποδομών που θα διασφάλιζαν την επίτευξη των στόχων του. Παρά τις νομοθετικές ρυθμίσεις, αναμφίβολα προς όφελος των ανηλίκων, η πρακτική των δικαστηρίων φάνηκε –για διάστημα που ξεπέρασε τουλάχιστον τη δεκαετία– διστακτική ως προς την επιβολή νέων μέτρων, εφόσον η μεταφορά τους στην ελληνική πραγματικότητα δεν συνοδεύτηκε με την κατάλληλη προετοιμασία, ούτε προηγήθηκε κάποια διερεύνηση των προβλημάτων του δικού μας συστήματος, ώστε να καταστεί πιο άμεσα εφικτή η υιοθέτηση και εφαρμογή τους (Σταθουλοπούλου, 2011· Χάϊδου, 2021).

8. Η διατύπωση του νόμου μάλλον είναι άστοχη, εφόσον, ενώ γίνεται λόγος για «εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης», η οποία παραπέμπει στην έννοια της παράκαμψης της ποινικής διαδικασίας, το γεγονός ότι επιβάλλεται με δικαστική απόφαση θεωρείται ότι αναιρεί τον παραπάνω χαρακτηρισμό, τουλάχιστον στο πεδίο της πρόβλεψης και της επιβολής του αναμορφωτικού μέτρου (Κοσμάτος, 2020: 96).
9. Ωστόσο, η συνδιαλλαγή, όπως εισήχθη στο ΣΠΔΑ της χώρας μας, απέχει πολύ από τη φιλοσοφία του κινήματος της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης, εφόσον θα έπρεπε να προηγείται της ποινικής διαδικασίας, να μη διατάσσεται από δικαστήριο και να μην έχει χαρακτήρα «ποινικού» μέτρου (Γιοβάνογλου, 2007: 407). Ένα, επίσης, σημαντικό στοιχείο που φαίνεται ότι έχει αγνοηθεί κατά την υιοθέτηση και εφαρμογή του μέτρου –τουλάχιστον στο ΣΠΔΑ της χώρας μας– είναι η συμμετοχή της κοινότητας, εφόσον η συνδιαλλαγή αποτελεί, κυρίως, και σχεδόν αποκλειστικά μια διαδικασία που εκτυλίσσεται ανάμεσα στον δράστη και το θύμα, καθώς και τους γονείς τους (εάν τα μέρη είναι ανήλικα και το επιθυμούν).

Κι ενώ συγκεκριμένα, για το υπό εξέταση θέμα της παρούσας ερευνητικής μελέτης, έχει γίνει αντιληπτό ότι ο διαπαιδαγωγικός ρόλος του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής για τον ανήλικο δράστη, σε συνδυασμό με την ηθική ικανοποίηση του παθόντος, παρέχεται ως μια πολύ σημαντική δυνατότητα από το ελληνικό ποινικό δίκαιο ανηλίκων, οι συμβολισμοί και τα μηνύματα της οποίας δεν περιορίζονται και δεν εξαντλούνται στα στενά χρονικά πλαίσια της διαδικασίας, αλλά ο ανήλικος μπορεί να τα συνειδητοποιήσει και να τα ερμηνεύσει πιο συγκροτημένα αποκτώντας την ωριμότητα της ενηλικίωσής του (Πανάγος, 2016), χρειάστηκε να περάσουν δεκαπέντε ολόκληρα χρόνια προκειμένου να διαμορφωθεί ένα ρυθμιστικό πλαίσιο εφαρμογής του μέτρου.

Ειδικότερα, η συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη και θύματος, παρά το ότι αποτελεί τη δημοφιλέστερη πρακτική αποκαταστατικής δικαιοσύνης, δεν είχε εφαρμοστεί ούτε μία φορά στο 71% των ΥΕΑ της επικράτειας μέχρι την εκπνοή του έτους 2019 και την υποδοχή του 2020, όπως αναδείχθηκε στην παρούσα έρευνα, για λόγους που ήδη αναφέρθηκαν. Οι μόνες ΥΕΑ στις οποίες εφαρμοζόταν –έστω και με μια μικρή συχνότητα από κάποιους Επιμελητές– πριν προηγηθεί η εκπαίδευση στο ΕΚΔΔΑ, ήταν της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και του Πειραιά. Μόνο μετά την εστιασμένη εκπαίδευση των Επιμελητών, η οποία ήταν εμπλουτισμένη με βιωματικές ασκήσεις και προσομοιώσεις διαμεσολάβησης, εκείνοι άρχισαν να νιώθουν πιο σίγουροι στον διαμεσολαβητικό τους ρόλο και έτσι ξεκίνησαν να προτείνουν και να εφαρμόζουν το μέτρο περισσότεροι Επιμελητές και σε άλλες ΥΕΑ της Ελλάδας.

Η αναγκαιότητα ειδικής εκπαίδευσης των επαγγελματιών στον διαμεσολαβητικό τους ρόλο έχει τονιστεί τόσο βιβλιογραφικά (Δημόπουλος, 2006· Braithwaite, 2002· Umbreit et al., 2007) όσο και σε σχετικές κατευθυντήριες γραμμές διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών. Οι διαμεσολαβητές εκτός από την αρχική τους εκπαίδευση, πριν ακόμη αναλάβουν διαμεσολαβητικά καθήκοντα, θα πρέπει να συνεχίσουν να εκπαιδεύονται στοχευμένα καθ' όλη τη διάρκεια της υπηρεσίας τους, ώστε να επικαιροποιούν τις γνώσεις τους, να καλλιεργούν και να εξελίσσουν τις δεξιότητές τους. Αυτή η αναγκαιότητα εξειδικευμένης κατάρτισης αναδείχθηκε στην παρούσα έρευνα και από τους τέσσερις επαγγελματικούς κλάδους των ερωτηθέντων, προκειμένου να είναι σε θέση να διαχειριστούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την επαφή τους όχι μόνο με τους ανήλικους δράστες, αλλά και με τα θύματα των άδικων πράξεων, από την πρώτη στιγμή που οι υποθέσεις τους εισάγονται στο ΣΠΔΑ.

Η συνδιαλλαγή του ανήλικου δράστη με τον παθόντα προωθεί την ουσιαστική προσέγγιση δράστη και θύματος, συντείνει στη διεύρυνση των ορίων της μεταξύ τους κατανόησης, συντελεί στην ουσιαστική επανόρθωση της πράξης –εφόσον ο δράστης συνειδητοποιεί τις συνέπειες των πράξεών του και αναλαμβάνει τις ευθύνες του τόσο απέναντι στο θύμα όσο και στην κοινωνία– και συμβάλλει στην άρση των αιτίων της κοινωνικής σύγκρουσης (Σταθουλοπούλου, 2011).

Από όσα έχουν εκτεθεί παραπάνω, γίνεται κατανοητό το επιχείρημα ότι οι δράστες που λαμβάνουν μέρος σε αποκαταστατικές διαδικασίες εμφανίζουν μικρότερες πιθανό-

ητες υποτροπής –όπως αυτή εμφανίζεται στους δείκτες των δικαιοκών συστημάτων, όπου ο θεσμός της διαμεσολάβησης συναντάται από δεκαετίες– εφόσον αναγνωρίζεται ότι η κοινωνικοπαιδαγωγική παρέμβαση του ποινικού δικαίου, ως εναλλακτική επιλογή που παρέχεται στον ανήλικο δράστη, επιτελείται μέσω μιας βιωματικής διαδικασίας, κατά την οποία ο ίδιος αντιμετωπίζεται με σεβασμό, ενθαρρύνεται η έκφραση των συναισθημάτων του και επέρχεται συγκινησιακή αποφόρτιση και των δύο μερών (Κουράκης, 2011· Rodriguez, 2007· Sherman et al., 2015· Office of the SRSO on Violence against Children, 2016).

Αναδεικνύεται, λοιπόν, από τις σκέψεις των συμμετεχόντων στην έρευνα, ότι οι πρακτικές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης –και ειδικότερα η συνδιαλλαγή– αναγνωρίζονται και είναι αποδεκτές σήμερα στη χώρα μας, που εξακολουθεί να πλήττεται πλέον της δωδεκαετίας από διαδοχικές κρίσεις, που δημιουργούν σοβαρά ρήγματα στον κοινωνικό ιστό και τις διαπροσωπικές σχέσεις. Η διεθνής αναγνώριση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης καταγράφεται και στη χώρα μας σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, εφόσον οι λειτουργοί/επαγγελματίες του ΣΠΔΑ αναγνωρίζουν τη συμβολή της στη βελτίωση του συστήματος απονομής δικαιοσύνης σε ανηλικούς και επενδύουν προσδοκίες σε αυτήν για νέες λύσεις σε χρόνια προβλήματα. Υπό αυτή την έννοια, η παρούσα μελέτη απαντά στον σκεπτικισμό με τον οποίο μπορεί να εξετάζεται η προοπτική της ανάπτυξης καινοτόμων, επανορθωτικών και δη συμφιλιοτικών διαδικασιών, προσφέροντας τεκμηρίωση υπέρ της δυναμικής και της αποδοχής τους. Στο ερώτημα αν αυτές είναι νοπηές και εφικτές σε ένα σύστημα δικαιοσύνης που, παρά τη στροφή του προς τη διαπαιδαγώγηση, διαθέτει «παραδοσιακά» κυρίως αναμορφωτικά αλλά και ανταποδοτικά χαρακτηριστικά, η μελέτη επιτρέπει να δοθεί μια καταφατική απάντηση.

Περαιτέρω, παρ' όλες τις αντικειμενικές και υποκειμενικές δυσκολίες που υπάρχουν διαχρονικά σε κάθε ποινικό σύστημα ως προς την υιοθέτηση και εφαρμογή καινοτόμων μέτρων και πρακτικών, μέσα από την παρούσα ερευνητική μελέτη και όλο το υλικό που συγκεντρώθηκε, όταν η ερευνήτρια προσκαλούσε τους ερωτηθέντες να οραματιστούν το ιδανικό σύστημα ποινικής μεταχείρισης των ανήλικων δραστών, σκίρτησε η ελπίδα ότι μπορούμε να εξακολουθούμε να αγωνιζόμαστε για ένα σύστημα, το οποίο προσδοκάται ότι θα:

- είναι περισσότερο εξατομικευμένο και εστιασμένο στις ανάγκες των ανηλικών, αλλά και με ολιστική προσέγγιση όσον αφορά τα εμπλεκόμενα μέρη,
- διαπαιδαγωγεί τους ανηλικούς και θα τους επανεντάσσει στην κοινωνία, καλλιεργώντας ένα κλίμα φιλικής προς τα παιδιά δικαιοσύνης,
- προτάσσει τα δικαιώματα των ανηλικών και θα εστιάζει στην πρόληψη,
- διαθέτει μεγαλύτερο πλουραλισμό επιλογών στα αναμορφωτικά μέτρα, με κλιμάκωση στην επιβολή τους,
- εκφράζει το πνεύμα και τη φιλοσοφία της αποκαταστατικής δικαιοσύνης και θα διέπεται από διεπιστημονικές προσεγγίσεις, δικτύωση και συνεργασία με την

οικογένεια, τους κοινωνικούς φορείς, τις δικαστικές και διωκτικές αρχές, στο πλαίσιο μιας πολυσυστημικής αντιμετώπισης των υποθέσεων,

- αξιοποιεί τον θεσμό του οικογενειακού δικαστηρίου και θα προβλέπει τη δημιουργία ομάδων γονέων καθώς και ομάδων εφήβων, ώστε να ενδυναμώνονται όλοι μέσα από ψυχοεκπαιδευτική συμβουλευτική,
- ενθαρρύνει τη συνέχιση της επικοινωνίας με τον ανήλικο για την παρακολούθηση της πορείας του, με στόχο να αξιολογηθεί η απόδοση της παρέμβασης της δικαιοσύνης.

5. Αντί επιλόγου

Η δυσκολία προσαρμογής των νέων στους κοινωνικούς και νομικούς κανόνες και η εκδήλωση μιας παρεκκλίνουσας ή/και παραβατικής συμπεριφοράς απαιτεί μια πολυεπίπεδη και ολιστική προσέγγιση. Η αποτυχία της καταστολής έστρεψε το εγκληματολογικό ενδιαφέρον στην πρόληψη της παραβατικότητας και της θυματοποίησης. Το σύγχρονο δίκαιο απηχεί την τάση για ελαχιστοποίηση της ποινικής παρέμβασης προς όφελος των εναλλακτικών «επανορθωτικών» λύσεων, και αυτό έχει ήδη επιτευχθεί σε μεγάλο βαθμό στον τομέα της νεανικής παραβατικότητας.

Έχοντας πλέον την επίγνωση ότι στην Πολιτεία ανήκει η ευθύνη μεταβολής των συνθηκών που γεννούν τον δράστη και το θύμα –με ρόλους που συνεχώς εναλλάσσονται– οι στρατηγικές για την αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας θα πρέπει να εμπλέκουν όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη, προκειμένου να αντιμετωπίζονται εγκαίρως οι παράγοντες που εξωθούν από νωρίς νεαρά άτομα στον κίνδυνο του εγκλήματος, να θέτουν κατά προτίμηση έναν τοπικό άξονα και να σχετίζονται με πολύπλευρους σχεδιασμούς για κοινωνική ανάπτυξη, μέσω των οποίων να επιδιώκεται η αναστροφή των συνεπειών του κοινωνικού αποκλεισμού και των διακρίσεων, της αστικής εξαθλίωσης, της απουσίας εκπαιδευτικών ευκαιριών και της σχολικής διαρροής. Η διακηρυγμένη μέριμνα του δικαιοσύνης συστήματος είναι η αναμόρφωση του ανήλικου παραβάτη και η αποκατάσταση των συνθηκών που θα του επιτρέψουν να επανέλθει στην κανονικότητα.

Από όσα έχουν ήδη λεχθεί προκύπτει η κοινή –πλέον– παραδοχή ότι δεν αρκούν οι νομοθετικές προβλέψεις και η πολιτεία οφείλει να μην αρκείται στη νομοπαραγωγική διαδικασία, αλλά να φροντίζει για την ορθή εφαρμογή του νόμου στην πράξη (Κουράκης, 2012). Κάθε μέτρο αντεγκληματικής πολιτικής θα μπορούσε να είναι ακόμα πιο αποτελεσματικό στην Ελλάδα, εάν σε επίπεδο νομοθετικό, εκτός από την αγωνία για εναρμόνιση με τις διεθνείς τάσεις, λαμβάνονταν ουσιαστικά υπόψη οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν σε εθνικό επίπεδο, καθώς και οι προτάσεις επαγγελματιών με πρακτική και συνεχή ενασχόληση στο συγκεκριμένο πεδίο. Εξάλλου, όπως αναφέρει η Βιτόλη: «η νεανική παραβατικότητα είναι ένα μείζον πολιτικό ζήτημα: διαφορετικά θα είχε εξαλειφθεί» (Γασπαρινάτου, 2020: XVIII/Πρόλογος).

Η επώδυνη συνειδητοποίηση ότι όλα στη χώρα μας συντελούνται με πολύ αργά βήματα (θέσπιση καινοτόμων νομοθετικών ρυθμίσεων χωρίς ουσιαστικό κοινωνικό αντίκρισμα, δηλαδή χωρίς την προαπαιτούμενη μελέτη των πραγματικών αναγκών και τον ρεαλιστικό σχεδιασμό του πλαισίου και της διαδικασίας εφαρμογής τους), είτε λόγω έλλειψης πόρων, βραδυκινησίας του κρατικού μηχανισμού, εσωστρέφειας των φορέων ή και αδιαφορίας των πολιτών, δεν πρέπει να λειτουργήσει αποθαρρυντικά ως προς την επίταση της όποιας προσπάθειας. Είναι γεγονός ότι κατά καιρούς και με πνεύμα καλής θέλησης σημειώνονται αποσπασματικές ενέργειες, χωρίς όμως συνέπεια στην πορεία του χρόνου, και γι' αυτό απαιτείται εγρήγορη (Σταθουλοπούλου, 2011: 104).

Η ποινική δικαιοσύνη δεν είναι παρά μέρος του ευρύτερου συστήματος απονομής της «κοινωνικής» δικαιοσύνης, ταυτοχρόνως δε κάθε επιτυχημένη αντεγκληματική πολιτική περιλαμβάνει, αφενός μεν, μια πολιτική διεπιστημονικών συνεργασιών, αφετέρου, μια πολιτική διεταιρικότητας, που προϋποθέτει εμπλοκή και του πολίτη σε ορισμένες δράσεις κοινωνικής πρόληψης μέσω θεσμικών οργάνων ή άτυπων δικτύων κοινωνικής παρέμβασης και διαμεσολάβησης (Παπαθεοδώρου, 2021· Φασούλα, 2011).

Σήμερα προβάλλει πιο επιτακτική από ποτέ η ανάγκη εξισορρόπησης των αναγκών τόσο των θυμάτων και των δράστών όσο και ολόκληρης της κοινωνίας. Τα ποινικά συστήματα σε διεθνές επίπεδο, σε μια πορεία εκσυγχρονισμού τους, θέτουν στο επίκεντρο των συζητήσεων, αφενός, τις συνεχώς εξελισσόμενες αποκαταστατικές πρακτικές, οι οποίες μέσα από την ισότιμη μεταχείριση των μετεχόντων αξιοποιούν τον υποκειμενικό λόγο, την ανάπτυξη του διαλόγου, την αναγνώριση των συναισθηματικών και άλλων αναγκών των μερών (Αρτινοπούλου, 2013) και αφετέρου, τις αξίες που η αποκαταστατική δικαιοσύνη πρεσβεύει, όπως ο σεβασμός της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, η ενεργητική ανάληψη ευθύνης, η αλληλεγγύη κ.λπ., αξίες που οι σύγχρονες κοινωνίες χρειάζονται για την ανάπτυξή τους και ιδιαίτερα η χώρα μας, μετά την κοινωνικοοικονομική κρίση που αδιάκοπα την ταλανίζει επί μία δωδεκαετία και την υγειονομική, που την ταλαιπωρεί τα τελευταία δύο χρόνια. Η Ευρωπαϊκή Σύσταση CM/Rec (2018)8 σχετικά με την αποκαταστατική δικαιοσύνη σε ποινικές υποθέσεις δίνει μια ξεκάθαρη πρωτοποριακή κατεύθυνση, προχωρώντας πέρα από τη Σύσταση του 1999 σχετικά με τη διαμεσολάβηση, προτείνοντας μια «αλλαγή κουλτούρας» της ποινικής δικαιοσύνης σε ολόκληρη την Ευρώπη, προς μια περισσότερο «αποκαταστατική προσέγγιση» των ποινικών υποθέσεων.

Η παρούσα μελέτη φιλοδοξεί να συνεισφέρει στην προώθηση της επανορθωτικής δικαιοσύνης, αποτυπώνοντας το βίωμα και την εμπειρία των επαγγελματιών του ΣΠΔΑ καθώς και των διαδίκων που έλαβαν μέρος σε διαδικασίες συνδιαλλαγής, προκειμένου να διευρύνει τις γνώσεις της επιστημονικής κοινότητας για ένα νέο και εν πολλοίς ανεξερεύνητο πεδίο απονομής της δικαιοσύνης, το οποίο κομίζει μια διαφορετική προσέγγιση και αλλαγή οπτικής για την επίλυση των διαπροσωπικών και κοινωνικών συγκρούσεων. Περαιτέρω, τα συγκεκριμένα ερευνητικά ευρήματα αποτελούν μια χρήσιμη παρακαταθήκη για τους λειτουργούς και επαγγελματίες που εργάζονται στο πεδίο

της δικαιοσύνης ανήλικων, μια συμβολή που προάγει την κατανόηση των αναγκών των ανήλικων δραστών και θυμάτων υπό το πρίσμα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Οι απόψεις των λειτουργών και επαγγελματιών της δικαιοσύνης ανήλικων που συμμετείχαν στη συγκεκριμένη εμπειρική έρευνα μπορούν να αξιοποιηθούν από τα αρμόδια νομοθετικά όργανα, στο πλαίσιο της συνεκτίμησης της φωνής των επαγγελματιών που εργάζονται στο πεδίο, προκειμένου να φροντίσουν για τη θεσμοθέτηση μέτρων, τόσο στο πλαίσιο εισαγωγικής εκπαίδευσης όσο και στη μετέπειτα επιμόρφωση και συνεχή συστηματική υποστήριξη όλων των επαγγελματιών και λειτουργών του ΣΠΔΑ σχετικών με το αντικείμενο της επανορθωτικής δικαιοσύνης και των πρακτικών της.

Η προστασία της ευάλωτης ανηλικότητας αποτελεί μια σίγουρη επένδυση για μια καλύτερη κοινωνία. Η παραβατική συμπεριφορά είναι μια «περιπέτεια» από την οποία ο ανήλικος πρέπει να βγει κατά το δυνατόν αλώβητος, πιο δυνατός, πιο συνειδητοποιημένος και πιο έτοιμος να επανέλθει ομαλά στον κοινωνικό ιστό. Οι ανήλικοι παραβάτες αποτελούν, αφενός, μια διακριτή ευπαθή κοινωνική ομάδα και συνάμα μια ακόμα πρόκληση για τη σύγχρονη ανοικτή κοινωνία. Κάθε ανήλικος αποτελεί μια ευαίσθητη και εύθραυστη ύπαρξη γεμάτη ενθουσιασμό, δυναμικότητα και αυθορμητισμό, που έχει ανάγκη να αντιμετωπιστεί με αγάπη, εμπιστοσύνη και σεβασμό, ώστε να νιώσει ότι βάζει το δικό του λιθαράκι στο κοινωνικό γίγνεσθαι και το συν-κατασκευάζει. Αυτή η αίσθηση συνδημιουργίας ενός κόσμου που τον εμπεριέχει, μπορεί να οδηγήσει τελικά τόσο στην προσωπική του εξέλιξη όσο και σε μια βαθιά κοινωνική...

Αξίζει να το(ν) πιστέψουμε και να τον προσκαλέσουμε...

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αρτινοπούλου, Β. (2010). *Επανορθωτική Δικαιοσύνη. Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιοσύνης συστημάτων*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Αρτινοπούλου, Β. (2011). «Οι “γκρίζες ζώνες” της αποκαταστατικής δικαιοσύνης». Στο *Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Ι. Φαρσεδάκη*, τόμος Ι (755-774). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Αρτινοπούλου, Β. (2013). «Οι αξίες της αποκαταστατικής δικαιοσύνης». Στο Α. Πιτσελά, Ε. Συμεωνίδου – Καστανίδου (επιμ.). *Αποκαταστατική δικαιοσύνη σε ποινικές υποθέσεις. Προς μια νέα ευρωπαϊκή προοπτική* (29-40). Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Γασπαρινάτου, Μ. (2020). *Νεανική παραβατικότητα & αντεγκληματική πολιτική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Γιοβάνογλου, Σ. (2007). «“Συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη θύματος” : Ένα ανεκμετάλλετο μέτρο αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο ποινικό δίκαιο των ανήλικων». Στο *Η εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα* (407-417). Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Στ. Αλεξιάδη. Αθήνα: ΚΨΜ.
- Δημόπουλος, Χ. (2006). *Εισαγωγή στη Θυματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ίσαρη, Φ. και Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.

- Κοσμάτος, Κ. (2020). *Δίκαιο Ανηλίκων. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κουλούρης, Ν. (2016). «Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων και Κοινωνικής Αρωγής: Το κοινωνικό πρόσωπο της ποινικής δικαιοσύνης και της δικαιοσύνης ανηλίκων». Στο *Πρακτικός Οδηγός για το έργο των Επιμελητών Ανηλίκων και Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής*. Αθήνα: Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.
- Κουράκης, Ν. (2011). «Διαμεσολάβηση, συνδιαλλαγή και εξώδικη επίλυση ποινικών διενέξεων». Στο Θ. Θάνου (επιμ.). *Η διαμεσολάβηση στο σχολείο και την κοινωνία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κουράκης, Ν. (2012²). *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων: Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση*. Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Κρανιδιώτη, Μ. (2007). *Η ολοκλήρωση. Μέθοδος ανάπτυξης θεωρίας στην Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κρανιδιώτη, Μ. (2011). Ποιος «ντροπιάζει» ποιον; Ορισμένα σχόλια πάνω στη θεωρία του Braithwaite και την επανορθωτική δικαιοσύνη. Στο Π. Ζαγούρα (επιμ.). *Διεπιστημονικότητα, διεταιρική και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη (129-149)*. Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Κυριαζή, Ν. (2011). *Η κοινωνιολογική έρευνα*. Αθήνα: Πεδίο.
- Κυην, Τ. (1981/2008). *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων (ΙΑ' έκδ.)*, μτφρ. Γ. Γεωργακόπουλος, Β. Κάλφας. Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.
- Λαμπροπούλου, Ε. (2012). *Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Λαπιώτη, Α. (2007). «Η συνδιαλλαγή μεταξύ δράστη και θύματος». Στο *Η εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα (95-100)*. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Στ. Αλεξιάδη. Αθήνα: ΚΨΜ.
- Mason, J. (2011). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Πεδίο.
- Πανάγος, Κ. (2016). «Συνδιαλλαγή ανηλίκου δράστη και θύματος. Το ελληνικό νομικό πλαίσιο υπό το πρίσμα της αποκαταστατικής θεωρίας». Στο Μ. Γασπαρινάτου (επιμ.). *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης (666-718)*. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη (Α' τόμος). Αθήνα: Σάκκουλας.
- Παπαθεοδώρου, Θ. (2021). *Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Πιτσελά, Α. (2013). *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Ritzer, G. (2000). «Φαινομενολογική κοινωνιολογία και εθνομεθοδολογία». Στο Μ. Πετμεζίδου (επιμ.). *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία. Δομο-λειτουργισμός. Κριτική στον Θετικισμό. Συμβολικές διαντιδράσεις, νόημα και ερμηνεία (281-328)*. Τόμος Ι. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 3η έκδοση.
- Σταθουλοπούλου, Ε. (2011). «Εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού κατά την ποινική δίκη του νεαρού παραβάτη: κεκτημένα και προοπτικές». Στο Π. Ζαγούρα (επιμ.). *Διεπιστημονικότητα, διεταιρική και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη (85-107)*. Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Φασούλα, Ε. (2011). «Η «παρακαμπτική» προσέγγιση της παραβατικότητας των ανηλίκων – Η δικαιοπολιτική βάση και τα ειδικοπροληπτικά οφέλη του θεσμού». Στο Α. Χαλκιά (επιμ.). *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας (963-972)*. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ι. Φαρσεδάκη, τόμος Ι. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χαΐδου, Α. (2021). *Εγκληματικότητα ανηλίκων. Αιτιολογικές προσεγγίσεις, πρόληψη και κοινωνικός έλεγχος*, 3η έκδοση. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Ξενογλώσση

- Armour, M. and Umbreit, M. (2006). "Victim forgiveness in restorative justice dialogue". *Victim and Offender*, 1 (2): 123-140.
- Armstrong, J. (2012). "Factors contributing to victims' satisfaction with restorative justice practice: A qualitative examination". *British Journal of Community Justice*, 10(2): 39-54.
- Ashworth, A. (2002). "Responsibilities, Rights and Restorative Justice". *The British Journal of Criminology*, 42(3): 578-595.
- Astor, H. (2007). "Mediator Neutrality: Making Sense of Theory and Practice". *Social & Legal Studies*, 16(2): 221-239.
- Baldry, A. (1998). "Victim – offender Mediation in the Italian Juvenile Justice System: The Role of the Social Worker". *British Journal of Social Work*, 28 (5), 729 -744
- Bolívar, D. (2020). *Restoring Harm: A Psychosocial Approach to Victims and Restorative Justice*. U.K.: Routledge.
- Bouffard, J., Cooper, M. and Bergseth, K. (2017). "The effectiveness of various restorative justice interventions on recidivism outcomes among juvenile offenders". *Youth Violence and Juvenile Justice*, 15(4): 465-480.
- Braithwaite, J. (2002). *Restorative Justice and Responsive Regulation*. New York: Oxford University Press.
- Choi, J., Green, D., Kapp, S. (2010). "Victimization, victims' needs and empowerment in victim offender mediation". *International Review of Victimology*, 17(3): 267-290.
- Cossins, A. (2008). "Restorative Justice and Child Sex Offences: The Theory and the Practice". *British Journal of Criminology*, 48(3): 359-378.
- Crawford, A. and Newburn, T. (2003). *Youth offending and restorative justice*. Devon: Willan.
- Crawford, A. and Hucklesby A. (eds.) (2013). *Legitimacy and Compliance in Criminal Justice*. London: Routledge.
- Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S. (eds.) (2005). *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dignan, J. (2005). *Understanding victims and restorative justice*. Berkshire: Open University Press.
- Duff, R. A. (2001). *Punishment, communication and community*. Oxford: Oxford University Press.
- Gal, T. and Moyal, S. (2011). "Juvenile victims in restorative justice". *British Journal of Criminology*, 54(1): 1-21.
- Haines, K. and O' Mahomy, D. (2006). "Restorative approaches, young people and youth justice". In B. Goldson and J. Muncie (eds.). *Youth crime and justice*. London: SAGE.
- Hoyle, L. and Zedner, L. (2007). "Victims, victimization and criminal justice". In M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (eds.). *The Oxford handbook of criminology*. Oxford: Oxford University Press.
- Karp, D. and Breslin, B. (2001). "Restorative justice in school communities". *Youth & Society*, 33(2): 249-272.
- Latimer, J., Graig, D., Graig, M. (2005). "The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta-Analysis". *The Prison Journal*, 85(2): 127-144.
- Massaro, P. (2013). "Prospects for restorative justice in the juvenile justice system". *Interdisciplinary Journal of Family Studies*, 18(2): 132-150. Padova University Press. ISSN: 2282-2011.
- McLeod, J. (2009). *Qualitative research in counselling and psychotherapy*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Merrington, S. and Stanley, S. (2007). "Effectiveness: Who counts what?" In L. Gelsthorpe and R. Morgan (eds.). *Handbook of probation*. Cullompton 428-458. Devon: Willan.

- Morris, A. (2002). "Critiquing the critiques: A brief response to critics of restorative justice". *British Journal of Criminology*, 42: 596-615.
- Office of the Special Representative of the Secretary – General (SRSG) on Violence Against Children (2016). *Promoting Restorative Justice for Children*. United Nations.
- Orth, U. (2002). "Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings". *Social Justice Research*, 15: 313-325.
- Pavelka, S. and Seymour, A. (2019). "Guiding principles and restorative practices for crime victims and survivors". *Corrections Today*, 81(1): 36-46.
- Pavlish, G. (2005). *Governing paradoxes of restorative justice*. London: GlassHouse Press.
- Payne, A. A. and Welch, K. (2018). "The effect of school conditions on the use of restorative justice in schools". *Youth Violence and Juvenile Justice*, 16(2): 224-240.
- Poulson, B. (2003). "A Third Voice: A Review of Empirical Research on the Psychological Outcomes of Restorative Justice". *Utah Law Review*, 1: 167-203.
- Rodriguez, N. (2007). "Restorative justice at work: Examining the impact of restorative justice resolutions on juvenile recidivism". *Crime & Delinquency*, 53(3): 355-379.
- Rossner, M. (2013). *Just Emotions – Rituals of Restorative Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Shen, A. and Antonopoulos, G. A. (2013). "Restorative justice or what? Restorative justice in the Chinese youth justice system". *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 21(3-4): 291-315.
- Sherman, L., Strang, H., Mayo-Wilson, E., Woods, D., Ariel, B. (2015). "Are restorative justice conferences effective in reducing repeat offending? Findings from a Campbell systematic review". *Journal of Quantitative Criminology*, 31(1): 1-24.
- Silva, S., Porter-Merrill, E. H. and Lee, P. (2019). "Fulfilling the aspirations of restorative justice in the criminal system? The case of Colorado". *Kansas Journal of Law & Public Policy*, 28(3): 456-504.
- Strang, H. (2002). *Repair of revenge – Victims and restorative justice*. Oxford: Clarendon Press.
- Traianou, A. (2014). "The centrality of ethics in qualitative research". In P. Leavy (eds.). *The Oxford Handbook of Qualitative Research* (62-79). New York: Oxford University Press.
- Tyler, T. (2006). "Restorative justice and procedural justice: Dealing with rule breaking". *Journal of Social Issues*, 62(2): 307-326.
- Umbreit, M., Coates, R., Vos, B. (2004). "Victim-offender mediation: Three decades of practice and research". *Conflict Resolution Quarterly*, 22: 279-303.
- Umbreit, M., Coates, R., Vos, B. (2007). "Restorative justice dialogue: A multi-dimensional, evidence-based practice theory". *Contemporary Justice Review*, 10(1): 23-41.
- Umbreit, M. and Armour, P. (2011). *Restorative justice dialogue*. New York: Springer.
- Van Camp, T. and Wemmers, J. A. (2013). "Victim satisfaction with restorative justice: More than simply procedural justice". *International Review of Victimology*, 19: 117-143.
- Wallis, P. (2014). *Understanding restorative justice*. Bristol: Policy Press.
- Wilson, D. B., Olaghere, A. and Kimbrell, C. S. (2017). *Effectiveness of Restorative Justice Principles in Juvenile Justice: A Meta-Analysis*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Wilson, D. B., Brennan, I. and Olaghere, A. (2018). "Police-initiated diversion for youth to prevent future delinquent behavior: A systematic review". *Campbell Systematic Reviews*, 5.
- Zehr, H. (2005). *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. 3rd edition. Scottsdale, Pa.: Herald Press.

Η κοινωνική βλάβη της έμφυλης βίας

Άννα Κασάπογλου

Δρ. Εγκληματολογίας, Δικαστική Υπάλληλος, Εφετείο Θεσσαλονίκης

The social harm of gender-based violence

Anna Kasapoglou

Dr. of Criminology, Judicial Officer, Court of Appeal of Thessaloniki

Περίληψη

Στόχος του παρόντος άρθρου είναι η ανάλυση της έμφυλης βίας μέσω του πλαισίου της θεωρητικής πρότασης της κοινωνικής βλάβης, το οποίο μελετά τις επιζήμιες συνέπειες της έμφυλης ανισότητας και των πατριαρχικών αξιών που διαχέονται μέσα στην κοινωνία. Η ανάδειξη της έκτασης του φαινομένου και της επικαιρότητάς του, όπως και οι μορφές που η βία αυτή τελικά λαμβάνει, συνιστούν την αφετηρία αναζήτησης νέων προσεγγίσεων της βίας κατά των γυναικών, πέρα από τα όρια του νόμου, μέσω μιας ζημιολογικής οπτικής η οποία έρχεται να καλύψει τα κενά και τις αντιφάσεις της Κριτικής Εγκληματολογίας, αλλά επίσης και να εμπλουτίσει το θεωρητικό εγκληματολογικό οπλοστάσιο με μια νέα εναλλακτική και περισσότερο διευρυμένη ματιά.

Abstract

The main purpose of this paper is the analysis of gendered violence's under the theoretical framework of social harm which studies the harmful consequences of gender inequality and patriarchal values which are diffused in the society. The emergence of the phenomenon, the fact that there is a public awareness about that, as well as the forms that gendered violence takes, constitute an onset in the search of new approaches of that violence, beyond the restraints that the law poses, through a zemiological perspective which covers the gaps of the Critical Criminology, but also the zemiological point of view places an additional arrow in the theoretical quiver of the criminological scholar, which offers a new alternative and widened stance.

1. Η έμφυλη βία στο προσκήνιο

Βασικό κείμενο αναφοράς στη συζήτηση για την έμφυλη βία συνιστά η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης¹ (2011: 3-4), σύμφωνα με το οποίο έγινε σαφές ότι οι γυναίκες βρίσκονται σε υποδεέστερη θέση από εκείνη των ανδρών και υφίστανται βία ακριβώς για το γεγονός ότι είναι γυναίκες. Ως εκ τούτου, η Σύμβαση ορίζει τη «βία κατά των γυναικών» ως «*μία παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μια μορφή διάκρισης κατά των γυναικών, και σημαίνει τις πράξεις μιας βίας βασιζόμενης στο φύλο οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα ή ενδέχεται να έχουν ως αποτέλεσμα, φυσική, σεξουαλική, ψυχολογική ή οικονομική βλάβη ή πόνο για τις γυναίκες, συμπεριλαμβανομένων των απειλών τέλεσης τοιούτων πράξεων, τον εξαναγκασμό ή την αυθαίρετη αποστέρηση της ελευθερίας, είτε συμβαίνει στον δημόσιο ή τον ιδιωτικό βίο*» (ό.π.: 5). Έναν χρόνο αργότερα από τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης, το 2012, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ), σε συνεργασία με τον Παναμερικανικό Οργανισμό Υγείας, εξέδωσε μια σειρά ενημερωτικών φυλλαδίων με θέμα την έμφυλη βία,² όπου επίσης επισημαίνεται το γεγονός ότι οι γυναίκες υφίστανται τη βία εξαιτίας του φύλου τους και εξαιτίας της έμφυλης ανισότητας, η οποία θέτει τις γυναίκες σε υποδεέστερη νομική, οικονομική και κοινωνική θέση σε σύγκριση με τους άνδρες (WHO & PHO, 2012α: 2).³ Την ίδια χρονική στιγμή, και συγκεκριμένα στις 26 Νοεμβρίου 2012, με αφορμή τη διαπίστωση της αύξησης των γυναικοκτονιών σε παγκόσμιο επίπεδο, η Διακήρυξη της Βιέννης υπογραμμίζει ότι η αύξηση των περιστατικών γυναικοκτονίας, τα οποία συχνά δεν τιμωρούνται, οδηγεί στην καθυστέρηση των γυναικών και τις θέτει σε αδύναμη θέση, περνώντας με τον τρόπο αυτό το μήνυμα ότι η βία κατά των γυναικών είναι και αποδεκτή και αναπόφευκτη (Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, 2013: 2).

Οι ανωτέρω διεθνείς και ευρωπαϊκές συμβάσεις καταδεικνύουν ότι το ζήτημα της έμφυλης βίας δεν ήταν στο προσκήνιο ούτε και αποτελούσε πάντα εγκληματική συμπεριφορά, η οποία απασχολούσε τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο. Κατά συνέπεια, τα έμφυλα εγκλήματα συνιστούν «αόρατα» εγκλήματα, καθώς παρατηρείται ότι αυτά συγκεντρώνουν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, χαρακτηριστικά τα οποία συνδυαστικά ή μεμονωμένα καθιστούν ένα έγκλημα αόρατο μέσα σε μια κοινωνία. Συγκεκριμένα, η *έλλειψη γνώσης* για ένα έγκλημα και η *κοινωνική βλάβη* που αυτό προκαλεί, η *απουσία στατιστικών δεδομένων*, λόγω της οποίας αποτυγχάνεται να αποτυπωθεί και να καταγραφεί η έκταση ενός εγκλήματος, το *κενό στην εγκληματολογική θεωρία* για κάποια εγκλήματα, η *έλλειψη ερευνητικού ενδιαφέροντος*, η *απουσία από τις προτεραιότητες του επίσημου κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος* και η *συνακόλουθη απουσία*

1. Διαθέσιμο στο: <https://rm.coe.int/1680462536>.

2. Διαθέσιμο στο: https://www3.paho.org/hq/index.php?option=com_content&view=article&id=8165:2013-understanding-addressing-violence-against-women&Itemid=0&lang=en#gsc.tab=0.

3. Διαθέσιμο στο: <https://www.paho.org/hq/dmdocuments/2012/paho-violence-women-fs-ov-2012.pdf>.

από τις πολιτικές ατζέντες, όπως και η απουσία τους από τα μέσα ενημέρωσης, καθώς δεν προκαλούν ηθικούς πανικούς στους πολίτες, είναι τα επτά χαρακτηριστικά τα οποία οδηγούν στην αορατότητα συγκεκριμένων τύπων εγκλημάτων (Davies, Francis and Wyatt, 2014: 25-27).

Σύμφωνα με στοιχεία που παρουσιάστηκαν στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τον Νοέμβριο του 2019, το 82% των περιστατικών της έμφυλης βίας έχει ως θύματα τις γυναίκες, και 2.600 γυναίκες στην Ευρωπαϊκή Ένωση χάνουν κάθε χρόνο τη ζωή τους ως αποτέλεσμα της ενδοοικογενειακής βίας που υφίστανται (ΚΕΘΙ, 2020).⁴ Σε παγκόσμιο επίπεδο, η εικόνα είναι παρόμοια καθώς μία στις δύο δολοφονίες γυναικών έχει ως δράστη τον σύζυγο/σύντροφο και μία στις τρεις γυναίκες και κορίτσια βιώνουν σωματική ή σεξουαλική βία κάποια στιγμή στη ζωή τους (ό.π.).

Ειδικότερα στην Ελλάδα, η παραγωγή των στατιστικών δεδομένων στο ζήτημα της έμφυλης βίας είναι προβληματική, όπως προβληματική είναι η στατιστική πληροφόρηση σχετικά με το ποινικό φαινόμενο (Βιδάλη, 2013: 46-47). Οι πληροφορίες και τα στοιχεία είναι διαθέσιμα κυρίως στο διαδίκτυο, αλλά συχνά είναι ανεπαρκή και δεν είναι συγκρίσιμα με άλλα δεδομένα που συλλέγονται από ευρωπαϊκούς ή διεθνείς φορείς (Βιδάλη, 2013: 49). Μια πολύ πρόσφατη προσπάθεια καταγραφής του φαινομένου της έμφυλης βίας πραγματοποιήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των φύλων (στο εξής Γ.Γ.Δ.Ο.Π.Ι.Φ.), η οποία δημοσίευσε τη 2η ετήσια έκθεση για τη βία κατά των γυναικών (2021).⁵ Η περίοδος καταγραφής αφορά το χρονικό διάστημα από 01.11.2020 έως 30.09.2021 και αναφέρεται στα περιστατικά που απευθύνθηκαν στη Γραμμή SOS 15900, στην οποία καλούν κυρίως γυναίκες που επέζησαν από έμφυλη βία, αλλά και όποιο πρόσωπο επιθυμεί να λάβει ενημέρωση ή πληροφόρηση. Στις 8.669 κλήσεις, εκ των οποίων οι 5.942 αφορούσαν περιστατικά βίας, οι 3.559 (85%) αυτών σχετιζόνταν με περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας. Ειδικότερα, σε ποσοστό 53%, η βία διαπράττεται από σύζυγο (νυν ή πρώην) και σε ποσοστό 17% από σύντροφο (νυν ή πρώην) (Γ.Γ.Δ.Ο.Π.Ι.Φ., 2021: 103-107).

Ωστόσο, όσο ελλιπής και προβληματική κι αν είναι η συλλογή και η επεξεργασία των στατιστικών δεδομένων, λόγω απουσίας ενιαίου συστήματος καταγραφής των περιστατικών (Βιδάλη, 2013: 49), μια πρόχειρη ανάγνωση των αριθμών για την έμφυλη βία υποδεικνύει πως πρόκειται για ένα φαινόμενο το οποίο χρειάζεται να διερευνησουμε υπό το πρίσμα νέων θεωρητικών τάσεων όσον αφορά το έγκλημα, τη βλάβη, τη θυματοποίηση και τον έλεγχο του εγκλήματος (Davies, and Wyatt, 2014: 2).

4. Διαθέσιμο στο: <https://www.kethi.gr/nea/i-bia-kata-ton-gynaikon-se-arithmoys-0>.

5. Διαθέσιμο στο: <https://isitota.gr/wp-content/uploads/2021/11/2h-ethsia-ekthesi.pdf>.

2. Μορφές της έμφυλης βίας

Η έμφυλη ανισότητα και η ανδρική κυριαρχία είναι οι συνθήκες εκείνες στις οποίες ευδοκιμεί και καλλιεργείται η έμφυλη βία (Lombard and McMillan, 2013β: 233-234· El-Bushra and Lopez, 1993: 1), η οποία μπορεί να λάβει διάφορες μορφές, όπως ο βιασμός, η ενδοοικογενειακή βία, η σεξουαλική και συναισθηματική κακοποίηση, η γυναικοκτονία, η πορνεία, η πορνογραφία κ.ά. (WHO & PHO, 2012α: 2· El-Bushra and Lopez, 1993: 1). Στο παρόν άρθρο, θα γίνει αναφορά ενδεικτικά σε τρεις ευρείες κατηγορίες έμφυλης βίας –την ενδοοικογενειακή βία, τη σεξουαλική βία και τη γυναικοκτονία–, για τις οποίες υπάρχει μεγάλη συζήτηση τόσο στον ακαδημαϊκό χώρο, όσο και στην επικαιρότητα.

2.1. Ενδοοικογενειακή βία

Σύμφωνα με τον ορισμό των Ηνωμένων Εθνών, ως ενδοοικογενειακή βία⁶ μπορεί να οριστεί ένα μοτίβο συμπεριφοράς, το οποίο χρησιμοποιείται για να ασκηθεί έλεγχος και εξουσία στον/στη σύντροφο. Η κακοποίηση μπορεί να είναι φυσική, σεξουαλική, συναισθηματική, οικονομική ή ψυχολογική. Η χρήση απειλών, ο εκφοβισμός, η τρομοκρατία, η παρενόχληση, ο εξευτελισμός, η επίρριψη ευθυνών, η χειραγώγηση, τα χτυπήματα, ακόμη και ο τραυματισμός, είναι πρακτικές οι οποίες χρησιμοποιούνται από συντρόφους για να εξασφαλίσουν ή να διατηρήσουν τον έλεγχο και την εξουσία τους και να επηρεάσουν τον/τη σύντροφο. Επιπλέον, η ενδοοικογενειακή βία μπορεί να συμβεί σε κάθε πρόσωπο οποιασδήποτε φυλής, ηλικίας, σεξουαλικού προσανατολισμού, θρησκείας ή φύλου. Μπορεί να συμβεί σ' ένα φάσμα σχέσεων, συμπεριλαμβανομένων ζευγαριών που έχουν παντρευτεί, που είναι σε σχέση ή που έχουν βγει ραντεβού, όπως επίσης επηρεάζει ανθρώπους από όλο το φάσμα των κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων και όλων των μορφωτικών επιπέδων.⁷

Παρά το γεγονός ότι ενδοοικογενειακή βία μπορεί να υποστεί και ένας άνδρας, η συντριπτική πλειονότητα των θυμάτων είναι γυναίκες (Ingala Smith, 2018: 166). Αυτό επιβεβαιώνεται και από τον ΠΟΥ (WHO & PHO, 2012β: 1),⁸ όπου γίνεται σαφές ότι οι δράστες ενδοοικογενειακής βίας είναι εξαιρετικά συχνά άνδρες, νυν ή πρώην σύντροφοι/σύζυγοι (ό.π.). Υπερθεματίζοντας οι Bostock, Plumpton και Pratt (2009: 95), σε έρευνά⁹

6. Στη βιβλιογραφία υπάρχουν διακρίσεις του όρου «ενδοοικογενειακή βία» (domestic violence), και μπορεί συχνά να τη συναντήσουμε ως «βία μεταξύ συντρόφων» (intimate partner violence) ή ως «ενδοοικογενειακή κακοποίηση» (domestic abuse). Στην παρούσα συμβολή αξιοποιείται ο όρος ενδοοικογενειακή βία ως «ομπρέλα» που συμπεριλαμβάνει όλες τις επιμέρους διακρίσεις.

7. Διαθέσιμο στο: <https://www.un.org/en/coronavirus/what-is-domestic-abuse>.

8. Διαθέσιμο στο: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/77432>.

9. Παρά το γεγονός ότι η ενδοοικογενειακή βία είναι από τα εγκλήματα με αρκετά χαμηλό ποσοστό καταγγελιών, στο Ηνωμένο Βασίλειο συνιστά αναλογικά σημαντικό ποσοστό του συνόλου των βίαιων εγκλημάτων, με το 43% αυτών να διαπράττεται εναντίον των γυναικών (Bostock, Plumpton and Pratt, 2009: 95).

τους στην περιοχή της Βόρειας Αγγλίας, υποστηρίζουν πως η ενδοοικογενειακή βία είναι περισσότερο πιθανό να συμβεί σε γυναίκες, οι οποίες είναι νεότερες στην ηλικία, οικονομικά εξαρτώμενες, άνεργες και με παιδιά (Bostock, Plumpton & Pratt, 2009: 95).

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με το *Εγχειρίδιο για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας*¹⁰ που εξέδωσε το 2005 το Αρχηγείο της Ελληνικής Αστυνομίας, έναν χρόνο πριν την ψήφιση του Ν. 3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, «ως ενδοοικογενειακή βία ορίζεται κάθε είδους σωματική, σεξουαλική ή ψυχολογική βία που ασκείται σε βάρος του θύματος από τον πρώην ή νυν σύζυγο ή σύντροφο, καθώς και από μέλη της οικογένειάς του» (ΕΛ.ΑΣ., 2005: 5), με συνθετέστερες μορφές την ψυχολογική βία, την οικονομική εκμετάλλευση, τη σωματική και σεξουαλική κακοποίηση (ό.π.).

Το έγκλημα της ενδοοικογενειακής βίας θεωρείται ένα «ιδιωτικό» έγκλημα, ή ένα έγκλημα «πίσω από κλειστές πόρτες», και δεν κοινοποιείται εύκολα στους αρμόδιους φορείς, αφού είναι έντονος ο φόβος στιγματισμού του θύματος, με αποτέλεσμα η ενδοοικογενειακή κακοποίηση να συνεχίζεται με εξαιρετικά επιβλαβείς συνέπειες στις ζωές των γυναικών, πίσω από πέπλο της σιωπής που καλύπτει τα έμφυλα εγκλήματα στο σύνολό τους (Κάββουρα, 2021: 137-138).

2.2. Σεξουαλική βία

Η σεξουαλική βία περιλαμβάνει πράξεις που κυμαίνονται από λεκτική παρενόχληση μέχρι βεβιασμένη διείσδυση, και ένα φάσμα κατηγοριών εξαναγκασμού, από κοινωνική πίεση και εκφοβισμό μέχρι φυσική δύναμη. Οι πιο συνήθεις μορφές σεξουαλικής βίας είναι ο βιασμός (τόσο μέσα σε έναν γάμο ή μια σχέση, ή σε ένα ραντεβού, όσο και από άγνωστο δράστη), η σεξουαλική παρενόχληση (στο σχολείο, στον χώρο εργασίας κ.λπ.), η σεξουαλική κακοποίηση και εκμετάλλευση ατόμων με αναπηρία ή παιδιών (WHO & PHO, 2012γ: 1).

Ο βιασμός και η σεξουαλική βία εν γένει συνιστά ένα κοινωνικό φαινόμενο (McMillan, 2013: 72), το οποίο απαιτεί δομική ανάλυση και απομάκρυνση από τη λογική των «μεμονωμένων περιστατικών» (Ingala Smith, 2018: 158). Έτσι, με το να θεωρήσουμε τον βιασμό ως μια βίαιη σεξουαλική πράξη ενός άνδρα προς μια γυναίκα, με την έννοια της βίαιης διείσδυσης, μετακινούμε τον φακό από τις σύνθετες και περίπλοκες κοινωνικές σχέσεις μέσα σε μια κοινωνία, στην απλοϊκή ερμηνεία της φυσικής πράξης (Jordan, 2012: 253-254). Προς επίρρωση της παραπάνω θέσης, είναι απαραίτητο να υπογραμμιστεί πως, υπό το πρίσμα των έμφυλων σχέσεων και όλων των κριτικών και φεμινιστικών θεωριών και αναλύσεων, ο βιασμός είναι μια πράξη δευτερευόντως σεξουαλική και πρωτίστως βίαιη (Φυτράκης, 2021: 77). Πρόκειται, με άλλα λόγια, για ένα βίαιο έγκλημα, στο οποίο έχουμε τη σεξουαλική έκφραση της

10. Διαθέσιμο στο: http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=197&Itemid=194&lang.

βίας και όχι τη βίαιη έκφραση της σεξουαλικότητας (ό.π.). Η εξουσία και η επιβολή συνιστούν βασικά στοιχεία τού εν λόγω εγκλήματος. Κατά τη διάπραξή του, η γυναίκα αντικειμενικοποιείται και ανήκει στον άνδρα με τέτοιον τρόπο ώστε δεν υπάρχει ως οντότητα, ενώ αντίστοιχα ο άνδρας είναι ο κυρίαρχος, η ζωή του έχει μεγαλύτερη σημασία και, συνεπώς, έχει το δικαίωμα να επιβάλει στο θύμα να σιωπήσει, πόσω μάλλον όταν σε αυτό συνηγορεί ακόμη και η ίδια η κοινωνία (Jordan, 2012: 253-254).

2.3. Γυναικοκτονία: Το απόγειο της βίας εναντίον των γυναικών

Μπορεί ο όρος *γυναικοκτονία* να ξεκίνησε να χρησιμοποιείται ευρέως στη χώρα μας μόλις το 2021 με αφορμή τη γυναικοκτονία στα Γλυκά Νερά στις 11.05.2021 (Κασάπογλου, 2022), ωστόσο είναι κατά πολύ παλαιότερος και ανήκει στην Diana H. Russell, η οποία τον χρησιμοποίησε πρώτη φορά στο πρώτο Διεθνές Δικαστήριο για τα εγκλήματα κατά των γυναικών στις Βρυξέλλες τον Μάρτιο του 1976 (Russell, 1977).¹¹ Η Russell (1977: 2) όρισε τη γυναικοκτονία ως «τη δολοφονία των γυναικών και των κοριτσιών από τους άνδρες». Τον αρχικό αυτό ορισμό, η Russell τον αναθεώρησε δύο φορές (1992 και 2001). Το 1992 από κοινού με τη Radford (1992: xi) όρισαν τη γυναικοκτονία ως *τη μισογυνική δολοφονία των γυναικών από τους άνδρες*, για να καταλήξει το 2001 στη διεύρυνση του όρου μέσω της αντικατάστασης των λέξεων «γυναίκες» (women) με τις θηλυκότητες (females), και «άνδρες» (men) με τις αρρενωπότητες (males), με στόχο να συμπεριληφθούν όλες οι εκδηλώσεις του ανδρικού σεξισμού και όχι μόνο όσες υποκινούνται από το μίσος για τις γυναίκες (Russell, 2008: 26-27).

Παρά την προσπάθεια ορισμού του φαινομένου από τη Russell, δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για τη γυναικοκτονία (Ingala Smith, 2018: 160). Η αντίληψη των περιστατικών γυναικοκτονίας ως μεμονωμένων, θέτει το ζήτημα όχι ως κοινωνικό πρόβλημα, αλλά στη βάση μεμονωμένων παθολογικών περιπτώσεων, περιορίζοντας έτσι την προσέγγιση των γυναικοκτονιών στην ανθρωποκτονία συντρόφου/συζύγου (πρώην ή νυν) (Ingala Smith, 2018: 160). Επιπλέον, η αναγνώριση και η χρήση του όρου «γυναικοκτονία» έχει στόχο την ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση των πολιτών σχετικά με το ζήτημα, δίνοντας έμφαση στο γεγονός ότι οι δολοφονίες γυναικών είναι ένα έγκλημα με έμφυλη διάσταση, ξεχωριστό από τον ουδέτερο από έμφυλη άποψη όρο της ανθρωποκτονίας (Corradi et al., 2016: 2), με απώτατο πλέον στόχο, τη δημιουργία αλλαγών στην πραγματικότητα που βιώνουν οι γυναίκες (ό.π.: 1). Με άλλα λόγια, τα κίνητρα της δολοφονίας των γυναικών σχετίζονται με το φύλο τους. Τις σκοτώνουν *επειδή είναι γυναίκες* (WHO & PHO, 2012δ: 1).

11. «Να μιλάτε η μία στην άλλη, να μιλάτε στον κόσμο, να βγάξετε στο φως τις ντροπιαστικές αλήθειες που η μισή ανθρωπότητα προσπαθεί να καλύπτει». Με αυτά τα λόγια, εμπνευσμένα από τη Simone de Beauvoir, η Russell χαιρέτησε το πρώτο Διεθνές Δικαστήριο για τα εγκλήματα κατά των γυναικών (Russell, 1977: 1).

3. Εγκληματολογία και έμφυλη βία: Ζητήματα, κενά και αντιφάσεις

3.1. Πατριαρχία: Το κοινωνικό πλαίσιο της έμφυλης βίας

Για να αναλύσει κανείς το μείζον θέμα της έμφυλης βίας, επιβάλλεται να εξετάσει το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτή ενδημεί. Η βία είναι ξεκάθαρα το αποτέλεσμα της άνιση κατανομής εξουσίας μέσα σ' ένα πατριαρχικό σύστημα (Corradi et al., 2016: 6). Σε όλους τους κοινωνικούς θεσμούς είναι καταφανής η έμφυλη ανισότητα, και η βία χρησιμοποιείται ως εργαλείο κυριαρχίας των ανδρών πάνω στις γυναίκες καθώς και ως εργαλείο διατήρησης της ισχύος αυτής (ό.π.: 5).

Στο πλαίσιο, λοιπόν, της συνολικής καταπίεσης των γυναικών από τους άνδρες (Radford, 1992), η έμφυλη βία συνιστά και προϊόν κοινωνικών ρόλων, δομών και κανόνων που εδράζονται στην ίδια την πατριαρχική οικογένεια, όπου ο άνδρας κατέχει την εξουσία και τη διατηρεί μέσω του ελέγχου της οικογένειας (Κράνη, 2021: 231). Η εξουσία αυτή νομιμοποιείται μέσω της έμφυλης ανισότητας, η οποία διαιωνίζεται στο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον (Κάλφα και Χατζηφωτίου, 2021: 243-244), μέρος του οποίου συνιστά η οικογένεια, εντός της οποίας τα αγόρια και τα κορίτσια κοινωνικοποιούνται με διαφορετικό τρόπο, έτσι ώστε να αναπαραχθεί η έμφυλη εξουσία ήδη από πολύ νωρίς (Grubb and Turner, 2012: 446).

Συνοψίζοντας, λοιπόν, το σύστημα της πατριαρχίας, στο οποίο η έμφυλη βία είναι ενδημική, είναι το κοινωνικό σύστημα εκείνο στο οποίο οι κοινωνικές δομές και οι θεσμοί βασίζονται στην έμφυλη διαφοροποίηση και προάγει ιδέες και αξίες ανδρικής ανωτερότητας (Hunnicut, 2009: 553-554· Smith & Natalier, 2005: 39).

3.2. Κριτική Εγκληματολογία και ζητήματα φύλου

Η Κριτική Εγκληματολογία έχει από χρόνια αναδείξει την επιλεκτική λειτουργία του ποινικοκατασταλτικού συστήματος, το οποίο αντανakλά την κοινωνική ανισότητα και την άνιση κατανομή εξουσίας μέσα στην κοινωνία (Βιδάλη, 2019: 51-56). Βασικοί καθοδηγητικοί άξονες για την ανάλυση του εγκληματικού φαινομένου υπό το πρίσμα της Κριτικής Εγκληματολογίας είναι η ταξική σύνθεση της κοινωνίας, ο ρόλος του κράτους μέσω της άσκησης του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και ο ρόλος του ποινικού δικαίου (Βιδάλη, 2013: 203-206· Λάζος, 2007: 116· Σπινέλλη, 2005: 43-45), το οποίο αναπαράγει τις ανισότητες που επικρατούν μέσα σε μια κοινωνία, αποτελώντας επί της ουσίας ένα πεδίο σύγκρουσης (Βιδάλη, 2019: 53). Επιπρόσθετα, η κοινωνική δομή, οι κοινωνικές σχέσεις και τα αντικρουόμενα συμφέροντα των κοινωνικών ομάδων συνιστούν πλαίσιο ανάλυσης της έννοιας του εγκλήματος. Σύμφωνα με τους Chadwick και Scraton (2001: 70), η Κριτική Εγκληματολογία έθεσε ως βασικό κοινωνικό πλαίσιο ανάλυσης των κοινωνικών σχέσεων και της δομικής καταπίεσης

τις σχέσεις παραγωγής, την πατριαρχία και τον νεο-αποικισμό, ενώ παράλληλα στο μικροσκόπιο μπήκαν οι διαδικασίες περιθωριοποίησης και εγκληματοποίησης, οι οποίες βρίσκονται σε άμεση συνάφεια με τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν μια δεδομένη χρονική στιγμή (ό.π.: 71). Τέλος, η Κριτική Εγκληματολογία έφερε στο προσκήνιο τη συζήτηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα οποία δύνανται να αποτελέσουν τον κυματοθραύστη στις δομικές ανισότητες που επιβάλλουν ο καπιταλισμός, η πατριαρχία και η νεο-αποικιοκρατία (Chadwick and Scraton, 2001:71).

Ωστόσο, παρά την ανάδειξη της τάξης, του φύλου και της φυλής, των ταυτοτήτων οι οποίες καταλήγουν να συνιστούν ευαλωτότητες και που υφίστανται αποκλεισμούς και διακρίσεις, η Κριτική Εγκληματολογική θεωρία έχει δεχθεί αρκετές επικρίσεις από τις φεμινιστικές σχολές σκέψης (DeKeresedy, 2011: 27-33). Οι επικρίσεις αυτές αφορούν την ανάλυση των ταξικών σχέσεων και τις διαδικασίες εγκληματοποίησης των κατώτερων τάξεων, θέτοντας την έμφυλη ταυτότητα σε δεύτερη μοίρα (Carrington, 2002: 125), όπως επίσης και την απουσία από τον επίσημο ακαδημαϊκό λόγο για το έγκλημα και το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης του ρόλου του θύματος (Walklate, 2007: 1· Carrington, 2002: 126-133). Ακόμη και στις πιο ριζοσπαστικές εγκληματολογικές θεωρίες, τα θύματα έμφυλων εγκλημάτων συνιστούν τα «σιωπηλά θύματα» (silent victims) του ποινικού νόμου και της αντεγκληματικής πολιτικής (Smart, 1976: 180, παρατίθεται στο Carrington, 2002: 126).

Η αποσιώπηση σημαντικών ζητημάτων που θέτει η παράμετρος του φύλου στο εγκληματικό φαινόμενο και στον κοινωνικό έλεγχο δημιουργεί την ανάγκη διαρκούς αναθεώρησης της εγκληματολογικής θεωρίας καθώς και του εμπλουτισμού της με νέες θεωρητικές έννοιες και αναλυτικές κατηγορίες, με έμφαση στην έμφυλη ταυτότητα (Davies, Francis and Wyatt, 2014: 1).

4. Πέρα από την Κριτική Εγκληματολογία: Κοινωνική βλάβη και έγκλημα

Η Εγκληματολογία έχει περιορίσει αρκετά τον επιστημονικό της λόγο σε ατομοκεντρικές αναλύσεις, οι οποίες έχουν τις ρίζες τους στις θετικιστικές παραδόσεις και τα νεοφιλελεύθερα ρεύματα σκέψης (Βιδάλη, 2018: 26), περιορίζοντας κατ' επέκταση την προσέγγιση της έννοιας του εγκλήματος στη διάκριση νομικού και πραγματικού εγκλήματος (Βασιλαντωνοπούλου, 2014: 427). Το νομικό έγκλημα είναι άμεσα συνδεδεμένο με τον Ποινικό Κώδικα και την κρατούσα αντίληψη γι' αυτό, με βασική παραδοχή το γεγονός ότι υπάρχει ένα ομοιογενές σύστημα κανόνων κοινωνικής συμπεριφοράς (Βιδάλη, 2013: 15). Από την άλλη πλευρά, το πραγματικό έγκλημα αφορά την ίδια την κοινωνική πραγματικότητα του εγκλήματος, πέρα από τα στενά όρια του νομικού ορισμού (ό.π.: 16), και με αυτό το πραγματικό έγκλημα έχει ασχο-

ληθεί ενδελεχώς η Κριτική Εγκληματολογία (Βασιλαντωνοπούλου, 2014: 427) και, όπως ειπώθηκε πρωτύτερα, ανέδειξε τις παραμέτρους της τάξης, του φύλου και της φυλής, οι οποίες εκφεύγουν του επίσημου ορισμού του εγκλήματος.

Παρά τη σημαντική συμβολή της Κριτικής Εγκληματολογίας στην ανάλυση για το έγκλημα και τον έλεγχο του, διαπιστώθηκε ότι η ανάλυση αυτή απουσιάζει από τον επίσημο λόγο για το έγκλημα και δεν ασκεί παρά ελάχιστη επίδραση στην αντεγκληματική πολιτική (Βασιλαντωνοπούλου, 2014: 428).

4.1. Η θεωρητική πρόταση της κοινωνικής βλάβης

Τα κενά και τις αντιφάσεις της ανάλυσης του εγκλήματος, του κοινωνικού ελέγχου και του ποινικοκατασταλτικού συστήματος από την οπτική της Κριτικής Εγκληματολογίας ήρθε να γεφυρώσει η προσέγγιση της *κοινωνικής βλάβης*, η οποία εστιάζει περισσότερο στα επιζήμια και επιβλαβή βιώματα των ανθρώπων, τα οποία δεν συνιστούν έγκλημα σύμφωνα με τη θεσμική αποτύπωση (Leighton and Wyatt, 2021: 2-8), κάνοντας ένα «άνοιγμα» στις επιζήμιες προκλήσεις πέρα από τα όρια του αξιόποινου, με απώτερο στόχο την κοινωνική δικαιοσύνη (Βασιλαντωνοπούλου, 2014: 426).

Η κοινωνική βλάβη αποτελεί θεωρητική πρόταση, η οποία αναπτύχθηκε μεν στους κόλπους της Κριτικής Εγκληματολογίας, διεκδικεί όμως τη δική της αυτονομία στη θεωρητική πλαισίωση του εγκλήματος (Canning and Tombs, 2021: 1). Η προσέγγιση αυτή προτείνει μια διαφορετική θεώρηση της κοινωνικής πραγματικότητας και στοχεύει στη διεύρυνση της έννοιας του εγκλήματος, ώστε να συμπεριλάβει μορφές κοινωνικής βλάβης που δεν συνιστούν έγκλημα. Είναι ένα εναλλακτικό ρεύμα σκέψης για το έγκλημα (Canning and Tombs, 2021: 3). Ακολουθως, πάνω στην έννοια της κοινωνικής βλάβης οικοδομείται το νέο αυτοτελές θεωρητικό παράδειγμα της Ζημιολογίας. Η Ζημιολογία στρέφει το ενδιαφέρον στις επιζήμιες πρακτικές, οι οποίες καταλήγουν σε επιβλαβή βιώματα των ανθρώπων, ανεξάρτητα εάν αυτά εμπίπτουν ή όχι στην κατηγορία του εγκλήματος (Hillyard et al., 2014). Απώτερος στόχος του νέου αυτού παραδείγματος είναι η ανάδειξη των κακώς κειμένων, η βελτίωση των θεσμών και, τελικά, η σταδιακή θεμελίωση μιας εναλλακτικής πρακτικής με ερείσματα στις ιδέες της Κοινωνικής Δικαιοσύνης. Επιπλέον, δεν ενδιαφέρουν τα μεμονωμένα και ξεχωριστά γεγονότα, όπως η στιγμή της διάπραξης ενός εγκλήματος, αλλά αντίθετα διερευνώνται οι χρόνιες συνθήκες ή καταστάσεις που επιφέρουν βλάβες στα μέλη συγκεκριμένων ομάδων της κοινωνίας, των πιο αδύναμων δηλαδή, θέτοντας στο επίκεντρο το κράτος και τις πολιτικές που αυτό ακολουθεί, αλλά και τις ιδεολογίες από τις οποίες εμφορούνται οι πολιτικές αυτές (Tombs, 2018: 12-24).

Η νέα αυτή θεωρητική πρόταση της κοινωνικής βλάβης, στην προσπάθεια να υπερκεράσει τους περιορισμούς που τίθενται από την Κριτική Εγκληματολογία, λόγω του περιοριστικού πλαισίου ερμηνείας του εγκλήματος μέσα στα στενά όρια του νόμου, κατέληξε σε εννιά βασικές θέσεις, οι οποίες έχουν ως εξής: 1) το έγκλημα δεν έχει

οντολογική πραγματικότητα, 2) η εγκληματολογία διαιωνίζει τον μύθο του εγκλήματος, 3) έγκλημα μπορεί να συνιστούν και πράξεις στις οποίες η βλάβη δεν είναι τόσο μεγάλη, 4) στα εγκλήματα δεν συμπεριλαμβάνονται σοβαρές βλάβες, όπως είναι, για παράδειγμα, η έμφυλη βία, 5) η έννοια της ενοχής συνιστά μια κατασκευή, η οποία στοιχειοθετείται πάνω στην ατομική ευθύνη, 6) οι διαδικασίες εγκληματοποίησης και τιμωρίας αναπαράγουν τον πόνο και δεν αναζητούν εναλλακτικές λύσεις, 7) ο έλεγχος του εγκλήματος έχει αποδειχθεί αναποτελεσματικός, 8) η εγκληματολογία νομιμοποιεί την επέκταση του ελέγχου του εγκλήματος και διαιωνίζει τη βλάβη και 9) η κατηγορία του εγκλήματος εξυπηρετεί τη διατήρηση των σχέσεων εξουσίας (Hillyard et al., 2004: 11-18).

Το θεωρητικό σχήμα της κοινωνικής βλάβης αφορά μια ευρεία έννοια, η οποία περιλαμβάνει πολιτικές και δομές, παρά το έγκλημα αυτό καθαυτό, με βασικό στόχο την κοινωνική δικαιοσύνη (Pemberton, 2007: 31-32). Ασχολείται με τις μακροπρόθεσμες συνέπειες της ανισότητας, της κακοποίησης και της βίας απ' τους ισχυρούς σε βάρος των αδύναμων, όπως τα χαμηλά οικονομικά στρώματα, οι κοινότητες των μαύρων, οι γυναίκες, οι άνθρωποι της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας, οι άνθρωποι με αναπηρία κ.ά. (Canning and Tombs, 2021: 5).

4.2. Έμφυλη βία και κοινωνική βλάβη

Το έγκλημα είναι μεταβαλλόμενη έννοια, γεγονός που σημαίνει ότι αλλάζει τοπικά και χρονικά. Δεν έχουμε να κάνουμε με ένα «φυσικό» φαινόμενο, αλλά με ένα φαινόμενο το οποίο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη νομοθετική διαδικασία και τη διαδικασία εγκληματοποίησης, διαδικασίες που οδηγούν στα γρανάζια του ποινικοκατασταλτικού συστήματος όσους βρίσκονται χαμηλά στην κλίμακα της εξουσίας, ενώ όσοι υψηλά ιστάμενοι με πράξεις ή παραλείψεις τους προκαλούν βλάβες, παραμένουν στο απυρόβλητο (Canning and Tombs, 2021: 21). Κατ' ακολουθία, και οι έμφυλες σχέσεις γίνονται αντιληπτές μέσω της έμφυλης ανισότητας και από το γεγονός ότι οι γυναίκες βρίσκονται σε υποδεέστερη θέση, βιώνοντας συνεχείς κοινωνικές αδικίες, οι οποίες είναι ενδημικές της πατριαρχίας (ό.π.: 22). Έτσι, οι τρόποι αντιμετώπισης της έμφυλης βίας δεν εντοπίζονται στο πλαίσιο του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, αλλά πέρα απ' αυτό και τον ποινικό νόμο (Canning and Tombs, 2021: 26-27, 30).

Η ζημιολογική ανάλυση των βλαπτικών συνεπειών της έμφυλης βίας αναδεικνύει τον τρόπο που τα θύματα βιώνουν την καθημερινότητα ως γυναίκες, εστιάζοντας στην ανάλυση πέρα από το δίπολο δράστης – θύμα. Αναδεικνύει τις φυσικές, οικονομικές, συναισθηματικές, ψυχολογικές και πολιτισμικές βλάβες, απομακρυνόμενη από την ατομική ευθύνη και καταφεύγοντας σε μια ανάλυση της κοινωνικής ευθύνης. Η ζημιολογική προσέγγιση δεν περιορίζεται στον νομικό ορισμό των έμφυλων εγκλημάτων, αλλά έχει ως στόχο να αναδείξει το εύρος των πολιτικών εκείνων αποφάσεων και των δράσεων, οι οποίες θα συμβάλλουν στη μείωση της βλάβης, πέρα από την

αναποτελεσματική διαδικασία της εγκληματοποίησης. Έτσι, γίνεται φανερό ότι είναι αναγκαία μια δομική προσέγγιση της έμφυλης βίας, που είναι σε θέση να προκαλέσει τις έμφυλες ανισότητες (Canning and Tombs, 2021: 33).

Η Pantazis (2004) έχει διερευνήσει τις βλάβες τις οποίες υφίσταται μια γυναίκα σε όλα τα στάδια της ζωής της και έχει καταλήξει πως οι ζωές των γυναικών από τη γέννηση μέχρι και το τέλος του βίου τους βρίσκονται σε κίνδυνο. Με άλλα λόγια, η Pantazis ανέδειξε μέσω μιας ζημιολογικής προσέγγισης τις «[...]βλάβες που περιορίζουν και πλήττουν τις ζωές [των γυναικών] από το λίκνο μέχρι τον τάφο σε καθημερινή βάση [...]», όπως πολύ χαρακτηριστικά το αναφέρει και ο Hillyard (2013: 232) (παράτιθεται στο Κόρος, 2022: 50). Εκατομμύρια γυναικών και κοριτσιών καταλήγουν στον θάνατο από αιτίες που θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί (Pantazis, 2004: 192), και οι αιτίες αυτές δεν είναι δυνατό να αναδειχθούν μέσα από τον στενό ορισμό του εγκλήματος σύμφωνα με τον ποινικό νόμο (Bibbings, 2019: 50-51).

Η παραγνώριση της παραμέτρου του φύλου κατά την προσέγγιση και ανάλυση της βίας και των εγκλημάτων κατά των γυναικών, οδηγεί στην υποβάθμιση της σημασίας και της έκτασης της θυματοποίησής τους, με αποτέλεσμα τα έμφυλα εγκλήματα να καθίστανται αόρατα μέσα στην κοινωνία (Davies, 2014: 27, 29). Άμεση προτεραιότητα, λοιπόν, είναι να τα καταστήσουμε ορατά (Canning and Tombs, 2021: 31), έτσι ώστε οι βλάβες που υφίστανται οι γυναίκες κατά τη διάρκεια της ζωής τους να μη γίνονται αποδεκτές και να μην υπονοείται ότι οι ελευθερίες και οι ζωές τους αξίζουν λιγότερο συγκριτικά με εκείνες των ανδρών (Tift and Sullivan, 2001: 195).

4.3. Οι αόρατες συνέπειες της έμφυλης βίας μέσα από το παράδειγμα της πορνογραφίας

Οι πολιτισμικές βλάβες, μαζί με τις φυσικές, τις οικονομικές, τις συναισθηματικές/ψυχολογικές συνιστούν τις ευρείες κατηγορίες βλαβών που υφίσταται ένας άνθρωπος στη διάρκεια της ζωής του (Canning and Tombs, 2021: 65-78). Οι πολιτισμικές βλάβες αφορούν τις ιδέες που επικρατούν σ' ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο, δημιουργώντας και διατηρώντας ένα περιβάλλον στο οποίο είναι πιθανότερο να υποστούν βλάβες όσοι δεν ταιριάζουν με τον «κανόνα» (Bibbings, 2019: 51). Επιπρόσθετα, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η διαδικασία της «κανονικοποίησης» (normalisation), η οποία αφορά μια διαδικασία μέσω της οποίας συγκεκριμένες συμπεριφορές και πρακτικές γίνονται αποδεκτές ως ρουτίνα, είναι συνηθισμένες και αποδεκτές (Palmer, 2018: 39).

Οι βλάβες που συνδέονται με την επίδραση της πορνογραφίας έχουν διερευνηθεί περισσότερο από θετικιστική σκοπιά, συνδέοντας σχήματα συμπεριφοράς με πράξεις και προβαίνοντας σε αιτιολογικές ερμηνείες (Dymock, 2018: 166). Ωστόσο, η ζημιολογική οπτική, διερευνά και υποδεικνύει τις βλάβες που είναι αποτέλεσμα της

έκθεσης σε πορνογραφικό υλικό και οι οποίες δεν γίνονται αντιληπτές ως τέτοιες, όσο εστιάζουμε στην εγκληματοποίηση πράξεων ως λύση των κοινωνικών προβλημάτων (ό.π.: 168).

Η πορνογραφία, λοιπόν, και μάλιστα η «ακραία» πορνογραφία, η οποία αφορά πορνογραφικό υλικό με εικόνες βιασμού, συμβάλλει σ' ένα πολιτισμικό πλαίσιο όπου η βίαιη σεξουαλική συνεύρεση ενθαρρύνεται ή νομιμοποιείται· έτσι καταλήγουμε σε μια πολιτισμική βλάβη για τις γυναίκες, αφού αυτές απεικονίζονται να υφίστανται αυτού του είδους τη σεξουαλική βία (Bibbings, 2019: 52-53). Με τον τρόπο αυτό, δημιουργείται και καλλιεργείται εκείνο το πλαίσιο μέσα στο οποίο η βλάβη η προερχόμενη από σεξουαλική βία είναι πιθανότερο να συμβεί και συνάμα λιγότερο πιθανό να αναγνωριστεί ως τέτοια και να απασχολήσει τους επίσημους φορείς κοινωνικού ελέγχου. Πρόκειται για μια έμμεση βλάβη της πορνογραφίας, πέρα από την άμεση βλάβη που είναι η πρόκληση της σεξουαλικής βίας κατά των γυναικών (Bibbings, 2019: 52).

Η διαμόρφωση της δυαδικής σχέσης άνδρα – γυναίκας, η οποία είναι αποτέλεσμα της κατασκευής της ετεροφυλίας μέσα στην κοινωνία, τελικά προκαλεί και μια οντολογική ιεραρχία μεταξύ ανδρών και γυναικών, που με τη σειρά της οδηγεί σε έναν διαχωρισμό ενεργητικότητας και παθητικότητας. Ο διαχωρισμός αυτός ευνοεί τους άνδρες (Bibbings, 2019: 51), καλλιεργώντας την ανδρική βία που ευδοκιμεί και ενισχύεται σε ένα πατριαρχικό περιβάλλον (Tift and Sullivan, 2001: 195). Έτσι, στο πλαίσιο αυτό, η αντίληψη που διαμορφώνεται γύρω από τις σεξουαλικές σχέσεις θέλει τους άνδρες να «χρειάζονται» το σεξ και οι γυναίκες να το χρησιμοποιούν ως μέσο για τη διατήρηση των σχέσεων αυτών (Bibbings, 2019: 53). Στο σχήμα αυτό, ένας βιασμός είναι πολύ εύκολο να συμβεί, αλλά πολύ δυσκολότερο να αναγνωριστεί ως έγκλημα (Palmer, 2018: 40), αφού επισυμβαίνει η κανονικοποίηση της ανδρικής επιθετικότητας και της γυναικείας παθητικότητας, με αποτέλεσμα ο βιασμός να θεωρείται μέρος της φυσιολογικής σεξουαλικής επαφής (Bibbings, 2019: 53).

5. Η θεσμική αντιμετώπιση της έμφυλης βίας: Δομική αναπαραγωγή της κοινωνικής βλάβης που προκαλούν τα εγκλήματα φύλου

5.1. Χαμηλά ποσοστά καταγγελιών

Η βιβλιογραφία βρίθει πηγών και τεκμηρίων που αναδεικνύουν την προβληματική και ελλιπή απάντηση της κοινωνίας και της πολιτείας στα σεξουαλικά εγκλήματα και τα θύματα αυτών (White and McMillan, 2018· McMillan, 2013· Brown and Walklate, 2012· Fregoso and Bejarano, 2010). Τα θύματα δεν λαμβάνουν τελικά τη στήριξη που χρειάζονται και, μέσα από τις διαδικασίες του ποινικοκατασταλτικού συστήματος που

διέρχονται για να καταγγείλουν τη σεξουαλική βία, νιώθουν ότι επανατραυματίζονται (White and McMillan, 2018:99-100· McMillan, 2013: 76, 80). Στο γεγονός αυτό συνηγρεί και ο δημόσιος λόγος, ο οποίος αναπαράγει στερεότυπα των σεξουαλικών εγκλημάτων (Jordan, 2012: 274-275), και διεξάγεται με όρους ποινικού λαϊκισμού (Φυτράκης, 2021: 59· Βιδάλη, 2019: 108).

Ειδικότερα, ο βιασμός είναι το σεξουαλικό έγκλημα που καταγγέλλεται και αναφέρεται στις Αρχές σε εξαιρετικά μικρό ποσοστό, καθώς από την καταγγελία μέχρι την εκδίκαση μιας υπόθεσης, η διαδικασία για την απόδειξη των ισχυρισμών των θυμάτων είναι δυσχερής (White and McMillan, 2018: 99· Jordan, 2012: 255, 262-269). Ως εκ τούτου, τα θύματα των σεξουαλικών εγκλημάτων υφίστανται δυσμενείς επιπτώσεις στη συναισθηματική και ψυχολογική τους κατάσταση (Jordan, 2012: 259-262· WHO & PHO, 2012γ: 6-7).

Λόγοι που τα θύματα δεν καταγγέλλουν τα υπό συζήτηση εγκλήματα είναι ο φόβος της ταπείνωσης σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας και η απαίτηση της απόδειξης από πλευράς του θύματος ότι δεν συναίνεσε (De Heer, 2019: 3), σε συνδυασμό με την επιφύλαξη και «αμφιβολία» που εκφράζεται απέναντι στα θύματα, η οποία τεκμαίρεται από τη φύση του εγκλήματος (White and McMillan, 2018: 100-103), αλλά και η ντροπή να εκτεθούν στην οικογένειά τους και τους οικείους, η έλλειψη εμπιστοσύνης στους κρατικούς θεσμούς, η αντίληψη ότι ο δράστης τελικά δεν θα συλληφθεί, η αντίληψη ότι η κακοποιοτική συμπεριφορά είναι «φυσιολογική», και το γεγονός ότι συχνά ο δράστης τρομοκρατεί, εκφοβίζει και εκβιάζει το θύμα για να μη μιλήσει. Όλα αυτά καθιστούν τα έμφυλα εγκλήματα αόρατα, καθώς τα θύματα δεν μιλούν, κι έτσι δεν υπάρχει επίσημη καταγραφή της έμφυλης βίας (White and McMillan, 2018: 99· McMillan, 2013: 77· Grubb and Turner, 2012: 444-446).

Επιπρόσθετα, πολύ συχνά, για να μη θιγεί η φήμη φορέων, ινστιτούτων κ.λπ., ή όταν οι δράστες είναι επιφανείς και διάσημοι, ακολουθείται μια τακτική αποσιώπησης και συγκάλυψης, λόγοι που συμβάλλουν στα χαμηλά ποσοστά καταγγελιών (Davies, 2014: 40).

Ακόμη χαμηλότερα είναι τα ποσοστά εμπλοκής των δραστών με την ποινική δικαιοσύνη, αφού συναντάται συχνά το φαινόμενο της παραίτησης ή απόσυρσης της υπόθεσης σε προγενέστερα στάδια της διαδικασίας (White and McMillan, 2018: 97-98· Grubb and Turner, 2012:443-444), γεγονός που αναδεικνύει τον ρόλο του ίδιου του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης στον αποκλεισμό των θυμάτων έμφυλων εγκλημάτων από την πρόσβαση στη δικαιοσύνη (Μηλιώνη, 2022: 120-123). Συγκεκριμένα, η Αστυνομία και οι Εισαγγελικές Αρχές, που αποτελούν τον πρώτο πυλώνα υποδοχής της καταγγελίας, απαιτείται να επιδεικνύουν την αντίστοιχη ευαισθησία (Jordan, 2012: 262-269). Οι μαρτυρίες, ωστόσο, θυμάτων έμφυλης βίας αναφέρουν ότι δεν αντιμετωπίζονται με τον δέοντα τρόπο, τα θύματα έρχονται αντιμέτωπα με στερεότυπα και προκαταλήψεις, και δεν υπάρχει κοινή πρακτική, αλλά επαφίεται στον καθένα επαγγελματία ξεχωριστά το πώς θα αντιμετωπίσει την κάθε υπόθεση

(Κάββουρα, 2021· Τσίγκανου, 2021), ενώ δεν λείπει και ο επανατραυματισμός των θυμάτων έμφυλης βίας κατά την ακροαματική διαδικασία (McMillan, 2013: 80-81).

Ωστόσο, παρά την προβληματική αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας από τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου (Μηλιώνη, 2022: 120), είναι σημαντική η πρωτοβουλία της Ελληνικής Αστυνομίας, μόλις το 2019, για την ίδρυση Επιτελικών Τμημάτων Αντιμετώπισης της Ενδοοικογενειακής Βίας,¹² με στόχο τόσο την επιχειρησιακή δράση σε περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας, την ορθή διαχείριση των περιστατικών, τη συλλογή και επεξεργασία δεδομένων, αλλά και την ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση των πολιτών, ώστε να αυξηθεί ο αριθμός των καταγγελιών προς τις Αρχές (ΕΛ.ΑΣ., 2021: 26-28).¹³ Η επαφή των θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης έχει ιδιαίτερα αρνητικό πρόσημο και δεν υπάρχει ενιαία γραμμή αντιμετώπισης των περιστατικών. Τις περισσότερες φορές έγκειται στη διακριτική ευχέρεια κάθε αστυνομικού με ποιον τρόπο θα επιτελέσει το έργο του (Κάββουρα, 2021: 146). Προς αυτή την κατεύθυνση, λοιπόν, είναι επιτακτική η ανάγκη εκπαίδευσης και καθοδήγησης του προσωπικού της Αστυνομίας, ώστε να υπάρχει κοινή τακτική αντιμετώπισης των περιστατικών, αφού αυτό έρχεται σε άμεση επαφή με τα θύματα της έμφυλης βίας.

5.2. Η βία των θεσμών

Η έμφυλη βία επηρεάζει τις ζωές των γυναικών σε πολλά επίπεδα. Σύμφωνα με τις El-Bushra και Lopez (1993) συμβαίνει και επηρεάζει τις γυναίκες σε ατομικό επίπεδο, σε οικογενειακό επίπεδο και σε επίπεδο δημόσιας ζωής. Η βία στη δημόσια σφαίρα αναφέρεται στη βία που θεμελιώνεται πολιτισμικά σε μια κοινωνία και πλήττει τις γυναίκες μέσα από πρακτικές κρατικών μηχανισμών, οι οποίες διαπνέονται από την έμφυλη ανισότητα (El-Bushra and Lopez, 1993: 2). Πολύ συχνά, έχει συζητηθεί η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των νομοθεσιών και των συμβάσεων, ακόμη και των πολιτικών ελευθεριών, που περιορίζονται στις γυναίκες εξαιτίας του φύλου τους (ό.π.). Η έμφυλη βία στη δημόσια σφαίρα αφορά επίσης και τους διαφορετικούς βαθμούς ανεκτικότητας που επιδεικνύει η κοινωνία, με αποτέλεσμα η επιθετική ή κακοποιητική συμπεριφορά των ανδρών εναντίον των γυναικών να καθίσταται αποδεκτή, και έτσι να θυματοποιούνται περισσότερο οι γυναίκες (ό.π.: 3).

Μέσα στο κακοποιητικό πλαίσιο και το συνεχές της βίας των ανδρών, η αδράνεια των κρατικών θεσμών είναι αξιοπρόσεκτη. Πέρα, δηλαδή, από τη βία των ανδρών, υπάρχει και η βία των θεσμών, οι οποίοι δεν κινητοποιούνται και παραμένουν αδρανείς, με αποτέλεσμα τα θύματα να μην έχουν προστασία (Lagarde y de los Ríos, 2010: xxi).

12. 1 Τμήμα στο Αρχηγείο της Ελληνικής Αστυνομίας και 72 Γραφεία σε όλη τη χώρα.

13. Διαθέσιμο στο: <http://www.astynomia.gr/images/stories/2021/files21/16062021endooikogeneiakiviva.pdf>.

Ως εκ τούτου, γίνεται αντιληπτό ότι η βία κατά των γυναικών είναι *δομική* (structural violence), γεγονός που σημαίνει ότι στις γυναίκες παραβιάζονται θεμελιώδη ανθρωπινα δικαιώματα και έτσι δεν έχουν πρόσβαση σε όλα τα δημόσια αγαθά (εκπαίδευση, εργασία, νομική εκπροσώπηση, υγεία κ.λπ.) αλλά και στις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, νομικές, πολιτισμικές δομές του κράτους (Canning and Tombs, 2021: 57). Από τη στιγμή, λοιπόν, που οι εν λόγω δομές του κράτους θεσμοθετούν δομικά τη βία, περιορίζουν το εύρος των επιλογών που διαθέτουν οι γυναίκες για να εκπληρώσουν τους στόχους τους (Galtung, 1969), αντιμετωπίζοντάς τες ως σεξουαλικά και αναπαραγωγικά αντικείμενα (Scheper-Hughes and Bourgois, 2004: 22-23). Η δομική αυτή βία έχει τις ρίζες της στις δομικές ανισότητες ανδρών – γυναικών, και μάλιστα για τις γυναίκες το φύλο συναντάται και με άλλες καταστάσεις της ζωής, όπως η υγεία, η εκπαίδευση, η εργασία κ.ά., που επηρεάζουν δυσμενώς τις ζωές τους, σε μια διάρκεια που καλύπτει όλη τη διάρκεια του βίου τους και υποδαυλίζεται από την ύπαρξη των πατριαρχικών δομών, οι οποίες τελικά την καθιστούν αποδεκτή μέσα σε μια κοινωνία (Sinha et al., 2017: 134-136).

Πολύ συναφής με την έννοια της δομικής βίας είναι εκείνη της *θεσμικής βίας* (institutional violence), η οποία αναφέρεται στην πολύπλοκη σχέση μεταξύ πολιτικής βίας και θεσμών, όπου η βία δεν αποτελεί μέσο επιβολής, αλλά αντικείμενο διαχείρισης που οργανώνεται και επιδεικνύεται με νόμιμα μέσα (Cooper and Whyte, 2017: 23-24). Πρόκειται και εδώ για διαδικασία «κανονικοποίησης», καθώς δεν αναφέρεται σε «ξεχωριστές» καταστάσεις της ζωής των ανθρώπων, αλλά σε «κανονικές», και ίσως αδιάφορες, διαδικασίες που βιώνουν οι άνθρωποι στην καθημερινότητά τους (ό.π.: 23).

5.3. Δίκτυα στήριξης των θυμάτων έμφυλης βίας: Καλύπτοντας το θεσμικό κενό

Στη χώρα μας, το πρώτο συμβουλευτικό κέντρο εμφανίζεται το 1988, ενώ ο πρώτος ξενώνας κακοποιημένων γυναικών ιδρύεται στον Δήμο Αθηναίων το 1993. Πρόσφατα, έγινε μια προσπάθεια αποκέντρωσης των υπηρεσιών και της λειτουργίας των συμβουλευτικών κέντρων και ξενώνων με βάση τα πληθυσμιακά κριτήρια της απογραφής του 2011, εκδόθηκε εκπαιδευτικό υλικό για επαγγελματίες, καταργήθηκε το παράβολο των 100 ευρώ για υποβολή μήνυσης και χορηγήθηκε άδεια παραμονής στη χώρα σε γυναίκες θύματα ενδοοικογενειακής βίας και εμπορίας ανθρώπων από τρίτες χώρες (Μαυρομάτη-Λαγάνη, 2021: 127-133). Αντίστοιχα, η ευρωπαϊκή πολιτική αντιμετώπισης της έμφυλης βίας βασίζεται επίσης σε δομές στήριξης, τηλεφωνικές γραμμές έκτακτης ανάγκης, σχέδια και στρατηγικές δράσης και σε προστατευτική νομοθεσία (Ντούνης, 2021).

Ωστόσο, κοινή συνισταμένη στο πλαίσιο στήριξης των θυμάτων έμφυλης βίας είναι η απαίτηση για ευαισθητοποίηση, κυρίως στελεχών της Αστυνομίας και της

ποινικής δικαιοσύνης, ώστε να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο το οποίο θα ενθαρρύνει την καταγγελία και την προστασία των θυμάτων (Μηλιώνη, 2022· Κάββουρα, 2021· Μαυρομάτη-Λαγάνη, 2021).

Πολύ σημαντική είναι η συμβολή των διαφόρων φεμινιστικών ομάδων και συλλογικοτήτων, οι οποίες φέρνουν στην επιφάνεια τα έμφυλα εγκλήματα και έχουν έναν καταλυτικό ρόλο στην ανάπτυξη πολιτικών για την αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών. Το φεμινιστικό κίνημα καθιστά ορατά τα έμφυλα εγκλήματα, απαιτώντας όχι μόνο νομοθετικές αλλαγές και δικαιοσύνη, αλλά στηρίζοντας και τα θύματα τόσο οικονομικά όσο ηθικά και συναισθηματικά. Συμβάλλει στη νομική στήριξη των θυμάτων και οργανώνει δράσεις κοινωνικής διαμαρτυρίας με στόχο την ευαισθητοποίηση της κοινότητας. Παράλληλα, στηρίζει ψυχολογικά τα θύματα, ώστε να διαχειριστούν τα τραύματά τους και να προχωρήσουν στη ζωή (Κοντοχρήστου, 2021: 221-225· Μαυρομάτη-Λαγάνη, 2021: 132· Davies, 2014: 29· Hahn Rafter and Heidensohn, 2002: 67).

Οι φεμινιστικές ομάδες και συλλογικότητες κατέστησαν σαφές ότι οι γυναίκες δεν είναι υπεύθυνες για τις βλάβες τις οποίες υφίστανται, ή τις βλάβες που δεν κατάφεραν να προβλέψουν ή να αποφύγουν (Reiman, 2006: 363). Ένα ισχυρό νομοθετικό πλαίσιο, συνδυαστικά με δράσεις ευαισθητοποίησης και εκπαίδευσης της κοινωνίας σχετικά με τα έμφυλα ζητήματα και την ανισότητα των φύλων, θα ήταν από τις παρεμβάσεις εκείνες οι οποίες θα είχαν έναν σοβαρό αντίκτυπο στα υπό συζήτηση θέματα (Μαυρομάτη-Λαγάνη, 2021: 133).

6. Η αποτίμηση της θεώρησης της κοινωνικής βλάβης μέσω της προσέγγισης της έμφυλης βίας: Στοχεύοντας σε μια δίκαιη κοινωνία

Η ανάλυση της έμφυλης βίας μέσω της προσέγγισης της Ζημιολογίας και της ανάδειξης της κοινωνικής βλάβης που προκαλούν τα έμφυλα εγκλήματα, μιας ανάλυσης που «πηγαίνει» πέρα από τα όρια της Εγκληματολογίας, ήταν ο στόχος του παρόντος άρθρου. Η Κριτική Εγκληματολογία ανέδειξε την παράμετρο του φύλου στην ανάλυση του εγκλήματος, χωρίς ωστόσο να είναι σε θέση να προτείνει συγκεκριμένες απαντήσεις στα έμφυλα ζητήματα. Ο δημόσιος εγκληματολογικός λόγος προσεγγίζει την έμφυλη βία με όρους παθολογίας παρά με όρους πατριαρχίας. Η έμφαση δίνεται σε παθολογικές ερμηνείες ή σε ερμηνείες που βασίζονται στην επίρριψη ευθυνών στο θύμα, ενώ εκτός εγκληματολογικής μελέτης μένουν οι ζημιογόνες και επιβλαβείς δομές που επηρεάζουν τις ζωές των γυναικών και ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιες βιώνουν την κοινωνική πραγματικότητα μέσω διακρίσεων και αποκλεισμών. Η ανάλυση της έμφυλης βίας, με αφετηρία την προσέγγιση της κοινωνικής βλάβης, στρέφει την προ-

σοχή από τα άτομα στις κοινωνικές δομές, με απώτερο στόχο να καλυτερεύσουν οι συνθήκες ζωής των γυναικών. Θέτει, με άλλα λόγια, στο επίκεντρο τις εξουσιαστικές σχέσεις που διαπερνούν το ποινικό σύστημα, το οποίο έχει καταλήξει να αποτελεί πανάκεια για όλα τα έμφυλα προβλήματα. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα των γυναικοκτονιών, όπου παρατηρείται η προβολή της αυστηροποίησης των ποινών ως βασικού τρόπου αντιμετώπισης του φαινομένου, ενώ μια γυναικοκτονία δεν συμβαίνει σε ιδεολογικό ή πολιτικό κενό (Κασάπογλου, 2021: 13), αλλά στο πλαίσιο μιας πατριαρχικής κοινωνίας, όπου οι δομές και οι θεσμοί αναγνωρίζουν τη θέση των ανδρών ως κυρίαρχη και των γυναικών ως υποδεέστερη (Cameron, 2020: 28).

Η ανάδειξη των πατριαρχικών αξιών που διαπερνούν το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης (Βωβού, 2020) καταδεικνύει ότι η εγγυητική λειτουργία του νόμου δεν είναι καθόλου αυτονόητη για τις γυναίκες (Βασιλαντωνοπούλου, 2014: 439) και ότι απαιτείται ένα διαφορετικό παράδειγμα, ώστε να βρεθούν απαντήσεις σχετικές με την πρόληψη και την καταστολή των έμφυλων εγκλημάτων. Οι εξουσιαστικοί συσχετισμοί που επικρατούν σε μια κοινωνία, όταν προκύπτουν κοινωνικές συγκρούσεις, είναι σε θέση να «φιμώνουν» τις λιγότερο δυνατές φωνές και εμπειρίες, με αποτέλεσμα να μην «ακούγονται», να καθίστανται ευάλωτες, και τελικά η ευαλωτότητα να οδηγήσει στην αορατότητα (ό.π.: 440-442).

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν για τα έμφυλα εγκλήματα, προκύπτει ότι η γνώση που έχουμε για το θέμα και για την κοινωνική βλάβη που αυτά επιφέρουν δεν είναι επαρκής, καθώς μεγάλο μέρος αυτών των εγκλημάτων «κανονικοποιείται» μέσω της δομικής και θεσμικής βίας, και μέσω όλων των πατριαρχικών πρακτικών, με αποτέλεσμα τα εγκλήματα αυτά να μη θεωρούνται εγκληματική δραστηριότητα και να μην αντιμετωπίζονται ως τέτοια. Η απουσία κοινού ορισμού για το τι είναι έμφυλο έγκλημα, κάτι που είναι ακόμη πιο εμφανές στην περίπτωση της γυναικοκτονίας, συνδυαστικά με τον περιορισμένο αριθμό καταγγελιών και αναφορών ή τη μη ορθή ταξινόμηση και καταγραφή των πράξεων που συνιστούν έμφυλα εγκλήματα, οδηγεί στην *απουσία στατιστικών δεδομένων*, τα οποία με τη σειρά τους δεν είναι σε θέση να αποτυπώσουν την πραγματική διάσταση του φαινομένου της έμφυλης βίας. Η *έλλειψη θεωρίας* και η περιοριστική οπτική του νομικού ορισμού των εγκλημάτων αυτών από την επιστήμη της Εγκληματολογίας, όπως και η έμφαση σε αιτιολογικές και θετικές προσεγγίσεις, οδηγεί στην ελλιπή θεωρητική επεξεργασία και εμβάθυνση της έννοιας του εγκλήματος και της βλάβης που αυτό επιφέρει. Άμεσα συνδεδεμένη με την απουσία επαρκούς θεωρητικού πλαισίου, γνώσης και στατιστικών δεδομένων είναι η *απουσία ερευνητικού ενδιαφέροντος* για τα έμφυλα ζητήματα, κάτι που έχει ήδη θίξει η Φεμινιστική Εγκληματολογία. Σε επίπεδο αντιμετώπισης των έμφυλων εγκλημάτων, παρατηρούμε την απουσία μηχανισμών και στρατηγικών αντιμετώπισης και περιορισμού αυτών, γεγονός στο οποίο διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο η δομική και θεσμική βία, κάτι που οδηγεί με τη σειρά του στην *απουσία ελέγχου* των εγκλημάτων έμφυλης βίας, με άμεσο επακόλουθο να είναι πολύ θολά τα όρια μεταξύ

νόμιμων και παράνομων πράξεων οι οποίες έχουν έμφυλη διάσταση. Το γεγονός ότι απουσιάζει ο έλεγχος των έμφυλων εγκλημάτων μαρτυρά ότι τα εγκλήματα αυτά δεν βρίσκονται υψηλά στην πολιτική ατζέντα και, τελικά, ότι το ενδιαφέρον παραμένει στα εγκλήματα του δρόμου και στην αντιμετώπιση της κοινής εγκληματικότητας, όπως είναι η ληστεία, οι κλοπές κ.λπ., συνδυαστικά με το γεγονός ότι τα εγκλήματα με έμφυλα χαρακτηριστικά δεν εγείρουν ηθικούς πανικούς στο κοινό, και τα ΜΜΕ αφιερώνουν χρόνο μόνο όταν συμβεί κάποιο σκάνδαλο ή κάποιο πολύ ξεχωριστό περιστατικό ή γεγονός άμεσα συνδεδεμένο με την «κανονικοποίηση» της βίας κατά των γυναικών, μας κάνουν «ορατά» την *ασορατότητα* της έμφυλης βίας (Davies, Francis and Wyatt, 2014).

Για την επίτευξη της ορατότητας των έμφυλων εγκλημάτων είναι σημαντικό να έρθουν στο προσκήνιο τα ίδια τα θύματα, να μελετηθεί η θυματοποίηση, να δοθεί έμφαση στα δικαιώματα και πάνω απ' όλα στην προστασία και τη στήριξη των θυμάτων αυτών των εγκλημάτων (Davies, 2021: 454). Έτσι κι αλλιώς, η θεωρητική πρόταση της κοινωνικής βλάβης έχει περισσότερα κοινά επιστημολογικά χαρακτηριστικά με τη θυματολογία παρά με την εγκληματολογία (Βασιλαντωνοπούλου, 2014: 425), και όπως υποδεικνύει και η Davies (2021: 453), η βλάβη και η θυματοποίηση είναι έννοιες συμβατές. Όπως αναφέρθηκε και πρωτίτερα, η κινητοποίηση του φεμινιστικού κινήματος έθεσε στο επίκεντρο της συζήτησης των έμφυλων εγκλημάτων τα ίδια τα θύματα, τα οποία στη συντριπτική τους πλειονότητα είναι γυναίκες και κορίτσια. Πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά το κίνημα #MeToo, το οποίο ξεκίνησε στην Αμερική και μόλις πρόσφατα ήρθε στη χώρα μας (Φυτράκης, 2021: 62) μέσω καταγγελιών από τον χώρο του αθλητισμού που συμπαρέσυραν καταγγελίες και σε άλλους χώρους, όπως είναι αυτός του θεάτρου. Πρόκειται για μια εκστρατεία που ξεκίνησε στην Αμερική το 2017 με το σκάνδαλο Γουαϊνστάιν και βασικό πρόταγμα την ενδυνάμωση των γυναικών, η οποία θα επιτευχθεί μέσω της ενσυναίσθησης (“empowerment through empathy”) (Rodino-Colocino, 2018: 96). Στόχος του κινήματος αυτού είναι η ανατροπή της κουλτούρας της σιωπής, της ενοχής και της περιφρόνησης του λόγου των γυναικών (McKinney, 2019: 75-76). Πρόκειται για ένα κίνημα χειραφέτησης που «τοποθετεί-εγκαθιστά το πρόβλημα στον δημόσιο χώρο και το κάνει ορατό, βοηθώντας την κοινωνία να συνειδητοποιήσει και να κατανοήσει πόσο μαζικό είναι το φαινόμενο της σεξουαλικής βίας. Άρα να το αναγνωρίσει ως κοινωνικό πρόβλημα βγάζοντάς το ανεπιστρεπτή από την ιδιωτικότητα της οικογένειας και των ατομικών συμπεριφορών» (Πετράκη, 2018).

Μπορεί να πει κανείς πως το #MeToo αποτέλεσε ένα αντιστάθμισμα στην τάση επίρριψης ευθυνών στο θύμα (victim-blaming), καθώς, μετά την αποκάλυψη πλήθους περιστατικών σεξουαλικής βίας και κακοποίησης, αναπαράχθηκε ρητά στον δημόσιο λόγο η αφήγηση γύρω από το τι έκανε ή δεν έκανε το θύμα και προκάλεσε τον βιασμό του (De Heer, 2019: 1). Η συμπεριφορά μιας γυναίκας, η εμφάνισή της, οι περιστάσεις, στις οποίες βρέθηκε, γίνονται καθημερινά αντικείμενο επεξεργασίας των ΜΜΕ και των συζητήσεων με αφορμή κάθε νέο περιστατικό, ώστε να «δικαιολογηθεί» το έγκλημα

του βιασμού και να προκύψει η «συναίνεση» πάνω στην οποία θα στοιχειοθετηθεί μια γραμμή υπεράσπισης. Το θύμα θεωρείται υπεύθυνο για τη θυματοποίησή του (victim precipitation), θεωρείται ότι ενθαρρύνει τον δράστη συνεισφέροντας με τον τρόπο αυτό στη θυματοποίησή του, ή ακόμη ακούγεται και η άποψη ότι το θύμα προκαλεί τον δράστη να διαπράξει το έγκλημα (victim facilitation ή victim provocation), μέσω μιας λογικής ότι «δεν υπάρχει περίπτωση ένας άνθρωπος να μη φέρει καμία ευθύνη για τα όσα έχει υποφέρει» (Μοσκοβάκου, 2021: 39). Ως εκ τούτου, μια ολόκληρη κοινωνία, με τις ευλογίες των ΜΜΕ, μεταθέτει την ευθύνη από τον δράστη στο θύμα, και τα άτομα καθίστανται υπεύθυνα για τη θυματοποίησή τους, ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες όπου τα θύματα είναι ανήλικα κορίτσια.

Φυσικά, η victim-blaming στάση ενισχύεται από τη «μυθολογία περί βιασμού», η οποία συμπεριλαμβάνει την πεποίθηση ότι η καταγγέλλουσα ψεύδεται, ότι συναίνεσε, ότι το ήθελε και δεν αντιστάθηκε, ότι προκάλεσε με το ντύσιμό της, με τη χρήση αλκοόλ, ακόμη και με την παρουσία της σε συγκεκριμένο μέρος (Hayes, Lorenz and Bell, 2013: 206-208). Αυτή η μυθολογία του βιασμού, η οποία βασίζεται σε εσφαλμένες αντιλήψεις μεν, εξαιρετικά διαδεδομένες δε, αξιοποιείται έτσι ώστε είτε να αρνηθούν την πράξη οι δράστες ή να δικαιολογηθεί η σεξουαλική βία των αντρών ενάντια στις γυναίκες. Κατ' επέκταση, η αποδοχή των προαναφερθέντων μύθων για τον βιασμό έχει επιπτώσεις τόσο στον τρόπο που μεταχειρίζεται τα θύματα η κοινότητα και το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης όσο και στην αναπαραγωγή μιας κουλτούρας αποδοχής του βιασμού, γεγονός τα οποία διαμορφώνουν μια κοινωνία ανεκτική σε τέτοια φαινόμενα. Έτσι, παρακάμπτονται και υποβαθμίζονται οι κοινωνικές απαγορεύσεις, και η ανδρική σεξουαλική βία δικαιολογείται (Grubb and Turner, 2012: 445-446).

Αφετηρία για τη μελέτη της θυματοποίησης των γυναικών και των μύθων που την ενισχύουν, μέσω της οπτικής της κοινωνικής βλάβης, δεν αποτελεί αποκλειστικά και μόνο η διαπίστωση και η ανάδειξη της παραμέτρου του φύλου στην έμφυλη θυματοποίηση. Η ζημιολογική ανάλυση πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα, υποστηρίζοντας πως για να μελετηθεί η θυματοποίηση των γυναικών, χρειάζεται να βάλουμε στο μικροσκόπιο όλα τα επιβλαβή και επιζήμια βιώματά τους στον πραγματικό κόσμο, ακόμη και αν αυτά δεν σχετίζονται αποκλειστικά με αξιόποινες συμπεριφορές, αλλά αφορούν τις έμφυλες διακρίσεις στην εκπαίδευση, την εργασία, την κοινωνική εκπροσώπηση, την ισότητα στις μισθολογικές απολαβές, την κοινωνική ασφάλιση κ.ά. Επιπλέον, οι λύσεις δεν βρίσκονται στον ποινικό νόμο, αλλά αναζητούνται σε κοινωνικές πρακτικές και πολιτικές οι οποίες θα έχουν μακροπρόθεσμα αποτελέσματα στις ζωές των γυναικών, όπως, για παράδειγμα, η ενίσχυση της γυναικείας απασχόλησης, η αύξηση των αμοιβών, η αύξηση των γυναικών σε θέσεις ευθύνης κ.λπ., αλλαγές δηλαδή οι οποίες θα συμβάλλουν στην ουσιαστική αλλαγή της θέσης των γυναικών μέσα στην κοινωνία, και στη συνέχεια η αλλαγή αυτή με τη σειρά της θα έχει αντίκτυπο και στην εξάλειψη της έμφυλης βίας. Η οπτική, δηλαδή, της κοινωνικής βλάβης έχει ως στόχο πρωτίστως την καταπολέμηση της έμφυλης ανισότητας και σε δεύτερο πλάνο

την ποινικοποίηση έμφυλων συμπεριφορών οι οποίες τελικά δεν αντιμετωπίζονται επιτυχώς από τον ποινικό νόμο, αφού έχει ήδη καταδειχθεί ότι οι έμφυλες ανισότητες, αν δεν καταπολεμηθούν στη ρίζα τους, αναπαράγονται ακόμη και στο σύστημα απονομής της δικαιοσύνης.

Παράλληλα με τις κοινωνικές πολιτικές για την εξάλειψη της έμφυλης ανισότητας, πολύ σημαντική παράμετρος της έμφυλης βίας είναι η στήριξη των ίδιων των θυμάτων, η αποφυγή επανατραυματισμού μέσω κακοποιητικών ποινικών διαδικασιών και η απόρριψη κάθε θέσης η οποία επικρίνει τα θύματα για τη θυματοποίησή τους. Απαιτείται άμεση κινητοποίηση, ευαισθητοποίηση, πληροφόρηση και σωστή ενημέρωση σχετικά με τα έμφυλα ζητήματα, όπως επίσης και η ενθάρρυνση της δημοσιοποίησης προσωπικών μαρτυριών, οι οποίες θα κινητοποιήσουν τα θύματα των εγκλημάτων αυτών να μιλήσουν για τις δικές τους εμπειρίες, με απώτερο στόχο οι συμπεριφορές αυτές να μη συγκαλύπτονται, αλλά να βγαίνουν στο φως, έτσι ώστε, αφενός, να τιμωρούνται οι δράστες και να σταματά η βία και η κακοποίηση, και αφετέρου, η ίδια η κοινωνία να «εκπαιδεύεται» πάνω στα έμφυλα ζητήματα (Russell, 2008: 30). Όπως σημειώνει και ο Cohen (2021: 95), στο εμβληματικό έργο του *Καταστάσεις άρνησης: Μαθαίνοντας για τις θηριωδίες και τον πόνο*, «οι κόσμοι του προσωπικού πόνου εισέρχονται πλέον στον δημόσιο λόγο», κι έτσι η έμφυλη βία δεν θα μπορεί πια να θεωρείται κανονική και αποδεκτή, αλλά και τα θύματα θα λαμβάνουν τη φροντίδα που δικαιούνται.

Κοντολογίς, η έμφυλη βία μπορεί να καταπολεμηθεί μόνο αν εστιάσουμε στη δομή της κοινωνίας που την παράγει, και δεν είναι άλλη από την ίδια την πατριαρχία, η οποία στηρίζεται στην έμφυλη ανισότητα, διαποτίζοντας με τις αξίες της τις κοινωνικές δομές και το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ενδημεί η βία κατά των γυναικών. Για μια πληρέστερη προσέγγιση της έμφυλης βίας, απαιτείται να διερευνηθεί η κοινωνική κατασκευή του φαινομένου, να αναδειχθεί η έκταση που αυτό λαμβάνει μέσα στην κοινωνία, οι τρόποι που το καθιστούν αόρατο και ο αντίκτυπος της βίας αυτής στα άτομα που την υφίστανται. Ίσως με τον τρόπο αυτό να μπορέσουμε να οδηγηθούμε σε νέους τρόπους σκέψης, οι οποίοι δύνανται να οδηγήσουν σε μια πιο δίκαιη κοινωνία (Davies, Francis and Wyatt, 2014: 1-2).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2014). *Λευκά κολάρα και οικονομικό έγκλημα: Κοινωνική βλάβη και αντεγκληματική πολιτική*. Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας.
- Βιδάλη, Σ. (2019). *Έγκλημα και κοινωνία*. Αθήνα: ΕΑΠ.
- Βιδάλη, Σ. (2018). «Οι αλήθειες του εγκληματολογικού λόγου: Αντιφάσεις, περιορισμοί και προβλήματα στη θεώρηση του “εγκληματολογικού ζητήματος”». Στο Β. Αρτινοπούλου, Σ. Βιδάλη, Σ. Γεωργούλας, Ο. Θεμελή, Ν. Κουλούρης και Γ. Παπανικολάου (επιμ.). *Εξουσίες*,

- επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος. 50 χρόνια Howard Becker "Whose side are we on?". Συμβολές στο 1ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (9-29). Αθήνα: Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.
- Βιδάλη, Σ. (2013). *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βωβού, Σ. (2020). *Πατριαρχική δικαιοσύνη και φεμινιστικές αντιστάσεις*. Αθήνα: Άνω Τελεία.
- Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των φύλων. (2021). *2η ετήσια έκθεση για τη βία κατά των γυναικών*. (Ανακτήθηκε από: <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2021/11/2h-ethsia-ekthesi.pdf>).
- Cameron, D. (2020). *Φεμινισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Cohen, S. (2021). *Καταστάσεις άρνησης: Μαθαίνοντας για τις θηριωδίες και τον πόνο*. Αθήνα: Τόπος.
- ΕΛ.ΑΣ. (2021). *Ετήσια έκθεση απολογισμού έργου για το έτος 2020*. (Ανακτήθηκε από: <http://www.astynomia.gr/images/stories/2021/files21/16062021endooikogeneriakiavia.pdf>).
- ΕΛ.ΑΣ. (2005). *Η αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας*. Αθήνα: Τυπογραφείο της Ελληνικής Αστυνομίας. (Διαθέσιμο στο: <https://www.astynomia.gr>).
- Κάββουρα, Θ. (2021). «Ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών: Οι εμπειρίες συμβούλων και στελεχών των Συμβουλευτικών Κέντρων και των Ξενώνων Φιλοξενίας». Στο Ν. Βάιου, Γ. Πετράκη και Μ. Στρατηγάκη (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών* (137-150). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Κάλφα, Μ. και Χατζηφωτίου, Σ. (2021). «Η αποτύπωση της έμφυλης βίας και της γυναικοκτονίας στον δημόσιο λόγο». Στο Ν. Βάιου, Γ. Πετράκη και Μ. Στρατηγάκη (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών* (243-255). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Κασάπογλου, Α. (2022). «Εννοιολογικά ζητήματα, κοινωνικό πλαίσιο και πραγματικότητα γύρω από τις γυναικοκτονίες». *Crime Times*, τεύχος Ιουνίου. (Διαθέσιμο στο: <https://www.crimetimes.gr/>).
- Κασάπογλου, Α. (2021). «Γυναικοκτονία: Το αποκορύφωμα της έμφυλης βίας». *Nova Criminalia*, 14: 12-14.
- Κοντοχρήστου, Α. (2021). «Από την έμφυλη βία στη γυναικοκτονία: Το παράδειγμα της Ελλάδας μέσα από το μοντέλο της Ιταλίας». Στο Ν. Βάιου, Γ. Πετράκη και Μ. Στρατηγάκη (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών* (213-226). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Κόρος, Δ. (2022). «Επιβλαβή συννοριακά καθεστώτα: Μια ζημιολογική προσέγγιση». *Αντιγόνη, το ερώτημα*, II(3): 39-57.
- Κράνη, Μ. (2021). «Βία κατά των γυναικών: Ρητορική μίσους και εγκλήματα μίσους κατά των γυναικών». Στο Ν. Βάιου, Γ. Πετράκη και Μ. Στρατηγάκη (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών* (229-241). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Λάζος, Γ. (2007). *Κριτική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Μαυρομάτη-Λαγάνη, Α. (2021). «Πολιτικές αντιμετώπισης της ενδοοικογενειακής βίας: Συγκριτική μελέτη στην Ελλάδα και σε χώρες της ΕΕ». Στο Ν. Βάιου, Γ. Πετράκη και Μ. Στρατηγάκη (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών* (121-135). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μηλιώνη, Φ. (2022). «Ευαίσθητα θεσμικά αντανακλαστικά σε θέματα έμφυλης βίας». *Αντιγόνη, το ερώτημα*, II(3): 115-128.
- Μοσχοβάκου, Ν. (2021). «Σεξουαλική συναίνεση: Η διαρκώς διαπραγματεύσιμη έννοια μιας αδιαπραγμάτευτης συνθήκης». Στο Ν. Βάιου, Γ. Πετράκη και Μ. Στρατηγάκη (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών* (37-50). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ντούνης, Α. (2021). «Ευρωπαϊκές πολιτικές για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας». Στο Ν. Βάιου, Γ. Πετράκη, και Μ. Στρατηγάκη (επιμ.). *Έμφυλη βία – Βία κατά των γυναικών* (107-120). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Πετράκη, Γ. (21.05.2018). «Η διεθνής απήχηση του κινήματος #MeToo και ο κρυμμένος θυμός των

- γυναικών», ΑΥΓΗ. (Ανακτήθηκε από: https://www.avgi.gr/entheta/enthemata/276091_h-diethnis-aphisi-toy-kinimatos-metoo-kai-o-krymmenos-thymos-ton-gynaikon).
- Σπινέλλη, Κ. (2005). *Εγκληματολογία: Παλαιότερες και σύγχρονες κατευθύνσεις* (2η έκδοση). Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Συμβούλιο της Ευρώπης (2011). «Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας». (Ανακτήθηκε από: <https://rm.coe.int/1680462536>).
- Τσίγκανου, Ι. (2021). «Κοινωνικές αναπαραστάσεις, πεποιθήσεις και στερεότυπα για την ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών στην Ελλάδα». (Ανακτήθηκε από: www.kethi.gr).
- Φυτράκης, Ε. (2021). «Η σεξουαλική εγκληματικότητα». Στο Ν. Παρασκευόπουλος και Ε. Φυτράκης, *Αξίопοινες σεξουαλικές πράξεις: Άρθρα 336-353 Νέου ΠΚ* (2η έκδοση). Αθήνα: Σάκκουλας.

Ξενογλώσση

- Bibbings, L. (2019). "Pardoning, zemiology and harm". *Justice, Power and Resistance*, 3(2): 49-77.
- Bostock, J., Plumpton, M. and Pratt, R. (2009). "Domestic violence against women: Understanding social processes and women's experiences". *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 19: 95-110.
- Brown, J. M. and Walklate, S. L. (eds). (2012). *Handbook on Sexual Violence*. London: Routledge.
- Canning, V. and Tombs, S. (2021). *From social harm to zemiology: A critical introduction*. London: Routledge.
- Carrington, K. (2002). "Feminism and critical criminology: Confronting genealogies". In K. Carrington and R. Hogg (eds.). *Critical Criminology: Issues, debates, challenges* (114-142). Cullompton: Willan.
- Chadwick, K. and Scraton, P. (2001). "Critical Criminology". In E. McLaughlin and J. Muncie, *The Sage dictionary of criminology* (70-72). London: Sage.
- Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, "Vienna declaration on femicide". E/CN.15/2013/NGO/I, Vienna, 22-26 April, 2013.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd edition). Berkley: University of California Press.
- Cooper, V. and Whyte, D. (2017). "Introduction: The violence of austerity". In V. Cooper and D. Whyte (eds.). *The violence of austerity* (1-31). London: Pluto Press.
- Corradi, C., Marcuello-Servós, C., Boira, S. and Weil, S. (2016). "Theories of femicide and their significance for social research". *Current Sociology*: 1-21.
- Davies, P., Francis, P. and Wyatt, T. (2014). "Taking invisible crimes and social harm seriously". In P. Davies, P. Francis and T. Wyatt (eds.). *Invisible crimes and social harms* (1-25). UK Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Davies, P. (2021). "Why social harm matters: Five reasons from a feminist influenced victim perspective". In P. D. Davies, P. Leighton and T. Wyatt (eds.). *The Palgrave Handbook of social harm* (453-472). Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Davies, P. (2014). "Gender first: The secret to revealing sexual crimes and victimisations". In P. Davies, P. Francis and T. Wyatt (eds.). *Invisible crimes and social harms* (26-43). UK Hampshire: Palgrave Macmillan.
- De Heer, B. (2019). "Victim Blaming". In F. P. Bernat and K. Frailing (eds.). *The encyclopedia of women and crime*. New York: Wiley.
- DeKeseredy, W. S. (2011). *Contemporary Critical Criminology*. London: Routledge.
- Dymock, A. (2018). "A doubling of the offence? 'Extreme' pornography and cultural harm".

- In A. Boukli and J. Kotzé, *Zemiology: Reconnecting crime and social harm* (165-182). Switzerland: Palgrave Macmillan.
- El-Bushra, J. and Lopez, E. P. (1993). "Gender-related violence: Its scope and relevance". *Gender & Development*, 1(2): 1-9.
- Fregoso, R. L. and Bejarano, C. (2010). *Terrorizing women: Femicide in the Américas*. Durham and London: Duke University Press.
- Galtung, J. (1969). "Violence, peace and peace research". *Journal of Peace Research*, 6(3): 4-5.
- Grubb, A. and Turner, E. (2012). "Attribution of blame in rape cases: A review of the impact of rape myth acceptance, gender role conformity and substance use on victim blaming". *Aggression and Violent Behavior*, 17: 443-452.
- Hahn Rafter, N. and Heidensohn, F. (2002). "The development of feminist perspective on crime". In Y. Jewkes and G. Letherby (eds.). *Criminology: A reader* (pp.65-77). London: Sage.
- Hayes, R. M., Lorenz, K. and Bell, K. A. (2013). "Victim blaming others: Rape myth acceptance and the just world belief". *Feminist Criminology*, 8(3): 202-220.
- Hillyard, P., Pantazis, C., Tombs, S. and Gordon, D. (eds.) (2004). *Beyond criminology: Taking harm seriously*. London: Pluto Press.
- Hunnicut, G. (2009). "Varieties of patriarchy and violence against women: Resurrecting 'patriarchy' as a theoretical tool". *Violence Against Women*, 15(5): 553-573.
- Ingala Smith, K. (2018). "Femicide". In N. Lombard (ed.). *The Routledge Handbook of Gender and Violence* (158-170). London: Routledge.
- Jordan, J. (2012). "Silencing rape, silencing women". In J. M. Brown and S. L. Walklate (eds.). *Handbook on sexual violence* (253-286). London: Routledge.
- Lagarde y de los Ríos, M. (2010). "Preface: Feminist keys for understanding femicide". In R. L. Fregoso and C. Bejarano (eds.). *Terrorizing women: Femicide in the Américas* (xi-xxv). Durham and London: Duke University Press.
- Leighton, P. and Wyatt, T. (2021). "The case for studying social harm". In P. D. Davies, P. Leighton and T. Wyatt (eds.). *The Palgrave Handbook of social harm* (1-8). Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Lombard, N. and McMillan, L. (2013a). *Violence against women: Current theory and practice in domestic abuse, sexual violence and exploitation*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Lombard, N. and McMillan, L. (2013b). "Taking stock: Theory and practice in violence against women". In N. Lombard and L. McMillan. *Violence against women: Current theory and practice in domestic abuse, sexual violence and exploitation* (233-244). London: Jessica Kingsley Publishers.
- McKinney, C. (2019). "Sexual coercion, gender construction and responsibility for freedom: A Beauvoirian account of Me Too". *Journal of Women, Politics & Policy*, 40(1): 75-96.
- McMillan, L. (2013). "Sexual victimization: Disclosure, responses and impact". In N. Lombard and L. McMillan. *Violence against women: Current theory and practice in domestic abuse, sexual violence and exploitation* (71-86). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Palmer, T. (2018). "Rape, pornography, cultural harm and criminalization". *Northern Ireland Legal Quarterly*, 69(1): 37-58.
- Pantazis, C. (2004). "Gendering harm through a life course perspective". In P. Hillyard, C. Pantazis, S. Tombs and D. Gordon (eds.). *Beyond criminology: Taking harm seriously* (192-216). London: Pluto Press.
- Pemberton, S. (2007). "Social harm future(s): Exploring the potential of the social harm approach". *Crime Law and Social Change*, 48: 27-41.
- Radford, J. and Russell, D. E. H. (1992). *Femicide: The politics of woman killing*. New York: Twayne.

- Radford, J. (1992). "Introduction". In J. Radford and D. E. H. Russell (eds.). *Femicide: The politics of woman killing* (3-12). New York: Twayne.
- Reiman, J. (2006). "Book review: 'Beyond Criminology: Taking harm seriously'". *British Journal of Criminology*, 46: 362-364.
- Rodino-Colocino, M. (2018). "Me too, #MeToo: Countering cruelty with empathy". *Communication and Critical/Cultural Studies*, 15(1): 96-100.
- Russell, D. E. H. (2008). "Politicizing the killing of females". In Path et al., *Strengthening understanding of femicide, using research to galvanize action and accountability* (26-31). Washington DC, meeting April 2008. (Retrieved from: https://path.azureedge.net/media/documents/GVR_femicide_rpt.pdf).
- Russell, D. E. H. (1977). "Report on the International Tribunal on Crimes against women". *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 2(1): 1-6.
- Scheper-Hughes, N. and Bourgois, P. (2004). "Introduction: Making sense of violence". (Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/303148300>).
- Sinha, P., Gupta, U., Singh, J. and Srivastava, A. (2017). "Structural violence on women: An impediment to women empowerment". *Indian Journal of Community Medicine*, 42: 134-137.
- Smith, P. and Natalier, K. (2005). *Understanding criminal justice: Sociological perspectives*. London: Sage.
- Tiftt, L. L. and Sullivan, D. C. (2001). "A needs-based, social harms definition of crime". In D. C. Sullivan and L. L. Tiftt. *Restorative justice: Healing the foundations of our everyday lives* (179-203). US: Willow Tree Pr.
- Tombs, S. (2018). "For pragmatism and politics: Crime, social harm and zemiology". In A. Boukli and J. Kotzé. *Zemiology: Reconnecting crime and social harm* (11-31). Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Walklate, S. (2007). "Introduction and overview". In S. Walklate. *Handbook of victims and victimology* (1-10). Cullompton: Willan.
- White, D. and McMillan, L. (2018). "Statutory response to sexual violence: Where doubt is always considered reasonable". In N. Lombard (ed.). *The Routledge handbook of gender and violence* (97-108). London: Routledge.
- World Health Organization and Pan American Health Organization (2012a). *Understanding and addressing violence against women: Overview*. World Health Organization.
- World Health Organization and Pan American Health Organization (2012b). *Understanding and addressing violence against women: Intimate partner violence*. World Health Organization.
- World Health Organization and Pan American Health Organization (2012c). *Understanding and addressing violence against women: Sexual violence*. World Health Organization.
- World Health Organization and Pan American Health Organization (2012d). *Understanding and addressing violence against women: Femicide*. World Health Organization.

Κριτική αποτίμηση των ευρωπαϊκών Οδηγιών κατά του ξεπλύματος χρήματος και της ελληνικής προσπάθειας υιοθέτησής τους

Κωνσταντίνος Σπανός

Δικηγόρος, απόφοιτος του μεταπτυχιακού προγράμματος «Εγκληματολογικές και Ποινικές Προσεγγίσεις της Διαφθοράς, του Οικονομικού και του Οργανωμένου Εγκλήματος» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Critical assessment of the European anti-money laundering Directives and the Greek effort to adopt them

Konstantinos Spanos

Lawyer, graduate of the Master's programme "Criminological and Criminal Approaches of Corruption, Financial and Organized Crime", Hellenic Open University

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται το ζήτημα της αποτελεσματικότητας του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου κατά του ξεπλύματος χρήματος σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο με εστίαση στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Το πρώτο μέρος διακρίνεται σε δύο μέρη, την περιγραφή και την κριτική της αποτελεσματικότητας του ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου αντιμετώπισης του ξεπλύματος χρήματος, από την Πρώτη (91/308/ΕΟΚ) ως την Έκτη Ευρωπαϊκή Οδηγία (2018/1673). Αφού εντοπίζεται η κύρια πολιτική στόχευση της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσω της εξέτασης των Ευρωπαϊκών Οδηγιών που αφορούν το ξέπλυμα χρήματος, παρατηρούνται ζητήματα συμμόρφωσης προς τις θεσπιζόμενες υποχρεώσεις, καθώς και ζητήματα αναποτελεσματικότητας και απροθυμίας συμμόρφωσης. Αντίστοιχα, παρουσιάζεται η εξελικτική πορεία της ελληνικής νομοθεσίας, από την αρχική θέσπισή της έως και τη σημερινή μορφή που έχει λάβει ο νόμος κατά του ξεπλύματος χρήματος. Το δεύτερο μέρος της μελέτης αφορά το ελληνικό νομοθετικό σύστημα, το οποίο παρουσιάζεται σε ορισμένους τομείς εν γένει αποτελεσματικό ως προς την τεχνική συμμόρφωση, αλλά το σύστημα αντιμετώπισης υπονομεύεται από εσωτερικές παθογένειες. Και στα δύο μέρη της μελέτης επιχειρείται συσχέτιση με θεωρητικές προσεγγίσεις της

Εγκληματολογίας, και ειδικότερα με τις θεωρήσεις του Merton και του Chambliss, ώστε να προσεγγιστεί κριτικά η απροθυμία που εμφανίζεται στην καταπολέμηση του ξεπλύματος χρήματος.

Abstract

This study addresses the question of the effectiveness of the current anti-money laundering legislative framework at the European and national levels with a focus on financial institutions. The first part is divided into two parts, the description and criticism of the effectiveness of the European framework for dealing with money laundering, from the First (91/308/EEC) to the Sixth European Directive (2018/1673). After identifying the main political targeting of the European Union through the examination of the European Directives concerning money laundering, issues of compliance with the established obligations, as well as issues of inefficiency and reluctance to comply, are observed. Accordingly, the evolution of the Greek legislation from its initial enactment up to the current form that the anti-money laundering law has taken is presented. The second part of the study concerns the Greek legislative system, which appears in some areas to be generally effective in terms of technical compliance, but the response system is sabotaged by internal pathogens. In both parts of the study a connection with criminological theory is attempted, and in particular with the views of Merton and Chambliss, in order to critically approach the reluctance that appears in the fight against money laundering.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη ασχολείται με το ζήτημα της αποτελεσματικότητας του ευρωπαϊκού και ελληνικού νομοθετικού συστήματος καταπολέμησης του ξεπλύματος χρήματος. Το ξέπλυμα χρήματος παρουσιάζει κοινωνιολογικές και εγκληματολογικές πτυχές, οι οποίες το χαρακτηρίζουν ως ένα από τα λεγόμενα εγκλήματα του λευκού κολάρου. Συγκεκριμένα, παρουσιάζει μεγάλο κοινωνιολογικό και εγκληματολογικό ενδιαφέρον τόσο ως φαινόμενο όσο και όσον αφορά την πολιτική καταπολέμησής του. Πράγματι, πρόκειται για ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα, αν λάβουμε υπόψη τις στρεβλωτικές επιπτώσεις τις οποίες προκαλεί γενικότερα στην παγκόσμια οικονομία, στις εθνικές οικονομίες, στο κράτος δικαίου, στη δημοκρατική διακυβέρνηση και στην κοινωνική ανοχή. Στο πλαίσιο αυτό, το βασικό ερώτημα που προσπαθεί να απαντήσει το παρόν κείμενο είναι η απροθυμία των αρχών να ρυθμίσουν το ζήτημα, άρα και το ποια είναι η λειτουργικότητα του ξεπλύματος σε σχέση με ορισμένα οικονομικά ή και πολιτικά συμφέροντα.

Ειδικότερα, πραγματοποιείται μια αναλυτική περιγραφή του ευρωπαϊκού και εθνικού κανονιστικού πλαισίου για την καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και αναλύονται με χρονική ακολουθία οι ευρωπαϊκές οδηγίες για το ξέπλυμα και οι ελληνικοί νόμοι που τις ενσωμάτωσαν. Η μελέτη στο πλαίσιο της εξέτασης της αποτελεσματικότητας του ευρωπαϊκού και εθνικού πλαισίου για την καταπολέμηση του ξεπλύματος, πραγματεύεται διαδοχικά, σε δύο διακριτά μέρη, τις έξι ευρωπαϊκές οδηγίες (Οδηγίες 91/308/ΕΟΚ, 2001/97/ΕΚ, 2005/60/ΕΚ, 2015/849, 2018/843, 2018/1673) για το ξέπλυμα χρήματος και τα νομοθετήματα ενσωμάτωσής τους στην ελληνική νομοθεσία (Ν. 2145/1993, 2331/1995, 3424/2005, 3691/2008, 4557/2018, 4734/2020).

Όσον αφορά την ενότητα 2, παρουσιάζονται συνοπτικά οι διατάξεις των ευρωπαϊκών Οδηγιών. Ανάλογα με το περιεχόμενό τους, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει υιοθετήσει μια προσέγγιση για την καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας με βάση τον κίνδυνο που προκύπτει για τις συναλλαγές, τα χαρακτηριστικά των πελατών και τις γεωγραφικές περιοχές. Έχουν θεσπιστεί υποχρεώσεις που αφορούν τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και εξειδικευμένα βήματα που πρέπει να εφαρμοστούν κατά τις συναλλαγές τους με υπηκόους τρίτων χωρών. Έτσι, τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα ακολουθούν τα διεθνή πρότυπα σχετικά με τις υποχρεώσεις συμμόρφωσης και τη διαχείριση κινδύνων. Στη συνέχεια, αξιολογείται η νομοθεσία αυτή, με βάση τις τέσσερις εκθέσεις που συνόδευσαν την Ανακοίνωση COM/2019/360 προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, και ακολουθεί μια κριτική αποτίμησή της, αξιοποιώντας τις θεωρήσεις του Chambliss, περί «συμβίωσης νομιμότητας – παρανομίας» και «επιλεκτικότητας του νόμου» και του Merton, περί «ανομίας» και «πολιτικής μηχανής».

Στη συνέχεια, η ενότητα 3 ακολουθεί παρόμοια δομή με την προηγούμενη, μελετώντας την εξελικτική πορεία και την αποτελεσματικότητα των ειδικών ποινικών νόμων και των δικονομικών διατάξεων κατά του ξεπλύματος. Επίκεντρο της ενότητας αποτελεί, κυρίως, ο Ν. 4557/2018 και ο νέος Ν. 4734/2020. Ακολουθεί, όπως και στην προηγούμενη ενότητα, μια κριτική και αποτίμηση της προσπάθειας ενσωμάτωσης των ευρωπαϊκών επιταγών στο εσωτερικό νομοθετικό σύστημα της Ελλάδας. Σε εθνικό επίπεδο, διάφορες θεσμικές δυσλειτουργίες παρακωλύουν την αντιμετώπιση του ξεπλύματος.

Και στις δύο περιπτώσεις που αναλύονται συμπεραίνεται ότι η νομοθεσία για το ξέπλυμα παρουσιάζει έντονα σημάδια αναποτελεσματικότητας. Αυτό τεκμηριώνεται μέσω παραδειγμάτων της διεθνούς και εθνικής εμπειρίας: συμπεραίνεται ότι η ευρωπαϊκή και εθνική προσπάθεια χαρακτηρίζεται από απροθυμία να καταπολεμηθεί ουσιαστικά το ξέπλυμα χρήματος, παρά την υπερ-νομοθέτηση που υπάρχει στον τομέα αυτό, επειδή οι προσπάθειες χειραγωγούνται προς εξυπηρέτηση οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων. Εντοπίζονται κενά που αφήνουν στο απυρόβλητο συγκεκριμένες πρακτικές, ενώ η εφαρμογή του νόμου στην πράξη, τελικά, διαφέρει από τη θεωρία.

2. Οι ευρωπαϊκές Οδηγίες κατά του ξεπλύματος χρήματος

Οι απαρχές της τυποποίησης του «ξεπλύματος χρήματος» έχουν καταγραφεί ήδη από την εποχή του «Ψυχρού Πολέμου». Η σύνδεση του εμπορίου ναρκωτικών με το ξέπλυμα βρόμικου χρήματος πυροδότησε την πρωταρχική προσπάθεια των ΗΠΑ για την καταπολέμηση του τελευταίου το 1986 (Van Duynne and Gelemerova, 2018: 5-6), με την εισαγωγή αυτού του τύπου εγκλήματος ως μια νέα κοινωνική κατασκευή (Βασιλαντωνοπούλου, 2019: 261). Πρωταρχικό τους μέλημα ήταν η αντιμετώπιση του εγκλήματος αυτού και σε διεθνές επίπεδο. Για τον σκοπό αυτό, οι ΗΠΑ προσπάθησαν να διεθνοποιήσουν την προτεινόμενη από αυτούς αντεγκληματική πολιτική, ώστε να αποκτήσουν ανταγωνιστικό προβάδισμα τα αμερικανικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα έναντι των υπολοίπων (Naylor, 1999: 1-57).

Ως πολιτική απάντηση στην Ευρώπη, μετά από τη συνάντηση των G7, δημιουργήθηκε η «Ομάδα Χρηματοοικονομικής Δράσης» (Financial Action Task Force). Το μόρφωμα αυτό, μέχρι και σήμερα, είναι ανεξάρτητο από κρατικές παρεμβάσεις, αδέσμευτο από κάθε νομικό κείμενο, και αυτοδιοικούμενο, ενώ λογοδοτεί στην παρούσα φάση μόνο έναντι της διοικούσας ομάδας των G20 (διακυβερνητικό φόρουμ αποτελούμενο από τις 20 μεγαλύτερες οικονομίες του κόσμου) και χαράζει πολιτική μέσω των 40 Συστάσεων της (Βασιλαντωνοπούλου, 2019: 263-264). Ειδικότερα, η FATF είναι ένα διακυβερνητικό όργανο που ιδρύθηκε το 1989 από τους πρωθυπουργούς των κρατών μελών της. Οι στόχοι του είναι να θέσει πρότυπα και να προωθήσει την αποτελεσματική εφαρμογή νομικών, ρυθμιστικών και επιχειρησιακών μέτρων για την καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή βρίσκεται σε καθεστώς μέλους στη FATF (βλέπε www.fatf-gafi.org/).

Η FATF είναι ο κύριος φορέας δημιουργίας κανόνων διεθνούς δικαίου κατά του ξεπλύματος του βρόμικου χρήματος, καθώς οι Ευρωπαϊκές Οδηγίες έρχονται συνήθως να αντιγράψουν τις επικαιροποιημένες συστάσεις της FATF και, στη συνέχεια, ενσωματώνονται ως εσωτερικό δίκαιο (Crezner, 2007: 254).

Σε αυτό το πλαίσιο, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται ότι οι επιμέρους ιδεολογίες και απόψεις των διαφόρων κυβερνήσεων παραμερίζονται μπροστά στην ανάγκη προστασίας απέναντι σε κοινές απειλές.

2.1. Η εξέλιξη των ευρωπαϊκών Οδηγιών

Σε επίπεδο ευρωπαϊκών κοινοτήτων, τα κράτη μέλη άρχισαν να εναρμονίζουν τις εθνικές τους νομοθεσίες και να προσαρμόζουν τους νόμους τους, με κοινό στόχο να καταπολεμήσουν τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, ήδη από το 1991, έγινε πολύ δραστήρια στον αγώνα κατά του ξεπλύματος χρήματος, με την έκδοση 6 οδηγιών.

Η Πρώτη Οδηγία 91/308/ΕΟΚ του Συμβουλίου ήταν το εναρκτήριο βήμα σε ευρωπαϊκό επίπεδο στον αγώνα κατά του ξεπλύματος χρήματος (Οδηγία 91/308/ΕΟΚ, 1991). Σε αυτή προσδιορίστηκαν οι έννοιες του χρηματοπιστωτικού και χρηματοοικονομικού ιδρύματος και του ξεπλύματος χρήματος. Ακολούθως, τα κράτη μέλη υποχρεώθηκαν να εξασφαλίζουν τη συνεργασία και την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων τους και των προσώπων που υπάγονται στις υποχρεώσεις των διατάξεων της Οδηγίας. Ως εκ τούτου, έχουν την υποχρέωση να αναφέρουν ύποπτες συναλλαγές και να ελέγχουν την τήρηση αυτών των προβλέψεων. Σε αντίθεση, λοιπόν, προς τις 40 προτάσεις της FATF (FATF, 2012-2022), η πρώτη ευρωπαϊκή Οδηγία κατέστησε για πρώτη φορά την αναφορά των ύποπτων συναλλαγών υποχρεωτική για τα κράτη μέλη και όχι απλώς μια επιλογή. Αποτέλεσμα ήταν το τραπεζικό απόρρητο να υποχωρεί σε περιπτώσεις υποψίας απειλής για ξέπλυμα χρήματος.

Η Δεύτερη Οδηγία 2001/97/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου τροποποίησε την προηγούμενη Οδηγία, η οποία δεν προσδιόριζε τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών που ήταν υποχρεωμένες να λαμβάνουν τα στοιχεία των ύποπτων συναλλαγών (Οδηγία 2001/97/ΕΚ, 2001). Διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής του νόμου σε όλα τα είδη εγκλήματος και αύξησε τις απαιτήσεις για μέτρα δέουσας επιμέλειας (Customer Due Diligence). Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, μάλιστα, επεξέτεινε το εύρος ισχύος των διατάξεων και στους δικηγόρους που συμμετέχουν σε οικονομικές συναλλαγές (Gargiulo, 2014: 19-20).

Το συγκεκριμένο ζήτημα τέθηκε τον Ιούλιο του 2017 στο ΕΔΔΑ, στην υπόθεση *Michaud v. France*. Κατά την εξέταση της υπόθεσης αυτής, ζητήθηκε από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων να προσδιορίσει τα όρια μεταξύ της υποχρέωσης του δικηγορικού απορρήτου και της υποχρέωσης αναφοράς ύποπτων συναλλαγών. Το Δικαστήριο υποστήριξε πως η απαγόρευση αποκάλυψης πληροφοριών, που απορρέει από το δικηγορικό απόρρητο, δεν είναι απόλυτη και μπορεί να υποχωρήσει αν το ζητάει ρητά ο νόμος για λόγους δημόσιου συμφέροντος, όπως είναι η αντιμετώπιση του φαινομένου του ξεπλύματος χρήματος. Καθώς, όμως, το δικηγορικό απόρρητο είναι απαραίτητο για την ομαλή διεξαγωγή των διαδικασιών απονομής της δικαιοσύνης, ο περιορισμός του απορρήτου πρέπει να υπόκειται στην αρχή της αναλογικότητας. Εν τέλει, αποφασίστηκε πως η υποχρέωση αναφοράς ύποπτων συναλλαγών δεν είναι δυσανάλογη προς την υποχρέωση που απορρέει από το δικηγορικό απόρρητο (European Court of Human Rights, 2012).

Η Τρίτη ευρωπαϊκή Οδηγία 2005/60/ΕΚ εισήγαγε μια νέα προσέγγιση για την πρόληψη της εισροής μεγάλων ποσών παράνομων κεφαλαίων στο τραπεζικό σύστημα. Βασίστηκε σε μια δυναμική συνεργασία μεταξύ των τραπεζών, των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, των εταιρειών ασφάλισης και των ειδικών κατά της απάτης, ενώ εστίασε στον συντονισμό των ενεργειών και τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών (Οδηγία 2005/60/ΕΚ, 2005). Στο πεδίο των μέτρων δέουσας επιμέλειας πρόσθεσε

την πρόβλεψη της απλουστευμένης διαδικασίας εφαρμογής των μέτρων αυτών για περιπτώσεις χαμηλότερου κινδύνου, ώστε να αποσυμφορηθεί ο φόρτος εργασίας και να παρακαμφθεί η γραφειοκρατία σε περιπτώσεις σύναψης σχέσεων με τις εθνικές δημόσιες αρχές κάποιου κράτους μέλους. Από την άλλη πλευρά προσδιορίστηκαν κάποιοι παράγοντες ως υψηλότερου κινδύνου, σε περίπτωση εμφάνισης των οποίων οι υπόχρεες οντότητες πρέπει να εφαρμόσουν μέτρα αυξημένης δέουσας επιμέλειας, τα οποία περιλαμβάνουν πιστοποίηση των παρεχόμενων από τους πελάτες πληροφοριών και εγγράφων. Πρόσθετη υποχρέωση που επιβλήθηκε στα κράτη μέλη ήταν η ίδρυση Μονάδων Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών (Financial Intelligence Units), οι οποίες θα λειτουργούσαν ως κέντρα λήψης, ανάλυσης και μεταφοράς των αναφορών ύποπτων συναλλαγών και άλλων πληροφοριών, σχετικά με πιθανές περιπτώσεις ξεπλύματος χρήματος στις αρμόδιες εθνικές αρχές των κρατών μελών (European Commission, 2013).

Μια καλύτερη εικόνα της συγκεκριμένης Οδηγίας μπορεί να αποδώσει η απόφαση *Jyske Bank Gibraltar Ltd v. Administracion del Estado*. Σχετικά με το καθήκον συνεργασίας και ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των υπόχρεων οντοτήτων και των Μονάδων Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απάντησε ότι η συγκεκριμένη διάταξη δεν αποκλείει, επί της αρχής, τη δυνατότητα για ένα κράτος μέλος να απαιτήσει από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, τα οποία απολαμβάνουν το δικαίωμα να παρέχουν ελεύθερα τις υπηρεσίες τους, να αποστέλλουν τις πληροφορίες που ζητούνται από τις Μονάδες Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών. Συνεπώς, η αρχή της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών μπορεί να περιοριστεί από την εθνική νομοθεσία, όποτε συγκρούεται με έναν τομέα εναρμόνισης με το ευρωπαϊκό δίκαιο (Case *Jyske Bank Gibraltar Ltd v. Administracion*, 2013).

Στις 5 Ιουνίου του 2015, δημοσιεύτηκε η Τέταρτη ευρωπαϊκή Οδηγία 2015/849 κατά του ξεπλύματος χρήματος στην επίσημη εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Οδηγία (ΕΕ) 2015/849, 2015). Ο σκοπός της συγκεκριμένης Οδηγίας ήταν να προληφθεί η χρησιμοποίηση του χρηματοπιστωτικού συστήματος της Ένωσης για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας, δεδομένου ότι οι εγκληματικές οργανώσεις τείνουν να εκμεταλλεύονται το σύστημα αυτό (σημείο 64 και άρθρο 1 Οδηγίας 2015/849). Η Οδηγία 2015/849, κατά κύριο λόγο, καθοδηγήθηκε από τις προτάσεις της FATF. Ωστόσο, στόχευε να ενδυναμώσει ακόμα περισσότερο τη διεθνή συνεργασία και την εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών, δίνοντας έμφαση σε μια καινοτόμο προσέγγιση βάσει κινδύνου και κόκκινων σημαιών (Risk-based approach and red flags) (Katz, 2007: 207-211).

Σύμφωνα με τη νέα προσέγγιση, το επίπεδο και το είδος των ενεργειών των κρατών μελών και των υπόχρεων οντοτήτων εξαρτάται από τη φύση και τη σοβαρότητα του κινδύνου, σε κάθε επιμέρους δικαιοδοσία και τομέα (σημείο 23 και άρθρο 4 Οδηγίας 2015/849). Αυτές οι εκτιμήσεις είναι που κρίνουν πλέον ποιοι θα είναι οι πελάτες και οι τομείς για τους οποίους θα εφαρμόζονται τα απλουστευμένα μέτρα δέουσας

επιμέλειας για την κάθε υπόχρεη οντότητα ξεχωριστά (Ross and Hanan, 2007: 106-115). Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί πως τον μεγαλύτερο αντίκτυπο επέφερε η καθιέρωση της υποχρέωσης διαφάνειας ως προς τους πραγματικούς δικαιούχους για τις υπόχρεες οντότητες, οι οποίες αναγκάστηκαν να συμμορφωθούν οι ίδιες και οι υπάλληλοί τους, με πρόβλεψη για αποτελεσματική εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση (άρθρο 46 Οδηγίας 2015/849). Περαιτέρω, προβλέφθηκαν αυξημένα μέτρα δέουσας επιμέλειας για τις περιπτώσεις των πολιτικώς εκτεθειμένων προσώπων (politically exposed persons), προσώπων τα οποία κατέχουν υψηλά ιστάμενες θέσεις (άρθρα 20-23 Οδηγίας 2015/849, Van der Does de Willebois, et. al., 2011: 18-20).

Η Πέμπτη ευρωπαϊκή Οδηγία 2018/843 ήταν, μεταξύ άλλων, και μια αντίδραση στο σκάνδαλο των Panama Papers και δημοσιεύτηκε τον Απρίλιο του 2016 (Οδηγία (ΕΕ) 2018/843, 2018). Αυτή η Οδηγία επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής της νομοθεσίας στις πλατφόρμες εικονικών νομισμάτων και παρόχων εικονικών πορτοφολιών, στις σχετικές με φορολογία υπηρεσίες και στους εμπόρους έργων τέχνης (άρθρο 1 παρ. 1 στοιχείο γ', παρ. 2 στοιχείο δ' και άρθρο 28 Οδηγίας 2018/843). Επίσης, η Οδηγία 2018/843 δίνει τέλος στην ανωνυμία των τραπεζικών λογαριασμών, λογαριασμών ταμειευτηρίου, καθώς και στις θυρίδες ασφαλείας, και δημιουργεί κεντρικούς μηχανισμούς πρόσβασης σε πληροφορίες για κατόχους τραπεζικών λογαριασμών και θυρίδων ασφαλείας σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση. Επίσης, καθιστά τις πληροφορίες για τους κατόχους ακινήτων διαθέσιμες κεντρικά στις δημόσιες αρχές (άρθρο 1 παρ. 15 Οδηγίας 2018/843). Παρ' όλα αυτά, το ξεχωριστό εμπιστευτικό μητρώο είναι προσβάσιμο δημόσια μόνο για τα τρίτα άτομα που έχουν κάποιο έννομο συμφέρον (Gál, 2019: 1-2).

Στις 12 Νοεμβρίου 2018, η Έκτη ευρωπαϊκή Οδηγία 2018/1673 κατά του ξεπλύματος χρήματος δημοσιεύτηκε στην επίσημη εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Οδηγία (ΕΕ) 2018/1673, 2018). Μεταξύ άλλων, η Οδηγία περιλαμβάνει μια λίστα ενοποίησης βασικών αδικημάτων. Εμπεριέχονται, δηλαδή, 22 βασικά αδικήματα, τα οποία μπορούν να δημιουργήσουν παράνομη περιουσία που θα απαιτεί στη συνέχεια νομιμοποίηση. Συγκεκριμένα, περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, περιβαλλοντικά, φορολογικά εγκλήματα, κυβερνοέγκλημα, εμπορία ναρκωτικών και ανθρώπων, και απάτες. Επίσης, τα νομικά πρόσωπα μπορούν πλέον να καταστούν ποινικά υπεύθυνα, σε περιπτώσεις που συντελείται ξέπλυμα χρήματος προς όφελός τους από κάποιο φυσικό πρόσωπο και τα οποία έχουν ηγετική θέση εντός του νομικού προσώπου ή σε περίπτωση που η έλλειψη εποπτείας ή ελέγχου από ένα τέτοιο άτομο κατέστησε δυνατή τη διάπραξη αδικήματος νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες. Η διάταξη αυτή ανταποκρίνεται περισσότερο στην πραγματικότητα, καθώς μέσω της χρήσης του χρηματοπιστωτικού τομέα, δράστης του ξεπλύματος χρήματος φαίνεται, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, κάποιο νομικό και όχι φυσικό πρόσωπο (Yeoh, 2019: 122-135).

2.2. Η αξιολόγηση του ευρωπαϊκού μηχανισμού καταπολέμησης του ξεπλύματος χρήματος

Η αντιμετώπιση των κινδύνων που προκύπτουν από τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας παραμένει ένα μείζον μέλημα των υπευθύνων για την ακεραιότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος της Ένωσης και την ασφάλεια των πολιτών της. Πράγματι, εκτιμάται ότι περίπου 0,7-1,28% του ετήσιου ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος της Ευρωπαϊκής Ένωσης ανιχνεύεται ότι εμπλέκεται σε ύποπτη οικονομική δραστηριότητα (Eurorol, 2017: 26). Ως εκ τούτου, η καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας αποτελεί σημαντική προτεραιότητα για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Για τον λόγο αυτό, θα δοθεί βαρύτητα στην παρούσα ενότητα στην αποτελεσματικότητα του ισχύοντος νομικού πλαισίου κατά της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες.

Στις 24 Ιουλίου 2019, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε «Ανακοίνωση προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο» για την «καλύτερη εφαρμογή του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας» (COM/2019/360 final, 2019). Η Ανακοίνωση αυτή συνοδεύτηκε από τέσσερις εκθέσεις. Τα ευρήματα που παρατίθενται στην ανακοίνωση και στις εκθέσεις αποσκοπούν στην ενημέρωση για τη συζήτηση σχετικά με το πώς θα μπορούσε να βελτιωθεί περαιτέρω το υπό εξέταση νομοθετικό πλαίσιο και να αποτελέσει τη βάση για περαιτέρω συζητήσεις.

Ειδικότερα, η πρώτη έκθεση αξιολόγησης ήταν σχετική με πρόσφατες υποθέσεις νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, που αφορούσαν δείγμα δέκα τραπεζών της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την περίοδο 2012-2018 (European Commission, 2019a). Όσον αφορά τα ευρήματα που σχετίζονται με τα συστήματα άμυνας των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων κατά του ξεπλύματος χρήματος, εντοπίστηκαν τέσσερις ευρείες κατηγορίες, για τις οποίες μπορούν να συνοψιστούν οι σημαντικότερες ελλείψεις.

Η πρώτη κατηγορία αφορά την αναποτελεσματική ή την ελλιπή συμμόρφωση με τις νομικές απαιτήσεις ως προς τα συστήματα και τους ελέγχους κατά του ξεπλύματος χρήματος. Δυστυχώς, διαπιστώθηκε, σε πολλές από τις περιπτώσεις που αξιολογήθηκαν, ότι τα πιστωτικά ιδρύματα δεν έδωσαν προτεραιότητα στη συμμόρφωση των πολιτικών τους με τις απαιτήσεις αυτές. Επιπλέον, παρόλο που σε ορισμένες περιπτώσεις εφαρμόστηκαν συστήματα ελέγχου τουλάχιστον σε τυπικό επίπεδο, δεν πραγματοποιήθηκε συνολική αξιολόγηση του κινδύνου νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και χρηματοδότησης τρομοκρατίας, είτε σε επίπεδο μεμονωμένων οντοτήτων είτε σε επίπεδο ολόκληρης της οντότητας. Οι υπηρεσίες συμμόρφωσης ήταν, σε ορισμένες περιπτώσεις, ανεπαρκείς, ή σπάνια συμμετείχαν

στη λήψη των τελικών αποφάσεων. Για τον λόγο αυτό, ορισμένα πιστωτικά ιδρύματα τελικά δεν μπόρεσαν να εξαγάγουν ουσιαστικά συμπεράσματα σχετικά με το αν η δραστηριότητα ενός πελάτη ήταν ύποπτη. Επίσης, πολλά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα αντιμετώπισαν δυσκολίες στο να προσδιορίσουν την ταυτότητα των πραγματικών δικαιούχων που κρύβονταν πίσω από τους πελάτες τους, επειδή η αναγνώριση είναι επαχθής και τα μητρώα των πραγματικών δικαιούχων δεν είχαν ακόμη δημιουργηθεί (European Commission, 2019a: 4-5).

Η δεύτερη κατηγορία είναι οι αποτυχίες σε διακυβερνητικό επίπεδο (European Commission, 2019a: 6). Σύμφωνα με την Οδηγία για τις Κεφαλαιακές Απαιτήσεις, τα πιστωτικά ιδρύματα υποχρεούνται να προβλέψουν διακυβερνητικές ρυθμίσεις για να διασφαλίσουν την υγιή και αποτελεσματική διαχείριση των κινδύνων (Οδηγία 2013/36/ΕΕ περί κεφαλαιακών απαιτήσεων – CRD). Η ανάλυση αποκάλυψε ορισμένες ελλείψεις. Για παράδειγμα, σχετικά με τις τρεις γραμμές άμυνας, τις επιχειρηματικές μονάδες, τη διαχείριση κινδύνων και τη συμμόρφωση και τον εσωτερικό έλεγχο, στις περισσότερες από τις περιπτώσεις που αναλύθηκαν, υπήρχαν ενδείξεις αδυναμιών σχετικά με μία ή περισσότερες γραμμές άμυνας, καθώς και αδυναμίες στον τρόπο με τον οποίο οι υπεύθυνοι στις διάφορες γραμμές άμυνας αλληλεπιδρούσαν μεταξύ τους. Επιπλέον, σε ορισμένες περιπτώσεις, η πρώτη γραμμή άμυνας ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Συχνά, η δεύτερη γραμμή άμυνας αποδείχθηκε επίσης ανεπαρκής και η τρίτη γραμμή δεν φαινόταν πάντα να έχει δώσει προτεραιότητα στον έλεγχο του συγκεκριμένου τομέα, ή δεν ήταν ανεξάρτητη από την πρώτη γραμμή, ή δεν προσέχθηκε αρκετά από τα ανώτερα διευθυντικά στελέχη. Επιπλέον, στις περισσότερες περιπτώσεις, η εσωτερική αναφορά κινδύνων ξηπλύματος χρήματος στην τοπική ή στην ανώτερη διοίκηση δεν είχε καθοριστεί ή ακολουθηθεί επαρκώς. Σε μεγάλες διασυστοριακές τραπεζικές οντότητες, εμφανίστηκαν επίσης ανεπάρκειες σχετικές με την απουσία μεταφράσεων των εκθέσεων ελέγχου και δυσκολίες επιμέρους υπαλλήλων να έχουν πρόσβαση στην ανώτατη διεύθυνση του χρηματοπιστωτικού ιδρύματος άλλου κράτους μέλους (European Commission, 2019a: 6-7).

Η τρίτη κατηγορία αφορά ορισμένα τραπεζικά ιδρύματα που απασχολούνται με υψηλού κινδύνου επιχειρήσεις, τις οποίες ασκούν απευθείας σε ορισμένες δικαιοδοσίες (κυρίως τρίτες χώρες), ή προέρχονται από τέτοιες δικαιοδοσίες, και βασίζονται επιχειρηματικό τους μοντέλο σχεδόν αποκλειστικά σε καταθέσεις τρίτων προσώπων, εκτός της επικράτειας που δραστηριοποιούνται, χωρίς να εφαρμόζουν τις ανάλογες πολιτικές, όπως τα μέτρα δέουσας επιμέλειας και τους ελέγχους κατά του ξηπλύματος χρήματος (European Commission, 2019a: 8-9)

Η τέταρτη κατηγορία αφορά την αδυναμία ή και αδιαφορία των υπόχρεων οντοτήτων για εφαρμογή των πολιτικών κατά του ξηπλύματος. Για παράδειγμα, σε ορισμένες περιπτώσεις φάνηκε ότι η κεντρική εταιρεία είχε δυσκολίες στον σχηματισμό μιας ακριβούς και πλήρους εποπτείας των υπαρχόντων κινδύνων στο εσωτερικό της. Όσον αφορά την εξέταση του τρόπου με τον οποίο ενήργησαν οι διάφορες

δημόσιες αρχές, αυτή η έκθεση προσφέρει πολλά παραδείγματα στοιχείων που μπορούν να βελτιωθούν. Για παράδειγμα, διαπιστώθηκε σε αρκετές περιπτώσεις ότι οι εποπτικοί φορείς κατά του ξεπλύματος χρήματος είχαν έλλειψη προσωπικού και σε άλλες, ότι το προσωπικό στερούνταν επαρκούς εμπειρίας ή γνώσης σχετικά με τον τρόπο εκτέλεσης των εποπτικών τους καθηκόντων. Επιπλέον, σε σχέση με τα εποπτικά μέτρα και την αποτελεσματικότητά τους, διαπιστώθηκε ότι σε αρκετές περιπτώσεις που αξιολογήθηκαν, οι εποπτικές αρχές συχνά διστάζουν να επιβάλουν κυρώσεις ή να λάβουν εποπτικά μέτρα (European Commission, 2019a: 9· Koster, 2020: 379-382).

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο χαρακτήρας του μοντέλου αντιμετώπισης του ξεπλύματος χρήματος μεταβλήθηκε από κατασταλτικός σε προληπτικός, και ειδικότερα, κατέληξε σε μια προληπτική κρίση στηριγμένη στην προσέγγιση βάσει του κινδύνου. Ωστόσο, διαπιστώθηκαν τομείς που δεν περιλαμβάνονται στους τομείς υψηλότερου κινδύνου, παρόλο που αποτελούν δεξαμενές παράνομου κεφαλαίου. Σύμφωνα με το άρθρο 6 της Οδηγίας 2015/849 κατά του ξεπλύματος χρήματος, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρέπει να αξιολογεί τους κινδύνους κατά του ξεπλύματος, που επηρεάζουν την εσωτερική αγορά και σχετίζονται με διασυνοριακές δραστηριότητες, και να το ενημερώνει κάθε δύο χρόνια. Η δεύτερη έκθεση, λοιπόν, που αφορά την υπερεθνική αξιολόγηση κινδύνων για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας που επηρεάζουν την Ένωση, ενημερώνει την πρώτη υπερεθνική αξιολόγηση κινδύνου της Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δημοσιεύθηκε το 2017 (European Commission, 2017).

Σε αυτή τη δεύτερη υπερεθνική εκτίμηση κινδύνου, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εντόπισε 47 προϊόντα και υπηρεσίες που ενδέχεται να είναι ευάλωτα σε ξέπλυμα χρήματος, από τα 40 που εντοπίστηκαν το 2017. Η έκθεση αναφέρει επιπρόσθετα τέσσερις τομείς: τα ιδιωτικά αυτοματοποιημένα ταμειακά μηχανήματα, το επαγγελματικό ποδόσφαιρο, τα ελεύθερα λιμάνια (free ports) και τα συστήματα διαμονής και υπηκοότητας επενδυτή (European Commission, 2019b: 5-6). Επιπλέον, η έκθεση αναφέρει ως στοιχεία που αυξάνουν τον κίνδυνο του ξεπλύματος χρήματος, τις περιπτώσεις κατά τις οποίες εγκληματίες χρησιμοποιούν περίπλοκες εταιρικές δομές που έχουν καταχωρηθεί σε τρίτες χώρες, τη σκόπιμη χρήση ψευδών πληροφοριών ή εγγράφων για να κρύψουν την ταυτότητά τους όπως και τα εθνικά μητρώα για την πραγματική ιδιοκτησία, που ενδέχεται να παρουσιάζουν αδύνατα σημεία σχετικά με την τεχνική τους εφαρμογή ή τη διαχείριση, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει τους εγκληματίες να μετατοπίσουν τις δραστηριότητές τους σε τέτοια κράτη μέλη. Αυτά τα στοιχεία δεν περιλαμβάνονται στις Οδηγίες, γεγονός που εγείρει ενστάσεις ως προς την επιλεκτικότητα των τομέων που θα προστατευθούν (European Commission, 2019b: 7).

Στο ίδιο πλαίσιο, ανάμεσα στους τομείς που παρουσιάζουν δυνητικά υψηλότερο κίνδυνο, που αναφέρει η FATF, και για τους οποίους πρέπει να εφαρμοστούν μέτρα αυξημένης δέουσας επιμέλειας, περιλαμβάνεται και αυτός της ιδιωτικής τραπεζικής.

Η ιδιωτική τραπεζική αφορά τραπεζικές, επενδυτικές και άλλες χρηματοοικονομικές υπηρεσίες που παρέχονται από τράπεζες και εταιρείες χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, κυρίως, σε εύπορα άτομα με υψηλά επίπεδα εισοδήματος ή αρκετά περιουσιακά στοιχεία, πράγμα που τα καθιστά επικίνδυνα για ξέπλυμα χρήματος. Ωστόσο, τα αυξημένα αυτά μέτρα αφορούν κυρίως τις πολύπλοκες και ιδιαίτερα μεγάλες συναλλαγές, τα πολιτικώς εκτεθειμένα πρόσωπα και τις διασυννοριακές σχέσεις ανταπόκρισης, όταν ο πελάτης είναι από τρίτη χώρα. Τα περιστατικά αυτά, σε συνδυασμό με την ιδιωτική τραπεζική, μπορούν να αυξήσουν τον κίνδυνο για ξέπλυμα χρήματος. Παρ' όλα αυτά, το ευρωπαϊκό νομοθετικό σύστημα παρουσιάζεται ελλιπές σε αυτό το σημείο, καθώς οι σύμβουλοι επενδύσεων, με τις εξειδικευμένες γνώσεις που διαθέτουν, μπορούν να παρακάμψουν ακόμα και τα αυξημένα μέτρα δέουσας επιμέλειας (Valencia, 2021).

Δεδομένων των παραπάνω, έχουν προκριθεί λύσεις για περαιτέρω αυστηροποίηση των προϋποθέσεων έννομης παροχής υπηρεσιών ιδιωτικής τραπεζικής, όπως, για παράδειγμα, από τον όμιλο Wolfsberg. Ο όμιλος αυτός συστήθηκε το 2000, στο Château Wolfsberg της βορειοανατολικής Ελβετίας, μαζί με εκπροσώπους της Transparency International, συμπεριλαμβανομένου του Stanley Morris, πρώην διευθυντή του διοικητικού συμβουλίου της Interpol, και του καθηγητή Mark Pieth του Πανεπιστημίου της Βασιλείας, για να εργαστούν με στόχο τη σύνταξη κατευθυντήριων γραμμών για την καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες στην ιδιωτική τραπεζική. Μεταξύ αυτών των γραμμών, προτάθηκε η αποδοχή αποκλειστικά πελατών που τα κεφάλαιά τους προέρχονται από νόμιμες πηγές και η θεμελίωση πρωτογενούς ευθύνης για τον ιδιωτικό τραπεζίτη που σύστησε τον πελάτη, ώστε να γίνει αποδεκτός από την τράπεζα, λειτουργώντας εκφοβιστικά για τους τραπεζίτες αυτούς (The Wolfsberg Group, 2012).

Από την άλλη μεριά, με βάση το άρθρο 65 παράγραφος 2 της Οδηγίας 2018/843, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υποχρεούται να αξιολογήσει το πλαίσιο συνεργασίας των μονάδων χρηματοοικονομικών πληροφοριών με τρίτες χώρες, τα εμπόδια και τις ευκαιρίες για την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ αυτών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας καθιέρωσης συντονισμού και μηχανισμού υποστήριξης. Η τρίτη κατά σειρά έκθεση για την αξιολόγηση του πλαισίου συνεργασίας μεταξύ των Μονάδων Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών αξιολογεί αυτό ακριβώς το πλαίσιο (European Commission, 2019c: 1). Συγκεκριμένα, αφορά τη συνεργασία μεταξύ των Μονάδων Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών με τις υπόχρεες οντότητες αναφοράς καθώς και με τους μηχανισμούς ανατροφοδότησης. Όσον αφορά τη συνεργασία, η έκθεση αναφέρει ότι παρόλο που οι μονάδες χρηματοοικονομικών πληροφοριών έχουν την υποχρέωση, βάσει του άρθρου 53 της Οδηγίας 2015/849, να διαβιβάζουν αμέσως αναφορές που αφορούν άλλο κράτος μέλος στη Μονάδα Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών αυτού του κράτους μέλους, στην πράξη, υπάρχει πολύ μικρός αριθμός τέτοιων διασυννοριακών αναφορών. Επιπλέον, ορισμένες φορές αυτές οι μονάδες δεν διαθέτουν την κατάλληλη τεχνολογία πληροφορικής (European

Commission, 2019c: 13-14). Ως εκ τούτου, ανακύπτει από την έκθεση η ανάγκη για έναν ισχυρότερο μηχανισμό συντονισμού και υποστήριξης της διασυνοριακής συνεργασίας και ανάλυσης (European Commission, 2019c: 15).

Τέλος, το άρθρο 32α της Οδηγίας 2015/849 απαιτεί από τα κράτη μέλη να δημιουργήσουν εθνικούς κεντρικούς αυτοματοποιημένους μηχανισμούς, όπως κεντρικά μητρώα ή κεντρικά ηλεκτρονικά συστήματα ανάκτησης δεδομένων, τα οποία επιτρέπουν τον εντοπισμό φυσικών ή νομικών προσώπων που κατέχουν ή ελέγχουν λογαριασμούς πληρωμών, τραπεζικούς λογαριασμούς ή χρηματοκιβώτια. Αυτή η Οδηγία ορίζει ένα ελάχιστο σύνολο πληροφοριών που πρέπει να περιλαμβάνονται σε αυτά τα κεντρικά μητρώα (άρθρο 32 παρ. 1). Προβλέπει, επίσης, ότι οι Μονάδες Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών θα πρέπει να έχουν άμεση και ανεμπόδιστη πρόσβαση σε αυτές, ενώ οι άλλες αρμόδιες αρχές θα πρέπει να έχουν επίσης ίδιου βαθμού πρόσβαση. Ανάμεσα στις χώρες που έχουν προβλέψει κεντρικούς μηχανισμούς ανταλλαγής πληροφοριών είναι και η Ελλάδα (άρθρο 32 παρ. 3-4).

Με βάση το άρθρο 32α τμήμα 5 της Οδηγίας 2015/849, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υποχρεούται να αξιολογήσει τους όρους και τις τεχνικές προδιαγραφές και διαδικασίες για τη διασφάλιση ασφαλούς και αποτελεσματικής διασύνδεσης των κεντρικών αυτοματοποιημένων μηχανισμών. Για τον λόγο αυτό, η συγκεκριμένη έκθεση αξιολογεί τις διάφορες λύσεις πληροφορικής σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, που ήδη λειτουργούν ή βρίσκονται υπό ανάπτυξη, οι οποίες μπορεί να χρησιμεύσουν ως πρότυπα για πιθανή διασύνδεση των κεντρικών μηχανισμών. Σε αυτό το πλαίσιο, εξετάστηκαν συστήματα, όπως το Ευρωπαϊκό Σύστημα Πληροφοριών Ποινικού Μητρώου, το Ευρωπαϊκό Σύστημα Πληροφοριών για την Άδεια Αυτοκινήτου και Οδήγησης, η Πανευρωπαϊκή Διασύνδεση των Μητρώων Αφερεγγυότητας, το Σύστημα Διασύνδεσης Μητρώων Επιχειρήσεων, η Διασύνδεση των Κτηματολογίων, οι Ευρωπαϊκές Δομές Ιδιοκτησίας και Ελέγχου και το σύστημα e-CODEX (Επικοινωνία ηλεκτρονικής δικαιοσύνης μέσω ηλεκτρονικής ανταλλαγής δεδομένων). Ως επόμενο βήμα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σκοπεύει να πραγματοποιήσει περαιτέρω διαβουλεύσεις με τους σχετικούς ενδιαφερόμενους φορείς, όπως κυβερνήσεις, μονάδες χρηματοοικονομικών πληροφοριών και γραφεία ανάκτησης περιουσιακών στοιχείων ως πιθανούς τελικούς χρήστες ενός πιθανού συστήματος διασύνδεσης (European Commission, 2019d: 5-9). Με βάση την έκθεση, αυτό το εγχείρημα μπορεί να αποτελέσει ένα σημαντικό εργαλείο διασυνοριακής αντιμετώπισης του ξεπλύματος χρήματος (Koster, 2020: 383-386).

2.3. Κριτική της ευρωπαϊκής προσπάθειας καταπολέμησης του ξεπλύματος χρήματος

Από την παραπάνω ανάλυση, θα μπορούσε να εξαχθεί το συμπέρασμα πως εμπόδιο στην καταπολέμηση του ξεπλύματος χρήματος δεν είναι το ελλιπές νομοθετικό πλαίσιο, αλλά η γενικότερη απροθυμία της χρηματοπιστωτικής ελίτ και των κρατών για

αντιμετώπιση του φαινομένου. Μάλιστα, η πληθωριστική αυτή κανονιστική ρύθμιση του φαινομένου σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο φαίνεται να μην έχει τα επιθυμητά αποτελέσματα.

Η απροθυμία, ειδικότερα, εμφανίζεται τόσο στο εσωτερικό των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, τα οποία παρουσιάζουν αδυναμία ή και αδιαφορία για εφαρμογή των πολιτικών κατά του ξεπλύματος χρήματος, όσο και σε θεσμικό επίπεδο. Από τη μία, τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα εμφανίζονται δήθεν αδύναμα να εφαρμόσουν ουσιαστικά το πληθωριστικό κανονιστικό πλαίσιο κατά του ξεπλύματος χρήματος που ισχύει ευρωπαϊκά στο εσωτερικό τους, όπως αποδεικνύει το γεγονός της φειδωλής ανταλλαγής διασυννοριακών αναφορών μεταξύ των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και της ύπαρξης αδυναμίας στον τρόπο με τον οποίο οι υπεύθυνοι στις διάφορες υπηρεσίες και μηχανισμούς ελέγχου αλληλεπιδρούσαν μεταξύ τους. Από την άλλη πλευρά, σε θεσμικό επίπεδο, η κεντρική μηχανή παρουσιάζεται να «εθελουφλεί», όταν πρόκειται να αντιμετωπίσει τομείς μείζονος σημασίας για τον περιορισμό του ξεπλύματος, όπως είναι αυτός της ιδιωτικής τραπεζικής. Παράλληλα, διαπιστώθηκε ότι σε αρκετές περιπτώσεις που αξιολογήθηκαν, οι εποπτικές αρχές συχνά διστάζουν να επιβάλουν κυρώσεις ή να λάβουν εποπτικά μέτρα. Αυτά τα γεγονότα εγείρουν σημαντικούς προβληματισμούς για τη σύνδεση του φαινομένου με ζητήματα διαπλοκής (Ruggiero, 2017: 211-212).

Ταυτόχρονα, μέσω των ευρωπαϊκών Οδηγιών, η υποχρέωση αναφοράς, η οποία αφορά εγκλήματα ιδιωτών, εναποτίθεται στην αρμοδιότητα ιδιωτών, οι οποίοι, στο πλαίσιο του φιλελεύθερου παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού, είναι πολύ πιθανό να χειραγωγήσουν αυτή την υποχρέωση. Απόδειξη αυτού του γεγονότος αποτελεί, αφενός, η μη εξάλειψη ή μείωση του φαινομένου και αφετέρου, ο μικρός αριθμός αναφορών στις Αρχές από ιδιώτες. Αντιθέτως, η ΕΕ και η FATF, με πρόσχημα την καταπολέμηση του ξεπλύματος χρήματος, ποινικοποιούν ως βασικά εγκλήματα κάθε αξιόποινη πράξη που τιμωρείται με φυλάκιση άνω των έξι μηνών. Έτσι, η νομοθεσία για το ξέπλυμα μετατράπηκε σε εργαλείο αντιμετώπισης σοβαρών εγκλημάτων, όπως το λαθρεμπόριο ναρκωτικών, αφήνοντας όμως στην πραγματικότητα να συνεχίζεται το ξέπλυμα χρήματος μέσω της σκιάδους τραπεζικής, των εξωχώριων εταιρειών και των φορολογικών παραδείσων (Βασιλαντωνοπούλου, 2019: 269-270). Το γεγονός αυτό αφορά την επιλεκτικότητα του νόμου, που αναφέρει ο Chambliss (2004: 241-251), ως προς τα εγκλήματα αυτά, παραγκωνίζοντας στην πραγματικότητα την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ισχυρών. Κατά αυτόν τον τρόπο, όπως αναφέρει ο ίδιος, «οι καπιταλιστές τα καταφέρνουν σημαντικά καλύτερα απ' ό,τι οι εργατικές τάξεις στην πάλη εκπροσώπησης των συμφερόντων τους μέσα στο κείμενο του νόμου».

2.3.1. Απροθυμία καταπολέμησης του φαινομένου και εγκληματολογικές κριτικές προσεγγίσεις

Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να εξηγηθεί το φαινόμενο αυτό από την πλευρά της Εγκληματολογικής θεωρίας. Η λειτουργία που θα αναπτύξει το οργανωμένο έγκλημα και κατ' επέκταση το ξέπλυμα χρήματος που συνδέεται με αυτό, σε κάθε περίπτωση εξαρτάται από το εκάστοτε οικονομικό σύστημα, και τείνει να εμφανίζεται σε περιόδους οικονομικής αναδιοργάνωσης και κοινωνικής αναστάτωσης, σύμφωνα με τη «θεωρία της ανομίας» του Merton (Merton, 1968: 185-215). Ειδικότερα, αναπτύσσεται μια παράλληλη λανθάνουσα οικονομία, η οποία επικουρεί το βασικό οικονομικό σύστημα μέσω της κάλυψης των κενών που αυτό εμφανίζει. Έτσι, τα παραπάνω εγκλήματα φαίνεται να αποτελούν μια παράλληλη προς το κράτος οικονομία, η οποία, ως παράνομη δράση, υιοθετείται από τμήματα της κοινωνίας, ενώ πολλές φορές υποκινείται και από το ίδιο το κράτος. Το παράλληλο αυτό παράνομο οικονομικό σύστημα, επιβιώνει, καθώς επιτελεί λειτουργίες που υποστηρίζουν το κύριο σύστημα. Ειδικότερα, επιλύει μια σειρά από προβλήματα που αφορούν και τους κυβερνώντες και τους κυβερνώμενους. Έτσι, προσφέρει μια μόνιμη πλαισίωση του εθνικού κράτους, ώστε να καλύπτει όλες τις δομικές δυσλειτουργίες άμεσα και αποτελεσματικά, ως σκιώδης εταίρος τόσο του κρατικού όσο και του κομματικού μηχανισμού (Βιδάλη, 2017: 152-153).

Πρέπει να σημειωθεί στο σημείο αυτό, ότι το ξέπλυμα χρήματος δεν επιτελεί μόνο τις λειτουργίες του κλασικού οργανωμένου εγκλήματος, καθώς δεν παύει να κατατάσσεται στην εγκληματικότητα του λευκού κολάρου. Απλώς, εξελίχθηκε ως η άλλη όψη του οργανωμένου εγκλήματος, διαχωρίζοντας τις δύο κατηγορίες στερεοτυπικά. Στην πράξη, το οργανωμένο έγκλημα είναι αυτό που εργαλειοποιείται, ενώ το ξέπλυμα χρήματος εγκληματοποιείται προς εξυπηρέτηση των πολιτικών και πολιτειακών μεταβολών που επέβαλαν οι διαδικασίες απελευθέρωσης της αγοράς. Αυτό, επομένως, που επιτυγχάνει το ξέπλυμα χρήματος αφορά τη διείσδυση των μελών του οργανωμένου εγκλήματος στην επίσημη οικονομία, παρέχοντας την ευκαιρία σε αυτά για κοινωνική κινητικότητα και συμμετοχή στον οικονομικό ανταγωνισμό, όχι πλέον ως μέλη εγκληματικής οργάνωσης, αλλά μιας νόμιμης επιχείρησης. Επομένως, το ξέπλυμα χρήματος δεν αφορά μόνο φυσικά πρόσωπα που εγκληματούν, αλλά και νόμιμες επιχειρήσεις, που λόγω της οικονομικής τους δύναμης συχνά «ελέγχουν» το κράτος. Βέβαια, καθώς η οικονομική πραγματικότητα συνεχίζει να παραμένει άμεμπτη σε σχέση με το οργανωμένο έγκλημα και παραμένει η κυριαρχία του καθεστώτος «ευμετάβλητης νομιμότητας» (Dwight, 1971: 1-30), όπως αναφέρεται παρακάτω, η προσπάθεια για καταπολέμηση του ξεπλύματος χρήματος περιφρονείται (Βασιλα-ντωνοπούλου, 2019: 259-261).

Για να συντηρηθεί αυτό το σύστημα και για να μπορέσει να λειτουργήσει η διαδικασία της νομιμοποίησης των εσόδων, είναι αναγκαία η ανάπτυξη διαφθοράς μεταξύ ατόμων της οικονομικής ελίτ, του πολιτικού και του δικαστικού κόσμου (Gunev and Beszlon, 2012: 32-54). Συγκεκριμένα, η διαφθορά μπορεί να εμφανιστεί σε πολλές

μορφές, όπως είναι η δωροδοκία, οι συγκρούσεις συμφερόντων, η συμπαιγνία ή ο νεποτισμός, και οδηγεί στην παραβίαση του θεμιτού ανταγωνισμού και στη διάβρωση της εμπιστοσύνης στις αρχές και στο δικαστικό σύστημα. Είναι πιθανό, μάλιστα, να εμπλέκονται και κρατικοί θεσμοί ή και ιδιωτικές επιχειρήσεις. Σύμφωνα με την Eurorol, για πολλές εγκληματικές οργανώσεις η διαφθορά αποτελεί αναπόσπαστο εσωτερικό μέρος του *modus operandi* τους και σχετίζεται με την κάλυψη πληθώρας εγκληματικών δραστηριοτήτων, όπως η διακίνηση απειλούμενων ειδών, η εμπορία όπλων, η έκδοση πλαστών εγγράφων, και άλλων εγκλημάτων τα οποία διευκολύνονται με την εμπλοκή των τοπικών και εθνικών αρχών και συνδέονται με το ξέπλυμα χρήματος. Τα σημαντικότερα στοιχεία της διαφθοράς των αρχών συνίστανται στο ότι διευκολύνουν την απόκτηση πληροφοριών απαραίτητων για τις εγκληματικές δραστηριότητες, ελαττώνουν τον κίνδυνο και αντιμετωπίζουν τις απειλές κατά των συμφερόντων των παρανομούντων (Eurorol, 2013: 5-14).

Το έγκλημα του λευκού κολάρου και το ξέπλυμα χρήματος, ταυτίζονται και με τις συναλλαγές μεταξύ πολιτικών και οικονομικών παραγόντων, και είναι συνώνυμα της διαπλοκής. Εξυπηρετούνται τα συμφέροντα και των δύο, δηλαδή παρέχονται πολιτικά προνόμια, αθέμιτες διευκολύνσεις, με αντάλλαγμα τη μεγιστοποίηση κερδών, που αποτελεί τον πρωταρχικό εταιρικό σκοπό. Η πολιτική αυτή κάλυψη βοηθά το έγκλημα του λευκού κολάρου να αναπτυχθεί σε μια ανεξάρτητη δομή. Η «πολιτική αυτή μηχανή», με τις λανθάνουσες λειτουργίες της, δεν επιτυγχάνει μόνο την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, αλλά, το σημαντικότερο, χειραγωγεί τη λαϊκή συνείδηση (Βασιλαντωνοπούλου, 2014: 99-100).

Έτσι, δημιουργείται ένα δίκτυο σκιωδών σχέσεων, το οποίο, σύμφωνα με τον Chambliss (2004: 241-252), οδηγεί στην επιλεκτικότητα του ποινικού ελέγχου ως προς το είδος των εγκληματικών ενεργειών και τον «στιγματισμό» συγκεκριμένων δραστηριοτήτων. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η δημιουργία μαύρης λίστας για συγκεκριμένους μόνο φορολογικούς παραδείσους, οδηγώντας στην ατιμωρησία των υπολοίπων, ανάλογα με τα συμφέροντα που εξυπηρετεί το εκάστοτε καθεστώς (Κοσμάτος και Λαμπάκης, 2019: 185-209).

2.3.2. Το παράδειγμα της Ελβετίας και των *Panama Papers*

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Ελβετία, η οποία εκμεταλλεύτηκε την ιδιότητα της ως μέλος του ΟΟΣΑ για να αποφύγει να συμπεριληφθεί στη μαύρη λίστα, παρόλο που ταίριαζε απόλυτα στον καθορισμό των κριτηρίων που είχε προβλέψει αυτός ο οργανισμός για τα υπεράκτια κέντρα (Deneault, 2010: 105-106, 108). Η οικονομική ισχύς των εμπλεκόμενων εξασφαλίζει την ομαλή λειτουργία της νέας «παραοικονομικής» οργάνωσης, ενώ το κοινωνικό κύρος των δραστών και η σύμπραξη ειδικών, όπως δικηγόρων και λογιστών, δημιουργεί το επιθυμητό πλαίσιο μυστικότητας και ασφάλειας για τη διενέργεια των εγκληματικών τους σχεδίων (Ruggiero, 2017: 122-123).

Ειδικότερα, η πρακτική του «στιγματισμού» μέσω των μαύρων λιστών, η οποία ξεκίνησε ως προσπάθεια από την κίνηση «Appel Du Geneve», και χρησιμοποιήθηκε αργότερα, το 2000, από διεθνείς οργανισμούς, αποδείχθηκε όχι μόνο αναποτελεσματική, αλλά και αποπροσανατολιστική του ποινικού ελέγχου και της κοινής γνώμης. Αυτό συμβαίνει, κυρίως, γιατί ακόμα και αν εντασσόταν μια χώρα ως φορολογικός παράδεισος στις μαύρες λίστες, η χώρα αυτή μπορούσε να αφαιρεθεί μόνο με την υπόσχεση πως θα τηρήσει τις κατάλληλες γι' αυτό προϋποθέσεις, ή ακόμα και χωρίς αυτή την υπόσχεση, με τη χρησιμοποίηση σκιωδών και αδιαφανών μεθόδων. Μάλιστα, η πρακτική αυτή εξελίχθηκε σε ένα μέσο διαφήμισης των φορολογικών παραδείσων, καθώς επίσης και σε μέσο νομιμοποίησής τους, στην περίπτωση που δεν περιλαμβάνονταν ή δεν είχαν ακόμα συμπεριληφθεί στη λίστα (Deneault, 2010: 103-104, 107-109). Για τον λόγο αυτό, λανθάνει μια πολιτική και στρατηγική διαμάχη για το ποιος θα κυριαρχήσει στον έλεγχο των λιστών αυτών, ώστε να μπορέσει να επιτύχει το κάθε κράτος μέλος ικανοποιητικότερη εξυπηρέτηση των συμφερόντων του σε μια «παγκόσμια ηγεμονία» (Βασιλαντωνοπούλου, 2019: 271-277).

Το εκάστοτε καθεστώς ελέγχου των παραπάνω λιστών συνδέθηκε στενά με τον ρόλο της FATF, και ειδικότερα με τα ισχυρότερα μέλη της. Με βάση αυτή τη λογική, το «ελεγκτικό συνέδριο» της FATF φαίνεται να εξαντλεί την αυστηρότητά του μόνο έναντι των ασθενέστερων κρατών, αφήνοντας στο απυρόβλητο ισχυρά κράτη μέλη του παραπάνω μορφώματος (Levi and Hampron, 1999: 645-656). Πιο γνωστή περίπτωση τέτοιας μεροληψίας αποτελεί το παγκόσμιο σκάνδαλο «Panama Papers». Το σκάνδαλο αυτό αποτελεί, πιθανώς, τη μεγαλύτερη διαρροή εσωτερικών πληροφοριών στην ιστορία, η οποία περιλαμβάνει δεδομένα για 214.000 υπεράκτιες εταιρείες, που συνδέονται με άτομα από 200 διαφορετικές χώρες και εδάφη από το 1970 έως και τα τέλη του 2015, και αποκαλύπτει πώς μια παγκόσμια βιομηχανία δικηγορικών εταιρειών και μεγάλων τραπεζών εκμεταλλεύεται το οικονομικό απόρρητο, πουλώντας το σε απατεώνες και διακινητές ναρκωτικών, όπως επίσης και σε δισεκατομμυριούχους, διασημότητες και αστέρια του αθλητικού χώρου. Αυτό που πρέπει να σημειωθεί για τη συγκεκριμένη περίπτωση είναι πως ο Παναμάς πέτυχε να διαγραφεί από τη μαύρη λίστα της FATF, έναν μόλις χρόνο μετά την είσοδό του στη λίστα αυτή (ICIJ, 2016).

Είναι, λοιπόν, προφανές πως παραβιάζεται με τον τρόπο αυτόν ο εγγυητισμός και υπονομεύονται οι δημοκρατικοί θεσμοί των εθνικών κοινοβουλίων, τα οποία όχι μόνο δεν έχουν ρόλο στην ψήφιση των κριτηρίων που πρέπει να τηρηθούν, αλλά υπομένουν τις κυρώσεις της οικονομικής απομόνωσης μέσω της εισαγωγής τους σε μαύρες λίστες, με αποτέλεσμα αυτά τα υποκειμενικά κριτήρια να εργαλειοποιούνται υπέρ ορισμένων μόνο κρατών (Βασιλαντωνοπούλου, 2019: 223-224).

3. Το ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο κατά του ξεπλύματος χρήματος

3.1. Περιγραφή και κριτική της εξελικτικής πορείας της νομοθεσίας για το ξέπλυμα χρήματος

Παρόλο που το οργανωμένο έγκλημα είχε αποδεδειγμένα παρεισφρήσει εντός της εθνικής επικράτειας της Ελλάδας, οι εθνικές αρχές παρέμεναν απαθείς, ίσως λόγω της ψευδούς αντίληψης πως η Ελλάδα δεν αποτελεί μια χώρα κατανάλωσης, αλλά διαμετακόμισης των παράνομων προϊόντων. Η κατάσταση αυτή, όμως, έμελλε να αλλάξει. Η Ελλάδα ήρθε αντιμέτωπη με μια σοβαρή οικονομική κρίση το 2009, αμέσως μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση της περιόδου 2008-2009. Αναπόφευκτα, η κρίση επηρέασε τον οικονομικό τομέα, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της αγοράς και την ενοποίηση της βιομηχανίας. Σύμφωνα με εκτίμηση της Παγκόσμιας Τράπεζας, ο εθνικός κίνδυνος νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες στην Ελλάδα εκτιμάται ως «μέτριος προς υψηλός» (ELTE, 2018: 194 κ.ε.). Αυτό δεν αφορά αποκλειστικά την Ελλάδα, καθώς το ίδιο χαρακτηριστικό απαντάται και σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ισπανία και η Ιταλία. Χαρακτηριστικά οικονομικά σκάνδαλα που απασχόλησαν την Ελλάδα είναι αυτά της Siemens, η υπόθεση γερμανικών υποβρυχίων, της ΜΕΒΓΑΛ, του Κοσκωτά, της UNISEF και η υπόθεση Novartis (Ελληνική Αστυνομία, 2004-2020).

Για την αντιμετώπιση αυτών των απειλών, το πρώτο νομοθετικό κείμενο για το ξέπλυμα χρήματος ήρθε αποκλειστικά ως απάντηση, αν και καθυστερημένη, στην υποχρέωση μεταφοράς της Οδηγίας 91/308/ΕΟΚ στο ελληνικό δίκαιο. Έτσι, ψηφίστηκε ο Ν. 2145/1993, ο οποίος εισήγαγε στην ελληνική έννομη τάξη το άρθρο 394Α, που αφορούσε τη «νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα». Ωστόσο, η διάταξη αυτή δεν υιοθετούσε το σύνολο του περιεχομένου της Οδηγίας, με αποτέλεσμα η προσπάθεια να θεωρηθεί ανεπιτυχής. Η ίδια η Ευρωπαϊκή Επιτροπή άσκησε πίεση ώστε να ενσωματωθεί καθολικά η Οδηγία, με αποτέλεσμα να ψηφιστεί ο Ν. 2331/1995, ο οποίος καταργούσε το άρθρο 394Α (Γιαννόπουλος, 1993: 1.241).

Μετά τη θέσπισή του, το άρθρο 394Α επανεξετάστηκε από τη FATF, καθώς ο Έλληνας νομοθέτης προχώρησε στην ποινικοποίηση του ξεπλύματος χρήματος, δίχως ωστόσο να ενσωματώσει τις 40 συστάσεις της FATF. Για να διορθωθεί αυτή η κατάσταση, ο Ν. 2331/1995 κατήργησε το ανωτέρω άρθρο, ώστε να δημιουργήσει ένα εμπλουτισμένο και αναβαθμισμένο κανονιστικό πλαίσιο, το οποίο θα ενσωματώνει το σύνολο των διεθνών κειμένων. Δυστυχώς, ο συγκεκριμένος νόμος προσπάθησε να το επιτύχει αυτό μέσω της άκριτης αντιγραφής των ποινικών διατάξεων της Οδηγίας 91/308/ΕΟΚ, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός «παρακώδικα», με δικονομικές κυρίως συνέπειες, εκτρέποντας το ποινικό δίκαιο από τον λειτουργικό του σκοπό να κρατεί ισορροπίες αναλογικότητας, ισότητας και εγγυήσεων για τα δικαιώματα των πολιτών (Χαραλαμπάκης, 2003: 865).

Με τον Ν. 3424/2005, έγινε προσπάθεια να προσαρμοστεί η νομοθεσία στις επιταγές της Δεύτερης Κοινοτικής Οδηγίας, της Απόφασης-Πλαισίου 2001/500/ΔΕΥ και τον εν γένει εκσυγχρονισμό του υφιστάμενου νομοθετικού πλαισίου, με την τροποποίηση του Ν. 2331/1995. Ο συγκεκριμένος νόμος αποτέλεσε το θεμέλιο για όλα τα νομοθετήματα που επακολούθησαν, τροποποιώντας και διευρύνοντας τη διάταξη για το ξέπλυμα χρήματος. Ωστόσο, ίσως συγκέντρωσε ιστορικά τις δριμύτερες κριτικές, καθώς η νομοθεσία αυτή χαρακτηρίστηκε ως χαμηλής νομοτεχνικής ποιότητας και η οποία δεν είχε εσωτερική συνοχή και αξιολογική συνέπεια, ενώ ταυτόχρονα ξεπέρασε σε αυστηρότητα τα διεθνή πρότυπα (Καϊάφα-Γκμπάντι, 2007: 14).

Με τον Ν. 3691/2008 «Πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας και άλλες διατάξεις» επιχειρείται να ενσωματωθεί η τρίτη Κοινοτική Οδηγία 2005/60/ΕΚ στην ελληνική έννομη τάξη και να εναρμονιστεί η τελευταία με τις 40 και 9 συστάσεις της FATF, προστατεύοντας ταυτόχρονα τον χρηματοπιστωτικό τομέα, ο οποίος για πρώτη φορά αντιμετωπίζεται ως σοβαρή εστία κινδύνου για ξέπλυμα χρήματος. Παράλληλα, συνδέθηκε το ξέπλυμα χρήματος με τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας και άλλαξε ο κατάλογος των βασικών εγκλημάτων, συμπεριλαμβάνοντας για πρώτη φορά τη δωροδοκία δικαστή, ενώ, παράλληλα, με το άρθρο 10 αντιμετωπίζονται κάποιοι τομείς υψηλού κινδύνου (Αιτιολογική Έκθεση Ν. 3691/2008: 1-2).

Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση, σε επίπεδο νομοτεχνικής δομής, σκοπός του νόμου ήταν η ταξινόμηση των διατάξεων σε ένα ενιαίο και εύχρηστο κείμενο, κάτι που ωστόσο δεν επιτεύχθηκε, καθώς οι διατάξεις που αφορούν τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες δεν είναι ορθολογικά τοποθετημένες σε ένα άρθρο. Βέβαια, οι κυριότερες αντιρρήσεις κατά του νόμου αφορούσαν τον δυσανάλογα μεγαλύτερο αριθμό τροποποιήσεων που επέφερε ο Ν. 3691/2008 σε σχέση με την Τρίτη Οδηγία, για την ενσωμάτωση της οποίας ουσιαστικά δημιουργήθηκε. Αυτό προκάλεσε προβληματισμούς ως προς τη συμβατότητα των τροποποιήσεων με τα ισχύοντα κείμενα αυξημένης τυπικής ισχύος, υπερβαίνοντας τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την παραπάνω Οδηγία (Παύλου, 2008: 4-12).

3.2. Το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο του Ν. 4557/2018 και οι τροποποιήσεις του νέου Ν. 4734/2020

3.2.1. Το περιεχόμενο του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου

Λόγω των ήδη πολυάριθμων νομοθετικών τροποποιήσεων που είχε υποστεί ο Ν. 3691/2008,¹ αποφασίστηκε πως θα ήταν ορθότερο να δημιουργηθεί εκ νέου ένα συνεκτικό νομοθετικό πλαίσιο, το οποίο θα συνδυάζει τις υφιστάμενες διατάξεις με εκείνες της υπό ενσωμάτωσης Οδηγίας 2015/849/ΕΕ. Ο Ν. 4557/2018, όπως

1. Τροποποίηση με τους Ν. 4312/2014, 4506/2017 και 4557/2018.

τροποποιήθηκε με τον Ν. 4734/2020, αποτελεί τη βάση του ισχύοντος ελληνικού θεσμικού πλαισίου για την πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, και ενσωματώνει τις διατάξεις των Οδηγιών (ΕΕ) 2015/849 και 2018/843 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.

Στο υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο, διατηρείται η υποχρέωση των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών να αποτρέψουν ενεργά τις ευκαιρίες για νομιμοποίηση παράνομων χρημάτων στο πλαίσιο της καταπολέμησης του οργανωμένου εγκλήματος, καθώς ο χρηματοπιστωτικός τομέας θεωρείται βασικός εταίρος για την καταπολέμηση του ξεπλύματος χρήματος (De Koker, 2006: 26-50). Για τον λόγο αυτό, τα χρηματοοικονομικά ιδρύματα υποχρεούνται να εφαρμόζουν κατάλληλα μέτρα για να είναι συμβατά με τις υποχρεώσεις επίδειξης δέουσας επιμέλειας (Customer Due Diligence), τα οποία περιλαμβάνουν τη συλλογή πληροφοριών σχετικών με την ταυτότητα και την κατοικία του πελάτη, τον πραγματικό δικαιούχο των συναλλαγών (beneficial owner) και τον σκοπό και τη φύση της επιχειρησιακής σχέσης (business relationship). Αυτή, μάλιστα, η υποχρέωση προβλέπεται στο άρθρο 11 και επόμενα του Ν. 4557/2018. Εκτός της παραπάνω υποχρέωσης των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, την ίδια υποχρέωση έχουν και ορισμένα επαγγέλματα, λόγω της καίριας θέσης τους στη διαδικασία νομιμοποίησης, όπως οι δικηγόροι και οι λογιστές.

Ο νέος Ν. 4734/2020, με τίτλο «Τροποποίηση του Ν. 4557/2018 (Α' 139) για την πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας – Ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2018/843 και του άρθρου 3 της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/2177», ενισχύει το νομικό πλαίσιο για την πρόληψη και την καταπολέμηση του φαινομένου της χρήσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες ή τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας, με την επέκταση της συνεργασίας και της ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των αρμόδιων αρχών, καθώς και της πρόσβασης σε μητρώα και άλλες διαθέσιμες πληροφορίες (άρθρα 24, 25, 26 του Νόμου) (Μπεντενιώτης κ.ά., 2022: 81, 114-119).

Οι κυριότερες μεταρρυθμίσεις του νέου νόμου αφορούν κατά κύριο λόγο την προσθήκη τριών νέων άρθρων στον ήδη υπάρχοντα Ν. 4557/2018, του 16Α, του 21Α και του 34Α, και τη νομοθετική οριοθέτηση του τομέα των ψηφιακών νομισμάτων. Το πρώτο από τα τρία άρθρα προβλέπει τη δημιουργία ενός κεντρικού αυτοματοποιημένου μηχανισμού ηλεκτρονικής ανάκτησης δεδομένων (Σύστημα Μητρώων Τραπεζικών Λογαριασμών και Λογαριασμών Πληρωμών), με σκοπό να απλουστευτεί η διαδικασία παροχής των αιτούμενων πληροφοριών μεταξύ των αρμόδιων αρχών. Με αυτόν τον τρόπο, μπορούν να εξακριβωθούν, σε εύλογο χρονικό διάστημα, τα στοιχεία φυσικών ή νομικών προσώπων που κατέχουν ή ελέγχουν λογαριασμούς πληρωμής, τραπεζικούς λογαριασμούς και θυρίδες ασφαλείας, που τηρούνται εντός της ελληνικής επικράτειας. Από την άλλη μεριά, το άρθρο 34Α διευκολύνει τη διασυνοριακή ανταλλαγή

πληροφοριών με κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς απαγορεύει την επιβολή αδικαιολόγητων και υπερβολικών περιοριστικών όρων σε αυτή. Τέλος, για τη μείωση των κινδύνων ξεπλύματος χρήματος, προστίθενται δικλείδες ασφαλείας σχετικά με συναλλαγές από και προς τρίτες χώρες υψηλού κινδύνου, οι οποίες προσδιορίζονται σε σχετικό κατάλογο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (KKLegal, 2020).

3.2.2. Κριτική των υφιστάμενων ποινικών νόμων

Ήδη από το έτος 2001, με τη Δεύτερη ευρωπαϊκή Οδηγία 2001/97/ΕΚ σε ευρωπαϊκό επίπεδο, και με το άρθρο 4 του Ν. 3424/2005 σε εθνικό επίπεδο, αυστηροποιήθηκε αισθητά η υποχρέωση αναφοράς ύποπτων και ασυνήθιστων συναλλαγών για νομιμοποίηση εσόδων από ορισμένα επαγγέλματα, ενώ συμπεριλήφθηκαν για πρώτη φορά και οι δικηγόροι στην κατηγορία αυτή.

Ειδικότερα, με το στοιχείο ε΄ της παραγράφου 1 του άρθρου 5 του Ν. 4557/2018, ορίζονται ως υπόχρεα πρόσωπα οι συμβολαιογράφοι και οι δικηγόροι, όταν συμμετέχουν, ενεργώντας εξ ονόματος και για λογαριασμό των πελατών τους, σε χρηματοπιστωτικές συναλλαγές. Η υποχρέωση αναγγελίας θεσπίστηκε για λόγους δημόσιου συμφέροντος, καθώς με τον τρόπο αυτό θα ήταν πολύ πιο εύκολη η διαλεύκανση υποθέσεων νομιμοποίησης παράνομων εσόδων, ενώ αποτρέπονται φαινόμενα συμμετοχής του ίδιου του δικηγόρου στο ξέπλυμα μαύρου χρήματος. (Τσιρίδης, 2007: 1-8).

Ωστόσο, από ένα μέρος της θεωρίας εκφράζεται η άποψη πως με την επιβολή της υποχρέωσης άμεσης αναφοράς ύποπτων συναλλαγών, ο εντολέας οδηγείται ουσιαστικά σε μια έμμεση αυτοενοχοποίηση, καθώς παρέχει στον δικηγόρο πληροφορίες ικανές για να ασκηθεί εναντίον του ποινική δίωξη. Η υποχρέωση τήρησης επαγγελματικού απορρήτου και πίστης, αναγνωρίστηκε και στην υπόθεση Wouters (EUR Lex, 2002), στην οποία αναφέρθηκε πως το επαγγελματικό απόρρητο θεσπίστηκε για λόγους δημόσιου συμφέροντος και αποτελεί ουσιώδη εγγυητή των ατομικών ελευθεριών. Με βάση, λοιπόν, το περιεχόμενο των παραπάνω υποχρεώσεων και αρχών, είναι ευδιάκριτη η υπάρχουσα αντίθεση μεταξύ της υποχρέωσης άμεσης αναφοράς του δικηγόρου με αυτές τις εγγυήσεις. Την κατάσταση αυτή δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο για τον εντολέα, το γεγονός της απαγόρευσης ενημέρωσής του από τον δικηγόρο για την ύπαρξη αναγγελίας εις βάρος του, με αποτέλεσμα ανεπιεικείς αιφνιδιασμούς (Ναμίας, 2007: 8-10).

Επιπλέον, ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεσπίζει στο άρθρο 7 το δικαίωμα κάθε ανθρώπου για τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής του, ενώ ο Κανονισμός 679/2016 επιβάλλει την προστασία των Προσωπικών Δεδομένων από τους υπεύθυνους επεξεργασίας στοιχείων, όπως είναι τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Τα παραπάνω ευρωπαϊκά κείμενα παραβιάζονται κατάφωρα, δεδομένης της υποχρέωσης δέουσας επιμέλειας, είτε αυτή αφορά το δικηγορικό επάγγελμα είτε τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, λόγω της αποκάλυψης ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, όπως είναι η περιουσιακή κατάσταση (Συλίκος, 2021: 247-249).

Στο πλαίσιο αυτό, υπάρχει ένας επιστημονικός θεωρητικός προβληματισμός σχετικά με την υποχρέωση αναφοράς των δικηγόρων. Από τη μία, υποστηρίζεται πως η προσβολή αυτή δικαιολογείται προς όφελος του δημόσιου συμφέροντος, καθώς ο δικηγόρος λόγω της ιδιότητάς του μπορεί να βοηθήσει άμεσα ή έμμεσα στο ξέπλυμα χρήματος, γεγονός το οποίο πολύ δύσκολα μπορεί να ελεγχθεί από το κράτος. Επίσης, πλέον, οι περισσότερες περιπτώσεις διάπραξης ξεπλύματος χρήματος αφορούν κάποιο νομικό και όχι φυσικό πρόσωπο, με αποτέλεσμα να μην εμπλέκονται ατομικά δικαιώματα φυσικών προσώπων. Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζεται πως πρέπει να πραγματοποιείται έλεγχος για συμβατότητα της υποχρέωσης με την αρχή της αναλογικότητας, ώστε τα μέτρα που λαμβάνονται να είναι τα πλέον πρόσφορα και αναγκαία για την επίτευξη του επιζητούμενου σκοπού, ενώ, όποτε είναι δυνατόν, να υιοθετείται το επιεικέστερο μέτρο. Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη την αρχή της αναλογικότητας, σε συνδυασμό με τις ετήσιες εισηγήσεις της FATF, που κάνουν λόγο για ελάχιστες περιπτώσεις δικηγορικής συμμετοχής σε ξέπλυμα χρήματος, αποδεικνύεται ιδιαίτερα αυστηρή η υποχρέωση άμεσης αναφοράς ύποπτων συναλλαγών (Συλίκος, 2021: 247-249).

Στο σημείο αυτό, σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι λόγω της προερχόμενης από τη δραστηριότητα των επιχειρήσεων αυξανόμενης εγκληματικότητας και της δυσκολίας εντοπισμού των υπαίτιων φυσικών προσώπων που κρύβονται από πίσω, δέχονται και προβλέπουν υποχρέωση καθιέρωσης ευθύνης των νομικών προσώπων για τα κράτη μέλη ο ΟΟΣΑ (άρθρο 2 Σύμβασης ΟΟΣΑ) και ο ΟΗΕ (άρθρο 5 Σύμβασης ΟΗΕ). Ωστόσο, δεν έχει κατοχυρωθεί ακόμα η ευθύνη αυτή στην ελληνική έννομη τάξη, κυρίως λόγω εμποδίων δογματικής φύσης, όπως η κατάφαση ενοχής σε νομικά πρόσωπα, παρόλο που μια τέτοια αλλαγή θα ανταποκρινόταν καλύτερα στην πραγματικότητα (Παρασκευοπούλου-Κόλλια, 2019).

Έχοντας υπόψη την παραπάνω άποψη, ο νομοθέτης ανάγει, στο άρθρο 2 παράγραφος 1 του Ν. 4557/2018, την ακεραιότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος σε προστατευόμενο έννομο αγαθό και αυτό επιβάλλεται να έχει υπόψη του τόσο ο θεωρητικός όσο και ο εφαρμοστής του δικαίου, όταν κληθεί να ερμηνεύσει ή να εφαρμόσει την αντίστοιχη νομοθεσία. Βέβαια, σύμφωνα με την Κουτσουπιά (2018: 192-205), αυτή η επιλογή του Έλληνα νομοθέτη είναι άστοχη, διότι έπρεπε να ορίσει ένα ποσοτικό κριτήριο, αφού είναι απολύτως λογικό πως μόνο με την εισροή μεγάλων χρηματικών ποσών κινδυνεύει το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Επομένως, αν ο νομοθέτης ήθελε να προστατεύσει την ακεραιότητα, τη σταθερότητα και τη φήμη του χρηματοπιστωτικού συστήματος, όφειλε να είχε θέσει αντικειμενικά, ποσοτικά κριτήρια για το ύψος των προς νομιμοποίηση εσόδων.

Σχετικά με τον νόμο του 2018, διατηρούνται και αναβαθμίζονται μηχανισμοί που δεν προβλέπονται ρητά από την Οδηγία του 2015, αλλά εξυπηρετούν την επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών, όπως η Επιτροπή Στρατηγικής και ο Φορέας Διαβούλευσης Ιδιωτικού Τομέα, ενώ ιδιαίτερη μέριμνα λαμβάνεται για την ενίσχυση της

Αρχής καταπολέμησης της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, με την αντιμετώπιση θεσμικών και οργανωτικών ζητημάτων που αναδείχθηκαν κατά τα προηγούμενα χρόνια λειτουργίας της (Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου προς ενσωμάτωση της Οδηγίας 2015/849: 1-2).

Από την άλλη πλευρά, ο νέος Ν. 4734/2020 διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής του Ν. 4557/2018, ανταποκρινόμενος στις ανάγκες της ψηφιακής εποχής, ώστε να μπορέσει να περιλάβει τις προπληρωμένες κάρτες και μια προσφάτως διαδεδομένη μέθοδο διεκπεραίωσης συναλλαγών, αυτή μέσω των ψηφιακών νομισμάτων, και να περιορίσει την ανωνυμία που συνεπάγονται. Για να το επιτύχει αυτό, ο εθνικός νομοθέτης μείωσε το όριο ποσού χρήσης των προπληρωμένων καρτών από τα 250 στα 150 ευρώ και διεύρυνε την έννοια του υπόχρεου αναφοράς προσώπου (Παπαχρήστου, 2021: 52-55). Στα τελευταία περιλαμβάνονται, πλέον, οι πάροχοι υπηρεσιών θεματοφυλακής ψηφιακών πορτοφολιών, ανταλλαγής εικονικών νομισμάτων και παραστατικών νομισμάτων, κάθε πρόσωπο που εμπορεύεται ή ενεργεί ως μεσάζων στο εμπόριο έργων τέχνης και πρόσωπα που παρέχουν συμβουλές σε φορολογικά θέματα. Αυτές οι νέες νομοθετικές προβλέψεις επήλθαν ορθά, λόγω του υψηλού κινδύνου που συνεπάγονται οι εν λόγω τομείς, σύμφωνα και με την Οδηγία 2018/843 (Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου «Τροποποίηση του Ν. 4557/2018»: 1-2).

Κατά τα λοιπά, ο Ν. 4734/2020 έρχεται να τροποποιήσει επιμέρους διατάξεις του βασικού νόμου και προσθέτει κάποιους επιπλέον ορισμούς. Η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς ορίζει ως η αρμόδια εποπτική αρχή για τους παρόχους που ασχολούνται με υπηρεσίες ανταλλαγής εικονικών νομισμάτων και τους παρόχους υπηρεσιών θεματοφυλακής ψηφιακών πορτοφολιών. Πολύ θετική εξέλιξη ήταν η προώθηση, μέσω της παραγράφου 2 του άρθρου 5 του νόμου, αποτελεσματικών και αξιόπιστων μηχανισμών για την ενθάρρυνση των καταγγελιών που αφορούν παραβάσεις από τα προβλεπόμενα υπόχρεα πρόσωπα, καθώς και μέτρων προστασίας των εργαζομένων που καταγγέλλουν παραβάσεις που έχουν διεξαχθεί εντός του υπόχρεου προσώπου. Στο πλαίσιο αυτό, το άρθρο 20 τροποποιεί τα μέτρα προστασίας των προσώπων που έχουν υποχρέωση αναφοράς ύποπτων συναλλαγών μέσω της διασφάλισης νομικής προστασίας των φυσικών προσώπων που δέχονται απειλή, εχθρική ενέργεια ή δυσμενείς εργασιακές πρακτικές, επειδή αναφέρουν, εσωτερικά ή στην Αρχή, τις υπόνοιές τους για νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες ή χρηματοδότηση της τρομοκρατίας (ΕΥ, 2020).

3.3. Αποτίμηση της ελληνικής προσπάθειας καταπολέμησης του ξεπλύματος χρήματος

3.3.1. Η Αμοιβαία Αξιολόγηση της FATF για την Ελλάδα

Αφού αναλύθηκαν παραπάνω τα δυνατά σημεία και οι επιμέρους αδυναμίες του ελληνικού νομοθετικού συστήματος κατά του ξεπλύματος χρήματος, είναι σημαντική

μια συνολική αποτίμηση του συστήματος αυτού. Για τον σκοπό αυτό επιλέχθηκε η πιο πρόσφατη Αμοιβαία Αξιολόγηση της Ελλάδας από τη FATF. Οι εκθέσεις αυτές αποτελούν αμοιβαίες αξιολογήσεις από άλλα κράτη μέλη που παρέχουν μια σε βάθος περιγραφή και ανάλυση του συστήματος μιας χώρας για την πρόληψη κατάχρησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για ξέπλυμα χρήματος και χρηματοδότηση της τρομοκρατίας. Παράλληλα, παρέχονται εστιασμένες συστάσεις προς τη χώρα για την περαιτέρω ενίσχυση του συστήματός της. Μάλιστα, επιλέχθηκαν οι συγκεκριμένες εκθέσεις, καθώς πρόκειται για ιδιαίτερα αυστηρές και αναλυτικές αξιολογήσεις, οι οποίες κρίνουν δύο βασικά στοιχεία για την παρούσα μελέτη, την αποτελεσματικότητα και την τεχνική συμμόρφωση της χώρας (FATF-GAFI, 2021).

Σύμφωνα με την Αμοιβαία Αξιολόγηση της Ελλάδας από τη FATF του 2019, σχετικά με τα μέτρα κατά του ξεπλύματος χρήματος και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, οι ελληνικές αρχές κατανοούν σε γενικές γραμμές τους τομείς υψηλού κινδύνου, όπως προκύπτει και από την εθνική εκτίμηση κινδύνου, που εγκρίθηκε τον Μάιο του 2018. Κρίθηκε ότι η Ελλάδα έχει συμμορφωθεί πλήρως με τις 15 και έχει συμμορφωθεί σε μεγάλο βαθμό με τις 22 από τις 40 Συστάσεις τις FATF. Ως προς τις αξιολογήσεις αποτελεσματικότητας και τεχνικής συμμόρφωσης, δεν κρίθηκε σε κανέναν τομέα ως εξαιρετικά αποτελεσματική, ενώ σε 5 κρίθηκε ουσιαστικώς αποτελεσματική. Συγκεκριμένα, κρίθηκε ουσιαστικά αποτελεσματική στην πολιτική και στον συντονισμό, στη διεθνή συνεργασία, στα χρηματοοικονομικά δεδομένα, στη διερεύνηση και καταστολή υποθέσεων χρηματοδότησης τρομοκρατίας και χρηματοδότησης της διάδοσης πυρηνικών όπλων (KnowYourCountry, 2019).

Σε οργανωτικό επίπεδο, στην πλειονότητά τους οι στόχοι των περισσότερων ελληνικών αρχών είναι συνεπείς με τους αναγνωρισμένους κινδύνους και τις εθνικές πολιτικές κατά του ξεπλύματος. Η Εθνική Επιτροπή Στρατηγικής διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την αποτελεσματική συνεργασία και τον συντονισμό στο εθνικό επίπεδο χάραξης πολιτικής στην Ελλάδα. Περαιτέρω, οι ελληνικές αρχές αξιοποιούν αποτελεσματικά τις χρηματοοικονομικές πληροφορίες και άλλες πληροφορίες για να δημιουργήσουν αποδεικτικά στοιχεία και να εντοπίσουν τα παράνομα έσοδα σε υποθέσεις ξεπλύματος χρήματος. Αυτό διαφαίνεται και από το γεγονός πως οι αρχές επιβολής του νόμου ζητούν τακτικά τέτοιες πληροφορίες από τις εθνικές Μονάδες Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών. Οι Μονάδες Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών, η Δίωξη Οικονομικού Εγκλήματος και οι αρχές επιβολής του νόμου διερευνούν ενεργά τις υπόνοιες ξεπλύματος χρήματος και σχετικών αδικημάτων, διενεργώντας παράλληλες χρηματοοικονομικές έρευνες και άλλες σύνθετες έρευνες για την εμπλοκή οργανωμένων εγκληματικών ομάδων και άλλες διασυνοριακές δραστηριότητες (FATF, 2019: 3-5).

Από την άλλη μεριά βέβαια, όταν αυτές οι υποθέσεις υποβληθούν στις αρμόδιες εισαγγελικές και δικαστικές αρχές και εκκινήσει η δικαστική διαδικασία, οι υποθέσεις αντιμετωπίζουν αδικαιολόγητες καθυστερήσεις. Η ανάγκη που υπάρχει κατά τη δικαστική πρακτική να αποδειχθεί το προκαθορισμένο αδίκημα πέρα από κάθε «εύλογη

αμφιβολία», περιορίζει τη δυνατότητα εντοπισμού της προέλευσης των παράνομων κεφαλαίων, της δίωξης και της καταδίκης για διαφορετικούς τύπους ξεπλύματος χρήματος, και κυρίως αλλοδαπών κατηγορουμένων, επαγγελματιών ξεπλύματος χρήματος, οι οποίοι μπορεί να μην έχουν καμία σχέση με το υποκείμενο αδίκημα (Δαλακούρας, 2016: 326-339). Το πολύ μικρό δείγμα υποθέσεων ξεπλύματος χρήματος που έχει εισαχθεί στις ελληνικές δικαστικές αίθουσες δεν μπορεί να αποδώσει αποτελεσματικά και ξεκάθαρα, αν οι ποινές που προβλέπονται είναι σύμφωνες προς την αρχή της αναλογικότητας. Αυτό διαφαίνεται και στην περίπτωση της δήμευσης, κατά την οποία οι αρχές συχνά κάνουν χρήση των εργαλείων που υπάρχουν για πάγωμα λογαριασμών και κατάσχεση παράνομων περιουσιακών στοιχείων, ωστόσο, καθυστερήσεις στη δίωξη, την έναρξη των δικών και τις διαδικασίες προσφυγής εμποδίζουν την αποτελεσματική δήμευση σε πολλές περιπτώσεις (FATF, 2019: 43-46).

3.3.2. Σημαντικά στοιχεία του σκανδάλου Siemens

Ένα τέτοιο παράδειγμα εμπλοκής της ποινικής διαδικασίας αποτελεί το σκάνδαλο της «Siemens». Σύμφωνα με τα πορίσματα της εξεταστικής επιτροπής του Ελληνικού Κοινοβουλίου (Ελληνικό Κοινοβούλιο, 2011) για τη διερεύνηση της υπόθεσης «Siemens», η όλη διαδικασία διερεύνησης της υπόθεσης απέβη, σε μεγάλο βαθμό, ατελέσφορη. Εστιάζοντας στην υπόθεση, παρουσιάστηκαν ιδιαίτερες δυσχέρειες κατά τη διερεύνησή της, με κύρια αίτια την απροθυμία των μαρτύρων κατά την εξέτασή τους από τους βουλευτές, οι οποίοι είχαν προτεραιότητά τους την αποφυγή των ευθυνών τους, ενώ τα στοιχεία της «ογκωδέστατης δικογραφίας» αποδείχθηκε ότι ήταν δύσκολο να γίνουν διαχειρίσιμα, αλλά και να προσπελαστούν. Η απροθυμία ήταν γενικότερη, με αποτέλεσμα να μην ανοίξουν λογαριασμοί και να μην αποκαλυφθούν πρόσωπα και εξωχώριες εταιρείες που θα μπορούσαν να δώσουν στοιχεία πολιτικών προσώπων ή κομμάτων (Ελληνικό Κοινοβούλιο, 2011: 564).

Εξάλλου, σύμφωνα με τα δημοσιεύματα, αυτές οι πρακτικές διαμόρφωσαν δικαστικές συνθέσεις που οδήγησαν σε χρονικές καθυστερήσεις, με αποτέλεσμα την παραγραφή των περισσότερων από τις διερευνώμενες πράξεις (Δημοκρατία, 2022· LawNet, 2022). Από την τελευταία παρατήρηση προκύπτει ότι σε καμία περίπτωση δεν είναι δυνατόν να μην υπάρχουν εμπλεκόμενα πολιτικά πρόσωπα στην κυκλοφορία του μαύρου χρήματος, αφού οι κρίσιμες αποφάσεις εκπορεύονταν από την πολιτική ηγεσία και αποτελούσαν υλοποίηση των κεντρικών επιλογών της (BankingNews, 2022).

3.4. Συμπερασματικά σχόλια για την Ελλάδα

Συμπερασματικά, η Ελλάδα έχει εφαρμόσει ένα σύστημα καταπολέμησης του ξεπλύματος χρήματος και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, το οποίο είναι αποτελεσματικό σε διάφορους τομείς, όπως αυτούς της κατανόησης των κινδύνων και του εθνικού συντονισμού, της συλλογής και χρήσης χρηματοοικονομικών πληροφοριών,

της διερεύνησης και δίωξης της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας και της εφαρμογής στοχοθετημένων οικονομικών κυρώσεων που σχετίζονται με την πρόληψη. Ωστόσο, απαιτούνται σημαντικές βελτιώσεις για την ενίσχυση της εποπτείας και της εφαρμογής προληπτικών μέτρων, της δίωξης του ξεπλύματος χρήματος, της δήμευσης, της πρόληψης της εκμετάλλευσης νομικών οντοτήτων και του μη κερδοσκοπικού τομέα για παράνομους σκοπούς, καθώς και της έκδοσης. Σε γενικές γραμμές, στην Ελλάδα πρέπει να βελτιωθεί η συλλογή και η οργανωτική δόμηση των στατιστικών στοιχείων που σχετίζονται με τα παραπάνω εγκλήματα, προκειμένου να τεκμηριωθούν καλύτερα οι ενέργειες που αναλαμβάνονται, και να αξιολογηθεί αποτελεσματικότερα εάν οι πολιτικές είναι επιτυχημένες και τότε χρειάζονται βελτιώσεις (FATF, 2019: 46, 64). Όσον αφορά την τεχνική συμμόρφωση, το νομικό πλαίσιο είναι ιδιαίτερα ισχυρό, με ορισμένους τομείς μόνο να χρήζουν σημαντικής βελτίωσης, οι οποίοι αφορούν, κυρίως, παραβίαση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά την προσπάθεια αντιμετώπισης του ξεπλύματος χρήματος και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, έλλειμμα που είναι απόρροια της αυστηρότερης προσέγγισης που ακολούθησε ο Έλληνας νομοθέτης κατά την ενσωμάτωση των Ευρωπαϊκών Οδηγιών (FATF, 2019: 5-6).

Καθίσταται εναργές από την παραπάνω αξιολόγηση πως η Ελλάδα, παρόλο που πέτυχε σε ικανοποιητικό βαθμό την τεχνική συμμόρφωση και υιοθέτηση των ευρωπαϊκών Οδηγιών, παρουσιάζει μια αδικαιολόγητη αδυναμία στο να αντιμετωπίσει ουσιαστικά το ξέπλυμα χρήματος στο εσωτερικό της, η οποία φαίνεται να οφείλεται σε εσωτερικά οργανωτικά ζητήματα, σε ένα δίκτυο σχέσεων διαπλοκής και μια γενικότερη απροθυμία αντιμετώπισης του φαινομένου, με μια παράλληλη πρόθεση συγκάλυψης, κυρίως, της δράσης της οικονομικής ελίτ. Το φαινόμενο αυτό εξηγείται από τη θεωρία για τα «εύπλαστα όρια του νόμου» του θεωρητικού W. Chambliss, σύμφωνα με την οποία, η οικονομική ανισότητα επιφέρει και ανισότητα απέναντι στον νόμο. Στο «παιχνίδι» του στιγματισμού, η ελίτ της κοινωνίας έχει το πάνω χέρι, με αποτέλεσμα το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης να διαρθρώνεται μέσω αδιαφανών διαδικασιών και να διαμορφώνεται ο νόμος έτσι ώστε να εξυπηρετεί τα δικά της συμφέροντα (Chambliss, 2004: 241-252).

Μάλιστα, η ελληνική περίπτωση χαρακτηρίζεται από περιπτώσεις αδιαφανών διαδικασιών. Ένα πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί η υποστελέχωση της Αρχής για τη νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, η αποψίλωσή της από πληθώρα αρμοδιοτήτων της και η εξάρτηση του Προέδρου της Αρχής από τον υπουργό Οικονομικών και Δικαιοσύνης. Πιο συγκεκριμένα, λόγω της ελλιπούς στελέχωσης της Αρχής, το 2020 δεν διενεργήθηκε έλεγχος ούτε στο 10% των αναφορών-καταγγελιών που έγιναν στην Αρχή για ύποπτες συναλλαγές (LawNet, 2022). Παράλληλα, το σχέδιο νόμου για την ενσωμάτωση της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/2162 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, τροποποιεί το άρθρο 47 του Νόμου 4557/2018 που προβλέπει πως Μονάδα Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών για την Ελλάδα είναι η Αρχή Καταπολέμησης της Νομιμοποίησης Εσόδων από Εγκληματικές Δραστηριότητες

και δίνει την αρμοδιότητα αποκλειστικά στην Α΄ Μονάδα της Αρχής, αποδυναμώνοντας κυρίως τη Β΄ Μονάδα και σε μικρότερο βαθμό τη Γ΄ Μονάδα. Αλλάζει με αυτόν τον τρόπο η διοικητική δομή της Αρχής, με αποτέλεσμα να διατηρείται η ανεξαρτησία μόνο της Α΄ Μονάδας (Κουκάκης, 2022). Επιπρόσθετα, σφοδρές αντιδράσεις προκάλεσε το άρθρο 236 του Ν. 4798/2021 για την αλλαγή του τρόπου διορισμού του Προέδρου της παραπάνω Αρχής, ο οποίος μέχρι πρότινος πραγματοποιούνταν από το Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο. Πλέον, η δυνατότητα αυτή δίνεται και στους υπουργούς Οικονομικών και Δικαιοσύνης, δημιουργώντας ζητήματα ανεξαρτησίας της Αρχής. Έτσι, για πρώτη φορά εγκρίθηκε τον Ιούλιο του 2022 ο διορισμός Προέδρου και αναπληρωτή της Αρχής με πρόταση του υπουργού Δικαιοσύνης (Capital.gr, 2021).

Τέλος, παρόλο που το μεγαλύτερο όπλο κατά της διαφθοράς θα έπρεπε να θεωρείται η ανεξαρτησία και η διαφάνεια που προσφέρουν οι ανεξάρτητες αρχές και θεσμοί, όπως αυτός των whistleblowers, αυτοί απαξιώνονται, ώστε να δημιουργηθούν ευκαιρίες ανενόχλητης δράσης των εγκληματιών και συγκαλύψης της αλήθειας (Μαρκάζος, 2017: 159). Σε αυτές τις παθογένειες πρέπει να δοθεί μεγαλύτερο βάρος, ώστε να επιτευχθεί πιο ουσιαστική εφαρμογή του πληθωριστικού νομοθετικού πλαισίου, που θα οδηγούσε με τη σειρά της σε μια πιο αποτελεσματική αντιμετώπιση του ξεπλύματος χρήματος.

4. Επίλογος

Συμπερασματικά, διαφαίνεται πως έχουν πραγματοποιηθεί σημαντικές ενέργειες προς την αντιμετώπιση του ξεπλύματος χρήματος στο χρηματοπιστωτικό σύστημα από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ελλάδας. Παρατηρείται μια υπερνομοθέτηση στο συγκεκριμένο πεδίο, τόσο σε ευρωπαϊκό επίπεδο όσο και σε εθνικό, μέσω της υιοθέτησης των ευρωπαϊκών Οδηγιών, στο πλαίσιο της προσπάθειας για προσαρμογή στις εξελιγμένες τεχνολογικά εγκληματικές μεθόδους, ώστε να διαπεραστεί το στεγανοποιημένο σκιώδες τραπεζικό σύστημα. Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στην αποτροπή της χρήσης του χρηματοπιστωτικού κλάδου για το ξέπλυμα χρήματος, ο οποίος, όπως έχει ήδη αναφερθεί, αποτελεί τον κινητήριο μοχλό διάδοσης και εξάπλωσης του φαινομένου.

Ωστόσο, παρά την αφθονία νομικών διατάξεων για την καταπολέμηση του φαινομένου, η στάση των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων απέναντι στο φαινόμενο της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες αποδεικνύεται τελικά αντιφατική και αμφίσημη. Όπως προκύπτει από την παραπάνω ανάλυση και τα παραδείγματα που χρησιμοποιήθηκαν, εάν και φαινομενικά δημιουργείται η εντύπωση ότι τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα συμβάλλουν στην καταστολή του φαινομένου με την τήρηση της κατά τόπο νομοθεσίας, από τις αποκαλύψεις των μαρτύρων δημόσιου συμφέροντος, αλλά και από μεγάλες υποθέσεις που ήρθαν στο φως της δημοσιότητας

τας μέσω δημοσιογραφικών αποκαλύψεων, τόσο σε ευρωπαϊκό (υπόθεση τράπεζας HSBC, BCCI κ.λπ.) όσο και σε εθνικό επίπεδο (σκάνδαλο Κοσκωτά, SIEMENS, Novartis κ.λπ.), προκύπτει η σύμπραξη των τραπεζών στην αναπαραγωγή του φαινομένου, στην εφαρμογή σύνθετων τεχνικών και μεθόδων συγκάλυψης και ξεπλύματος (Χουλιαράς, 2019: 69-77).

Στην κυρίως ανάλυση έγινε φανερό πως το χρηματοπιστωτικό σύστημα, σε παγκόσμιο επίπεδο, δημιουργεί σχέσεις αλληλεξάρτησης ανάμεσα στις επιχειρήσεις, στο οργανωμένο έγκλημα, με τα χρήματα που του ξεπλένει, στη διαφθορά, με τη χρησιμοποίηση της σκιώδους τραπεζικής για να αποκρύβονται και να ξεπλένονται τυχόν παράνομα έσοδα στα πλαίσια της δημόσιας διοίκησης, και την πολιτική εξουσία. Αυτό ακριβώς το καθεστώς συμβίωσης και σχέσεων αλληλεξάρτησης περιέγραψε, όπως σημειώθηκε παραπάνω, ο Chambliss. Όλοι οι φορείς και θεσμοί που προαναφέρθηκαν κινούνται στο ίδιο κοινωνικοοικονομικό σύστημα, και ο ένας χρησιμοποιεί τον άλλον προς όφελός του (Chambliss, 2004: 241-252).

Επομένως, η αναποτελεσματικότητα οφείλεται κατά κύριο λόγο στη συνενοχή και στην άρνηση των ισχυρών οικονομιών να αντιμετωπίσουν τη ρίζα του προβλήματος (Ruggiero, 2017: 211-212, 216). Η εξουσία και η ισχύς ορισμένων συμφερόντων αποτελεί παράμετρο που επηρεάζει την τυποποίηση αυτών των εγκλημάτων και δομικό συστατικό του φαινομένου (Βασιλαντωνοπούλου, 2019: 255-256). Η αντιμετώπιση αυτής της εγκληματικότητας δεν είναι εύκολη, καθώς, εκτός των άλλων, το επίσημο τραπεζικό σύστημα ευδοκίμει από τα οφέλη των υπεράκτιων κέντρων (Ruggiero, 2017: 216). Το πρόβλημα εντείνεται λόγω του έντονου ανταγωνισμού μεταξύ κρατών (Savona, 2005: 61) και του ανταγωνισμού των τραπεζικών ιδρυμάτων τόσο μεταξύ τους όσο και με το σκιώδες τραπεζικό σύστημα που εξυπηρετεί το μαύρο χρήμα. Αν οι τράπεζες εφαρμόσουν στο ακέραιο τη νομοθεσία, θα θιγούν τα συμφέροντα των πελατών τους και κατ'επέκταση τα δικά τους. Η ανεπάρκεια της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης και η απουσία θεσμικών απαντήσεων δημιουργεί μια αίσθηση ασυδοσίας (Ruggiero, 2017: 211, 217). Η νομοθεσία μοιάζει εκ προθέσεως ελλιπής και η πραγματική βούληση των ισχυρών οργανισμών και των ιθυνόντων πολιτικών μάλλον επικεντρώνεται στον έλεγχο της οικονομικής ζωής και λιγότερο στην αντιμετώπιση του ξεπλύματος.

Τα στοιχεία αυτά συντείνουν στο συμπέρασμα, πως το ξέπλυμα χρήματος επιτελεί έναν ρόλο πολιτικής μηχανής κατά Robert Merton, δηλαδή μιας παράλληλης δομής του πολιτικού συστήματος που εξασφαλίζει τη νομιμοποίηση και τη σταθερότητα του κοινωνικού συστήματος. Η σοβαρή οικονομική εγκληματικότητα αποτελεί ένα παράλληλο σύστημα, συνώνυμο της πολιτικής μηχανής και συστατικό στοιχείο της κοινωνικής οργάνωσης. Συμπερασματικά, καταλήγουμε ότι με όρους της θεώρησης του Merton, η σύγχρονη λειτουργία που επιτελεί το ξέπλυμα «δεν είναι μια δυσλειτουργία σε ένα κανονικό και λειτουργικό σύστημα, αλλά μια κανονική απάντηση σε ένα μη κανονικά, δομικά δυσλειτουργικό και ανομικό σύστημα» (Merton, 1968: 126-136· Γασπαρινάτου, 2019: 175-178).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Banking News (2022). *Ανατροπή στην υπόθεση Siemens: Αθώοι όλοι για τα «μαύρα ταμεία» – Η απόφαση, η παραγραφή και το χρονικό*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.bankingnews.gr/koinonia/articles/643590/anatropi-stin-yprothesi-siemens-athooi-oloi-oi-katigoroymenoi-i-apofasi-tou-dikastiriou-i-paragrafi-to-xroniko-tou-skandalou> (ανακτήθηκε στις 21.11.2022)).
- Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2014). *Λευκά Κολάρα & Οικονομικό Έγκλημα, Κοινωνική Βλάβη & Αντεγκληματική Πολιτική*. Αθήνα: Δίκαιο & Οικονομία.
- Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2019). «Η αντεγκληματική πολιτική για το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος ως λανθάνουσα οικονομική διακυβέρνηση». Στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης και Χ. Παπαχαράλαμπος (υπό έκδοση). *Εγκλήματα των ισχυρών: Οικονομικό, οργανωμένο έγκλημα και διαφθορά*. Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ.
- Βιδάλη, Σ. (2017). *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Capital.gr (2021). *Βουλή: Εγκρίθηκε ο διορισμός προέδρου και αν. προέδρου της Αρχής για το ξέπλυμα μαύρου χρήματος*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.capital.gr/politiki/3557725/bouli-egkrithike-o-diorismos-proedrou-kai-an-proedrou-tis-archis-gia-to-xepluma-mauroy-xrimatos> (ανακτήθηκε στις 28.09.2022)).
- Γασπαρινάτου, Μ. (2019). «Πολιτική διαφθορά και χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα». Στο: Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαράλαμπος (επιμ.). *Εγκλήματα των ισχυρών: Οικονομικό, οργανωμένο έγκλημα και διαφθορά*. Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ.
- Γιαννόπουλος, Θ. (1993). «Η “Νομιμοποίηση” εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα κατ’ άρθρο 394: Α ΠΚ», *Ποινικά Χρονικά*: 1.241-1.253.
- Δαλακούρας, Θ. (2016). «Επεμβάσεις στον ΚΠΔ: Ο μύθος της επιτάχυνσης της απονομής της ποινικής Δικαιοσύνης». *Ποινικά Χρονικά*, 5/2016: 326-339.
- Δημοκρατία (2022). *Έρευνα εκ των υστέρων από Άρειο Πάγο για τη Siemens*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.newsbreak.gr/politiki/379779/ereyna-areios-pagos-siemens/> (ανακτήθηκε στις 23.09.2022)).
- Ελληνική Αστυνομία (2004-2020). *Ετήσιες Εκθέσεις Οργανωμένου Εγκλήματος*. (Διαθέσιμο στο: http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=27865&Itemid=73&lang (ανακτήθηκε στις 20.11.2022)).
- Ελληνικό Κοινοβούλιο (2011). *Πόρισμα της Εξεταστικής Επιτροπής «για τη διερεύνηση της υπόθεσης “Siemens” στο σύνολο της»*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/Koinovouleftikes-Epitropes/ektheseis?search=on&commission=b0026936-0752-4f54-be3a-2504fee6edf3> (ανακτήθηκε στις 14.09.2022)).
- Καϊάφα-Γκμπάντι, Μ. (2007). «Η ποινική αντιμετώπιση του ξεπλύματος βρώμικου χρήματος: Μεταξύ διεθνούς, ευρωπαϊκής και εθνικής νομοθεσίας». *Ποινικά Χρονικά*: 3-19.
- Κοσμάτος, Κ. και Λαμπάκης, Χρ. (2019). «Εστίες διαφθοράς στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης». Στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαράλαμπος (επιμ.). *Εγκλήματα των ισχυρών: Οικονομικό, οργανωμένο έγκλημα και διαφθορά*. Εκδόσεις ΕΑΠ: 185-209.
- Κουκάκης, Α. (2022). *Αλλαγές στη λειτουργία της Αρχής για το Ξέπλυμα εν μέσω ουκρανικής κρίσης*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.cnn.gr/oikonomia/story/307919/allages-ti-leitoyrgia-tis-archis-gia-to-xepluma-en-meso-oykranikis-krisis> (ανακτήθηκε στις 28.09.2022)).
- Κουτσουπιά, Β. (2018). «Το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος και η οριοθέτηση του αξιοποιήσιμου κατά το ισχύον δίκαιο και de lege ferenda». *Νομικό Βήμα*, τόμ. 66, τεύχ. 2: 192-205.

- LawNet (2022). ΣΥΡΙΖΑ: Η κυβέρνηση με σειρά ρυθμίσεων αποδυνάμωσε την Αρχή για το ξέπλυμα μαύρου χρήματος. (Διαθέσιμο στο: <https://lawnet.gr/law-news/syriza-i-kynvemisi-me-seira-rythmiseon-apodynamose-tin-archi-gia-to-xepluma-mavrou-chrimatos/> (ανακτήθηκε στις 26.09.2022)).
- LawNet (2022). Υπόθεση Siemens: Την αναίρεση της απαλλαγής των κατηγορούμενων θα εξετάσει ο Άρειος Πάγος. (Διαθέσιμο στο: <https://lawnet.gr/law-news/ypothesi-siemens-tin-anairesi-tis-apallagis-ton-katigouroumenon-tha-exetasei-o-areios-pagos/> (ανακτήθηκε στις 21.11.2022)).
- Μαρκάζος, Κ. (2017). *Αντίπαλοι με τον Εαυτό μας. Κρυμμένες αλήθειες και συμπτώματα της ελληνικής κρίσης*. Ανοικτή Βιβλιοθήκη.
- Μπεντενιώτης, Α., Ιωάννου, Λ., Κωνσταντίνου, Α. και Γεωργιάδης, Θ. (2022). *Νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες. Θεσμικό πλαίσιο, διεθνή πρότυπα και πρακτική εφαρμογή*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ναμίας, Ο. (2007). *Ο ρόλος και η ευθύνη του χρηματοπιστωτικού συστήματος στο ξέπλυμα βρώμικου χρήματος*. Στο: *Ξέπλυμα Βρώμικου Χρήματος. «Καθαρή» ή ελεύθερη κοινωνία*. Αθήνα – Κομοτηνή: Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων. Σάκκουλας.
- Παπαχρήστου, Μ. (2021). «Οι πρόσφατες αλλαγές στον νόμο για το “ξέπλυμα βρώμικου χρήματος”». *Συνήγορος*: 52-55.
- Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Μ. (2019). «Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων;» *The Art of Crime*. (Διαθέσιμο στο: https://theartofcrime.gr/%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B5%CF%85%CE%B8%CF%8D%CE%BD%CE%B7-%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%8E%CF%80%CF%89%CE%BD/#_ftnref8 (ανακτήθηκε στις 21.11.2022)).
- Παύλου, Σ. (2008). «Ο Ν. 3691/2008 για την πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας. Η οριστικοποίηση μιας διαχρονικής δογματικής εκτροπής και η εμπέδωση της κατασταλτικής αυθαιρεσίας». *Ποινικά Χρονικά* (12): 3-12.
- Συλίκος, Γ. (2021). *Οικονομικά Εγκλήματα. Νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες (Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος – Money laundering)*, Τόμος Πρώτος, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Τσιρίδης, Π. (2007). «Το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος και το λειτούργημα του συνηγόρου». Στο: *Ξέπλυμα Βρώμικου Χρήματος. «Καθαρή» ή ελεύθερη κοινωνία*. Αθήνα – Κομοτηνή: Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων, Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Χαραλαμπάκης, Α. (2003). Οι πρόσφατες νομοθετικές εξελίξεις στον χώρο του Ποινικού Δικαίου. *Ποινικά Χρονικά* (11): 865-877.
- Χουλιάρης, Α. (2019). «Εγκληματικότητα των ισχυρών: Εγκληματολογική θεωρία και ποινική προβληματική». Στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης, Χ. Παπαχαραλάμπους. *Εγκλήματα των ισχυρών: Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα*. Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ., Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Case C-212/11 Jyske Bank Gibraltar Ltd v. Administracion del Estado (2013).
- Chambliss, W. J. (2004). “On the symbiosis between criminal law and criminal behaviour”. *Criminology*, τόμ. 42 (2): 241-252.
- Communication from The Commission to the European Parliament and the Council towards better implementation of the EU’s anti-money laundering and countering the financing of terrorism framework. COM/2019/360 final.

- Crezner, D. (2007). *All politics is global: Explaining international regulatory regimes*. Princeton University Press, Princeton.
- De Koker, L. (2006). “Money laundering control and suppression of financing of terrorism”. *Journal of Financial Crime*, Vol. 13 No. 1: 26-50.
- Deneault, A. (2010). *Offshore. Tax Havens and the rule of global crime*. New York London: The New Press.
- Dwight, S. (1971). “Something’s that may be more important to understand about organized crime than Cosa Nostra”, *University of Florida Review* 24.
- ELTE (2018). *Greece National Risk Assessment ML/FT*. (Available in: https://elte.org.gr/wp-content/uploads/2021/03/GREECE_NRA_eng_FINAL.pdf) (retrieved on 9.3.2022)).
- EURLex (2002). *Υπόθεση C-309/99*. (Available in: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:61999CJ0309&from=FR>) (retrieved on 9.3.2022)).
- European Court of Human Rights (2012). *Fifth Section case of MICHAUD v. FRANCE*. (Available in: <https://jurfast.dk/wp-content/uploads/CASE-OF-MICHAUD-v.-FRANCE.pdf>) (retrieved on 14.11.2022)).
- Europol (2013). *SOCTA 2013, EU serious and organized crime threat assessment*, Van Deventer, the Netherlands.
- Europol (2017). *Europol financial intelligence group, report from suspicion to action*. (Available in: <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/suspicion-to-action-converting-financial-intelligence-greater-operational-impact>) (retrieved on 9.3.2022)).
- EY (2020). *Greek Law 4734/2020: Transposition of the 5th AML Directive*. (Available in: https://www.ey.com/en_gr/tax/tax-alerts/greek-law-4734-2020--transposition-of-the-5th-aml-directive) (retrieved on 9.3.2022)).
- FATF (2012-2022). *The FATF recommendations*, FATF, Paris. (Available in: www.fatf-gafi.org/recommendations.html) (retrieved on 14.11.2022)).
- FATF (2019). *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures – Greece, Fourth Round Mutual Evaluation Report*, FATF, Paris.
- FATF-GAFI (2021). *Mutual Evaluations*. (Available in: [https://www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/more/more-about-mutual-evaluations.html?hf=10&b=0&s=desc\(fatf_releasedate\)](https://www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/more/more-about-mutual-evaluations.html?hf=10&b=0&s=desc(fatf_releasedate))) (retrieved on 9.3.2022)).
- Gál, I. L. (2019). *The 2018/843 EU Directive on the Prevention of Money Laundering and Terrorist Financing and its Correlation to the Criminal Law Prevention of the Stock Markets*.
- Gargiulo, V. (2014). *The use of financial instruments by criminal organisations for the purpose of money laundering* (Published doctoral dissertation).
- Gunev, E. and Beszlov, T. (2012). *Corruption and Criminal Markets*. In Ph. Gunev, V. Ruggiero (2012). *Corruption and organised Crime in Europe. Illegal Partnership* (69-92). London and New York: Routledge, Talyor and Francis Group.
- ICIJ (2016). *The Panama Papers: Exposing the Rogue Offshore Finance Industry*. (Available in: www.icij.org/blog/2016/04/new-icij-investigation-exposes-rogue-offshore-industry) (retrieved on 29.08.2022)).
- Katz, E. (2007). “Implementation of the third money laundering directive—an overview”. *Law and Financial Markets Review*, 1(3): 207-211.
- Know Your Country (2019). *Greece*. (Available in: <https://www.knowyourcountry.com/greece1111>) (retrieved on 9.3.2022)).
- Koster, H. (2020). “Towards better implementation of the European Union’s anti-money laundering and countering the financing of terrorism framework”. *Journal of Money Laundering Control*, Vol. 23, No. 2: 379-386.

- Levi, M. and Hampton, M. P. (1999). "Fast spinning into oblivion? Recent developments in money-laundering policies and offshore finance centers". *Third World Quarterly*, 20(3): 645-656.
- Merton, R. (1968). *Social Theory and Social Structure*. Enlarged Edition, The Free Press.
- Naylor, R. (1999). "Wash – Out: A Critique of the Follow-The-Money Methods in Crime Control Policy". *Crime, Law and Social Change*.
- Ross, S. and Hanan, M. (2007). "Money laundering regulation and risk-based decision-making". *JMLC*, Vol. 10, No. 1: 106-115.
- Ruggiero, V. (2017). *Dirty Money: On Financial Delinquency*. Oxford: Oxford University Press.
- Savona, E. (2005). "International Money Laundering Trends and Prevention/Control Policies". In E. Savona (ed.). *Responding to Money Laundering/International Perspectives*. Harwood academic publishers.
- The Wolfsberg Group (2012). *Wolfsberg Anti-Money Laundering Principles for Private Banking*. (Available in: <https://www.wolfsberg-principles.com/sites/default/files/wb/pdfs/wolfsberg-standards/10.%20Wolfsberg-Private-Banking-Principles-May-2012.pdf> (retrieved on 9.3.2022)).
- Valencia, M. P. (2021). *Considerations about private banking*. Dimitra International. (Available in: <https://dimitrainternational.com/en/considerations-about-private-banking/> retrieved on 15.11.2022)).
- Van der Does de Willebois, E., Halter, E. M., Harrison, R. A., Park, J. W. and Sharman, J. C. (2011). *The puppet masters: How the corrupt use legal structures to hide stolen assets and what to do about it*. The World Bank, Washington D.C.
- Van Duyne, H. and Gelemerova, L. (2018). *The Critical Handbook of Money Laundering Policy, Analysis and Myths*, Palgrave Macmillan.
- Yeoh, P. (2019). "Banks' vulnerabilities to money laundering activities". *Journal of Money Laundering Control*, Vol. 23, No. 1: 122-135.

Αιτιολογικές εκθέσεις νομοσχεδίων – Οδηγίες – Κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

- Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας (ενσωμάτωση της Οδηγίας 2015/849) και άλλες διατάξεις».
- Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας. Ν. 3691/2008».
- Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου «Τροποποίηση του Ν. 4557/2018 (Α' 139) για την πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας – Ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2018/843 και του άρθρου 3 της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/2177».
- KKLegal (2020). *Νόμος 4734/2020: Ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της 5ης Οδηγίας για την Πρόληψη και Καταστολή της Νομιμοποίησης Εσόδων από Εγκληματικές Δραστηριότητες*. (Διαθέσιμο στο: <https://www.kklegal.eu/%CE%BD%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%82-4734-2020%CE%B5%CE%BD%CF%83%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%BD-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%BF/?fbclid=IwARORbOTrRfyBJhgigPAXFV95QxKVynQbxyT1obTTJkUkM7NQHpwPat45AkW> (ανακτήθηκε στις 9.3.2022)).

- Οδηγία 2005/60/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Οκτωβρίου 2005, σχετικά με την πρόληψη της χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ).
- Οδηγία 2013/36/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την πρόσβαση στη δραστηριότητα πιστωτικών ιδρυμάτων και την προληπτική εποπτεία πιστωτικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων επενδύσεων («οδηγία περί κεφαλαιακών απαιτήσεων» – CRD).
- Οδηγία 91/308/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 10ης Ιουνίου 1991, σχετικά με την πρόληψη της χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες [Επίσημη Εφημερίδα L 166 της 28.6.1991].
- Οδηγία 2001/97/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Δεκεμβρίου 2001, για την τροποποίηση της οδηγίας 91/308/ΕΟΚ του Συμβουλίου για την πρόληψη της χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες.
- Οδηγία (ΕΕ) 2015/849 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουνίου 2015, σχετικά με την πρόληψη της χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες ή για τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας.
- Οδηγία (ΕΕ) 2018/1673 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Οκτωβρίου 2018, σχετικά με την καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες μέσω του ποινικού δικαίου.
- Οδηγία (ΕΕ) 2018/843 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 30ής Μαΐου 2018, για την τροποποίηση της οδηγίας (ΕΕ) 2015/849 σχετικά με την πρόληψη της χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες ή για τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας.
- European Commission (2017). *Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the assessment of the risks of money laundering and terrorist financing affecting the internal market and relating to cross-border activities*. COM/2017/0340 final.
- European Commission (2019a). *Report on the assessment of recent alleged money laundering cases involving EU credit institutions*. COM/2019/373 final. (Available in: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019DC0373&from=EN> (retrieved on 14.11.2022)).
- European Commission (2019b). *Report on the assessment of the risk of money laundering and terrorist financing affecting the internal market and relating to cross-border activities*, COM(2019) 370 final. (Available in: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/supranational_risk_assessment_of_the_money_laundering_and_terrorist_financing_risks_affecting_the_union.pdf (retrieved on 14.11.2022)).
- European Commission (2019c). *Report from The Commission to The European Parliament and The Council assessing the framework for cooperation between Financial Intelligence Units*. (Available in: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/report_assessing_the_framework_for_financial_intelligence_units_fius_cooperation_with_third_countries_and_obstacles_and_opportunities_to_enhance_cooperation_between_financial_intelligence_units_with.pdf) (retrieved on 9.3.2022)).
- European Commission (2019d). *Report from the Commission to the European Parliament and The Council on the interconnection of national centralized automated mechanisms (central registries or central electronic data retrieval systems) of the Member States on bank accounts*.

Τα προγράμματα απεξάρτησης σε σωφρονιστικό περιβάλλον: η σχέση ποινικού και ιατρικού μοντέλου στη διαχείριση των ναρκωτικών

Μαρία Αναγνοπούλου

Δρ. Εγκληματολογίας, Ψυχολόγος

Rehabilitation programmes in prison environment: the relationship between the penal and medical model in drug management

Maria Anagnostoulou

Dr. Criminology, Psychologist

Περίληψη

Στο κείμενο που ακολουθεί παρουσιάζεται η έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής της γράφουσας και η οποία διερεύνησε τη σχέση μεταξύ του ποινικού και του ιατρικού μοντέλου κατά τη μεταχείριση του ουσιοεξαρτημένου δράστη εγκλήματος. Επιχειρείται η κατανόηση της σχέσης αυτής μέσω της ανάλυσης του λόγου, που εκφέρεται στο πλαίσιο των νομοθετικών εργασιών του ελληνικού Κοινοβουλίου κατά την τελευταία τριακονταετία. Πρόκειται για τη συζήτηση και ψήφιση οκτώ νομοσχεδίων, τα οποία εμπεριέχουν ρυθμίσεις σχετικές με το ζήτημα της ποινικής και θεραπευτικής μεταχείρισης των εξαρτημένων δραστών εγκλημάτων. Επιλεγείσα μέθοδος είναι η έρευνα τεκμηρίων, ως κατάλληλη για τη μελέτη των πρακτικών της Ολομέλειας της Βουλής, ενώ η ποιοτική ανάλυση του υλικού πραγματοποιήθηκε με την αξιοποίηση της θεματικής ανάλυσης.

Abstract

The doctoral dissertation examines the relationship between the penal model and the medical model in relation to the treatment of the drug dependent offender. The main research objective consists in understanding this relationship, as reflected in the public discourse that was delivered during the legislative work of the Greek

parliament within the last three decades. In particular, it is the discussion and voting of eight Bills, which contain regulations regarding the penal and therapeutic treatment of the drug dependent criminal. The method of choice is the archival research, considered as suitable for the study of the records of the plenary session of the Greek parliament. The qualitative analysis of the material was carried out using thematic analysis.

1. Το θέμα της διδακτορικής διατριβής

Το ζήτημα των ναρκωτικών έχει αναδειχθεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες σε μείζον κοινωνικό πρόβλημα, του οποίου η διευθέτηση απασχολεί επισταμένως την πολιτεία (Χαΐδου, 2016: 55). Η πολιτική που κατά βάση εφαρμόζεται διεθνώς εδράζεται, κυρίως, στη λογική του «πολέμου κατά των ναρκωτικών» (Global commission on drug policy, 2011: 4). Ο όρος αυτός, που χρησιμοποιήθηκε αρχικά για να εκφράσει την επίσημη στάση των ΗΠΑ απέναντι στο ζήτημα, συνοψίζει τις κατασταλτικές πολιτικές που ακολουθούνται από την πλειονότητα των κρατών (Χαΐδου, 2016: 175). Στην Ελλάδα, η πολιτική που εφαρμόζεται κατά τον τελευταίο αιώνα έχει πρωτίστως απαγορευτικό χαρακτήρα, ενώ έντονη είναι, ιδίως κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η σχετική νομοπαραγωγική δραστηριότητα (Χαΐδου, 2016: 82-85). Πέραν της εγκληματοποίησής τους, οι σχετικές με τα ναρκωτικά πράξεις σταδιακά, επίσης, ιατρικοποιήθηκαν (Κουκουτσάκη, 2002: 45). Κάτι τέτοιο απολήγει στον διττό χαρακτηρισμό του ατόμου που αντιμετωπίζει προβλήματα ουσιοεξάρτησης ως «εγκληματία» και ως «ασθενούς» παράλληλα. Μια εκ των πολυάριθμων όψεων του ζητήματος των ναρκωτικών έγκειται στη μεταχείριση του εξαρτημένου από την ποινική δικαιοσύνη και ειδικότερα, του εξαρτημένου κρατούμενου, ως προσώπου στο οποίο έχουν αποδοθεί οι δύο προαναφερθείσες αρνητικές ταυτότητες. Συνακόλουθα, η μεταχείρισή του συνιστά έναν συγκερασμό ποινικής και θεραπευτικής μεταχείρισης.

Στο πλαίσιο της διδακτορικής διατριβής με θέμα «Τα προγράμματα απεξάρτησης σε σωφρονιστικό περιβάλλον: η σχέση ποινικού και ιατρικού μοντέλου στη διαχείριση των ναρκωτικών»,¹ επιχειρήθηκε –όπως προαναφέρθηκε– η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ του ποινικού και του ιατρικού προτύπου μεταχείρισης εξαρτημένων, όπως αυτή αποτυπώνεται στον λόγο των πολιτικών, μελών του Κοινοβουλίου, στο πλαίσιο των νομοθετικών εργασιών, κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του. Η επισκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας ανέδειξε ένα κενό αναφορικά με τη μελέτη της αποτύπωσης

1. Η διατριβή εκπονήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 2019-2022, υπό την επίβλεψη της Ανθοζώης Χαΐδου, Καθηγήτριας του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Μέλη της τριμελούς επιτροπής ήταν η Χριστίνα Ζαραφωνίτου, Καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου και η Ιωάννα Τσίγκανου, Διευθύντρια Ερευνών του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών.

του εν λόγω φαινομένου στη δημόσια ρητορική και, ως εκ τούτου, κρίθηκε δόκιμη, καθότι πρωτότυπη, η επιλογή του συγκεκριμένου πεδίου μελέτης. Της ανάλυσης του υλικού προηγήθηκε η παράθεση, στο πρώτο μέρος της διατριβής, ορισμένων θεωρητικών επισημάνσεων, οι οποίες κρίθηκαν απαραίτητες για την επιστημονική προσέγγιση του μελετώμενου θέματος. Ενδεικτικά, προσεγγίστηκαν θεωρητικά κομβικής σημασίας, για την παρούσα έρευνα, έννοιες, όπως η εξάρτηση, η ψυχική ασθένεια, η ιατρικοποίηση της παρέκκλισης και η αντεγκληματική πολιτική. Επιχειρήθηκε, επίσης, η επισκόπηση της νομοθεσίας για τα ναρκωτικά, από τη σύσταση του νέου ελληνικού κράτους έως το τέλος της δεκαετίας του 1980. Η ψήφιση του Ν. 1729/1987, που επί σειρά ετών αποτέλεσε τη βασική νομοθεσία για τα ναρκωτικά, θεωρείται κομβικής σημασίας νομοθετικό γεγονός (Κουκουτσάκη, 1991: 283· Παρασκευόπουλος, 2004: 13), το οποίο επέδρασε και στη διαμόρφωση του χαρακτήρα της μεταγενέστερης νομοθεσίας, η οποία εξετάζεται στο δεύτερο μέρος της διατριβής.

2. Το μεθοδολογικό υπόβαθρο της έρευνας

2.1. Μεθοδολογικές επισημάνσεις

Αναφορικά με τον σχεδιασμό της επιστημονικής έρευνας, έχει τονιστεί (Λάζος, 1998: 45-53· Crotty, 1998: 2-17· Mason, 2002: 14-22) η αναγκαιότητα διευκρίνισης της θεωρητικής αφετηρίας του ερευνητή. Διαμέσου της θεωρίας, ο ερευνητής «αντιλαμβάνεται, σημαίνει, δομεί και ιεραρχεί την πραγματικότητα», συνεπώς καθίσταται αναγκαίος ο προσδιορισμός της θεωρητικής του έδρας (Λάζος, 1998: 49-50). Προς διευκόλυνση του προσδιορισμού της θεωρητικής αφετηρίας της έρευνας και των αντίστοιχων μεθοδολογικών επιλογών, ο Crotty (1998: 2-17) διατύπωσε τέσσερα θεμελιώδη ερωτήματα: Πρώτον, ποιες μεθόδους σκοπεύει να ακολουθήσει ο ερευνητής. Δεύτερον, ποια μεθοδολογία διέπει την ερευνητική επιλογή για τη χρήση των εν λόγω μεθόδων. Τρίτον, ποιες θεωρητικές παραδοχές βρίσκονται πίσω από την υπό συζήτηση μεθοδολογία και, τέταρτον, ποια επιστημολογία προσδιορίζει αυτές τις θεωρητικές παραδοχές.

Ειδικότερα, η επιστημολογία λειτουργεί σαν «ομπρέλα» σε κάθε έρευνα, και αυτή πρέπει να καθοδηγεί τον ερευνητή στο πώς θα διενεργήσει τη μελέτη (Crotty, 1998: 4-5). Κρίθηκε, επομένως, απαραίτητο, να προσδιοριστεί η επιστημολογία που ενδείκνυται για τον σχεδιασμό της παρούσας έρευνας, στο πλαίσιο της οποίας επρόκειτο να εξεταστεί το ζήτημα των ναρκωτικών υπό την οπτική του ποινικού και του ιατρικού μοντέλου διαχείρισής του και, συνακόλουθα, της διττής μεταχείρισης του εξαρτημένου δράστη. Στο πλαίσιο της διατριβής, μια βασική επιστημολογική θέση συνίσταται στην αμφισβήτηση της θεώρησης βάσει της οποίας το έγκλημα συνιστά «μια κοινωνική πραγματικότητα που προϋπάρχει του νόμου και αποτελεί τον λόγο της αρνητικής

αξιολόγησης που εκφράζει ο νόμος» (Δασκαλάκης, 1985: 10-11). Απορρίπτεται, συνεπώς, η θεώρηση του εγκλήματος ως συμπεριφοράς της οποίας ορισμένες εσωτερικές ιδιότητες τη διαφοροποιούν από τη μη εγκληματική συμπεριφορά. Η οπτική που προκρίνεται βασίζεται στη θεώρηση του εγκλήματος ως κοινωνικής κατασκευής, η οποία προκύπτει μέσω της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης στο πλαίσιο μιας δεδομένης κοινωνικο-ιστορικής συγκυρίας (Λυδάκη, 2012: 25). Επίσης, η απόρριψη της γνωσιο-λογικής άποψης περί της ύπαρξης μιας αντικειμενικής πραγματικότητας (Burr, 2006: 4-6), οδηγεί στη σύμπλευση με την επιστημολογία που, ομοίως, δεν υιοθετεί την εν λόγω θεώρηση. Μια επιστημολογία συμβατή με αμφότερες τις ανωτέρω παραδοχές είναι ο κονστρουκτιονισμός, η γνώση μέσω της οικοδόμησης νοήματος, ένα σημαντικό θεωρητικό ρεύμα του εικοστού αιώνα. Βάσει της οπτικής αυτής, αμφισβητείται η ύπαρξη αντικειμενικότητας και υποστηρίζεται ότι η πραγματικότητα είναι κοινωνικά κατασκευασμένη, εφόσον τόσο τα φαινόμενα του κοινωνικού και του πολιτισμικού κόσμου όσο και τα νοήματά τους δημιουργούνται κατά την ανθρώπινη αλληλεπίδραση (Crotty, 1998: 8-9).

Η επιλεχθείσα επιστημολογία προσδιορίζει και σχηματοποιεί τις θεωρητικές παραδοχές, δηλαδή τις φιλοσοφικές θέσεις που προσφέρουν ένα πλαίσιο για την όλη ερευνητική διαδικασία (Crotty, 1998: 3-9). Συγκεκριμένα, επιλέχθηκε η θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης, στο πλαίσιο της οποίας είναι κομβική η έννοια του κοινωνικά δοσμένου νοήματος ή της σημασίας που οι άνθρωποι αποδίδουν στον κόσμο που τους περιβάλλει (Taylor et al., 2016: 12). Η θεωρία ανάγει το «νόημα» ή τη «σημασία» σε καθοριστικό στοιχείο της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Δασκαλάκης, 1985: 18-19), υποστηρίζοντας ότι ο άνθρωπος ενεργεί έναντι μιας κατάστασης ανάλογα με τη σημασία την οποία έχει για τον ίδιο η κατάσταση αυτή. Η δε σημασία απορρέει από την αλληλεπίδραση του ατόμου με τον περίγυρό του, συνεπώς δεν συνιστά εγγενές χαρακτηριστικό κάποιου πράγματος ή πράξης, αλλά κοινωνικό προϊόν (Taylor et al., 2016: 12).

Εφαρμογή της θεωρίας της συμβολικής αλληλεπίδρασης στο πεδίο της Εγκληματολογίας συνιστά η «θεωρία της ετικέτας» (Λαμπροπούλου, 1994: 111· Taylor et al., 2016: 13). Η σημαντική συμβολή της τελευταίας έγκειται στην αποκάλυψη του δημιουργικού ρόλου της κοινωνικής αντίδρασης στην παραγωγή του εγκλήματος και του εγκληματία, η οποία επιτυγχάνεται με τον ορισμό συμπεριφορών ως εγκληματικών και, συνακόλουθα, την απονομή της ιδιότητας του εγκληματία σε ορισμένα άτομα (Δασκαλάκης, 1985: 19-21). Παράλληλα, οι νόμοι δεν θεωρούνται δεδομένοι, αλλά μελετώνται ως προϊόντα του πλαισίου εντός του οποίου παρήχθησαν, εν μέσω μάλιστα διαπραγματεύσεων και συγκρούσεων (Muncie, 2013: 141). Ως εκ τούτου, η εγκληματική πράξη ενδέχεται να είναι μια οποιαδήποτε πράξη, στην οποία, μέσω της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης σε ένα δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο, αποδίδεται ο χαρακτηρισμός του εγκλήματος. Αναφορικά με το ζήτημα των ναρκωτικών, εν προκειμένω, η σημασία που αποδίδεται σε πράξεις όπως η κατανάλωση ή η πώληση ουσιών δεν

είναι μία και δεδομένη, αλλά ποικίλλει ανάλογα με τον τόπο και τον χρόνο. Ακόμα και σε μία συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, μπορεί να παρατηρηθούν, σε βάθος χρόνου, οι κινήσεις της εγκληματοποίησης και της απεγκληματοποίησης της ίδιας συμπεριφοράς. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Καναδά, ενός κράτους στο οποίο η χρήση κάνναβης κατέστη παράνομη το 1923, για να καταστεί ξανά νόμιμη το 2018 (Canadian Drug Policy Coalition, x.x.).

Στη συνέχεια, λόγω της αξιοποίησης της θεωρίας της συμβολικής αλληλεπίδρασης, καταλληλότερη για τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας κρίθηκε η φαινομενολογική μεθοδολογία (Crotty, 1998: 5· Willig, 2013: 250 κ.ε.), η οποία θεωρείται ενδεχόμενη για τη διερεύνηση των νοημάτων που συνδέονται με το μελετώμενο φαινόμενο (Taylor et al., 2016: 12). Η φαινομενολογική σκέψη εδράζεται στην ιδέα ότι κάθε υποκείμενο νοηματοδοτεί μέσω της εμπειρίας του τα πράγματα, υπαρκτά ή ιδεατά, εξ ου και η επίδραση της φαινομενολογίας στην ανάπτυξη της σχολής που μελέτησε την κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας (Harre, 2006: 221). Την επιλογή της φαινομενολογίας ως μεθοδολογικής κατεύθυνσης, ακολούθησε η επιλογή των ποιοτικών μεθόδων έρευνας, ως των πλέον κατάλληλων «για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων στην ολότητά τους» (Λυδάκη, 2012: 63). Οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας ενδείκνυνται για να μελετηθούν τα κοινωνικά φαινόμενα χωρίς να είναι κατακερματισμένα σε μεταβλητές (Taylor et al, 2016: 9) και συνακόλουθα, για να αναδειχθούν οι ποικίλες σημασίες με τις οποίες επενδύεται η κοινωνική εμπειρία (Willig, 2013: 51). Η γενικότερη στόχευση των αποτελεσμάτων της έγκειται, όχι στη γενίκευση, αλλά στην εμβάθυνση σε μικρό αριθμό περιπτώσεων, στην αποκάλυψη της ιδιαιτερότητας και στην «εστίαση στο ιδιαίτερο και ανεπανάληπτο» (Ίσαρη και Πουρκός, 2015: 35). Στο πεδίο της Εγκληματολογίας, ειδικά, η ποιοτική έρευνα συμβάλλει σημαντικά στον σχεδιασμό της αντεγκληματικής πολιτικής (Noaks-Wincup, 2004: 13-16).

Τέλος, επιλέχθηκε, ως πλέον κατάλληλη, η έρευνα τεκμηρίων, μια μη παρεμβατική (unobtrusive) ποιοτική μέθοδος, που βασίζεται σε δευτερογενείς πηγές υλικού (Τσίγκανου, 2015: 212). Στόχος της είναι η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσα από τα ίχνη της, τα προϊόντα του πολιτισμού, όπως δημόσια και ιδιωτικά έγγραφα (Noaks and Wincup, 2004: 106-107· May, 2010: 194-195· Τσίγκανου, 2015: 212). Η έρευνα τεκμηρίων μπορεί να αποκαλύψει τους τρόπους με τους οποίους τα γεγονότα δομούνται, να καταστήσει ορατά φαινόμενα που διαφορετικά θα περνούσαν απαρατήρητα και να επιτρέψει την ολική μελέτη του συμβάντος σε συνάρτηση με το πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα (Prior, 2003: 87). Στην περίπτωση του παρόντος ερευνητικού εγχειρήματος, κρίθηκε καταλληλότερη η μελέτη εγγράφων και αρχείων και, συγκεκριμένα, πρακτικών των συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής, με στόχο τη διερεύνηση της σχέσης του ποινικού και του ιατρικού μοντέλου μεταχείρισης του εξαρτημένου δράστη μέσω του δημόσιου πολιτικού λόγου, ο οποίος μάλιστα εκφέρεται στο πλαίσιο της νομοθετικής διαδικασίας. Με τον τρόπο αυτό, μελετήθηκαν, μέσω του επιλεγμένου υλικού, οι ιδιαιτερότητες τις οποίες συνεπάγεται ο διττός

χαρακτήρας της θεσμικής διαχείρισης των ναρκωτικών ως κοινωνικού προβλήματος, όπως αυτές εντοπίστηκαν στον λόγο των ομιλητών.

2.2. Το υλικό προς μελέτη

Κατόπιν των μεθοδολογικών επιλογών που προαναφέρθηκαν, αναζητήθηκε και εντοπίστηκε το σύνολο των νόμων που σχετίζονται με το ζήτημα των ναρκωτικών, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως το έτος 2020. Η σχετική νομοπαραγωγική δραστηριότητα είναι αισθητά πιο πυκνή από το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα και έπειτα, ιδίως δε κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες. Ιδιαίτερα σημαντικός και επιδραστικός, όπως προαναφέρθηκε, θεωρείται ο Ν. 1729/1987 (Κουκουτσάκη, 1991: 283). Στα χρόνια που ακολούθησαν, ψηφίστηκαν σημαντικά νομοθετήματα σχετικά με το υπό εξέταση ζήτημα, όπως ο Ν. 2161/1993, ο Ν. 2721/1999, ο Ν. 3189/2003, ο Ν. 3727/2008, ο Ν. 3772/2009 και ο Ν. 3811/2009.² Κατά τη δεκαετία 2010-2020, σημαντικό γεγονός συνιστά η νομοθέτηση του Ν. 4139/2013, ο οποίος αποτελεί έκτοτε τη βασική νομοθεσία για το ζήτημα των ναρκωτικών. Ακολούθησε ο Ν. 4322/2015, που περιλαμβάνει σημαντικές σχετικές τροποποιήσεις. Κατόπιν της ψήφισης του νόμου αυτού, δεν υπήρξε κάποια νομοθετική εξέλιξη σχετικά με το ζήτημα της μεταχείρισης του εξαρτημένου δράστη και, ως εκ τούτου, η ανάλυση σταμάτησε στο σημείο αυτό.

Αφενός μεν λόγω της παραγωγής σημαντικών νομοθετημάτων κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, αφετέρου δε λόγω του μη εντοπισμού παρόμοιου ερευνητικού εγχειρήματος, θεωρήθηκε σκόπιμη η επικέντρωση της μελέτης στο υλικό που αντιστοιχεί στο ανωτέρω χρονικό διάστημα. Ως εκ τούτου, συγκεντρώθηκαν οι αντίστοιχες Αιτιολογικές Εκθέσεις, καθώς και τα πρακτικά των συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής, στα οποία αποτυπώνεται η σχετική νομοθετική διαδικασία. Σύμφωνα με τις Θανοπούλου και Τσίγκανου (2005: 170-171), ο δημόσιος λόγος καθρεφτίζει την ίδια την κοινωνία, καθώς απευθύνεται στο ευρύ κοινό και εκφέρεται από διάφορους δρώντες, που αντιπροσωπεύουν ένα ευρύ πολιτικό φάσμα. Η μελέτη, επομένως, της δημόσιας ρητορικής μπορεί να αποτελέσει ένα προνομιακό εργαλείο για τη διερεύνηση κοινωνικών διαδικασιών, πρακτικών και στάσεων, καθώς και του τρόπου με τον οποίο οι νόμοι και οι πολιτικές κατασκευάζονται εντός του αντίστοιχου κοινωνικού πλαισίου. Δεδομένης δε της ιδιαιτερότητας του κοινοβουλίου ως πεδίου εκφοράς του δημόσιου λόγου και, συγχρόνως, ως χώρου όπου εξελίσσεται η νομοθετική δραστηριότητα, το κοινοβούλιο επιλέγεται ως ένα προνομιακό κοινωνικό πεδίο, του οποίου η μελέτη μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση του μελετώμενου φαινομένου. Σύμφωνα

2. Το 2006 ψηφίστηκε ο Ν. 3459/2006, καθώς ωστόσο πρόκειται για κωδικοποίηση ήδη υπάρχουσας νομοθεσίας, το υλικό των σχετικών συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής δεν συμπεριλήφθηκε, διότι κρίθηκε ότι δεν εισφέρει ιδιαίτερα στη διερεύνηση του θέματος της διατριβής.

δε με τον May (2010: 200), όταν τα γραπτά κείμενα μελετώνται σε συνάρτηση με το περιβάλλον εντός του οποίου παρήχθησαν, «έχουν πολλά να πουν για την κοινωνία στην οποία οι συγγραφείς γράφουν και οι αναγνώστες διαβάζουν».

Η ανάλυση αρχειακού υλικού συνιστά μια από τις πιο γνωστές μεθόδους κοινωνικής έρευνας, είτε πρόκειται για υλικό το οποίο προϋπάρχει της απόφασης του ερευνητή να το μελετήσει είτε κατασκευάζεται από τον ίδιο χάριν της έρευνας (Mason, 2002: 103). Εύλογα, η μελέτη πρακτικών της Ολομέλειας της Βουλής υπάγεται στην πρώτη περίπτωση. Η προσέγγιση του υλικού έγινε μέσω της θεματικής ανάλυσης, η οποία αποτελεί τη βάση για την πλειονότητα των λοιπών μεθόδων ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων και στοχεύει στην «αναγνώριση και οργάνωση μοτίβων στο περιεχόμενο και το νόημα των ποιοτικών δεδομένων» (Willig, 2013: 178), ή, υπό άλλη διατύπωση, στην αναζήτηση θεμάτων, ιδεών ή εννοιών (Taylor et al., 2016: 181-182), που ανακύπτουν και αξιολογούνται ως σημαντικά για τη μελέτη του ερευνώμενου φαινομένου (Fereday and Muir-Cochrane, 2006: 82). Η θεματική ανάλυση πραγματοποιήθηκε βάσει μιας προτεινόμενης αλληλουχίας «βημάτων» (Willig, 2013: 185-195· Ίσαρη και Πουρκός, 2015: 117-120· Taylor et al., 2016: 168-194· Flick, 2007: 100-108). Αρχικά, επιχειρήθηκε η εξοικείωση με τα δεδομένα μέσω επαναλαμβανόμενης προσεκτικής ανάγνωσης. Ακολούθησαν η κωδικοποίηση, η αναζήτηση και επανεξέταση των θεμάτων, ο ορισμός και η ονομασία θεμάτων και, εν τέλει, η έκθεση των δεδομένων και η συγγραφή των ευρημάτων (Ίσαρη και Πουρκός, 2015: 117-120).

2.3. Τα ερευνητικά ερωτήματα

Στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας, δίνεται έμφαση στην πολυπλοκότητα των εξεταζόμενων περιπτώσεων, οι οποίες προσεγγίζονται ολιστικά, ενώ κάθε οπτική γωνία αντιμετωπίζεται ως άξια μελέτης (Taylor et al., 2016: 9). Αποφεύγεται, ως εκ τούτου, ο κατακερματισμός των περιπτώσεων σε επιλεγμένες παραμέτρους-μεταβλητές (Τσιώλης, 2013: 271 κ.ε.), εφόσον σκοπός της έρευνας δεν είναι «ο έλεγχος προδιατυπωμένων υποθέσεων, αλλά η ανακάλυψη νέων πτυχών και διαστάσεων του εξεταζόμενου αντικειμένου και η σε βάθος κατανόσή του». Η ποιοτική έρευνα δεν αποσκοπεί, άλλωστε, στην εξήγηση του εκάστοτε φαινομένου (Ίσαρη και Πουρκός, 2015: 28), αλλά στη διερεύνηση του «πώς» αυτό συμβαίνει (Willig, 2013: 100· Taylor et al., 2016: 43).

Βάσει των προαναφερθέντων, διατυπώθηκαν τρία ερευνητικά ερωτήματα, προς απάντηση των οποίων αξιοποιήθηκε το σύνολο του υλικού που αναλύθηκε με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης. Το πρώτο ερευνητικό ερώτημα έγκειται στο πώς διαμορφώνεται η σχέση μεταξύ του ποινικού και του ιατρικού προτύπου μεταχείρισης του ουσιοεξαρτημένου δράστη από το 1990 και εξής, βάσει της ανάλυσης του δημόσιου λόγου. Το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα συνίσταται στο ποιες ιδιαιτερότητες,

αντιφάσεις και δυσχέρειες συνεπάγεται η μεταχείριση του εξαρτημένου εγκληματία, βάσει της ανάλυσης του δημόσιου λόγου. Το τρίτο ερευνητικό ερώτημα έγκειται στο ποιες σημασίες λαμβάνει, στο πλαίσιο του δημόσιου λόγου, η λειτουργία των προγραμμάτων απεξάρτησης στις ελληνικές φυλακές.

3. Η ανάλυση του ερευνητικού υλικού

Στο πλαίσιο της διατριβής, μελετήθηκε ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνεται η σχέση μεταξύ του ποινικού και του ιατρικού προτύπου μεταχείρισης (βλ. για την έννοια αυτή αναλυτικά σε Χάϊδου, 2018: 69-71) του εξαρτημένου δράστη, όπως αυτή αποτυπώνεται στον δημόσιο λόγο. Μέσω της αξιοποίησης της θεματικής ανάλυσης, προσεγγίστηκαν αυτούσια τα κείμενα των πρακτικών που προέκυψαν από τις συζητήσεις σχεδίων νόμων (βλ. ενότ. 2.2.) σχετικών με το ζήτημα των ναρκωτικών, στην Ολομέλεια της Βουλής. Η προσέγγιση αυτή συνέβαλε στην ανάδειξη του δημόσιου λόγου ως προνομιακού πεδίου μελέτης, εντός του οποίου αναδεικνύονται, εκλαμβανόμενα ως κοινωνικές κατασκευές (Willig, 2013: 179), ορισμένα θέματα, ή αλλιώς «επαναλαμβανόμενα νοηματικά μοτίβα» (Ίσαρη-Πουρκός, 2015: 116), τα οποία είναι κομβικής σημασίας για τη διερεύνηση του ανωτέρω ερευνητικού ερωτήματος. Παράλληλα, η προσέγγιση των τεκμηρίων μέσω του συγκεκριμένου εργαλείου ποιοτικής ανάλυσης κατέστησε εφικτή την ανάδειξη του πλούτου των σημασιών και των νοημάτων (Willig, 2013: 182) που αναδύονται από τον λόγο των ομιλητών, καθώς και την ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων, των εξαιρέσεων και των αντιφάσεων που συνθέτουν το μελετώμενο φαινόμενο και διευκολύνουν, εν τέλει, την εις βάθος κατανόησή του (Ίσαρη και Πουρκός, 2015: 40).

Βάσει της ανάλυσης των κειμένων, απαντήθηκε το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, που έγκειται στο πώς διαμορφώνεται, στο επίπεδο του δημόσιου λόγου, η σχέση μεταξύ του ποινικού και του ιατρικού προτύπου μεταχείρισης του εξαρτημένου δράστη κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες. Ένα κρίσιμο σημείο της μεταχείρισης του εξαρτημένου ατόμου έγκειται στο ότι πρόκειται για ένα πρόσωπο στο οποίο έχουν αποδοθεί δύο χαρακτηρισμοί, που είναι αμφότεροι αρνητικοί και συνεπάγονται κάποιου βαθμού στιγματισμό (Κουκουτσάκη, 2002: 45). Πρόκειται, κατ' αρχάς, για τον χαρακτηρισμό «εγκληματίας», εφόσον και η απλή χρήση κάποιος παράνομης ουσίας συνιστά εγκληματική πράξη, και, δεύτερον, για τον χαρακτηρισμό «ασθενής», εφόσον η εξάρτηση, καλούμενη ως «διαταραχή που συνδέεται με τη χρήση ουσιών» συγκαταλέγεται μεταξύ των ψυχικών διαταραχών (Sadock and Sadock, 2015: 105). Το εξαρτημένο άτομο εκδηλώνει μια συμπεριφορά, η οποία υπάγεται τόσο στο πεδίο αρμοδιότητας της ιατρικής όσο και στο πεδίο αρμοδιότητας του ποινικού συστήματος. Η χρήση ναρκωτικών συνιστά χαρακτηριστική περίπτωση ιατροποίησης της παρέκκλισης, καθώς ο ιατρικός ορισμός της συμπεριφοράς φαίνεται πως υπερισχύει άλλων ορισμών, λόγου χάριν των ηθικών ή νομικών ορισμών (Κουκουτσάκη, 2002: 41).

Μολονότι δε ο ποινικός χαρακτηρισμός της συμπεριφοράς δεν εξαλείφεται, ο έλεγχός της μετατίθεται κυρίως στην αρμοδιότητα της ιατρικής. Στο ουσιοεξαρτημένο άτομο αποδίδονται δύο χαρακτηρισμοί, του ασθενούς και του εγκληματία, η συνύπαρξη των οποίων συνεπάγεται την αντίστοιχη συνύπαρξη της θεραπευτικής και της ποινικής μεταχείρισης. Το στοιχείο που μεταβάλλεται στο πέρασμα του χρόνου έγκειται στο ποιο από τα δύο πρότυπα κατισχύει και στο πώς διαμορφώνεται η ιδιαίτερη σχέση τους σε μια δεδομένη χρονική στιγμή (Χαΐδου, 2016: 55-56).

Σε μια απόπειρα λακωνικής απάντησης του προαναφερθέντος ερευνητικού ερωτήματος, θα μπορούσε να λεχθεί ότι εκ πρώτης όψεως, η μεταχείριση του εξαρτημένου δράστη χαρακτηρίζεται από την κατίσχυση του ιατρικού προτύπου, που συνδέεται με την πλήρη εκδήλωση του φαινομένου της ιατρικοποίησης (Conrad, 2007: 4) της εξάρτησης. Ως εκ τούτου, τείνει να επικρατεί ο χαρακτηρισμός του εξαρτημένου εγκληματία ως ασθενούς, ο οποίος χρήζει πρωτίστως θεραπευτικής μεταχείρισης (βλ. ενδεικτ. εισηγητική έκθεση Ν. 1729/1987: 1). Η ιατρικοποίηση της εξάρτησης συνεπάγεται, σε κάποιον βαθμό, την υποχώρηση του ποινικού προτύπου, βάσει σκεπτικού ότι η ποινική μεταχείριση αποκτά δευτερεύουσα σημασία σε σχέση με τη θεραπεία. Μολαταύτα, η ανάλυση του δημόσιου λόγου οδηγεί στη διαπίστωση του ότι η μεταχείριση του ουσιοεξαρτημένου δράστη χαρακτηρίζεται, εν τέλει, από τη συνύπαρξη και τη συλλειτουργία του ποινικού και του ιατρικού μοντέλου (Ανδριάκαινα, 2005: 71). Συνεπώς, ο χαρακτηρισμός του εξαρτημένου δράστη ως ασθενούς χρήζοντος θεραπείας δεν συνεπάγεται απαραίτητως την άμβλυση της έντασης του χαρακτηρισμού του ως εγκληματία, ο οποίος θεωρείται ότι πρέπει να υποστεί ποινικές κυρώσεις σε συνέχεια της διάπραξης εγκληματικής πράξης.

Η προαναφερθείσα κατίσχυση της ιατρικοποίησης της εξάρτησης αποτυπώνεται, κατ' αρχάς, στο ότι ο δημόσιος λόγος εμφορείται από την υιοθέτηση, εκ μέρους της πλειονότητας των ομιλητών, του χαρακτηρισμού του εξαρτημένου ατόμου σαν «ασθενούς» ή «αρρώστου» (Πρακτικά Βουλής, Ζ' Περίοδος, 7.7.1993: 498. Θ' Περίοδος, 12.5.1999: 6.974. ΙΒ' Περίοδος, 2.12.2008: 2.695), ο οποίος, συνακόλουθα, χρήζει πρωτίστως θεραπευτικής μεταχείρισης. Κυρίαρχη είναι δε, στον δημόσιο λόγο, η προσέγγιση του ζητήματος της εξάρτησης βάσει της θετικιστικής οπτικής, δηλαδή ενός σκεπτικού αναζήτησης γενεσιουργών παραγόντων που διαφοροποιούν το εξαρτημένο από το μη εξαρτημένο άτομο. Λόγω του ότι η εξάρτηση εκλαμβάνεται ως μια, κυρίως, ψυχική διαταραχή, αναδεικνύεται όχι απλώς η ιατρικοποίηση, αλλά ειδικότερα η ψυχιατρικοποίησή της, καθώς οι ανωτέρω γενεσιουργοί παράγοντες εντοπίζονται ιδίως στο πεδίο της ψυχικής σφαίρας ή ψυχοσύνθεσης του ατόμου (Χαΐδου, 2020: 67. Επίσης, Πρακτικά Βουλής, Ζ' Περίοδος, 6.7.1993: 458 και Θ' Περίοδος, 11.5.1999: 6.915). Πρόκειται για κάποια «ψυχολογικά χαρακτηριστικά», όπως η ανωριμότητα και η επιπολαιότητα, τα οποία, κατά τους ομιλητές, συνεπάγονται τη ροπή του ατόμου προς τη χρήση παράνομων ουσιών και την ανάπτυξη εξάρτησης.

Στον δημόσιο λόγο, πλην εξαιρέσεων, κυριαρχεί η ανωτέρω θεώρηση περί της

ιδιοτυπίας (Δασκαλάκης, 1985: 12-15) του εξαρτημένου ατόμου σε σχέση με το μη εξαρτημένο. Ο λόγος των ομιλητών σκιαγραφεί το προφίλ ατόμων, τα οποία σε επίπεδο προσωπικότητας εκλαμβάνονται σαν υπολειπόμενα και πάντως διαφορετικά έναντι εκείνων που δεν κάνουν χρήση ναρκωτικών και δεν είναι εξαρτημένα. Η θεώρηση αυτή συνεπάγεται ότι, εφόσον τα εξαρτημένα άτομα συχνότατα εκλαμβάνονται σαν αυτοκαταστροφικά και ανήμπορα να μεριμνήσουν για τη ζωή τους, χρήζουν της προστασίας και καθοδήγησης της πολιτείας. Συνακόλουθα, ο δημόσιος λόγος κυριαρχείται από την υιοθέτηση της άποψης περί της αναγκαιότητας της ενθάρρυνσης του εξαρτημένου ατόμου προς την κατεύθυνση της απεξάρτησης (Πρακτικά Βουλής, ΙΓ΄ Περίοδος, 9.12.2009: 1.066 και ΙΣΤ΄ Περίοδος, 16.4.2015: 1.450) ενώ δεν απουσιάζουν οι έριδες αναφορικά με το ποια μέθοδος απεξάρτησης συνιστά «πραγματική» απεξάρτηση (Πρακτικά Βουλής, ΙΒ΄ Περίοδος, 23.6.2009: 469). Ενίοτε, μάλιστα, διατυπώνονται απόψεις υπέρ της υποχρεωτικής θεραπείας, δηλαδή της υποχρεωτικής υποβολής των εξαρτημένων, ιδίως των καταδίκων, σε προγράμματα απεξάρτησης (Πρακτικά Βουλής, Ζ΄ Περίοδος, 8.7.1993: 636). Συνολικά, στο πλαίσιο του περί απεξάρτησης λόγου, συνθήτως παρακάμπτεται ή αποσιωπάται το ότι η αναζήτηση, επιλογή ή και απόρριψη της θεραπείας συνιστά δικαίωμα του ασθενούς (Porter, 1992: 277).

Η κατίσχυση της ιατροποίησης της ουσιοεξάρτησης αποτυπώνεται στο περιεχόμενο των νομοθετικών ρυθμίσεων, στις οποίες αναδεικνύεται η πρόθεση του νομοθέτη να ενθαρρύνει τη θεραπευτική μεταχείριση του εξαρτημένου εγκληματία, αμβλύνοντας παράλληλα την ποινική του μεταχείριση. Χαρακτηριστικές είναι οι διατάξεις σε σχέδια νόμων που προβλέπουν την άμβλυση της ποινικοποίησης της απλής χρήσης ναρκωτικών, αλλά και την ατιμωρησία του εξαρτημένου χρήστη, ή της συμπτωματικής χρήσης (βλ. π.χ. Ν. 2721/1999 και Ν. 3189/2003). Επίσης, οι προτεινόμενες ρυθμίσεις συχνά συνεπάγονται την ειδική μεταχείριση των εξαρτημένων δραστών ήδη από το στάδιο της προδικασίας και την πρόβλεψη σημαντικών ευεργετημάτων στους εξαρτημένους εγκληματίες που εντάσσονται σε κάποιο από τα εγκεκριμένα δημόσια προγράμματα απεξάρτησης. Πρόκειται για την παροχή δελεαστικών κινήτρων, τα οποία κυρίως συνδέονται με την ευχερέστερη απεμπλοκή από τους μηχανισμούς του ποινικού συστήματος, ώστε να κινητοποιηθεί ο εξαρτημένος δράστης προς την κατεύθυνση της απεξάρτησης (Χάιδου, 2016: 109-120).

Σε άλλες ρυθμίσεις, τα κυριότερα ευεργετήματα (βλ. Αιτ. Έκθεση Ν. 4139/2013/ΣχΝ: 66) συνίστανται στην αναβολή της άσκησης ποινικής δίωξης εναντίον προσώπου που συμμετέχει σε πρόγραμμα απεξάρτησης, στην πλήρη αποχή από την άσκηση ποινικής δίωξης εναντίον προσώπου που έχει ολοκληρώσει αντίστοιχο εγκεκριμένο πρόγραμμα, την αναβολή της δίκης προσώπου που έχει ενταχθεί σε εγκεκριμένο πρόγραμμα απεξάρτησης, την αναστολή της εκτέλεσης ποινής στερητικής της ελευθερίας, ή χρηματικής, προσώπου που παρακολουθεί εγκεκριμένο πρόγραμμα και την αναβολή στράτευσης του υπό θεραπεία εξαρτημένου ατόμου. Αναφορικά με την έκταση της στερητικής της ελευθερίας ποινής, σημαντικά είναι τα πλεονεκτήματα (Αιτ.

Έκθ. Ν. 4139/2013/ΣχΝ: 69) που σχετίζονται με τον ευεργετικό υπολογισμό ημερών ποινής στην περίπτωση συμμετοχής σε πρόγραμμα απεξάρτησης και την υφ' όρον απόλυση του εξαρτημένου κρατούμενου, αναλόγως του αν έχει ολοκληρώσει πρόγραμμα απεξάρτησης εντός του σωφρονιστικού καταστήματος ή αν απολύεται υπό τον όρο να ολοκληρώσει αντίστοιχο πρόγραμμα εκτός φυλακής. Σημειωτέον δε, ότι μεταξύ των προαναφερθέντων ευεργετημάτων, οι σχετικές με την υφ' όρον απόλυση διατάξεις διαχρονικά προκαλούν τις εντονότερες συζητήσεις στο Κοινοβούλιο, καθώς οι ομιλητές τής εκάστοτε κυβέρνησης συνήθως θεωρούν την υφ' όρον απόλυση θεσμοθετημένη μορφή μεταχείρισης του εγκληματία (Χαΐδου, 2018: 127-132), ενώ η αντιπολίτευση την εκλαμβάνει ως αρρυθμιστη απελευθέρωση δυνάμει επικίνδυνων εγκληματιών (Πρακτικά Βουλής, ΙΓ' Περίοδος, 8.12.2009: 1024. Πρακτικά Βουλής, ΙΣΤ' Περίοδος, 16.4.2015 (πρωί): 1.450-1.451).

Παρά, όμως, τη φαινομενική επικράτηση της ιατροκοιμημένης θεώρησης της εξάρτησης, η ανάλυση του δημόσιου λόγου αποκαλύπτει ότι, τελικά, το ιατρικό πρότυπο μάλλον συνυπάρχει με το ποινικό πρότυπο μεταχείρισης του εξαρτημένου εγκληματία, μολοντί κατά την τελευταία ιδίως δεκαετία διαπιστώνεται μια σαφής υποχώρηση της ποινικοποίησης. Η συνύπαρξη του ποινικού και του ιατρικού μοντέλου αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στο ότι, αν και ο εξαρτημένος εγκληματίας θεωρείται, πρωτίστως, ασθενής, η επιμονή της πολιτείας στη διατήρηση μιας επί της ουσίας απαγορευτικής πολιτικής αξιολογείται σαν θετικό στοιχείο από την πλειονότητα των ομιλητών. Λόγου χάριν, διατηρείται ο ποινικός χαρακτήρας της χρήσης ναρκωτικών, μιας πράξης αυτοπροσβολής, παρότι βάσει νόμου προβλέπεται ότι η εν λόγω πράξη ενδέχεται να παραμένει, υπό προϋποθέσεις, ατιμώρητη. Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση της αιτιολογικής έκθεσης στο σχέδιο νόμου «Νόμος περί ναρκωτικών και άλλες διατάξεις», που στη συνέχεια απετέλεσε τον Ν. 4139/2013 (βλ. και προηγ.), δηλαδή τη βασική, έως σήμερα, νομοθεσία για τα ναρκωτικά. Βάσει της αιτιολογικής έκθεσης, η χρήση ναρκωτικών ουσιών συνεχίζει να συνιστά αξιόποινη πράξη, «καθότι τούτο εμπεδώνει την αντίληψη» ότι πρόκειται για πράξη που «η πολιτεία δεν επιδοκιμάζει» (ό.π). Η αντίληψη αυτή αποτυπώνεται, διαχρονικά και με ενάργεια, στον λόγο της πλειονότητας των ομιλητών. Η δε θεώρηση της χρήσης ναρκωτικών ως αποδοκιμαστέας πράξης εκφράζεται με ακόμη εντονότερο τρόπο κατά τη δεκαετία του 1990, οπότε ο λόγος των ομιλητών συχνά χαρακτηρίζεται από μελοδραματισμό, υπερβολή και ηθικοπλαστική διάθεση, ενώ δεν απουσιάζει η αναφορά στην κοινωνική επικινδυνότητα (Χουλιάρας, 2018: 145 κ.ε.) του χρήστη ναρκωτικών (βλ. ΕισΕκθ Ν. 1729/1987), ο οποίος εκλαμβάνεται ως κίνδυνος για το κοινωνικό σύνολο, καθότι θεωρείται δυνάμει δράστης εγκληματικών πράξεων.

Ως εκ τούτου, ο χρήστης ναρκωτικών, μολοντί με την πάροδο του χρόνου θεωρείται όλο και περισσότερο «ασθενής που χρήζει θεραπείας», διαχρονικά δεν παύει να θεωρείται κατά το μάλλον ή ήττον και «εγκληματίας», από τη στιγμή που και μόνη η χρήση ναρκωτικών συνιστά εγκληματική πράξη, αλλά και σημασιοδοτείται ως προϊ-

μιο της διάπραξης άλλων εγκληματικών πράξεων (Bean, 2008: 24). Στην περίπτωση δε που η εγκληματική δραστηριότητα του εξαρτημένου ατόμου δεν περιορίζεται στη χρήση, αλλά επεκτείνεται σε μικροδιακίνηση ή εμπορία, ο χαρακτηρισμός «ασθενής» συνήθως υποχωρεί έναντι του χαρακτηρισμού «εγκληματίας». Όχι σπάνια, διατυπώνεται η άποψη ότι η ιδιότητα του εξαρτημένου, άρα και ασθενούς, είναι ασυμβίβαστη με εκείνη του εμπόρου ή και διακινητή (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 6.7.1993: 461), συνεπώς απορρίπτεται το ενδεχόμενο να είναι ο έμπορος εξαρτημένος. Άλλοι ομιλητές υποστηρίζουν ότι η ύπαρξη διαγνωσμένης εξάρτησης δεν συνιστά επαρκή λόγο υποχώρησης της έντασης της ποινικής μεταχείρισης, εφόσον πρόκειται για διακινητές ή εμπόρους (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 11.5.1999: 6.902). Αναφορικά, ιδίως, με τη μεταχείριση των εμπόρων ναρκωτικών, είναι αξιοσημείωτο το ότι η τιμωρητικότητα συνιστά ένα στοιχείο το οποίο διαχρονικά απαντάται στον λόγο της πλειονότητας των ομιλητών. Με την πάροδο των ετών, τα προαναφερθέντα στοιχεία της υπερβολής και της ηθικοπλαστικής διάθεσης εκ μέρους των ομιλητών γενικώς αμβλύνονται, ουδέποτε όμως εξέλιπαν. Διαχρονικά, μάλιστα, οι λιγιστές φωνές υπέρ της απεγκληματοποίησης της χρήσης ναρκωτικών συναντούν οξείες αντιδράσεις, διότι το ενδεχόμενο αυτό εκλαμβάνεται, γενικώς, ως απευκαίωτο δεινό και σοβαρός κίνδυνος για την ελληνική κοινωνία (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 12.5.1999: 6.974. Πρακτικά Βουλής, Ι΄ Περίοδος, 2.10.2003: 1.400. Πρακτικά Βουλής, ΙΕ΄ Περίοδος, 6.3.2013: 8.584).

Ένα επιπλέον στοιχείο που αναδεικνύει τη συλλειτουργία του ποινικού και του ιατρικού προτύπου έγκειται στο ότι τα εγκεκριμένα και δημόσια προγράμματα απεξάρτησης, υπαγόμενα άλλωστε στον λεγόμενο παραποινικό τομέα (Νικολόπουλος, 2008: 13), τροφοδοτούνται κατεξοχήν από το Σύστημα Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης. Εξάλλου, η προβλεπόμενη από τον νόμο ειδική μεταχείριση και τα αντίστοιχα ευεργετήματα δεν επιφυλάσσονται στο σύνολο των εξαρτημένων ατόμων που εμπλέκονται με την ποινική δικαιοσύνη, αλλά στα άτομα που έχουν διαγνωστεί ως εξαρτημένα και έχουν ενταχθεί σε εγκεκριμένα προγράμματα, ή τα έχουν ολοκληρώσει (Αναγνωστάκη, 2018: 393). Παράλληλα, η θεραπευτική μεταχείριση προκρίνεται κατόπιν της διαπίστωσης της αποτυχίας της ποινικής μεταχείρισης να σωφρονίσει τον εξαρτημένο εγκληματία, η δε απεξάρτηση αξιοποιείται ως μέτρο αντεγκληματικής πολιτικής, θεωρούμενη σαν ορθολογική και αποτελεσματική επιλογή σε επίπεδο ειδικής πρόληψης. Το ζήτημα της μεταχείρισης του εξαρτημένου εγκληματία συνιστά μια χαρακτηριστική περίπτωση ιατροποίησης της παρέκκλισης (Conrad and Schneider, 1992: 28), καθώς συνεπάγεται την εφαρμογή ιατρικών μεθόδων για την αντιμετώπιση πράξεων, των οποίων ο αποδοκιμαστέος χαρακτήρας παραμένει αλώβητος.

Όπως προαναφέρθηκε, η ποιοτική ανάλυση προσφέρεται για την «ολιστική» προσέγγιση του μελετώμενου φαινομένου και, συνακόλουθα, την ανάδειξη των πολλαπλών όψεων του (Taylor et al., 2016: 9). Η ανάδειξη της πολυπλοκότητας του ζητήματος της μεταχείρισης του εξαρτημένου δράστη, συνέβαλε στο να απαντηθεί το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, το οποίο έγκειται στην επισήμανση των ιδιαιτεροτήτων, των

αντιφάσεων και των δυσχερειών, τις οποίες συνεπάγεται η μεταχείριση του ουσιοεξαρτημένου εγκληματία στην Ελλάδα. Κατ' αρχάς, ένα στοιχείο που διαχρονικά χαρακτηρίζει τόσο τη σύγχρονη ελληνική νομοθεσία για τα ναρκωτικά όσο και τον δημόσιο λόγο σχετικά με το ίδιο ζήτημα, έγκειται στην ανάδειξη του δυαδικού σχήματος «έμπορος» – «εξαρτημένος» σε κομβικής σημασίας δίπολο (Κουκουτσάκη, 1991: 284), γύρω από το οποίο διαρθρώνεται το σκεπτικό του νομοθέτη,³ αλλά και ο λόγος των ομιλητών. Ειδικότερα, ο «εξαρτημένος», που όχι σπάνια συγχέεται με τον «χρήστη», εκλαμβάνεται συνήθως ως ασθενής που χρήζει επεικούς μεταχείρισης, αλλά και ως θύμα του «εμπορού», που θεωρείται δόλιος, αδίστακτος και επικίνδυνος εγκληματίας, στον οποίο αρμόζει αυστηρή τιμωρία (Πρακτικά Βουλής, ΙΒ΄ Περίοδος, 2.12.2008: 2.645). Στη βάση της διάκρισης του «εξαρτημένου» από τον «έμπορο» τίθεται η διάγνωση της εξάρτησης, η οποία είναι αποφασιστικής σημασίας για τη μετέπειτα πορεία του δράστη στο ποινικό σύστημα. Κατά το σκεπτικό του νομοθέτη, η διαγνωσμένη εξάρτηση συνεπάγεται ειδική, δηλαδή πρωτίστως θεραπευτική, μεταχείριση για τον εγκληματία που έχει χαρακτηριστεί ως εξαρτημένος.

Μολαταύτα, η ανάλυση του δημόσιου λόγου αναδεικνύει τις δυσχέριες που ανακύπτουν στο ζήτημα της έγκυρης διάγνωσης της εξάρτησης. Η τελευταία συχνά υποστηρίζεται ότι είναι δυσχερής ή και ανέφικτη, εξαιτίας, αφενός μεν, της έλλειψης υποδομής και προσωπικού (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 7.7.1993: 506), αφετέρου δε, των φαινομένων διαφθοράς, από τα οποία απορρέει η εξασφάλιση ψευδών βεβαιώσεων εξάρτησης και απεξάρτησης (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 12.5.1999: 6.971). Η αδυναμία έγκυρης διάκρισης του εμπόρου από τον χρήστη συνεπάγεται μια αξιοσημείωτη δυσαναλογία στο επίπεδο της μεταχείρισης του εγκληματία, καθώς, σύμφωνα ιδίως με ομιλητές της Κεντροαριστεράς, έχει ως αποτέλεσμα να λαμβάνουν δυσανάλογα αυστηρές ποινές άτομα τα οποία είναι εξαρτημένα και εμπλέκονται, κυρίως, σε πράξεις μικροδιακίνησης (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 8.7.1993: 545), ενώ αντιθέτως μη εξαρτημένα άτομα, που εμπλέκονται σε εμπορία με σημαντικά κέρδη, κατορθώνουν να τυγχάνουν ευμενέστερης μεταχείρισης. Αντιθέτως, σύμφωνα κυρίως με ομιλητές πιο συντηρητικών παρατάξεων, η δυσκολία διάγνωσης της εξάρτησης συνεπάγεται την εκμετάλλευση της κατάστασης από εμπόρους ναρκωτικών, που κατορθώνουν να εξασφαλίζουν ψευδείς βεβαιώσεις, αποφεύγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την αυστηρή ποινική μεταχείριση (Πρακτικά Βουλής, Θ΄ Περίοδος, 11.5.1999: 6.884).

Το προαναφερθέν δυαδικό σχήμα «έμπορος» – «εξαρτημένος», συμπληρώνεται διαχρονικά από το μοτίβο «αυστηρότητα προς τον έμπορο» σε αντιδιαστολή με την «επιείκεια προς τον εξαρτημένο». Ο έμπορος ναρκωτικών διαχρονικά λειτουργεί σαν αποδιοπομπαίος τράγος (Λαμπροπούλου, 1994: 268· Τσαλίκογλου, 1996: 210) και οι

3. Λόγου χάριν, στην εισηγητική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Τροποποίηση και συμπλήρωση των διατάξεων του Ν. 1729/1987 “Καταπολέμηση της διάδοσης των ναρκωτικών, προστασία των νέων και άλλες διατάξεις”», σ. 2, ό.π.

απόψεις που διατυπώνονται αναφορικά με τη μεταχείρισή του χαρακτηρίζονται, στην πλειονότητά τους, από τιμωρητικότητα. Παρότι η τάση αυτή προς την υπέρμετρη αυστηρότητα υποχωρεί κάπως τα τελευταία χρόνια, κάτι που αποτυπώνεται στον περιορισμό των εκκλήσεων των ομιλητών για επιβολή της θανατικής ποινής στους εμπόρους ναρκωτικών, εκτιμάται πως η υπέρμετρη αυστηρότητα προς τον έμπορο ουδέποτε εξέλιπε. Ένα στοιχείο που αντανακλάται, επίσης διαχρονικά, στον δημόσιο λόγο και συναρτάται με την προαναφερθείσα τιμωρητικότητα προς τον έμπορο ναρκωτικών έγκειται στον ηθικό πανικό, που περιβάλλει το φαινόμενο της χρήσης ναρκωτικών (Cohen, 2002: xiii). Από την εν λόγω διάσταση του ζητήματος απορρέει, εξάλλου, και η διαρκής επίκληση, εκ μέρους ορισμένων πολιτικών, της επιθυμίας της κοινής γνώμης για αυστηρή τιμωρία των εμπόρων (Κουκουτσάκη, 1991: 283. Επίσης, Πρακτικά Βουλής, ό.π., 23.6.2009: 456). Συνακόλουθα, ο λόγος των ομιλητών συχνά εμφορείται από το στοιχείο του ποινικού λαϊκισμού (Pratt, 2007: 3), συνεπώς το ζήτημα της μεταχείρισης του εξαρτημένου εγκληματία εργαλειοποιείται, με στόχο την αποκόμιση πολιτικού οφέλους. Τέλος, η θεραπεία, που εκλαμβάνεται ως επιεικής μεταχείριση του εξαρτημένου δράστη, δεν παύει να εμπεριέχει την επιθυμία υποβολής του ατόμου σε μια, ενίοτε εξαναγκαστική, διαδικασία «βελτίωσης» (Λαμπροπούλου, 1994: 151), με στόχο την αναμόρφωσή του. Συνεπώς, ο τιμωρητικός χαρακτήρας της προβλεπόμενης μεταχείρισης, ακόμα κι όταν αυτή ονομάζεται θεραπεία, φαίνεται πως ουδέποτε εξαλείφεται.

Η εξάρτηση εν πολλοίς σημασιοδοτείται ως μια ιδιόζουσα περίπτωση ασθένειας, ως μια ασθένεια «υπό προϋποθέσεις», η οποία φέρει και ηθικές προεκτάσεις, εφόσον το εξαρτημένο άτομο επιδίδεται σε πράξεις αυτοπροσβολής μεν, τις οποίες όμως η πολιτεία αποδοκιμάζει. Η ιατρικοποίηση της ουσιοεξάρτησης, δηλαδή η υπαγωγή της τελευταίας στο πεδίο αρμοδιότητας της ιατρικής, συνεπάγεται ότι η εξάρτηση εκλαμβάνεται ως ίσισμη κατάσταση (Conrad, 2007: 5). Ως εκ τούτου, ως κατάλληλη επιλογή μεταχείρισης του εξαρτημένου ατόμου θεωρείται η θεραπεία, που στον λόγο των ομιλητών ταυτίζεται με την ολοκλήρωση εγκεκριμένων δημόσιων προγραμμάτων απεξάρτησης (Πρακτικά Βουλής, ΙΣΤ΄ Περίοδος, 16.4.2015: 1.516). Μολαταύτα, η ανάλυση του δημόσιου λόγου αναδεικνύει το πώς αυτή η φαινομενικά εύλογη διαπίστωση καθίσταται περισσότερο πολυδιάστατη, αν ληφθεί υπόψη η προαναφερθείσα θεώρηση της εξάρτησης ως «υπό προϋποθέσεις» ασθένειας. Η θεώρηση της απεξάρτησης ως της κατάλληλης μεταχείρισης του εξαρτημένου δράστη, εκτιμάται πως δεν απορρέει αποκλειστικώς από την ανεπιφύλακτη αποδοχή της ιατρικοποιημένης θεώρησης της εξάρτησης. Αντιθέτως, ιδίως όταν τίθεται το ζήτημα της μεταχείρισης του ουσιοεξαρτημένου κρατουμένου, οι περισσότεροι ομιλητές, ανεξαρτήτως της κομματικής τους ταυτότητας, προκρίνουν τη θεραπευτική μεταχείριση, σε συνέχεια της διαπίστωσης της σχετικής αποτυχίας της ποινικής μεταχείρισης.

Ειδικότερα, ομιλητές όλων των παρατάξεων προβαίνουν στην παραδοχή των κακών συνθηκών που επικρατούν στις ελληνικές φυλακές (Πρακτικά Βουλής, ΙΕ΄ Περίοδος, 5.3.2013: 8.560). Ιδίως ο υπερπληθυσμός, προκαλούμενος από τις ιδιαιτερότητες

της ελληνικής νομοθεσίας, αλλά και της δικαστηριακής πρακτικής, αξιολογείται σαν σημαντικότερη δυσχέρεια, καθώς με τη σειρά του συνεπάγεται την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων. Το σωφρονιστικό κατάστημα θεωρείται πλαίσιο εντός του οποίου, εξαιτίας πολυάριθμων προβλημάτων και ελλείψεων σε προσωπικό και υλικοτεχνική υποδομή, τίθεται σε κίνδυνο η υγεία και ενίοτε η ζωή του κρατουμένου, πολλώ δε μάλλον του ήδη επιβαρυσμένου και ευπαθούς εξαρτημένου ατόμου (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 2.12.2008: 2.695). Η φυλακή εκλαμβάνεται ως θεσμός κατ' επίφαση σωφρονιστικός και ουσιαστικά επιβλαβής για τον εξαρτημένο κρατούμενο, καθώς η αδυναμία της φυλακής να τον σωφρονίσει εγκλωβίζει, σύμφωνα με πολλούς ομιλητές, τον τελευταίο σε έναν φαύλο κύκλο υποτροπής, τόσο στο επίπεδο της χρήσης ναρκωτικών όσο και στο επίπεδο της διάπραξης άλλων εγκληματικών πράξεων (Πρακτικά Βουλής, IB' Περίοδος, 3.12.2008: 2.704). Κατόπιν των προαναφερθέντων, ο δημόσιος λόγος κυριαρχείται από την παραδοχή της αναγκαιότητας βελτίωσης της δυσχερούς αυτής κατάστασης.

Είναι, όμως, ο τρόπος με τον οποίο μπορεί να επιτευχθεί η ανωτέρω βελτίωση, ο οποίος συνιστά αντικείμενο πολιτικής αντιπαράθεσης. Ομιλητές προερχόμενοι, κυρίως, από κόμματα της Κεντροαριστεράς επισημαίνουν την αναγκαιότητα αποσυμφόρησης των φυλακών, με σημείο εκκίνησης την υπ' όρον απόλυση των πλέον ακίνδυνων και ευπαθών εκ των κρατουμένων. Μεταξύ των τελευταίων συγκαταλέγονται, κατά τους εν λόγω ομιλητές, οι κατάδικοι για πράξεις μικροδιακίνησης, οι οποίοι συχνά είναι εξαρτημένα, άρα πρωτίστως ασθενή, άτομα, στα οποία επιβλήθηκαν δυσανάλογα αυστηρές ποινές. Τέτοιοι κρατούμενοι ενδείκνυται, κατά τους ομιλητές που τάσσονται υπέρ της αποσυμφόρησης, να απολυθούν, ενίοτε υπό τον όρο της ένταξης σε πρόγραμμα απεξάρτησης εκτός φυλακής (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 9.12.2009: 1.071). Στον αντίποδα της λογικής αυτής, ομιλητές προερχόμενοι, κυρίως, από τον χώρο της Δεξιάς, αποσιωπούν ή δεν αποδέχονται το ότι ο υπ' όρον απολυθείς εξακολουθεί να τελεί σε καθεστώς έκτισης ποινής. Οι κρατούμενοι για υποθέσεις ναρκωτικών, ακόμα και όταν πρόκειται για εξαρτημένους μικροδιακινητές, θεωρούνται επικίνδυνοι, επομένως η απομάκρυνσή τους από το σωφρονιστικό κατάστημα εκλαμβάνεται ως απειλή για το κοινωνικό σύνολο (στο ίδιο: 1.058). Οι υποστηρικτές αυτής της άποψης συνήθως αποδέχονται την αναγκαιότητα θεραπευτικής μεταχείρισης του εξαρτημένου κρατουμένου, τονίζουν όμως ότι η τελευταία πρέπει να λαμβάνει χώρα εντός της φυλακής (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 2.12.2008: 2.648). Επίσης, εκτιμούν ότι οι κακές συνθήκες που επικρατούν στις ελληνικές φυλακές δεν αποτελούν επαρκή λόγο για την υπ' όρον απόλυση των κρατουμένων. Υποστηρίζουν, δηλαδή, ότι η επιβληθείσα ποινή πρέπει να εκτίεται μέσα στη φυλακή, ακόμα και αν αυτό συνεπάγεται τον αποκλεισμό του ατόμου από υπηρεσίες απεξάρτησης, αλλά και την απουσία οποιουδήποτε οφέλους σε σωφρονιστικό επίπεδο.

Παράλληλα, ένα στοιχείο που διαχρονικά εντοπίζεται στον δημόσιο λόγο συνίσταται στο ότι η πλειονότητα των ομιλητών παρακάμπτει ή αποσιωπά το ζήτημα του κατά πόσον είναι «αυτονόητη» η συναίνεση (Χαΐδου, 2016: 84) του εξαρτημένου δράστη,

αναφορικά με την ένταξή του σε πρόγραμμα απεξάρτησης. Εν αντιθέσει με τον μέσο ασθενή, ο οποίος δικαιούται να αναζητήσει τη θεραπεία που του ταιριάζει, ή και να αρνηθεί την υποβολή του σε θεραπεία, φαίνεται ότι ο εξαρτημένος εγκληματίας υποχρεούται απλώς να «συμμορφώνεται» (Κουκουτσάκη, 1991: 292). Συνδεδεμένο με την προαναφερθείσα αποσιώπηση του ζητήματος της συναίνεσης του εξαρτημένου ατόμου για την υποβολή του σε πρόγραμμα απεξάρτησης, είναι ένα επίσης αξιοσημείωτο στοιχείο του δημόσιου λόγου, που συνίσταται στο ότι σπανίως θίγεται η «δομική αντίφαση» μεταξύ θεραπείας και εγκλεισμού, που επιτείνεται από τον εκ των πραγμάτων αντιθεραπευτικό χαρακτήρα της φυλακής (Τσαλίκογλου, 1996: 177).

Η αποσιώπηση των δύο προαναφερθέντων στοιχείων συνδέεται με τη διαχρονική επικράτηση, στον δημόσιο λόγο, ενός ακόμα δυαδικού σχήματος, αυτού της φυλακής σε αντιδιαστολή με τη θεραπεία (Τσίλη, 1995: 241-242). Συγκεκριμένα, η φυλακή σημασιοδοτείται ως πλαίσιο που συνδέεται με την οπισθοδρόμηση, την εκδίκηση και την απάνθρωπη μεταχείριση του εξαρτημένου ατόμου, ιδίως όταν πρόκειται για τον μη έμπορο, απλό χρήστη (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 23.6.2009: 453). Αντιθέτως, η απεξάρτηση νοσηματοδοτείται ως στοιχείο εκσυγχρονισμού, εξορθολογισμού και εξανθρωπισμού της ελληνικής νομοθεσίας και, συνακόλουθα, ως ένδειξη ανέλιξης της Ελλάδας μεταξύ των προηγμένων δικαιοκρατών (Πρακτικά Βουλής. ΙΣΤ΄ Περίοδος, 17.4.2015: 1.550). Γενικά, ο λόγος του συνόλου σχεδόν των ομιλητών εμφορείται από την αποδοχή της κυρίαρχης άποψης περί της ιδεολογικής ουδετερότητας της ιατρικής (Ουλής, 2003: 23), η οποία συνεπάγεται την αποδοχή της θεώρησης ότι η θεραπεία νομιμοποιείται, από τη στιγμή που υπάρχει ασθένεια. Συσκοτίζεται, έτσι, ο ρόλος της ιατρικής ως φορέα άσκησης κοινωνικού ελέγχου (Αλεξιάς, 2000: 458) και της απεξάρτησης ως μέτρου αντεγκληματικής πολιτικής.

Τέλος, μια σημαντική ιδιαιτερότητα του δημόσιου λόγου, η οποία απορρέει από τον συγκερασμό όλων των προαναφερθέντων στοιχείων, έγκειται στη διαχρονικά διαπιστωμένη διάσταση μεταξύ των νομοθετικών προβλέψεων και του τρόπου εφαρμογής τους στην πράξη (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 8.7.1993: 648 και Πρακτικά Βουλής, ό.π., 23.6.2009: 453). Το χάσμα μεταξύ της νομοθεσίας και της εφαρμογής του νόμου συνθήκως επισημαίνεται από ομιλητές της εκάστοτε αντιπολίτευσης, που κατ' αυτόν τον τρόπο ασκούν κριτική στην αντίστοιχη κυβέρνηση. Όχι σπάνια, όμως, και ομιλητές του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος προβαίνουν στην παραδοχή της ιδιάζουσας αυτής κατάστασης. Αναδεικνύεται, λοιπόν, μια σημαντική αντίφαση, η οποία έγκειται στο ότι η θεραπευτική μεταχείριση του εξαρτημένου δράστη φαίνεται πως συνιστά προτεραιότητα της πολιτείας, κυρίως στο νομοθετικό επίπεδο, διότι σε πρακτικό επίπεδο η εφαρμογή του νόμου προσκρούει στην ανεπάρκεια της υποδομής, στην έλλειψη πολιτικής βούλησης, καθώς και στην ελλιπή χρηματοδότηση των δομών, των οποίων η ομαλή λειτουργία απαιτείται για την κάλυψη των αναγκών του σχετικού πληθυσμού. Ένας επιπλέον παράγοντας, που θεωρείται ότι δυσχεραίνει την εφαρμογή του νόμου, συνίσταται στη δικαστηριακή πρακτική (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 11.5.1999:

6.879), διότι οι δικαστές συχνά φέρονται να εξαντλούν την αυστηρότητά τους και να μην αξιοποιούν τις ρυθμίσεις περί της θεραπευτικής μεταχείρισης του εξαρτημένου εγκληματία (Αναγνωστάκη, 2018: 388).

Είναι δε αξιοσημείωτος ο τρόπος με τον οποίο η ρητορική διαχρονικά περιστρέφεται γύρω από ατομοκεντρικές, θετικιστικές προσεγγίσεις του ζητήματος των ναρκωτικών, είτε με την έννοια του νομικού ζητήματος είτε της ασθένειας/διαταραχής, και εξαντλείται σε αυτές, παρόλο που καθίστανται εμφανείς οι δυσχέρειες και τα αδιέξοδα που απορρέουν από την εμμονή στις ανωτέρω θεωρήσεις. Είναι σχεδόν ανύπαρκτες οι αναφορές των ομιλητών στην αναγκαιότητα μακρόπνοου σχεδιασμού μιας κοινωνικής πολιτικής, που θα μπορούσε να διευκολύνει την άμβλυση του στιγματισμού των εμπλεκόμενων προσώπων και των δυσμενών συνεπειών του. Λόγου χάριν, επιλογές που συνήθως αποσιωπώνται είναι η επανεξέταση του απαγορευτικού χαρακτήρα της εφαρμοζόμενης πολιτικής, η έμφαση στη δημιουργία ποιοτικών υπηρεσιών πρόληψης και απεξάρτησης, αλλά και ο περιορισμός (Μαγγανάς, 2002: 54) της έμμεσης πλην υπαρκτής πίεσης για υποβολή του εξαρτημένου δράστη σε θεραπεία.

Η ανάλυση του υλικού κατέστησε εφικτή, τέλος, την απάντηση του τρίτου ερευνητικού ερωτήματος, που έγκειται στην ανάδειξη των σημασιών τις οποίες λαμβάνει, στο πλαίσιο του δημόσιου λόγου, η λειτουργία των προγραμμάτων απεξάρτησης στις ελληνικές φυλακές. Η νομοθέτηση της θεραπευτικής μεταχείρισης του ουσιοεξαρτημένου εγκληματία έλαβε χώρα με το Ν.Δ. 3084/1954, συνεπώς η στροφή προς την επικράτηση της ιατροκοιτημένης θεώρησης της εξάρτησης συντελέστηκε βαθμιαία κατά τις επόμενες δεκαετίες. Το εν λόγω νομοθέτημα προβλέπει μεν την ίδρυση ειδικών κέντρων θεραπείας της εξάρτησης, η σχετική ρύθμιση όμως κατέληξε να παραμείνει ανεφάρμοστη, εξαιτίας του υψηλού κόστους της υλοποίησής της. Η ποιοτική ανάλυση του λόγου, που εκφέρεται στο ελληνικό Κοινοβούλιο κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, αναδεικνύει, ωστόσο, το ότι η διάσταση μεταξύ των νομοθετικών προβλέψεων και της εφαρμογής του νόμου στην πράξη εξακολουθεί, κατά το μάλλον ή ήττον, να υφίσταται. Ειδικότερα, σε σχέση με την απεξάρτηση, εντός ή εκτός φυλακών, η ανεπάρκεια σε επίπεδο υποδομής και χρηματοδότησης, η βραδύτητα, καθώς και η έλλειψη συντονισμού προς την κατεύθυνση της εφαρμογής του νόμου, συνιστούν μοτίβα που διαχρονικά απαντώνται στον δημόσιο λόγο, ιδίως από την πλευρά των ομιλητών των κομμάτων της εκάστοτε αντιπολίτευσης (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 12.5.1999: 6.971, 3.12.2008: 2.714, 8.12.2009: 1.029). Ιδίως δε σε σχέση με τη λειτουργία των κέντρων απεξάρτησης που είναι ενταγμένα στο σωφρονιστικό σύστημα, δεν είναι σπάνιες οι αναφορές, όχι απλώς στην ανεπάρκειά τους στο επίπεδο της κάλυψης των αναγκών του πληθυσμού στον οποίο απευθύνονται, αλλά και στην ουσιαστική έλλειψή τους (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 7.7.1993: 504). Διαχρονικά, μάλιστα, η διαπίστωση του χάσματος μεταξύ των νομοθετικών προβλέψεων και της εφαρμογής τους αξιοποιείται από τα κόμματα της αντιπολίτευσης προς την κατεύθυνση της άσκησης κριτικής στην εκάστοτε κυβέρνηση. Εν ολίγοις, επισημαίνεται ότι τα εν

λειτουργία κέντρα απεξάρτησης αδυνατούν να καλύψουν τις ανάγκες του πληθυσμού των εξαρτημένων κρατουμένων, οι οποίοι, ελλείψει πρόσβασης στην προβλεπόμενη από τον νόμο θεραπευτική μεταχείριση, υφίστανται μια κατά βάση ποινική μεταχείριση, που συχνά θεωρείται παράγοντας περαιτέρω επιβάρυνσης της εξάρτησής τους.

Παρά, ωστόσο, τις διαπιστούμενες δυσλειτουργίες, η λειτουργία των προγραμμάτων απεξάρτησης στις φυλακές εκλαμβάνεται ως αντίβαρο στον στιγματισμό και τη συνολική επιβάρυνση (Λαμπροπούλου, 1994: 122), την οποία θεωρείται πως επιφέρει η έκτιση της στερητικής της ελευθερίας ποινής στον εξαρτημένο κρατούμενο. Ειδικότερα, παρότι η φυλακή εκλαμβάνεται, από την πλειονότητα των ομιλητών, ως πλαίσιο ακατάλληλο για τη μεταχείριση του εξαρτημένου ατόμου, το πρόγραμμα απεξάρτησης συχνά θεωρείται πανάκεια και «σωτηρία», ιδίως όταν πρόκειται για πρόγραμμα απεξάρτησης χωρίς υποκατάστατα, καθώς η συγκεκριμένη μέθοδος συγκεντρώνει την ευρεία αποδοχή των ομιλητών (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 8.12.2009: 1.029). Διαχρονικά, άλλωστε, στον δημόσιο λόγο εντοπίζεται ένα διπολικό σχήμα (Τσίλη, 1995: 241-242), το οποίο έγκειται στη θεώρηση της απεξάρτησης, που εκλαμβάνεται ως προοδευτική, ορθολογική και ανθρωπιστική μεταχείριση, σε αντιδιαστολή με τον εγκλεισμό στη φυλακή, που συνδέεται με την οπισθοδρόμηση, την εκδίκηση και την παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Συνακόλουθα, η οποιαδήποτε αναφορά, εκ μέρους κυβερνητικών στελεχών, στο ζήτημα της ίδρυσης ή της ενθάρρυνσης της λειτουργίας κέντρων απεξάρτησης, αξιοποιείται σε πολιτικό επίπεδο (Πρακτικά Βουλής, ό.π., 11.5.1999: 6.888), με στόχο την καλλιέργεια της εντύπωσης του κράτους πρόνοιας, αλλά και του προηγμένου σε δικαιοκτικό επίπεδο κράτους. Παράλληλα, η ενθάρρυνση της συμμετοχής των εξαρτημένων κρατουμένων σε αντίστοιχα προγράμματα απεξάρτησης, αξιοποιείται προς την ανάδειξη της εικόνας μιας κυβέρνησης η οποία, έχοντας υπερβεί τις τιμωρητικές αγκυλώσεις του παρελθόντος, θέτει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός της τον άνθρωπο και μεριμνά για τα πλέον ευάλωτα και κοινωνικώς μειονεκτούντα πρόσωπα.

4. Συμπερασματικές σκέψεις

Συμπερασματικά, τα προγράμματα απεξάρτησης αναδεικνύονται σε αντίπαλο δέος τής, θεωρούμενης ως ακατάλληλης για τη μεταχείριση του ουσιοεξαρτημένου εγκληματία, φυλακής. Συγχρόνως, συνιστά διαχρονικό χαρακτηριστικό του δημόσιου λόγου η επισήμανση ελλείψεων σε επίπεδο χρηματοδότησης και υποδομής, οι οποίες δυσχεραίνουν σημαντικά την ομαλή λειτουργία των προγραμμάτων. Η ποιοτική ανάλυση του δημόσιου λόγου συμβάλλει στην ανάδειξη μιας αξιοσημείωτης και διαχρονικής αντίφασης μεταξύ της έμφασης του νομοθέτη στη θεραπευτική μεταχείριση του εξαρτημένου κρατουμένου και της δυσχερούς εφαρμογής των σχετικών ρυθμίσεων στην πράξη. Φαίνεται, συνεπώς, ότι η ομαλή και αποτελεσματική λειτουργία των προ-

γραμμάτων απεξάρτησης εντός του σωφρονιστικού συστήματος συνιστά προτεραιότητα της πολιτείας σε νομοθετικό κυρίως επίπεδο, κάτι που αξιοποιείται, πάντως, από τους ομιλητές του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος, στο επίπεδο της καλλιέργειας της εικόνας του σύγχρονου κράτους πρόνοιας.

Εν κατακλείδι, μέσω της ανάλυσης του υλικού και της συγγραφής της διατριβής, αναδείχθηκαν η συνθετότητα του ζητήματος των ναρκωτικών, καθώς και οι πολλαπλές διαστάσεις της διαχείρισής του από την πολιτεία. Ως θετικό στοιχείο, σημειώνεται η άμβλυση της αυστηρότητας του νομοθέτη απέναντι, ιδίως, στον χρήστη ναρκωτικών, καθώς και η μεταβολή του γενικότερου ύφους της δημόσιας ρητορικής, το οποίο, κυρίως κατά τη δεκαετία του 1990, συνήθως χαρακτηριζόταν από τα στοιχεία της υπερβολής και της ηθολογίας. Μολαταύτα, ορισμένες όψεις της μεταχείρισης του εξαρτημένου δράστη εξακολουθούν να προβληματίζουν, καθώς δυσχεραίνουν την επίτευξη του στόχου μιας αντεγκληματικής πολιτικής που κατορθώνει να είναι αποτελεσματική, σεβόμενη τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά και κοινωνικά δίκαιη (Ζαραφωνίτου, 2018: 42). Η αναφορά σε ορισμένες, μάλιστα, κρίσιμες πτυχές της εν λόγω δυσλειτουργίας φαίνεται πως συνήθως απουσιάζει από τον δημόσιο λόγο.

Λόγου χάριν, μολοντί ενίοτε εκφράζονται προβληματισμοί αναφορικά με τη δυσανάλογη τιμώρηση κοινωνικά μη προνομιούχων δραστών πράξεων σχετικά μικρής απαξίας και βαρύτητας, φαίνεται πως διαχρονικά αποσιωπάται η αναγκαιότητα ουσιαστικής διευθέτησης του ζητήματος. Αντιστοίχως, δεν επισημαίνεται συχνά το ότι εκείνοι που πιθανώς διαχρονικά ωφελούνται από την εφαρμοζόμενη πολιτική είναι τόσο δράστες με οικονομική επιφάνεια και ισχύ, οι οποίοι κατορθώνουν να αποφεύγουν την εμπλοκή με τους μηχανισμούς του Συστήματος Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης, όσο και φορείς του παραποινικού τομέα (Νικολόπουλος, 2008: 13) οι οποίοι, τροφοδοτούμενοι από το ποινικό σύστημα, εξασφαλίζουν τη συνέχιση της λειτουργίας τους. Εκτός αυτού, δεν φαίνεται να απασχολεί τον δημόσιο λόγο ο διαφαινόμενος ποινικός διαχωρισμός (Κουλούρης, 2018: 572-573) μη προνομιούχων και μειονοτικών ομάδων πληθυσμού, η ένταση του στιγματισμού και του κοινωνικού αποκλεισμού των τελευταίων και, εν τέλει, η όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων (Χαΐδου, 2016: 168).

Αναφορικά με την ιατροκοποίηση της εξάρτησης, από την κατίσχυσή της απορρέει η πρόταξη της θεραπευτικής μεταχείρισης του εξαρτημένου εγκληματία. Η ενθάρρυνση της θεραπευτικής μεταχείρισης αποτυπώνεται διαχρονικά στη νομοθεσία, και ιδίως στην παροχή δελεαστικών κινήτρων, ώστε ο εξαρτημένος δράστης να στραφεί προς την αναζήτηση θεραπείας και να απεμπλακεί πιο ομαλά από το ποινικό σύστημα. Η ειδική μεταχείριση και τα προβλεπόμενα από τον νόμο ευεργετήματα δεν προορίζονται, όμως, για το κάθε εξαρτημένο άτομο που εμπλέκεται με την ποινική δικαιοσύνη, αλλά για όσους επιθυμούν ή κατορθώνουν να ενταχθούν σε εγκεκριμένο πρόγραμμα απεξάρτησης και, κυρίως, να το ολοκληρώσουν (Αναγνωστάκη, 2018: 393). Παράλληλα, η αδυναμία των εν λόγω προγραμμάτων να καλύψουν τις ανάγκες του σχετικού πληθυσμού, αποτελεί μια διαπίστωση που διαχρονικά κυριαρχεί στον λόγο

των πολιτικών. Ως εκ τούτου, αναδεικνύεται η διάσταση μεταξύ των δυνατοτήτων που παρέχει ο νόμος και της εφαρμογής του νόμου στην πράξη. Κρίνεται, συνεπώς, σκόπιμη, η κατάσταση ενός μακρόπνοου σχεδίου και η υλοποίηση των απαιτούμενων ενεργειών, με στόχο την ευρύτερη πρόσβαση των ενδιαφερομένων σε ποιοτικές υπηρεσίες απεξάρτησης, με ή χωρίς υποκατάστατα. Ωστόσο, ακόμα και αν διευθετηθεί το προαναφερθέν ζήτημα της ελλιπούς υποδομής, εξακολουθεί να υφίσταται μια ουσιαστική δυσχέρεια, η οποία ανακύπτει από τη δομική αντίφαση (Τσαλίκoglou, 1996: 176-178) μεταξύ θεραπείας και εγκλεισμού. Αναφορικά δε με την ένταξη του εξαρτημένου εγκληματία σε εγκεκριμένο πρόγραμμα απεξάρτησης, το οποίο έστω ότι λειτουργεί εκτός σωφρονιστικού καταστήματος, παραμένει το πρόβλημα του κατά πόσον ο τελευταίος συναινεί στη θεραπεία υπό την πίεση της αποφυγής της εμπλοκής με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης (Χαΐδου, 2016: 84). Πέραν του δεοντολογικού ζητήματος που ανακύπτει, τίθεται επίσης το ζήτημα του κατά πόσον μπορεί να είναι αποτελεσματική μια τέτοια θεραπευτική παρέμβαση, όταν δεν υφίσταται ισχυρό και γνήσιο κίνητρο από την πλευρά του ατόμου.

Παράλληλα, αναδεικνύονται οι δυσχέρειες που προκαλεί η διατήρηση της απαγορευτικής πολιτικής στο ζήτημα των ναρκωτικών, οι οποίες εκτιμάται πως υπερκαλύπτουν τα αντίστοιχα οφέλη. Η προσεκτικά σχεδιασμένη απεγκληματοποίηση της χρήσης και των συνδεόμενων με αυτή πράξεων, θεωρείται ως μια ορθολογική λύση (Χαΐδου, 2016: 178), απαραίτητη, συν τοις άλλοις, για την υπέρβαση αγκυλώσεων του παρελθόντος. Τέλος, η νηφάλια πληροφόρηση του κοινού, απαλλαγμένη από τα στοιχεία της υπερβολής, της ηθικολογίας και της κινδυνολογίας, καθώς και η σχετική επιμόρφωση των εμπλεκόμενων επαγγελματιών, ενδέχεται να συμβάλλουν, μακροπρόθεσμα, στην υποχώρηση της δαιμονοποίησης των χρηστών και, συνακόλουθα, να προετοιμάσουν το έδαφος για το πέρασμα σε μια πιο ήπια πολιτική.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξιάς, Γ. (2000). *Λόγος περί ζωής και θανάτου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Αναγνωστάκη, Μ. (2018). «Εναλλακτικά/ευεργετικά μέτρα στη νομοθεσία περί ναρκωτικών: πορίσματα μελέτης». Στο Β. Αρτινοπούλου κ.ά. (επιμ.). *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος. 50 χρόνια Howard Becker "Whose side are we on?"*, Συμβολές στο 1ο Συνέδριο της ΕΕΜΕΚΕ, Αθήνα, 24-27 Μαΐου 2016 (376-398). Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου.
- Ανδριάκαινα, Ε. (2005). *Παίζοντας με τα όρια. Θεραπευτικές κοινότητες και χρήστες ναρκωτικών*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Δασκαλάκης, Η. (1985). *Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.
- Ζαραφωνίτου, Χ. (2018). «Αντεγκληματική πολιτική». Στο Ν. Ανδρουλάκης, Λ. Μαργαρίτης και Ι. Φαρσεδάκης (επιμ.). *Λεξικό Νομικής Ορολογίας III. Ποινικό Δίκαιο-Εγκληματολογία* (42-43). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ίσαρη, Φ. και Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: ΣΕΑΒ.
- Κουκουτσάκη, Α. (2002). *Χρήση ναρκωτικών, ομοφυλοφιλία. Συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ποινικού και ιατρικού ελέγχου*. Αθήνα: Κριτική.
- Κουκουτσάκη, Α. (1991). «Ο Νόμος 1729/87: Μια προσπάθεια εκσυγχρονισμού της καταστολής στον χώρο των ναρκωτικών». Στο *Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλίας Δασκαλάκη* (283-297). Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Κοινωνιολογίας-Τομέας Εγκληματολογίας.
- Κουλούρης, Ν. (2018). «Η προσχεδιασμένη απαρχαίωση της ποινικής καταστολής και η ανανέωσή της». Στο Ε. Λαμπροπούλου, Σ. Παπαμιχαήλ και Π. Σχίζας (επιμ.). *Σύγχρονες τάσεις Αντεγκληματικής Πολιτικής. Προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών κ. Αντώνη Δ. Μαγγανά* (571-595). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Λάζος, Γ. (1998). *Το πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Λαμπροπούλου, Ε. (1994). *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Λυδάκη, Α. (2012). *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας. Νέα έκδοση συμπληρωμένη*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μαγγανάς, Α. (2002). «Κοινωνικά προβλήματα και ποινικός έλεγχος», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τεύχ. 1/2002, έτος 4ο: 47-58.
- Νικολόπουλος, Γ. Π. (2008). *Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής: Το «πρόγραμμα της Χάγης» και η εφαρμογή του*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ουλής, Π. (2003). *Η φύση της ψυχικής νόσου. Μια φιλοσοφική – επιστημονική διερεύνηση*. Αθήνα: Εξάντας.
- Παρασκευόπουλος, Ν. (2004). *Η καταστολή της διάδοσης των ναρκωτικών στην Ελλάδα*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Sadock, B. J. and Sadock, V. A. (2015). *Karlan and Sadock's Εγχειρίδιο Κλινικής Ψυχιατρικής. Τέταρτη έκδοση*, μτφρ. Γ. Ν. Παπαδημητρίου. Αθήνα: Ιατρικές εκδόσεις Λίτσας.
- Τσαλίκογλου, Φ. (1996). *Μυθολογίες βίας και καταστολής*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Τσίγκανου, Ι. (2015). «Η έρευνα τεκμηρίων». Στο Κ. Φελλάς και Δ. Μπαλούρδος (επιμ.). *Κοινωνία και έρευνα. Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι* (211-227). Αθήνα: Παπαζήσης.

- Τσίλη, Σ. (1995). *Η τοξικομανία ως ιδεολογικό διακύβευμα. Η περίπτωση της Ελλάδας*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Τσιώλης, Γ. (2013). «Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής προσέγγισης στην κοινωνική έρευνα: από τη θέση περί “ριζικής ασυμβατότητας” στο συνδυασμό ή τη συμπληρωματικότητα των προσεγγίσεων». Στο Μ. Πουρκός (επιμ.). *Δυνατότητες και όρια της μίξης των μεθοδολογιών στην κοινωνική και εκπαιδευτική έρευνα. Επιστημολογικά και Μεθοδολογικά ζητήματα των προοπτικών διεύρυνσης του ερευνητικού σχεδιασμού* (271-292). Αθήνα: Ίων.
- Χαΐδου, Α. (2020). *Θετικιστική εγκληματολογία. Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου. 3η έκδοση*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χαΐδου, Α. (2018). *Ποινολογία – Σωφρονιστική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χαΐδου, Α. (2016). *Ναρκοτικά. Χρήση – Εξάρτηση – Επίσημος κοινωνικός έλεγχος*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χουλιάρης, Α. (2018). «Εξέλιξη και διαχρονική λειτουργία της έννοιας της επικινδυνότητας του δράστη στις ποινικές επιστήμες». Στο Β. Αρτινοπούλου κ.ά. (επιμ.). *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος. 50 χρόνια Howard Becker “Whose side are we on?”*, Συμβολές στο 1ο Συνέδριο της ΕΕΜΕΚΕ, Αθήνα, 24-27 Μαΐου 2016 (145-173). Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου.

Ξενόγλωσση

- Bean, Ph. (2008). *Drugs and Crime. Third edition*. Devon-Portland: Willan Publishing.
- Burr, V. (2006). *An introduction to Social Constructionism*. London – New York: Routledge-Taylor and Francis e-library.
- Canadian Drug Policy Coalition (x.x.). *History of Drug Policy in Canada*. (Available in: <https://drugpolicy.ca/about/history/>. Accessed: 20.11.2022).
- Cohen, S. (2002). *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers, third edition*. London – New York: Routledge.
- Conrad, P. (2007). *The medicalization of society. On the transformation of human conditions into treatable disorders*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Conrad, P. and Schneider, J. W. (1992). *Deviance and medicalization: From Badness to sickness, second edition*. Philadelphia: Temple University Press.
- Crotty, M. (1998). *The foundations of social research. Meaning and perspective in the research process*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications.
- Fereday, J. and Muir-Cochrane, E. (2006). “Demonstrating rigor using thematic analysis: a hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development”. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1): 80-92.
- Flick, U. (2007). *Designing qualitative research*. London – Thousand Oaks – New Delhi-Singapore: Sage Publications.
- Global Commission on Drug Policy (2011). *War on drugs. Report of the Global Commission on Drug Policy*. (Available in: www.globalcommissionondrugs.org/wp-content/uploads/2017/10/GCDP_WaronDrugs_EN.pdf, (accessed: 21.11.2022)).
- Harre, R. (2006). “Phenomenology”. In V. Jupp (ed.). *The Sage Dictionary of social research methods* (220-222). London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications.
- Mason, J. (2002). *Qualitative Researching. Second Edition*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications.
- May, T. (2010). *Social Research. Issues, Methods and Process. Fourth Edition*. Mc-Graw Hill – New York: Open University Press.

- Muncie, J. (2013). "Labelling, Social Reaction and Social Constructionism". In E. McLaughlin and T. Newburn (eds.). *The Sage Handbook of criminological theory* (139-152). London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications.
- Noaks, L. and Wincup, E. (2004). *Criminological Research. Understanding Qualitative Methods*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications.
- Porter, R. (1992). "Madness and its institutions". In A. Wear (ed.). *Medicine in Society. Historical Essays* (277-301). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pratt, J. (2007). *Penal Populism*. London – New York: Routledge.
- Prior, L. (2003). *Using Documents in Social Research*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications.
- Taylor, S., Bogdan, R. and DeVault, M. (2016). *Introduction to Qualitative Research Methods. A Guidebook and Resource. Fourth edition*. New Jersey: Wiley and Sons.
- Thanopoulou, M. and Tsiganou, J. (2005). "Representations of gender in public rhetoric. The case of law-making on immigration in the greek parliament". In M. Verloo and M. Pantelidou Maloutas (eds.). *Differences in the framing of gender inequality as a policy problem across Europe, The greek review of social research* (169-187). Athens: National Centre for Social Research (EKKE).
- Willig, C. (2013). *Introducing Qualitative Research in Psychology. Third edition*. Berkshire: Open University Press.

Αιτιολογικές εκθέσεις νομοσχεδίων

- Εισηγητική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Τροποποίηση και συμπλήρωση των διατάξεων του Ν. 1729/1987, Καταπολέμηση της διάδοσης των ναρκωτικών, προστασία των νέων και άλλες διατάξεις». (Διαθέσιμο στο: https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/18444/3/A003_30.7.3.pdf, τελευταία προσπέλαση 3.11.2021).
- Εισηγητική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Ενοποίηση του πρώτου βαθμού δικαιοδοσίας των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων, τροποποίηση και αντικατάσταση διατάξεων των νόμων 1756/1988 (ΦΕΚ 35 Α'), 1729/1987 (ΦΕΚ 144 Α'), του Ποινικού Κώδικα, του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας και άλλες διατάξεις». (Διαθέσιμο στο: https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=6d6c2a7b-ec4c-4c44-8b7c-214957bd1d5e, τελευταία προσπέλαση 5.11.2021).
- Εισηγητική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων και άλλες διατάξεις». (Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/A-PINANI-EIS.pdf>, τελευταία προσπέλαση 4.11.2021).
- Αιτιολογική έκθεση Ν. 4139/2013/σχέδιο νόμου «Νόμος περί Ναρκωτικών και άλλες διατάξεις». (Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/n-nard-eis.pdf>, και https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=e0ab521f-fceb-4d77-b88d-97a165ba95e5 τελευταία προσπέλαση 20.12.2021).
- Αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Νόμος περί ναρκωτικών και άλλες διατάξεις». (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/n-nard-eis.pdf, τελευταία προσπέλαση 20.12.2021).

Πρακτικά της Βουλής

- Πρακτικά Βουλής, Ζ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Δημοκρατίας, Σύνοδος Γ΄, Τμήμα Διακοπής Εργασιών Βουλής Θέρους 1993, Συνεδρίαση ΙΕ΄, 6.7.1993. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&SessionPeriod=15ea250d-54e8-419a-8dc1-80e2f1101617&pageNo=4, τελευταία προσπέλαση 3.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής, Ζ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Δημοκρατίας, Σύνοδος Γ΄, Τμήμα Διακοπής Εργασιών Βουλής Θέρους 1993, Συνεδρίαση ΙΣΤ΄, 7.7.1993. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&SessionPeriod=15ea250d-54e8-419a-8dc1-80e2f1101617&pageNo=4, τελευταία προσπέλαση 3.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής, Ζ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Δημοκρατίας, Σύνοδος Γ΄, Τμήμα Διακοπής Εργασιών Βουλής Θέρους 1993, Συνεδρίαση ΙΖ΄, 8.7.1993. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&SessionPeriod=15ea250d-54e8-419a-8dc1-80e2f1101617&pageNo=4, τελευταία προσπέλαση 3.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής. Θ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Δημοκρατίας, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίαση ΡΚΓ΄, 11.5.1999. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/ES0511.pdf, τελευταία προσπέλαση 4.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής, Θ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Δημοκρατίας, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίαση ΡΚΔ΄, 12.5.1999. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/ES0512.pdf, τελευταία προσπέλαση 4.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής, Ι΄ Περίοδος Προεδρευομένης Δημοκρατίας, Σύνοδος Γ΄, Τμήμα Διακοπής Εργασιών της Βουλής Θέρους 2003, Συνεδρίαση ΜΑ΄, 2.10.2003. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/1778_es02102003.pdf, τελευταία προσπέλαση 20.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής, ΙΒ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίαση ΜΓ΄, 2.12.2008. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20081202.pdf, τελευταία προσπέλαση 20.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής, ΙΒ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίαση ΜΔ΄, 3.12.2008. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/ES20081203pr.pdf, τελευταία προσπέλαση 20.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής. ΙΒ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας. Σύνοδος Β΄, Τμήμα Διακοπής Εργασιών της Βουλής Θέρους 2009, Συνεδρίαση ΣΤ΄, 23.6.2009. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20090623.pdf, τελευταία προσπέλαση 21.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής, ΙΓ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ΚΣΤ΄, 8.12.2009. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20091208.pdf, τελευταία προσπέλαση, 21.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής, ΙΓ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ΚΖ΄, 9.12.2009. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20091209.pdf, τελευταία προσπέλαση 20.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής. ΙΕ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ΡΛΗ΄, 5.3.2013. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20130305.pdf, τελευταία προσπέλαση 12.12.2021).

- Πρακτικά Βουλής. ΙΕ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ΡΛΘ΄, 6.3.2013. (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20130306.pdf, τελευταία προσπέλαση 12.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής. ΙΣΤ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ΚΒ΄, 16.4.2015 (πρωί). (Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20150416pr.pdf>, τελευταία προσπέλαση 5.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής. ΙΣΤ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ΚΓ΄, 16.4.2015 (απόγευμα). (Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20150416ap.pdf, τελευταία προσπέλαση 7.12.2021).
- Πρακτικά Βουλής. ΙΣΤ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ΚΔ΄, 17.4.2015. (Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20150417.pdf>, τελευταία προσπέλαση 23.12.2021).

Έγκλημα και τυχερά παιχνίδια: μια εισαγωγική προσέγγιση

Δέσποινα Τζάνη

ΜΔΕ Εγκληματολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Gambling and crime: an introductory approach

Despoina Tzani

Msc Criminology, Panteion University

Περίληψη

Τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα παρατηρήθηκε η σταδιακή μεταβολή των τυχερών παιχνιδιών από ασχολία αμφίβολης ηθικής σε δραστηριότητα αναψυχής. Καθώς οι ευκαιρίες για παιχνίδι πολλαπλασιάστηκαν, το ίδιο συνέβη και με μια γενικότερη ανησυχία για ενδεχόμενες αρνητικές επιπτώσεις. Το επίκεντρο του προβληματισμού αποτέλεσαν οι παίκτες τυχερών παιχνιδιών, καθώς η υπέρμετρη ενασχόληση με τον τζόγο συσχετίστηκε με την εξάρτηση, και αυτή με τη σειρά της με τη διάπραξη εγκλημάτων. Παράλληλα, η αναγνώριση από την Αμερικανική Ψυχιατρική Ένωση της εξάρτησης από τα τυχερά παιχνίδια ως ψυχική διαταραχή και η εισαγωγή της νοοτροπίας του «υπεύθυνου τζόγου» από κράτη που ακολούθησαν το νεοφιλελεύθερο μοντέλο πολιτικής, ενίσχυσαν την παραπάνω αντίληψη, θεωρώντας το άτομο υπεύθυνο για την τήρηση των κανόνων. Ωστόσο, η σχέση του εγκλήματος με τα τυχερά παιχνίδια είναι περίπλοκη και δυναμική, υπερβαίνει το άτομο-παίκτη, εμπλέκει τους ίδιους τους παρόχους, τους ρυθμιστές και όποιον έχει να κερδίσει. Το παρόν άρθρο αποτελεί μια απόπειρα προσέγγισης της πολυπλοκότητας αυτής.

Abstract

The last decades of the 20th century witnessed a gradual transformation of gambling from an activity of dubious morality to a leisure activity. As opportunities for gambling proliferated, so did a general concern about potential negative consequences. The main focus of this concern was on gamblers, as excessive gambling was associated

with addiction, which in turn was associated with crime. At the same time, the recognition of gambling addiction as a mental disorder by the APA and the introduction of the “responsible gambling” mentality by states that followed the neoliberal policy model reinforced this perception, holding the individual responsible for following the rules. However, the relationship between crime and gambling is complex and dynamic, going beyond the individual-gambler, involving the providers themselves, the regulators and anyone who has something to gain. This article constitutes an attempt to approach this complexity.

1. Εισαγωγή

Η ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια έχει συνδεθεί ιστορικά, μεταξύ άλλων, και με δραστηριότητες ηθικά εκφυλισμένων ατόμων (Cosgrave and Klassen, 2001: 14) αλλά και με παράνομες επιχειρήσεις. Στο τέλος του 18ου και αρχές του 19ου αιώνα, τα παιχνίδια αυτά επικρίθηκαν σφοδρά για τη μη παραγωγική τους φύση, την προώθηση της έννοιας της τύχης και τις ανήθικες επιπτώσεις τους στην κοινωνία (Reith, 2007: 34). Επίσης, στο παρελθόν απαγορεύτηκε ή/και ελέγχθηκε ειδικότερα η διεξαγωγή τους από κράτη που φοβήθηκαν τις αρνητικές τους συνέπειες στο εργατικό δυναμικό και τη διάσπαση της κοινωνικής συνοχής (Reith, 2007: 34). Ωστόσο, στο τέλος του 20ού αιώνα σημειώνεται μια σταδιακή ανατροπή της λογικής αυτής. Ειδικότερα, από τα τέλη της δεκαετίας του '70 και κυρίως τη δεκαετία του '90, το παγκόσμιο κύμα νομιμοποίησης πολλών μορφών τζόγου, τον έκανε να απεκδυθεί –φαινομενικά τουλάχιστον– τον μανδύα της «ανήθικης» και «έκφυλης» ασχολίας. Η εξέλιξη αυτή συνοδεύτηκε από μια σταθερή μεταβολή στην κοινωνική και οικονομική ηθική των καπιταλιστικών κοινωνιών (Banks, 2017: 21). Συχνά, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής παρουσίαζαν την επέκταση των τυχερών παιχνιδιών ως το αναπόφευκτο αποτέλεσμα ενός συνδυασμού αλλαγών στις συμπεριφορές, τις επιθυμίες και την τεχνολογία με τη γενικότερη πρόοδο προς τον νεοφιλελευθερισμό, όπου οι αγορές παρέχουν λύσεις σε οικονομικές και κοινωνικές προκλήσεις (Cassidy, 2020: 11). Η βασική λογική που επικράτησε αρχικά ήθελε το κράτος να έχει το μονοπώλιο της παροχής και την ευθύνη του ελέγχου τους, ενώ σταδιακά η αγορά φιλελευθεροποιήθηκε, με αποτέλεσμα την είσοδο ιδιωτικών παρόχων στη βιομηχανία του τζόγου. Η εξάπλωση του καταναλωτισμού ευνόησε την εμπορευματοποίηση, διαφήμιση και εξάπλωση των τυχερών παιχνιδιών, προσφέροντας ένα ευρύ φάσμα επιλογών για τη συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση (Reith, 2007: 35). Η σταδιακή νομιμοποίηση ενορχηστρώθηκε από το αφήγημα του περιορισμού του παράνομου τζόγου και του γεγονότος πως τα ίδια τα κράτη θα κέρδιζαν από τις επιχειρήσεις αυτές, μέσω της φορολόγησής τους.

Ωστόσο, καθώς οι ευκαιρίες για παιχνίδια πολλαπλασιάστηκαν, το ίδιο συνέβη και μ' έναν γενικότερο προβληματισμό για τις ενδεχόμενες αρνητικές κοινωνικές

επιπτώσεις της εξάπλωσης αυτής. Ειδικότερα, οι ανησυχίες συγκεντρώθηκαν γύρω από τους παίκτες τυχερών παιχνιδιών και αφορούσαν την πιθανή αύξηση της εξάρτησης από τον τζόγο, η οποία με τη σειρά της μπορούσε να οδηγήσει στη διάπραξη εγκλημάτων (Banks, 2017: 64). Έτσι, αν και ο τζόγος νομιμοποιήθηκε, ταυτόχρονα αναδύθηκε μια ομάδα ατόμων, τα οποία εμφανίζονταν ως ευάλωτα ή επιρρεπή σε μια υπέρμετρη ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια, κάτι που –κατά την προσέγγιση αυτή– τα καθιστούσε εν δυνάμει παραβάτες ή και εγκληματίες. Η προσοχή στράφηκε, κυρίως, προς οικονομικά εγκλήματα, όπως απάτες, κλοπές, ληστείες, υπεξαίρεση (Brown, 1987: 100).

Αντίθετα με την απλουστευτική και μονομερή αυτή προσέγγιση, η σχέση των τυχερών παιχνιδιών με το έγκλημα είναι περίπλοκη και δυναμική (Campbell and Marshall, 2007: 544), πηγαίνει πολύ βαθύτερα από το άτομο-παίκτη και αφορά τους όρους που λειτουργεί η συγκεκριμένη βιομηχανία, αλλά και όσους καθορίζουν τους όρους αυτούς. Σ' έναν κόσμο που η προβολή και η προσφορά τυχερών παιχνιδιών είναι αδιάκοπη και ανοδική, μια εγκληματολογική μελέτη οφείλει να αναγνωρίσει την πολυπλοκότητα αυτή και να την εξετάσει στην ολότητά της. Ο τζόγος έχει καταφέρει να χτίσει γύρω του μια αγορά δισεκατομμυρίων ευρώ, και όπου υπάρχουν ευκαιρίες για κέρδη, τότε υπάρχουν και ευκαιρίες για διάφορες εγκληματικές δραστηριότητες, που πηγαίνουν πέρα από τον εξαρτημένο παίκτη που διαπράττει κλοπές και απάτες, συχνά για να ενισχύσει τη δραστηριότητά του ή να αποπληρώσει χρέη. Η παγκόσμια εξάπλωσή του, συνάμα με τις τεχνολογικές εξελίξεις και την άνθηση του ηλεκτρονικού τζόγου, άνοιξαν επίσης τον δρόμο για μεγαλύτερη δικτύωση και ευκολότερη οργάνωση εγκληματικών ομάδων, καθιστώντας δυνατή τη διάπραξη εγκλημάτων μεγαλύτερης κλίμακας.

Στόχος του παρόντος άρθρου, λοιπόν, είναι μια εισαγωγική προσέγγιση της πολυπρόσωπης σχέσης των τυχερών παιχνιδιών με το έγκλημα. Αρχικά, γίνεται αναφορά στη διαδικασία αναγωγής του τζόγου από ανήθικη ή παράνομη συμπεριφορά σε δραστηριότητα αναψυχής και του «υπερβολικού» τζόγου ως πηγή εγκλήματος και ψυχική διαταραχή. Στη συνέχεια, καταγράφονται οι εγκληματολογικές θεωρίες που σχετίζονται με παράνομες συμπεριφορές σε σχέση με τα τυχερά παιχνίδια, ενώ αφιερώνεται μια ξεχωριστή ενότητα στις ιστορικές σχέσεις που τα συνδέουν με το οργανωμένο έγκλημα. Ακολουθεί η εξέταση ορισμένων ταξινομήσεων που έχουν γίνει με την πάροδο των χρόνων γύρω από τη συσχέτιση εγκλήματος και τυχερών παιχνιδιών. Τέλος, επιλέγεται ως βάση της μελέτης η πιο πρόσφατη και ολοκληρωμένη ταξινόμησή τους, και ακολουθεί μια λεπτομερέστερη ανάλυση των υποκατηγοριών και των εγκλημάτων που κάθε κατηγορία περιλαμβάνει.

2. Από τον ανήθικο στον παθολογικό τζόγο

Η ιστορία της μετατροπής του τζόγου από ανήθικη ή παράνομη συμπεριφορά σε ψυχική διαταραχή αποτελεί ένα πολύ εύστοχο παράδειγμα σχετικά με το ότι οι έννοιες του εγκλήματος και του εγκληματία δεν έχουν εγγενή ιδιότητα, αλλά «αποδίδονται» από τους εκάστοτε φορείς εξουσίας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο H. Becker (2000: 58) στο βιβλίο του *Οι Περιθωριοποιημένοι*: «Σε διάφορες χρονικές στιγμές, οι επίσημοι εφαρμοστές του νόμου μπορεί να αποφασίσουν να κάνουν επίθεση σε μερικά συγκεκριμένα είδη παρέκκλισης, όπως ο τζόγος, η τοξικομανία (*sic*) ή η ομοφυλοφιλία».

Παραδοσιακά, οι παίκτες που είχαν επανειλημμένες απώλειες εξαιτίας της ενασχόλησής τους με τα τυχερά παιχνίδια, θεωρούνταν αμελείς, ανήθικοι ή και εγκληματίες (Rosecrance, 1985: 275). Μέχρι πρόσφατα, τέτοιες συμπεριφορές κρίνονταν στη βάση ηθικών και νομικών επιχειρημάτων. Η λογική πίσω από τα τυχερά παιχνίδια, δηλαδή η εγγενής δύναμη της τύχης, η ευκολία με την οποία ένας φτωχός μπορούσε να γίνει πλούσιος και το αντίστροφο, υπονόμει την οικονομική παραγωγικότητα και την κοινωνική ιεραρχία, αναστατώνοντας εκείνους που είχαν τα περισσότερα να χάσουν και ελκύνοντας εκείνους που είχαν τα πάντα να κερδίσουν (Rosecrance, 1985: 275). Συγκεκριμένα, κατά το πέρασμα από τον 18ο στον 19ο αιώνα, ο τζόγος ως συνήθεια της εργατικής τάξης προκαλούσε την ανησυχία της μεσαίας και αριστοκρατικής τάξης, υποστηρίζοντας πως ενθαρρύνει την απειθαρχία, την αδράνεια και τη σπατάλη (Banks, 2017: 2-3). Πέρα από την ηθική φθορά των ανθρώπων που κατέφευγαν στα τυχερά παιχνίδια, η επικρατούσα αντίληψη ήθελε τους χαμένους παίκτες να στρέφονται σε εγκληματικά μέσα, προκειμένου να χρηματοδοτήσουν περαιτέρω τη δραστηριότητά τους (Rosecrance, 1985: 276). Έτσι, το κοινωνικό νόημα που είχε αποδοθεί στον τζόγο (ανηθικότητα), εναρμονίστηκε πλήρως και με το αντίστοιχο νομικό πλαίσιο (εγκληματοποίηση).

Η βαθμιαία νομιμοποίηση των τυχερών παιχνιδιών, όμως, ήταν ασύμβατη με την παραπάνω οπτική. Το 1980, στην τρίτη έκδοση του Διαγνωστικού και Στατιστικού Εγχειριδίου Ψυχικών Διαταραχών (DSM-3) της Αμερικανικής Ψυχιατρικής Ένωσης, ο «παθολογικός τζόγος» αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά ως ψυχική διαταραχή (Reilly and Smith, 2013: 1). Η υιοθέτηση ενός ιατρικού μοντέλου αντικατέστησε έτσι την παλιά εικόνα του εξαχρειωμένου ή εγκληματία παίκτη. Πριν την καθιέρωση του όρου «παθολογικός τζόγος» από το DSM-3, στο παρελθόν είχε εμφανιστεί με όρους, όπως «παρορμητικός», «εξαρτητικός», «νευρωτικός», «υπέρμετρος» και προς τα τέλη της δεκαετίας του '70, «παθολογικός», από ψυχολόγους, ψυχιάτρους, ψυχαναλυτές και κοινωνικούς λειτουργούς που μελέτησαν το εν λόγω ζήτημα (Griffiths, 1996: 348). Η τελευταία και ισχύουσα αναθεώρηση του DSM, το DSM-5 (2013) –την οποία και ακολουθούμε στο παρόν κείμενο–, άλλαξε τον όρο «παθολογικός τζόγος» με τον όρο «διαταραχή του τζόγου», θεωρώντας τον πρώτο ως στιγμιστικό και αφαιρώντας το κριτήριο «διάπραξης παράνομων πράξεων» ως κριτήριο διάγνωσης (Reilly and Smith,

2013: 1). Το σημαντικό από αυτή την εξέλιξη ήταν το γεγονός πως η εξάρτηση από τον τζόγο απέκτησε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και καθιερώθηκε ως ψυχική ασθένεια.

Αυτή η αλλαγή του παραδείγματος συνέπεσε και συνόδευσε –ιδανικά θα έλεγε κανείς– τη νομιμοποίηση των τυχερών παιχνιδιών, που προχωρούσε με γοργούς ρυθμούς τη δεκαετία του '80. Πιο συγκεκριμένα, η φιλελευθεροποίησή τους εισήγαγε τη νοοτροπία του «υπεύθυνου τζόγου»: δηλαδή ο εκάστοτε πάροχος όφειλε να ενημερώνει για τους κανόνες και τους πιθανούς κινδύνους του παιχνιδιού, ενώ από εκεί και έπειτα το κάθε άτομο ήταν προσωπικά υπεύθυνο για την τήρησή τους. Επομένως, καθορίστηκαν τα όρια του «ανεκτού παιχνιδιού» και της τήρησής τους από τους παίκτες, ενώ οποιαδήποτε μορφή παραβίασής τους βάραινε το ίδιο το άτομο. Ανάλογη λογική συναντά κανείς και με την κατανάλωση αλκοόλ, η οποία ναί μεν είναι νόμιμη, αλλά υπάρχει μια σαφής οριοθέτηση μεταξύ παρεκκλίνουσας και αποδεκτής κατανάλωσής του (Κουκουτσάκη, 2002: 58). Η συστηματική χρήση ή η κατάσταση του αλκοολισμού δεν θεωρείται αποδεκτή, όπως αντίστοιχα ορίζεται στο DSM-5. Το αφήγημα του «υπεύθυνου τζόγου», λοιπόν, είχε ως έρεισμα το σκεπτικό πως αφού τα τυχερά παιχνίδια είναι πλέον μια νόμιμη δραστηριότητα αναψυχής, είναι κατά κανόνα ακίνδυνα. Παρ' όλα αυτά, όταν τα γνωστά σε όλους όρια ξεπερνιούνται, αυτό συμβαίνει από μια μικρή ομάδα ατόμων, η οποία δεν συμμορφώνεται με τους κανόνες και έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Εκεί ήρθε ως συμπλήρωμα η «διαταραχή του τζόγου», καθορίζοντας λεπτομερώς τα χαρακτηριστικά αυτά, διακρίνοντας έτσι τους λίγους που δεν δύνανται να ακολουθήσουν τους κανόνες, από τους πολλούς που μπορούν υπεύθυνα να απολαύσουν το παιχνίδι. Ο ιατρικός χαρακτηρισμός μιας παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς έχει δύο αξιολογούμενες συνέπειες: αφενός, μετακυλύει το πρόβλημα αποκλειστικά στο άτομο, αφετέρου, απαλλάσσει την υπόλοιπη κοινωνία από οποιαδήποτε ευθύνη, καθώς τα αίτια της μη συμμόρφωσης δεν αναζητούνται ούτε στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων, ούτε στο επίπεδο της κοινωνικής δομής (Κουκουτσάκη, 2002: 44). Παράλληλα, δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός πως το πέρασμα από την παρανομία στη νομιμότητα και τελικά στην ιατροκοποίηση –υπό προϋποθέσεις– του τζόγου συνέβη σε μια συγκυρία, όπου ο νεοφιλελευθερισμός ήταν η επικρατούσα ιδεολογία της εποχής, η οποία στον οικονομικό τομέα εκφράστηκε με μια τύπος ελεύθερη και απορρυθμισμένη αγορά. Ήταν σαφές πως τα τυχερά παιχνίδια, ως νόμιμο και ελεύθερο εμπόρευμα, δεν μπορούσαν πια να παρουσιάζονται ως επιβλαβή.

3. Έγκλημα και τυχερά παιχνίδια: εγκληματολογικές θεωρίες

Η παθολογικοποίηση συμπεριφορών, όπως η υπερβολική ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια και η σύνδεσή τους με το έγκλημα, έγινε από νωρίς αντικείμενο κριτικής

από εκπροσώπους ανθρωπιστικών επιστημών. Παραδείγματος χάριν, ο κοινωνιολόγος John Rosecrance (1985), σε άρθρο του με τίτλο «Εξάρτηση από τον τζόγο και ιατροκοποίηση της παράβασης», θέτει υπό αμφισβήτηση το ιατρικό μοντέλο οριοθέτησης και διάγνωσης της εξάρτησης αυτής, κριτικάροντας μάλιστα το γεγονός πως άρχισε να απασχολεί έντονα την κοινή γνώμη μετά τη μαζική νομιμοποίηση των τυχερών παιχνιδιών, όταν δηλαδή διευρύνθηκε η «δεξαμενή» των συμμετεχόντων που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως «παθολογικοί παίκτες».

Η διερεύνηση της σχέσης των τυχερών παιχνιδιών με το έγκλημα πέρα από τα όρια του ιατρικού μοντέλου, άρχισε να απασχολεί και την εγκληματολογία, κυρίως, με την είσοδο του 21ου αιώνα. Σε σχετικές μελέτες (π.χ. Smith et al., 2003· Sparrens, 2008· Banks and Waugh, 2018) συναντά κανείς μια απόπειρα πολύπλευρης προσέγγισης των εκφάνσεων που μπορούν να λάβουν τα εγκλήματα που σχετίζονται με τον τζόγο, επιστρατεύοντας και τις αντίστοιχες εγκληματολογικές θεωρίες.

Η εγκληματολογική θεωρία είναι χρήσιμη για την κατανόηση ενός ευρέος φάσματος εγκλημάτων που σχετίζονται με τα τυχερά παιχνίδια. Δεδομένου ότι συνήθως η εγκληματική συμπεριφορά αναλύεται σε τρία βασικά επίπεδα, το ατομικό, της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και της κοινωνικής δομής, υπάρχουν θεωρίες που έχουν αποτελέσει μοντέλο εξήγησης των εγκλημάτων που σχετίζονται με τον τζόγο από διάφορες οπτικές. Όλες έχουν δώσει χρήσιμες πληροφορίες για εγκλήματα όπως ο παράνομος τζόγος, οι απάτες, οι κλοπές, αλλά και το ξέπλυμα χρήματος ή η τοκογλυφία. Οι θεωρίες αυτές πολλές φορές διασταυρώνονται και αλληλοσυμπληρώνονται.

Το μοντέλο της ορθολογικής επιλογής (Cornish and Clarke, 1986), παραδείγματος χάριν, θεωρεί πως άτομα που είναι κατά κύριο λόγο νομοταγή δύναται να εμπλακούν σε παρανομίες γύρω από τον τζόγο ως μια συνέχεια λογικών επιλογών. Αυτό σημαίνει ότι τα άτομα θα σταθμίσουν, αφενός, μεταξύ οφέλους από τη διάπραξη ενός εγκλήματος που σχετίζεται με τα τυχερά παιχνίδια, όπως είναι η συμμετοχή σε παράνομα τυχερά παιχνίδια ή η λειτουργία παράνομης επιχείρησης τζόγου και αφετέρου, της πιθανότητας να συλληφθούν και της σοβαρότητας της τιμωρίας που ενδέχεται να τους επιβληθεί (Banks, 2017: 36). Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης μπορεί επίσης να δώσει μια εξήγηση για την εμπλοκή ατόμων σε παράνομες δραστηριότητες που σχετίζονται με τον τζόγο. Ειδικότερα, η θεωρία αυτή υποστηρίζει πως η εγκληματική συμπεριφορά μαθαίνεται, επαναλαμβάνεται και αλλάζει μέσω της ίδιας διαδικασίας που μαθαίνεται και η κομφορμιστική συμπεριφορά (Akers, 1997: 115). Αντιστοίχως, στην περίπτωση του παράνομου τζόγου, είναι πιθανό τα άτομα που εμπλέκονται σε τέτοιες δραστηριότητες να έχουν έρθει σε επαφή με αυτές και να τις έχουν μάθει από τη συναναστροφή τους με γονείς ή συνομηλίκους τους (Smith et al., 2003: 34). Επίσης, η θεωρία των τεχνικών εξουδετέρωσης των Sykes και Matza (1957), σύμφωνα με την οποία οι δράστες εγκλημάτων αναπτύσσουν συγκεκριμένους μηχανισμούς προκειμένου να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους, μπορεί να εφαρμοστεί και στην περίπτωση όσων διαπράττουν εγκλήματα σχετικά με τον τζόγο. Στην περίπτωση

αυτή δηλαδή, το άτομο μαθαίνει τεχνικές δικαιολόγησης της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς του, πριν αυτή εκδηλωθεί (Χαΐδου, 1996: 211).

Στο επίπεδο της αλληλεπίδρασης, θεωρίες όπως αυτή του ελέγχου των Gottfredson και Hirschi (1990) υποστηρίζουν ότι η εξάρτηση από τον τζόγο και η εγκληματικότητα που σχετίζεται με αυτόν, πηγάζουν από τον χαμηλό αυτοέλεγχο σε συνδυασμό με τις αυξημένες ευκαιρίες που κάνουν πιο πιθανή την εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών. Η λογική του αυτοελέγχου εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο των θεωριών ελέγχου (Nye, 1951· Reckless, 1961· Hirschi, 1969), οι οποίες υποστηρίζουν πως όλοι οι άνθρωποι είναι ικανοί για τη διάπραξη εγκλημάτων, επομένως μεταθέτουν το κέντρο βάρους από τις δυνάμεις που ωθούν το άτομο στο έγκλημα σ' εκείνες που αποτρέπουν (Χαΐδου, 1996: 202). Η θεωρία του Hirschi (1969), η πιο διαδεδομένη θεωρία ελέγχου, υποστηρίζει πως υπάρχουν συγκεκριμένοι κοινωνικοί δεσμοί, όπως η οικογένεια, οι φίλοι, οι γείτονες, που αποτρέπουν ένα άτομο από το να εγκληματίσει. Οι δεσμοί αυτοί έχουν τέσσερα βασικά στοιχεία: την προσκόλληση, την προσωπική δέσμευση, την εμπλοκή και την πίστη. Όσο πιο αδύναμοι είναι αυτοί οι δεσμοί, τόσο πιο πιθανό είναι το άτομο να εμπλακεί σε παράνομες πράξεις. Έτσι, τα εγκλήματα που σχετίζονται με τον τζόγο θα μπορούσαν να είναι αποτέλεσμα της αποδυνάμωσης ενός ή περισσότερων από αυτούς τους κοινωνικούς δεσμούς (Smith et al., 2003: 36).

Την ώρα που οι ατομικές και αλληλεπιδραστικές εγκληματολογικές θεωρίες βοηθούν στη διερεύνηση των κινητήριων δυνάμεων πίσω από την εγκληματικότητα που σχετίζεται με τα τυχερά παιχνίδια, οι δομικές θεωρίες μάς επιτρέπουν να κατανοήσουμε καλύτερα τον τρόπο με τον οποίο προκύπτουν οι διάφορες εγκληματικές ευκαιρίες (Banks, 2017: 37). Η θεωρία της ανομίας του R. Merton (1938), παραδείγματος χάριν, επισημαίνει ευθέως τις πολιτισμικές αντιφάσεις του καπιταλιστικού συστήματος, καθώς υπάρχουν καθορισμένοι πολιτισμικοί στόχοι για μια κοινωνία, χωρίς όμως να παρέχεται ίση πρόσβαση στα μέσα για την επίτευξή τους (Frey, 1984: 111). Το αποτέλεσμα είναι μια σειρά από προσαρμογές, μία από τις οποίες μπορεί να είναι η καινοτομία (innovative) συμπεριφορά, όπου το άτομο αποδέχεται τους πολιτισμικά καθορισμένους στόχους, αλλά όχι και τα παρεχόμενα μέσα. Έτσι, επιστρατεύει «καινοτόμα», δηλαδή απρόσφορα μέσα, όπως είναι ο τζόγος. Τα τυχερά παιχνίδια, επομένως, παρέχουν μια γενικά παράνομη ή στην καλύτερη περίπτωση επιτρεπόμενη, παρά προτιμώμενη, ευκαιρία στα «καινοτόμα» άτομα, ώστε να ανακουφίσουν τις απογοητεύσεις που βιώνουν, προσπαθώντας να πετύχουν τους στόχους της κοινωνίας, στην οποία ζουν (Frey, 1984: 111). Σ' αυτό το επίπεδο, η θεωρία των καθημερινών δραστηριοτήτων (Cohen and Felson, 1979) φαίνεται κατάλληλη για την εξήγηση της φυσικής τοποθεσίας των εγκλημάτων που σχετίζονται με τα τυχερά παιχνίδια. Βασική υπόθεση της θεωρίας αυτής είναι πως η πιθανότητα να λάβει χώρα ένα έγκλημα αυξάνεται όταν συνυπάρχουν τρία στοιχεία: ένας δράστης, ένας στόχος και η απουσία επίσημου ή ανεπίσημου φύλακα. Οι χώροι τυχερών παιχνιδιών, όπως καζίνο και ταβέρνες/εστιατόρια με παιγνιομηχανήματα, είναι χώροι αναψυχής που ενδέχεται να

προσελκύσουν υψηλότερο ποσοστό ατόμων με εγκληματικά κίνητρα, αποτελώντας άτυπους κοινωνικούς χώρους όπου πολλοί από τους συνήθεις κοινωνικούς ελέγχους είναι συχνά λιγότερο λειτουργικοί. Παρουσιάζουν επίσης μια σειρά από κατάλληλους στόχους, καθώς συγκεντρώνονται άτομα που μπορεί να αποτελέσουν πιθανά θύματα εγκλημάτων, όπως κλοπές ή βία, ενώ οι ίδιοι οι χώροι δύναται να είναι κατάλληλοι για διακίνηση ναρκωτικών, ξέπλυμα χρήματος, απάτες κ.ά. (Smith et al., 2003: 37).

Η θεωρία των εγκλημάτων του «λευκού κολάρου» του Sutherland (1940) μπορεί να δώσει μια ακόμη ενδιαφέρουσα ερμηνεία για τη διάπραξη εγκλημάτων οικονομικής φύσης από παίκτες τυχερών παιχνιδιών, όπως πλαστογραφία, υπεξαίρεση και απάτη. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, στη θεωρία αυτή, έγκειται στο γεγονός πως αμφισβητεί τη θέση της εγκληματολογίας του κυρίαρχου ρεύματος που θέλει το εγκληματικό φαινόμενο να συγκεντρώνεται στις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις και να ερμηνεύεται μέσω της φτώχειας, καθώς και μέσω των κοινωνικών συνθηκών και των ατομικών χαρακτηριστικών που θεωρούνται επακόλουθά της (Βασιλαντωνοπούλου, 2012: 53). Τα εγκλήματα του λευκού κολάρου αποτελούν ουσιαστικά εγκλήματα που διαπράττονται από ανώτερες κοινωνικοοικονομικές τάξεις, από ανθρώπους δηλαδή που εκμεταλλεύονται την επαγγελματική και κοινωνική τους θέση για τη διάπραξη ενός εγκλήματος (Χαΐδου, 1996: 198). Το εισοδηματικό κριτήριο δεν αποτελεί για τον Sutherland, βέβαια, το μοναδικό κριτήριο για τους εγκληματίες αυτής της κατηγορίας, καθώς περισσότερη έμφαση δίνει στο γεγονός πως πρόκειται για άτομα που χαίρουν σεβασμού, κοινωνικής αποδοχής και καταξίωσης (Sutherland, 1940: 4). Ο όρος δεν αποκλείει αδικήματα τα οποία μπορεί να διαπράττονται από άτομα κατώτερης κοινωνικής θέσης, ωστόσο μεταξύ των ερευνητών εξακολουθεί να υπάρχει συζήτηση σχετικά με το ακριβές πεδίο εφαρμογής των εγκλημάτων λευκού κολάρου. Όσον αφορά τα τυχερά παιχνίδια, η εξέταση της εμπλοκής ατόμων που κατέχουν εξουσία ή/και χρήματα σε εγκληματικές δραστηριότητες γύρω από τον τζόγο, προσφέρει μια πρωτότυπη εγκληματολογική προσέγγιση, καθώς απομακρύνει από το αφήγημα της εγκληματικότητας των εξαρτημένων παικτών, διευρύνει τη δεξαμενή των πιθανών δραστών, αλλά και τις κατηγορίες εγκλημάτων. Έτσι, αφενός, ένας εξαρτημένος από τα τυχερά παιχνίδια μπορεί, παραδείγματος χάριν, να έχει μια υψηλά ιστάμενη θέση σε μια τράπεζα και να διαπράξει υπεξαίρεση για να χρηματοδοτήσει περαιτέρω την εξάρτησή του, αφετέρου, υψηλόβαθμα στελέχη αθλητικών ομάδων ενδέχεται να διαπράξουν οικονομικές απάτες ή να δεχθούν δωροδοκίες, προκειμένου να συμμετάσχουν στο στήσιμο ενός ποδοσφαιρικού αγώνα και να αποκομίσουν περαιτέρω κέρδη από παράνομα στοιχήματα.

Ο Donald Cressey μελέτησε αργότερα τα κίνητρα πίσω από οικονομικά εγκλήματα, όπως απάτες και υπεξαίρεση, υποστηρίζοντας πως τα εγκλήματα λευκού κολάρου υποκινούνται από αυτό που ανέφερε ως «μη μοιραζόμενο πρόβλημα» (Dellaportas, 2012: 30). Η αδυναμία ενός ατόμου να μοιραστεί ένα πρόβλημα, όπως θα μπορούσε να είναι η ανάγκη αποπληρωμής χρεών που δημιουργήθηκαν από τον τζόγο, εξαι-

τίας της ντροπής που αισθάνεται, δύναται να το ωθήσουν στην κρυφή επίλυσή του μέσω της διάπραξης ενός εγκλήματος, όπως είναι η υπεξαίρεση. Οι καταχραστές που μελέτησε ο Cressey θεωρούσαν τους εαυτούς τους ουσιαστικά έντιμους ανθρώπους και έβρισκαν διάφορες δικαιολογίες για τους λόγους για τους οποίους, προσωρινά, έπρεπε να κάνουν παράνομα πράγματα, κάτι που μας παραπέμπει και στις τεχνικές εξουδετέρωσης. Ο υπερβολικός τζόγος είναι ένα από τα «μη μοιραζόμενα προβλήματα» (Binde, 2016: 4). Όμως, η απόδοση μιας εγκληματικής πράξης από τη μεριά του δράστη στον υπερβολικό τζόγο, σύμφωνα με τον Cressey, δεν συνιστά την αιτία του εγκλήματος αλλά τη μετέπειτα εκλογίκευσή του (Albanese, 2008: 344).

4. Οργανωμένο έγκλημα και τυχερά παιχνίδια

Τα τυχερά παιχνίδια και το οργανωμένο έγκλημα θεωρούνται από τους εγκληματολόγους ως δίδυμες επιχειρήσεις (Wang and Antonopoulos, 2015: 1). Ο Donald Cressey (1969), πέρα από τη μελέτη των οικονομικών εγκλημάτων, αποτελεί σημείο αναφοράς στην έρευνα του οργανωμένου εγκλήματος. Ειδικότερα, είναι από τους πρώτους που ανέδειξαν τη σχέση του τζόγου –όταν ακόμη ήταν παράνομος– με το οργανωμένο έγκλημα, όπως ήταν η πώληση λαχείων ή ο στοιχηματισμός, ταυτόχρονα με τη διακίνηση ναρκωτικών ουσιών και την πώληση αφορολόγητων ποτών. Ο εγκληματολόγος William Chambliss, ο οποίος επίσης μελέτησε συστηματικά το οργανωμένο έγκλημα στις ΗΠΑ, τον τρόπο που λειτουργεί και τις αιτιακές του συνθήκες, όταν έκανε σχετική έρευνα τη δεκαετία του '60 και στις αρχές του '70, ο τζόγος αποτελούσε βασικό συστατικό οργανωμένων εγκληματικών επιχειρήσεων, μαζί με την αγορά διακίνησης ναρκωτικών, πορνείας κ.ά. Μέσω της έρευνάς του, υποστήριξε πως το οργανωμένο έγκλημα δεν είναι «εισαγόμενο», δεν αποτελείται από μια ομάδα ιδιωτών, αλλά από μια συμμαχία μεταξύ πολιτικών, αστυνομικών αρχών, επιχειρηματιών, επικεφαλής συνδικάτων και απατεώνων, ενώ αντανακλά και συμπληρώνει την πολιτική οικονομία της εκάστοτε εποχής (Chambliss, 1978: 8). Το οργανωμένο έγκλημα, λοιπόν, είναι προϊόν της πολιτικής οικονομίας του καπιταλισμού και διέπεται από τις δυνάμεις της αγοράς, κάτι που σημαίνει πως κάθε φορά προσφέρει τα προϊόντα και τις υπηρεσίες για τα οποία υπάρχει ζήτηση, εκμεταλλευόμενο τόσο παράνομες όσο και νόμιμες ευκαιρίες. Οι δραστηριότητες, λοιπόν, των ομάδων αυτών αποτελούν πρωτίστως επιχειρηματικές δραστηριότητες (Σταμούλη, 2019: 215).

Για τις ΗΠΑ συγκεκριμένα, η περίοδος της ποτοαπαγόρευσης (1920-1933) ήταν κομβική για την ανάπτυξη και τον μετασχηματισμό του οργανωμένου εγκλήματος στις ΗΠΑ, καθώς τη ζήτηση για αλκοόλ κάλυπταν παράνομα δίκτυα (Ριζάβα, 2012: 35). Με τη λήξη της, εγκληματικές ομάδες άρχισαν να επενδύουν στον τζόγο (Δρακόπουλος, 2002: 85). Κατ' αντιστοιχία με την ποτοαπαγόρευση, το γεγονός πως την περίοδο εκείνη τα τυχερά παιχνίδια ήταν κατά κύριο λόγο παράνομα, ενώ η ζήτηση εξακολου-

θούσε να υπάρχει, δημιούργησε ένα «ιδανικό» κενό στην αγορά για το οργανωμένο έγκλημα. Παράλληλα, όταν η πολιτεία της Νεβάδα νομιμοποίησε τον τζόγο το 1931, σε μια προσπάθεια οικονομικής ανάκαμψης της περιοχής μετά τη Μεγάλη Ύφεση, η ιταλοαμερικανική μαφία δεν έχασε την ευκαιρία και από τη δεκαετία του '40 άρχισε να υποστηρίζει και να λειτουργεί καζίνο στην περιοχή, ταυτίζοντας το Λας Βέγκας με το οργανωμένο έγκλημα μέχρι τη δεκαετία του '70, όπου πια τα ανέλαβαν μεγάλες επιχειρήσεις (Banks, 2017: 111 και 112). Σε διάφορα σημεία του κόσμου, το οργανωμένο έγκλημα είχε στενές σχέσεις με τα τυχερά παιχνίδια. Η ιαπωνική “Yakuza” προέρχεται από χαρτοπαίκτες και λαθρεμπόρους, ενώ η ίδια η ετυμολογία του όρου έχει χαρτοπαικτική προέλευση, καθώς σημαίνει «χαμένος γύρος» σ' ένα ιαπωνικό παιχνίδι με χαρτιά (Ριζάβα, 2012: 59). Η ρώσικη μαφία, πριν την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, στήριζε την κομμουνιστική οικονομία με το λαθρεμπόριο, τον τζόγο και την πορνεία (Δρακόπουλος, 2002: 75). Στην ηπειρωτική Κίνα, που μέχρι σήμερα ο τζόγος παραμένει παράνομος (με εξαίρεση δύο κρατικά λαχεία), αποτελεί βασική πηγή εσόδων για το οργανωμένο έγκλημα, το οποίο επίσης βρήκε εύφορο έδαφος στην απαγόρευση των τυχερών παιχνιδιών (Wang and Antonopoulos, 2016: 1).

Σύμφωνα με τον Sparens (2008), υπάρχουν τρεις πιθανοί τρόποι με τους οποίους το οργανωμένο έγκλημα σχετίζεται με τα τυχερά παιχνίδια: πρώτον, δύναται να εμπλακεί στην παροχή παράνομων μορφών τζόγου, δεύτερον, είναι πιθανή η εκμετάλλευση νόμιμων μορφών τζόγου ως μέσο για περαιτέρω εμπλοκή σε παράνομες δραστηριότητες, όπως ξέπλυμα χρήματος, απάτες, υπεξαίρεση και, τρίτον, οργανωμένες εγκληματικές ομάδες μπορεί να χρησιμοποιήσουν νόμιμα τυχερά παιχνίδια με παράνομο τρόπο, όπως ο στοιχηματισμός σε στημένους αθλητικούς αγώνες, η κλοπή χρημάτων από VLTs (Video Lottery Terminals), η εξαπάτηση καζίνο και άλλων σχετικών εγκαταστάσεων κ.ά.

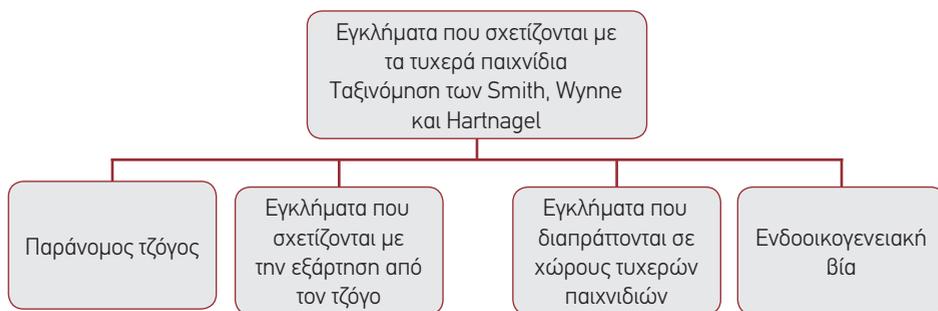
5. Έγκλημα και τυχερά παιχνίδια: απόπειρες ταξινόμησης

Οι προαναφερθείσες εγκληματολογικές θεωρίες που ερμηνεύουν μέσω του τρίπτυχου άτομο – αλληλεπίδραση – κοινωνική δομή τα εγκλήματα που σχετίζονται με τα τυχερά παιχνίδια, προσφέρουν ένα ικανοποιητικό πλαίσιο για την προσέγγιση των αιτιών τους. Παρ' όλα αυτά, η κατηγοριοποίηση αυτή, όπως αναφέρουν οι Banks και Waugh (2018): *«έχει περιορισμένη πρακτική αξία για τις ρυθμιστικές και εκτελεστικές αρχές που επιδιώκουν να εντοπίσουν τομείς παρέμβασης και κατανομή των πόρων, καθώς λαμβάνει υπόψη μόνο την αιτιολογία της παραβατικότητας που σχετίζεται με τα τυχερά παιχνίδια»*. Από την άλλη, η συσχέτισή του με τα εγκλήματα λευκού κολάρου και το οργανωμένο έγκλημα προσφέρουν ένα διαφορετικό και ενδιαφέρον πλαίσιο ανάλυσης, καθώς απομακρύνουν από το αφήγημα της ατομικής παρέκκλισης, αν και σε μεγάλο βαθμό έχουν παραγκωνιστεί.

Τα εγκλήματα που σχετίζονται με τα τυχερά παιχνίδια, παραδοσιακά, υπόκεινται σε μια μάλλον στενή ερμηνεία από ακαδημαϊκούς που επικεντρώθηκαν σε εγκλήματα οικονομικής φύσης, τα οποία διαπράττονται από άτομα εξαρτημένα από τον τζόγο (Banks and Waugh, 2018: 7). Κι ενώ η σύνδεση αυτή έχει υποστηριχθεί ερευνητικά (π.χ. Crofts, 2002· Binde, 2016), είναι πιθανό να υπάρχουν όχι μόνο διαφορετικοί τύποι εγκλημάτων που σχετίζονται με τα τυχερά παιχνίδια, αλλά και διαφοροποιήσεις μεταξύ νομικών συστημάτων, πολιτισμών και χρονικών περιόδων (Banks and Waugh, 2018: 7).

Γίνεται ήδη κατανοητό πως η εγκληματολογική έρευνα γύρω από τον τζόγο έρχεται αντιμέτωπη με πολλά εμπόδια, με πρώτο και κύριο την έλλειψη ενός αποδεκτού ορισμού της σχέσης εγκλήματος και τυχερών παιχνιδιών (Campbell et al., 2005). Ένα κοινό σημείο αναφοράς αποτελεί η διάπραξη εγκλημάτων που σχετίζονται με τα τυχερά παιχνίδια με άμεσο ή έμμεσο τρόπο (π.χ. Smith et al., 2003· Campbell et al., 2005· Banks and Waugh, 2018), ωστόσο το χαρακτηριστικό αυτό από μόνο του δεν αποτελεί μια σαφή ή ενιαία βάση για περαιτέρω μελέτη. Τις προηγούμενες δεκαετίες έγιναν ορισμένες απόπειρες ταξινόμησης των εγκλημάτων που σχετίζονται με τα τυχερά παιχνίδια, άλλες γενικότερες και άλλες ειδικότερες, οι οποίες μέχρι σήμερα αποτελούν τις πιο περιεκτικές προσεγγίσεις τής εν λόγω σχέσης.

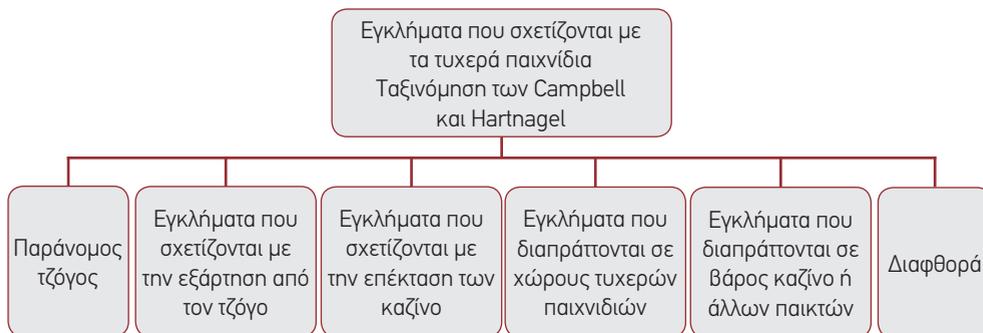
Συγκεκριμένα, οι Smith, Wynne και Hartnagel (2003), μέσω της εξέτασης στατιστικών στοιχείων της Αστυνομίας, κατέληξαν σε τέσσερις βασικές κατηγορίες ποινικών αδικημάτων, προκειμένου να μελετήσουν την άμεση και έμμεση σχέση τζόγου και εγκλήματος. Αυτές είναι (βλ. Σχήμα 1): παράνομος τζόγος, εγκλήματα που σχετίζονται με την εξάρτηση από τον τζόγο¹ (π.χ. πλαστογραφία, υπεξαίρεση, απάτη), εγκλήματα που διαπράττονται σε χώρους τυχερών παιχνιδιών (π.χ. τοκογλυφία, ξέπλυμα χρήματος, απάτες) και ενδοοικογενειακή βία ως αποτέλεσμα εμπλοκής με τα τυχερά παιχνίδια.

Σχήμα 1. Η ταξινόμηση των Smith, Wynne και Hartnagel (2003)

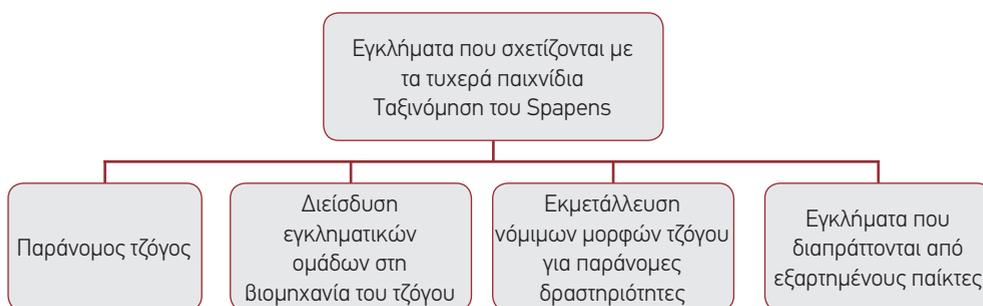
1. Ο πρωτότυπος όρος που χρησιμοποιείται από τους Smith, Wynne και Hartnagel είναι “criminogenic problem gambling”, οι οποίοι αναφέρουν πως περιλαμβάνει «πλαστογραφία, υπεξαίρεση και απάτη, που συνήθως διαπράττονται από παίκτες, προκειμένου να υποστηρίξουν τον εθισμό τους στον τζόγο». Εδώ επιλέχθηκε η μετάφραση «εγκλήματα που σχετίζονται με την εξάρτηση από τον τζόγο», εφόσον εκεί δίνεται η βαρύτητα εν προκειμένω και για να αποφευχθεί ο όρος «εγκληματογόνος», ο οποίος έχει θετικιστικό πρόσημο.

Αργότερα, οι Campbell και Marshall (2007) πρότειναν έξι διασυνδέσεις μεταξύ τζόγου και εγκλήματος (βλ. Σχήμα 2): παράνομος τζόγος, εγκλήματα που σχετίζονται με την εξάρτηση από τον τζόγο,² εγκλήματα που σχετίζονται με την επέκταση του νόμιμου τζόγου, εγκλήματα που διαπράττονται σε χώρους τυχερών παιχνιδιών (π.χ. καζίνο), εγκλήματα που διαπράττονται σε βάρος καζίνο ή άλλων παικτών (π.χ. απάτες) και, τέλος, η διαφθορά.

Σχήμα 2. Η ταξινόμηση των Campbell και Marshall (2007)

Ο Sparens (2008), σε δική του μελέτη σχετικά με τα εγκλήματα που σχετίζονται με τα τυχερά παιχνίδια, διέκρινε τέσσερις πιθανούς τρόπους με τους οποίους ο τζόγος συνδέεται με το έγκλημα (βλ. Σχήμα 3): παράνομος τζόγος, διείσδυση εγκληματικών ομάδων στη βιομηχανία του τζόγου, εκμετάλλευση νόμιμων μορφών τζόγου (π.χ. στοιχηματισμός) για παράνομες δραστηριότητες (π.χ. στημένοι αγώνες) και, τέλος, εγκλήματα που διαπράττονται από παίκτες τυχερών παιχνιδιών.

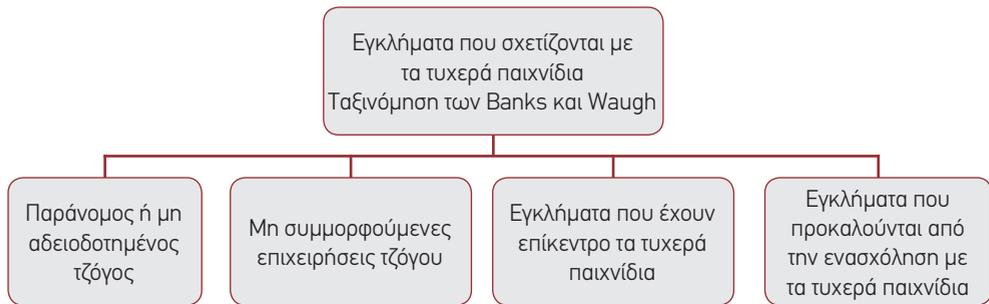

Σχήμα 3. Η ταξινόμηση του Sparens (2008)

Η πιο πρόσφατη πρόταση ταξινόμησης έγινε από τους Banks και Waugh (2018), οι οποίοι υιοθέτησαν ένα ευρύ πλαίσιο για τη σχέση εγκλήματος και τυχερών παιχνιδιών, ώστε αυτή να εξεταστεί σφαιρικά και σε βάθος, αποτελώντας θεμέλιο για ορθή

2. Το ίδιο συμβαίνει και με την ταξινόμηση των Campbell και Smith, καθώς αποτελεί συνέχεια της προηγούμενης ταξινόμησης. Για περισσότερα, βλ. υποσ. 2.

νομοθέτηση, πρόληψη και αντιμετώπιση των σχετικών εγκλημάτων, καθώς και για περαιτέρω έρευνα από τους επιστήμονες. Συνοπτικά, η ταξινόμηση που προτείνουν είναι (βλ. Σχήμα 4): παράνομος ή μη αδειοδοτημένος τζόγος, μη συμμορφούμενες επιχειρήσεις τζόγου, εγκλήματα που έχουν επίκεντρο τα τυχερά παιχνίδια, με την έννοια πως η συνθήκη αυτή τα δημιουργεί και, τέλος, εγκλήματα που προκαλούνται από την ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια,³ αναφερόμενοι στα εγκλήματα που προκαλεί η ίδια η πράξη του τζόγου.

Σχήμα 4. Η ταξινόμηση των Banks και Waugh (2018)

Αυτή η ταξινόμηση αποτελεί, αφενός, την πιο πρόσφατη, αφετέρου, την πιο ολοκληρωμένη, καθώς, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις προηγούμενες κατηγοριοποιήσεις, πηγαίνει ένα βήμα παρακάτω, αναγνωρίζει την πολυπαραγοντική σχέση εγκλήματος και τζόγου, και καταλήγει σε τέσσερις γενικές κατηγορίες «ομπρέλες» με ποικίλες υποκατηγορίες, που καλύπτουν όλες τις πιθανές συσχετίσεις. Παράλληλα, η ταξινόμηση αυτή αντιπροσωπεύει μια μεστή και λεπτομερή προσπάθεια να αναπτυχθεί ένα πλαίσιο μέσω του οποίου θα εξετάζονται και θα γίνονται καλύτερα αντιληπτοί οι διάφοροι τύποι εγκλημάτων που σχετίζονται με τα τυχερά παιχνίδια, ενώ αποτελεί σημαντικό εργαλείο για περαιτέρω έρευνα από ακαδημαϊκούς, φορείς χάραξης πολιτικής, ρυθμιστικούς φορείς, βιομηχανία και άλλους (Banks and Waugh, 2018: 19).

Για τους λόγους αυτούς, επιλέχθηκε ως καταλληλότερη και για την παρούσα μελέτη, με σκοπό να γίνει μια σφαιρική προσέγγιση της εγκληματολογικής διάστασης που λαμβάνουν τα τυχερά παιχνίδια, όταν διασταυρώνονται με το έγκλημα.

3. Ο πρωτότυπος όρος που χρησιμοποιείται από τους Banks και Waugh είναι “criminogenic gambling”, οι οποίοι αναφέρουν πως «περιλαμβάνει –αλλά δεν περιορίζεται μόνο εκεί– την κλοπή για τη χρηματοδότηση του εθισμού στον τζόγο, την κακοποίηση που προκύπτει από τη διαταραχή του τζόγου, τη βία κατά μελών της οικογένειας με σκοπό τη συλλογή χρημάτων για την αποπληρωμή χρεών από τυχερά παιχνίδια». Επειδή οι ίδιοι οι συγγραφείς θέλουν η κατηγορία να είναι πιο ευρεία και επειδή, όπως προαναφέρθηκε, ο όρος «εγκληματογόνος» έχει θετικιστικό πρόσημο, επιλέχθηκε η μετάφραση «εγκλήματα που προκαλούνται από την ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια», ώστε να καλύπτει και μεγαλύτερη γκάμα εγκλημάτων, όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

5.1. Παράνομος και μη αδειοδοτημένος τζόγος

Αδιαμφισβήτητα, η πρώτη συσχέτιση του τζόγου με το έγκλημα απαντάται από την ερώτηση: είναι ο τζόγος γενικά, ή κάποια συγκεκριμένη μορφή του είναι νόμιμη ή παράνομη; Στις περιπτώσεις που είναι παράνομη, τότε αυτόματα απασχολεί τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο, ενώ αποκτά εγκληματολογικό ενδιαφέρον. Το ίδιο ισχύει για όσες επιχειρήσεις τζόγου λειτουργούν χωρίς άδεια, και επομένως παράνομα, ακόμη κι αν παρέχουν μια κατά τα άλλα νόμιμη μορφή τζόγου.

Οι τρεις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, όπως προαναφέρθηκε, συνδυάστηκαν μ' ένα κύμα φιλελευθεροποίησης και απορρύθμισης του τζόγου σε πολλές χώρες παγκοσμίως, το οποίο οδήγησε σε επέκταση της διαθεσιμότητας διάφορων ειδών και υπηρεσιών τυχερών παιχνιδιών. Παρ' όλα αυτά, οι αλλαγές αυτές δεν ήταν σε καμία περίπτωση ενιαίες ή παγκόσμιες (Banks, 2017: 1-2). Σε πολλές περιοχές του κόσμου διάφορες μορφές τζόγου παραμένουν παράνομες. Οι ΗΠΑ αποτελούν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, καθώς η πολιτική τους παραμένει αμφίθυμη ως προς τα τυχερά παιχνίδια (Cassidy, 2020: 21). Όλες οι πολιτείες, με εξαίρεση τη Χαβάη και τη Γιούτα, επιτρέπουν και παρέχουν κάποια μορφή τζόγου, την ώρα που ο στοιχηματισμός σε αθλητικές εκδηλώσεις επιτρεπόταν μόνο στην πολιτεία της Νεβάδα (Banks, 2017: 15). Από το 2018 τα πράγματα άλλαξαν, καθώς το Ανώτατο Δικαστήριο άνοιξε τον δρόμο για την ελεύθερη παροχή στοιχηματισμού στις ΗΠΑ, με κάθε πολιτεία να είναι υπεύθυνη για τη σχετική νομοθέτηση (Barnes, 2018).

Αντιστοίχως, τα παιχνίδια καζίνο, ο στοιχηματισμός σε άλογα ή αθλητικά γεγονότα είναι παράνομος στην ηπειρωτική Κίνα, ενώ οι πολίτες της μπορούν να ικανοποιήσουν την επιθυμία τους για τζόγο στα θέρετρα τυχερών παιχνιδιών που έχουν αναπτυχθεί στην περιοχή του Μακάο (Banks, 2017: 17). Επομένως, τα τυχερά παιχνίδια μπορεί να είναι νόμιμα ή παράνομα ανάλογα με το νομικό πλαίσιο, τις συνθήκες διεξαγωγής τους και τους φορείς εκμετάλλευσης του παιχνιδιού (Campbell et al., 2005: 9).

Γενικότερα, πολλές μορφές τζόγου μπορούν να καταστούν παράνομες, από τις πιο «παραδοσιακές», όπως οι παράνομες λέσχες και καζίνο, μέχρι τον ηλεκτρονικό τζόγο και τη λειτουργία μη αδειοδοτημένων παρόχων, ενώ περίοπτη θέση μεταξύ όλων αυτών έχουν τα παράνομα στοιχήματα. Οι παράνομες λέσχες, παραδείγματος χάριν, ήταν συχνό φαινόμενο ήδη από τον 16ο και 17ο αιώνα, καθώς οι άνθρωποι μπορούσαν να παίξουν ζάρια ή στοιχήμα σε ταβέρνες, κάτι το οποίο συνεχίζεται χωρίς να είναι γνωστή η έκταση του φαινομένου (Sparens, 2008: 22-23).

Από την άλλη, ο ηλεκτρονικός τζόγος ξεκίνησε από τα τέλη της δεκαετίας του '90 και μέσα σε δύο δεκαετίες εξελίχθηκε ραγδαία σε μια ευρεία, εξελιγμένη και πολύπλοκη παγκόσμια αγορά ηλεκτρονικού εμπορίου (Banks, 2017: 184), με το μέγεθός της το 2021 να υπολογίζεται σε 61,5 δισεκατομμύρια (Statista Research Department, 2022). Έτσι, στο διαδίκτυο, ο ηλεκτρονικός τζόγος κάνει την παράνομη εμφάνισή του με πάμπολλους μη αδειοδοτημένους παρόχους. Στη χώρα μας, για παράδειγμα,

η ΕΕΕΠ (Επιτροπή Εποπτείας και Ελέγχου Παιγνίων) ανά τακτά χρονικά διαστήματα δημοσιεύει την περίφημη Blacklist, όπου απαριθμεί όλους τους μη αδειοδοτημένους ιστότοπους που παρέχουν παράνομα υπηρεσίες τυχερών παιχνιδιών. Τον Δεκέμβριο του 2022, σύμφωνα με την αναφορά της επιτροπής αυτής, δραστηριοποιούνταν στη χώρα μας 503 παράνομες ιστοσελίδες τζόγου (ΕΕΕΠ, 2022). Όσον αφορά τη σχέση του τζόγου με τον αθλητισμό, πρόκειται για μια μακρόχρονη και ανθεκτική σχέση, που αφορά πολλά και διαφορετικά αθλήματα, όπως τις ιπποδρομίες και το ποδόσφαιρο (Banks, 2017: 140). Παράλληλα με αυτή τη σχέση, ωστόσο, αναπτύχθηκαν και οι ευκαιρίες εκμετάλλευσης του στοιχηματισμού σε αθλητικά γεγονότα από οργανωμένες εγκληματικές ομάδες.^{4,5} Χαρακτηριστικό παράδειγμα το σκάνδαλο Scomessoroli το 2011 στην Ιταλία, όπου έρευνες αποκάλυψαν μια σειρά από στημένους αγώνες στους οποίους εμπλέκονταν παίκτες, πρώην παίκτες, διαιτητές και αρχηγοί ποδοσφαιρικών ομάδων (Banks, 2017: 147). Αντίστοιχο εγκώριο σκάνδαλο αποτελεί το Koriorpolis, που αφορούσε μια σειρά στημένων αγώνων, το οποίο αποκαλύφθηκε το 2011 και στο οποίο εμπλέκονταν στελέχη ΠΑΕ, προπονητές, ποδοσφαιριστές, μάνατζερ, bookmakers και παίκτες του στοιχήματος (Γεωργούλας, 2016: 9).

Η εμπλοκή του οργανωμένου εγκλήματος στον τζόγο είναι λιγότερο σαφής, καθώς η εξάπλωση της νομιμοποίησής του οδήγησε στην πτώση της ζήτησης για παράνομες υπηρεσίες. Σε μεγάλο μέρος του κόσμου, ο τζόγος συνεχίζεται να απαγορεύεται σε ορισμένες μορφές του ή και ολοκληρωτικά, με αποτέλεσμα να ανθίζουν μαύρες αγορές με παράνομες λέσχεις, ιστοσελίδες, στοιχήματα, λαχεία κ.ά. (Banks, 2017: 116).

Σε έρευνά του, ο εγκληματολόγος Albanese (2018) μελέτησε όλες τις καταδικαστικές αποφάσεις ομοσπονδιακών δικαστηρίων των ΗΠΑ που αφορούσαν τη λειτουργία παράνομης επιχείρησης τυχερών παιχνιδιών κατά τη διάρκεια ενός έτους και διέκρινε τέσσερις κατηγορίες παράνομου τζόγου στις οποίες δραστηριοποιούνται οργανωμένες εγκληματικές ομάδες. Πρώτον, ο παράνομος διαδικτυακός και «εξωχώριος» (offshore) στοιχηματισμός, δηλαδή παράνομες ιστοσελίδες στοιχήματος, οι οποίες λειτουργούν μέσω κάποιας τρίτης χώρας, ώστε να παρακάμψουν το νομικό πλαίσιο της χώρας στην οποία προσφέρουν τις υπηρεσίες τους. Δεύτερον, η λειτουργία παράνομων αιθουσών τυχερών παιχνιδιών και άλλων επίγειων παιχνιδιών, όπως ο «κουλοχέρης». Τρίτον, ο

4. Εκ των πραγμάτων, το συγκεκριμένο έγκλημα απαιτεί οργάνωση και εμπλοκή περισσότερων του ενός ατόμων και από διαφορετικές θέσεις. Ένας στημένος αγώνας που σχετίζεται με στοιχήματα χρειάζεται: διεφθαρμένους αθλητές (συμπεριλαμβανομένων των ανώτερων αξιωματούχων και διοικητικών στελεχών), ή εγκληματίες που συνεργάζονται με διεφθαρμένους αθλητές, ή εγκληματίες που εξαναγκάζουν αθώους αθλητές σε διεφθαρμένες δραστηριότητες (Banks, 2017: 159).
5. Ο D. Hill (2009), σε έρευνα που έκανε σχετικά με τους στημένους αγώνες, κατέληξε στο συμπέρασμα πως: ένας πετυχημένος στημένος αγώνας χρειάζεται έναν διαφθορέα (corruptor), ο οποίος δημιουργεί ένα αποτελεσματικό δίκτυο, χρησιμοποιώντας έναν ικανό παίκτη ως «διαχειριστή του έργου». Αφού τον δωροδοκήσει, στη συνέχεια ο παίκτης μπορεί να δημιουργήσει ένα διεφθαρμένο δίκτυο μεταξύ των συμπαίκτων του. Συνολικά, ο διαφθορέας ακολουθεί ένα μοτίβο πέντε διακριτών σταδίων διαφθοράς: πρόσβαση, δημιουργία, εφαρμογή του κόλπου, απόδοση και πληρωμή.

παράνομος τζόγος ως μέρος μιας ευρύτερης εγκληματικής επιχείρησης, όπως διακίνησης ναρκωτικών, που παράλληλα λειτουργεί και ως μέσο χρηματοδότησής της. Τέλος, μια ακόμη παράνομη επιχείρηση τυχερών παιχνιδιών που προέκυψε από την έρευνα είναι ο στοιχηματισμός σε παράνομες ζωομαχίες, όπως κυνομαχίες και κοκορομαχίες.

Στην Ασία, επίσης, όπου διάφορες μορφές τυχερών παιχνιδιών παραμένουν παράνομες, υπάρχουν πολλές ευκαιρίες για την παροχή παράνομου τζόγου από οργανωμένες εγκληματικές ομάδες (Banks, 2017: 123). Οι Wang και Antonopoulos εξέτασαν τη συμμετοχή των ομάδων οργανωμένου εγκλήματος στον παράνομο τζόγο στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας, που άνθισε μετά τον οικονομικό μετασχηματισμό το 1978 (2015: 1). Σύμφωνα με τη μελέτη τους, υπάρχουν τρεις τομείς στους οποίους δραστηριοποιείται το οργανωμένο έγκλημα: πρώτον, η παροχή υπηρεσιών παράνομων τυχερών παιχνιδιών σε τοπικές αίθουσες τυχερών παιχνιδιών, δεύτερον, η παροχή παράνομων στοιχημάτων μέσω διαδικτυακών τυχερών παιχνιδιών και τρίτον, η διείσδυσή τους στον τομέα του νόμιμου στοιχήματος, λειτουργώντας σε διαπεριφερειακά κυκλώματα τυχερών παιχνιδιών στην ηπειρωτική Κίνα και το Μακάο. Η δράση και η διατήρηση των παράνομων κυκλωμάτων βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στις διαπροσωπικές σχέσεις και τα δίκτυα αμοιβαίας εξάρτησης που καλλιεργούνται με την αστυνομία και με κυβερνητικούς αξιωματούχους, οι οποίες ονομάζονται “guanxi”.

Όσον αφορά την Ευρώπη, υπάρχουν περιορισμένα και σε μεγάλο βαθμό ανεπίσημα στοιχεία για τη συμμετοχή του οργανωμένου εγκλήματος στα τυχερά παιχνίδια (Banks, 2017: 125). Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, δημοσιογραφικές έρευνες (Χονδρόγιαννος, 2018) που έγιναν το 2018 αποκάλυψαν πως στη χώρα μας δραστηριοποιείται ένα καλά οργανωμένο κύκλωμα κυνομαχιών, το οποίο εντάσσεται σε ευρύτερες δράσεις οργανωμένου εγκλήματος, όπως είναι το εμπόριο όπλων και ναρκωτικών ουσιών, η σωματεμπορία κ.ά. Τα κυκλώματα αυτά εκτρέφουν παράνομα σκύλους (συνήθως ράτσας pitbull), τους οποίους στη συνέχεια αναγκάζουν σε βάνουση πάλη με άλλα σκυλιά, στοιχηματίζοντας σημαντικά χρηματικά ποσά. Οι σκύλοι-κυνομάχοι προωθούνται μέσω κοινωνικών δικτύων ή σχετικών ιστοσελίδων. Επίσης, την τελευταία δεκαετία, Ιταλοί ερευνητές εξετάζουν τον τρόπο με τον οποίο η ιταλική μαφία εκμεταλλεύεται τα διαδικτυακά τυχερά παιχνίδια της Μάλτας, για να βγάλει και να ξεπλένει μεγάλα χρηματικά ποσά. Η χαμηλή φορολόγηση, σε συνδυασμό με το ευνοϊκό σύστημα λειτουργίας στοιχηματικών ιστοσελίδων, που επιτρέπει στους καταχωρημένους φορείς στη Μάλτα να «τρέχουν» διαδικτυακά καταστήματα σε οποιαδήποτε χώρα της ΕΕ, και η ελλιπής εποπτεία από την Αρχή Τυχερών Παιχνιδιών της Μάλτας (MGA), φαίνεται να έχει μετατρέψει τη χώρα σ' έναν παράδεισο για παράνομες διαδικτυακές επιχειρήσεις τζόγου (Civillini and Anesi, 2018). Η ανωνυμία, η προσβασιμότητα και η διαδραστικότητα του διαδικτυακού τζόγου τον έχουν μετατρέψει σε μια δημοφιλή πλατφόρμα για νόμιμα τυχερά παιχνίδια, ωστόσο διαδικτυακές σελίδες δύναται να λειτουργήσουν και ως πηγή εγκληματικών δραστηριοτήτων, ως μέσο για άλλα εγκλήματα ή για την υποστήριξη ευρύτερων εγκληματικών επιχειρήσεων (Banks, 2017: 190,194).

5.2. Μη συμμορφούμενες επιχειρήσεις τζόγου

Η δεύτερη ερώτηση στην οποία πρέπει να απαντήσει κανείς όταν μελετά τη σχέση του εγκλήματος με τα τυχερά παιχνίδια είναι αν ο εκάστοτε πάροχος είναι μεν αδειοδοτημένος, αλλά ταυτόχρονα δεν συμμορφώνεται με το σχετικό νομικό πλαίσιο όσον αφορά τις παιγνιακές δραστηριότητες που προσφέρει.

Σύμφωνα με τους Banks και Waugh (2018), αυτή η κατηγορία είναι ευρεία, ωστόσο εισάγει την προβληματική της ρύθμισης της αγοράς του τζόγου, δηλαδή των κανονισμών για τα τυχερά παιχνίδια και της συνακόλουθης προστασίας των καταναλωτών. Η φιλελευθεροποίηση της αγοράς των τυχερών παιχνιδιών, όπως σημειώθηκε νωρίτερα, έδωσε χώρο στην ανάπτυξη της λογικής του «υπεύθυνου τζόγου», καθώς πάροχοι και κυβερνήσεις θεώρησαν τη δραστηριότητα αυτή ασφαλή έως και υγιή, με την προϋπόθεση πως παρέχουν στους καταναλωτές τις απαραίτητες πληροφορίες για τους ενδεχόμενους κινδύνους και την αντιμετώπισή τους (Cassidy, 2020: 91). Ακόμη κι αν αυτό φαίνεται αρκετό στο πλαίσιο μιας ελεύθερης αγοράς, υπάρχουν πάροχοι που παραβλέπουν και τους στοιχειώδεις κανόνες του εκάστοτε νομικού πλαισίου, με σκοπό να έχουν μεγαλύτερο κέρδος.

Οι τρόποι που μπορούν να το πετύχουν αυτό είναι πολλοί, και ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παροχή υπηρεσιών τυχερών παιχνιδιών σε άτομα κάτω των δεκαοκτώ ετών. Οι ανήλικοι εφηβικής ηλικίας και οι νεαροί ενήλικοι αποτελούν μια ευάλωτη ηλικιακή ομάδα για την ανάπτυξη προβλημάτων που σχετίζονται με τα τυχερά παιχνίδια (Calado et al., 2016: 424). Γι' αυτό και πολλά νομικά συστήματα νομοθετούν υπέρ της προστασίας των ανηλίκων και των νέων από τα τυχερά παιχνίδια. Μελέτες έχουν δείξει πως, παρά το γεγονός ότι ο τζόγος είναι μια παράνομη δραστηριότητα για τους ανηλίκους, αυτοί ασχολούνται με τα τυχερά παιχνίδια σε μεγαλύτερο ποσοστό απ' ό,τι οι ενήλικοι (Calado et al., 2016: 398). Αυτό σημαίνει πως διάφορες επιχειρήσεις παραβιάζουν συστηματικά τους όρους που τους τίθενται για την ορθή λειτουργία τους. Στην Αγγλία, παραδείγματος χάριν, γίνονται συχνά έλεγχοι από την Επιτροπή Τυχερών Παιχνιδιών και τις τοπικές αρχές για το αν υπάρχουν επιχειρήσεις που επιτρέπουν σε ανηλίκους να παίζουν στοίχημα ή άλλα τυχερά παιχνίδια. Τον Ιούλιο του 2019, τυχαίοι έλεγχοι σε ορισμένες παμπ στην Αγγλία έδειξαν πως σχεδόν 9 στις 10 από αυτές απέτυχαν να αποτρέψουν την πρόσβαση παιδιών στα μηχανήματα τυχερών παιχνιδιών που έχουν ως κατώτατο όριο χρήσης τα δεκαοκτώ έτη (Gambling Commission, 2019).

Μια ακόμη προβληματική μη συμμόρφωσης με τη νομοθεσία περί τυχερών παιχνιδιών αφορά τις διαφημίσεις γι' αυτά. Βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά, ταινίες, τηλεόραση, μουσική, ραδιόφωνο και διαδίκτυο παρουσιάζουν τον κόσμο του τζόγου ως συναρπαστικό, κερδοφόρο, λαμπερό, συνδέοντάς τον μ' έναν ευρύτερο κόσμο φήμης, ψυχαγωγίας και ελκυστικής ζωής (McMullan and Miller, 2009: 276). Αρκεί κανείς να ανοίξει την τηλεόραση ή το ραδιόφωνο, ώστε να το διαπιστώσει από μόνος του. Η

προβολή τυχερών παιχνιδιών είναι επίσης διαδεδομένη στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα οποία επιτρέπουν την εξατομικευμένη ή έμμεση διαφήμιση, ενώ η άμεση διαφήμιση μέσω emails, γραπτών μηνυμάτων ή τηλεφώνων επιτρέπει στους φορείς εκμετάλλευσης τυχερών παιχνιδιών να στοχεύουν σε μεμονωμένους παίκτες και να προσφέρουν ειδικά προσαρμοσμένο, στα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις του καθενός, περιεχόμενο (Syvertsen et al., 2022: 466).

Ωστόσο, υπάρχουν εμπειρικά στοιχεία που δείχνουν ότι η διαφήμιση μπορεί να επηρεάσει τις αντιλήψεις για τα τυχερά παιχνίδια και, ειδικότερα, ότι ο πιθανός αντίκτυπος της σε ευάλωτες ομάδες, όπως οι έφηβοι ή οι εξαρτημένοι παίκτες, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά τη ρύθμιση των τυχερών παιχνιδιών (Planzer and Wardle, 2011: 6). Έτσι, πολλές χώρες διαθέτουν ρυθμιστικό πλαίσιο για τις διαφημίσεις τυχερών παιχνιδιών και ποινές για την παραβίασή του. Τον Μάρτιο του 2022, η Εποπτική Αρχή Τυχερών Παιχνιδιών της Λιθουανίας επέβαλε πρόστιμα στις εταιρείες Gambling Strategy Group και Olympic Casino Group Baltija, αφού έκρινε ότι και οι δύο επιχειρήσεις παραβίασαν τους εθνικούς νόμους περί διαφήμισης (Fletcher, 2022). Σύμφωνα με την Αρχή, αναρτήσεις των φορέων σχετικά μ' ένα συγκεκριμένο παιχνίδι είχαν ως στόχο να τραβήξουν την προσοχή του κοινού για ένα συγκεκριμένο διαγωνισμό, καθώς και να παρακινήσουν τους παίκτες να συμμετάσχουν σ' αυτόν. Η προτροπή ή παρακίνηση σε τυχερά παιχνίδια απαγορεύεται και στην Ελλάδα, με βάση τη σχετική νομοθεσία (βλ. Αποφ. Επιτροπής Εποπτείας και Ελέγχου Παιγνίων αριθ. 163/4Γ/9.7.2015, ΦΕΚ Β' /1824/24.08.2015).

5.3. Εγκλήματα που έχουν επίκεντρο τα τυχερά παιχνίδια

Σε αυτήν την κατηγορία συγκεντρώνονται διάφορες εγκληματικές δραστηριότητες, οι οποίες έχουν ως επίκεντρο την παροχή τυχερών παιχνιδιών. Οι πολιτικές νομιμοποίησης του τζόγου δεν τον κατέστησαν αβλαβή ή ακίνδυνο, κι αυτό γιατί εγκληματικές πτυχές του ευδοκιμούν και στις κατά τα άλλα σύννομες παροχές του (Smith et al., 2003: 3).

Με άλλα λόγια, η εξάπλωση του τζόγου, ηλεκτρονικού και παραδοσιακού, δημιούργησε νέες ευκαιρίες για ποικίλα είδη εγκλημάτων, τα οποία σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα μαζί του. Μερικές από τις κατηγορίες που περιλαμβάνει είναι οι ληστείες στοιχηματικών καταστημάτων, οι κλοπές, οι απάτες, το ξέπλυμα χρήματος και η δωροδοκία αξιωματούχων για τη χορήγηση αδειών (Banks and Waugh, 2018: 14).

Η μελέτη των επιπτώσεων της εγκληματικότητας που σχετίζονται με τα τυχερά παιχνίδια έχει αποτελέσει βασική ανησυχία, ειδικότερα μετά την ανάπτυξη των καζίνο (Park and Stokowski, 2011: 289). Η άνθηση του νομιμοποιημένου τζόγου και η συνακόλουθη επέκταση καζίνο και στοιχηματικών καταστημάτων έχει κατακριθεί πως δύναται να οδηγήσει σε αύξηση των αντικοινωνικών και εγκληματικών συμπεριφορών στις κοινότητες στις οποίες δραστηριοποιούνται οι αντίστοιχες επιχειρήσεις (Banks, 2017: 32). Η προσοχή στρέφεται κυρίως στην εγκληματικότητα του

δρόμου, εφόσον πρόκειται για επιχειρήσεις που εκ των πραγμάτων εμπορεύονται χρήματα, και έτσι οι ευκαιρίες για αποκόμιση κέρδους είναι πολλές. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται οι κλοπές, τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας, οι διαρρήξεις σχετικών επιχειρήσεων τζόγου και οι απάτες. Παρ' όλα αυτά, περισσότερες από τρεις δεκαετίες σχετικής έρευνας έχουν οδηγήσει σε ανακόλουθα συμπεράσματα ως προς τη σχέση επέκτασης καζίνο και αύξησης της εγκληματικότητας στις εν λόγω περιοχές (Banks, 2017: 56). Συνολικά, παρόλο που η λειτουργία καζίνο ενδέχεται να προκαλέσει αύξηση στον συνολικό όγκο της εγκληματικότητας σε μια περιοχή, αυτό τυπικά εξηγείται από την αύξηση των επισκεπτών και τουριστών στην περιοχή αυτή, κάτι το οποίο δεν αφορά μόνο τα καζίνο (π.χ. Park and Stokowski, 2011: 298· Banks, 2017: 227).

Εκτός από τα ποσοτικά στοιχεία της εγκληματικότητας με επίκεντρο τον τζόγο, υπάρχουν και αξιοπρόσεκτες ποιοτικές παράμετροι, καθώς έχουν προκύψει νέες μορφές εγκλημάτων που εμπλέκουν τόσο παρόχους όσο και παίκτες (Sparens, 2008: 43). Αυτές μπορεί να είναι η παραποίηση ή παραβίαση ηλεκτρονικών μηχανημάτων παιχνιδιού (EGM),⁶ η τοκογλυφία, η κυκλοφορία πλαστών νομισμάτων κ.ά. (π.χ. Smith et al., 2003: 8· Sparens, 2008: 43):

Από τη συγκεκριμένη κατηγορία, φαίνεται πως η επέκταση του νομιμοποιημένου τζόγου δημιούργησε πολλές ευκαιρίες εκμετάλλευσής του, με σκοπό παράνομες δραστηριότητες. Επομένως, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε μια ακόμη μορφή εγκλήματος, που μάλιστα προϋποθέτει τη χρησιμοποίηση νόμιμων παροχών: το ξέπλυμα χρήματος (Sparens, 2008: 44). Τα τυχερά παιχνίδια αποτελούν ένα ιδανικό εργαλείο γι' αυτόν τον σκοπό, για τρεις κυρίως λόγους (Fiedler, 2013): πρώτον, πρόκειται για δραστηριότητες οι οποίες περιλαμβάνουν έναν τεράστιο όγκο συναλλαγών και ροών μετρητών, δεύτερον, δεν περιλαμβάνουν υλικό προϊόν, γεγονός που καθιστά πολύ πιο περίπλοκη την παρακολούθηση της ροής των χρημάτων και, τέλος, τα κέρδη από τυχερά παιχνίδια είναι αφορολόγητα σε πολλά νομικά συστήματα. Έτσι, παρανόμως κτηθέντα χρήματα μπορούν στη συνέχεια να χρησιμοποιηθούν για στοιχήματα σε παιχνίδια, ώστε τελικά να μετατραπούν σε νόμιμα κέρδη, κάτι που επιτρέπει στους εμπόρους ναρκωτικών, όπλων και άλλων παράνομων ειδών, ουσιών και προϊόντων να μεταφέρουν τα παράνομα κέρδη τους στο νόμιμο σύστημα. Τέλος, κέρδη από τυχερά παιχνίδια χρησιμοποιούνται επίσης για την απόκτηση παράνομων αγαθών και υπηρεσιών. Καθίσταται σαφές πως το οργανωμένο έγκλημα έχει στη συγκεκριμένη περίπτωση πολλά να αποκομίσει και από τα νόμιμα τυχερά παιχνίδια.

6. Υπάρχουν πολλοί τρόποι που μπορούν να αξιοποιηθούν τα ηλεκτρονικά μηχανήματα τυχερών παιχνιδιών για εγκληματικές ενέργειες. Μερικοί από αυτούς είναι: η χρησιμοποίηση ακατάλληλων νομισμάτων, το μπλοκάρισμα των μηχανημάτων με κέρματα, η παραβίασή τους με σύρμα, μαγνήτη ή χειροκίνητα, ώστε να πάρουν τα κέρματα, ή η γνώση τους εκμετάλλευση μηχανημάτων που παρουσιάζουν δυσλειτουργία κ.ά. (Smith et al., 2003: 66).

5.4. Εγκλήματα που προκαλούνται από την ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια

Σε όλες τις ταξινομήσεις που αναφέρθηκαν νωρίτερα συναντήσαμε μια παρόμοια κατηγορία. Το κοινό στοιχείο ήταν η εξέταση του τζόγου ως εγκληματογόνου παράγοντα και η εστίαση αφορούσε κατά βάση τα εγκλήματα που διαπράττονται από παίκτες εξαρτημένους από τα τυχερά παιχνίδια.

Υπάρχει, πράγματι, ένα μεγάλο εύρος ερευνών που μελέτησαν τη σχέση εξάρτησης από τον τζόγο και διάπραξης εγκλημάτων κατά βάση οικονομικής φύσης, στα τέλη της δεκαετίας του '80 και, κυρίως, από τη δεκαετία του '90 και έπειτα (π.χ. Brown, 1987· Rosenthal and Lesieur, 1996· Meyer and Stadler, 1999). Σ' αυτή την κατεύθυνση σαφώς συνέβαλε και η επίσημη κατάταξη της εξάρτησης από τα τυχερά παιχνίδια στις συμπεριφορικές εξαρτήσεις που δεν σχετίζονται με ουσίες του DSM (Adolph et al., 2018: 395). Μάλιστα, η τρίτη έκδοση του εγχειριδίου DSM-3, που εκδόθηκε το 1994, παρουσίασε συγκεκριμένα κριτήρια για τη διάγνωση της εν λόγω εξάρτησης, με ένα από αυτά να είναι «η διάπραξη παράνομων πράξεων, όπως πλαστογραφία, απάτη, κλοπή ή υπεξαίρεση, για τη χρηματοδότηση τυχερών παιχνιδιών», κριτήριο που αφαιρέθηκε από την τελευταία έκδοση DSM-5 (βλ. προηγ.). Τα τυχερά παιχνίδια, λοιπόν, μπορεί να απευχόμενα σταδιακά τον μανδύα του εγκλήματος και να έγιναν νόμιμα, όμως η εξάρτηση από αυτά κατέστη παρεκκλίνουσα συμπεριφορά και πιθανός εγκληματογόνος παράγοντας.

Από παρόχους και διαφημιστές, ο τζόγος παρουσιάζεται ως δραστηριότητα αναψυχής, αλλά για μερικούς ανθρώπους μπορεί να έχει αρνητικές επιδράσεις, ακόμη και να οδηγήσει στο έγκλημα (Kryszajtyś and Matheson, 2017: 1). Η πεποίθηση αυτή επιβεβαιώθηκε και από μεταγενέστερες μελέτες (Smith et al., 2003· Laursen et al., 2015· Lind and Kääriäinen, 2018· Banks et al., 2019), οι οποίες συνέκλιναν σε τρία βασικά ευρήματα: πρώτον, η εγκληματικότητα είναι πιο συχνή μεταξύ των εξαρτημένων παικτών απ' ό,τι μεταξύ του γενικού πληθυσμού, δεύτερον, ταυτόχρονα ή ανεξάρτητα από μια αιτιώδη σχέση μεταξύ εξάρτησης από τον τζόγο και εγκλήματος, δύναται να υπάρχουν πρόσθετοι παράγοντες (ψυχολογικοί, κοινωνικοί, ατομικοί) που προδιαθέτουν ένα άτομο να οδηγηθεί στην εξάρτηση από τον τζόγο και τη διάπραξη ενός εγκλήματος και, τρίτον, οι εξαρτημένοι από τον τζόγο υπερεκπροσωπούνται μεταξύ των δραστών συγκεκριμένων τύπων εγκλημάτων, ιδίως της απάτης και της υπεξαίρεσης (Binde et al., 2021). Γενικά, υποστηρίζεται πως ορισμένοι παίκτες καταφεύγουν σε παράνομες δραστηριότητες για να ανακτήσουν οικονομικές απώλειες που προκύπτουν από τα τυχερά παιχνίδια (Adolphe et al., 2018: 395). Σύμφωνα με το κλασικό θεωρητικό μοντέλο του Henry Lesieur (1984) για «την καριέρα ενός παθολογικού παίκτη», όσο το πρόβλημα του τζόγου μεγαλώνει, τόσο λιγοστεύουν οι νόμιμες επιλογές για να αποκτήσει χρήματα.

Αυτό που χρειάζεται να γίνει σαφές, γι' αυτή την κατηγορία, είναι πως περιλαμβάνει και εγκλήματα «λευκού κολάρου» και αυτό γιατί, όπως επισημάνθηκε στη σχετική

εγκληματολογική θεωρία, εξαρτημένοι παίκτες που διαπράττουν οικονομικά αδικήματα μπορεί να είναι και άνθρωποι που κατέχουν εξουσία, χρήματα ή μια επαγγελματική θέση που τους δίνει την ευκαιρία να διαπράξουν ένα σχετικό έγκλημα. Δηλαδή, τα αδικήματα που σχετίζονται με την εξάρτηση από τον τζόγο δεν περιορίζονται σε άτομα που διαπράττουν κλοπές σε βάρος μελών της οικογένειάς τους, του οικείου περιβάλλοντός τους ή ακόμη και σε βάρος αγνώστων στον δρόμο, προκειμένου να χρηματοδοτήσουν περαιτέρω την εξάρτησή τους από τα τυχερά παιχνίδια. Δράστες τέτοιων εγκλημάτων μπορεί να είναι άτομα «υπεράνω πάσης υποψίας», τα οποία συχνά έχουν πρόσβαση σε χρήματα και υπηρεσίες που τους επιτρέπουν τη διάπραξη εγκλημάτων μεγαλύτερης κλίμακας ως προς τις συνέπειές τους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Sutherland (1940: 4-5): «Το οικονομικό κόστος του εγκλήματος του λευκού κολάρου είναι πιθανότατα πολλαπλάσιο από το οικονομικό κόστος όλων των εγκλημάτων που συνήθως θεωρούνται ως “το πρόβλημα της εγκληματικότητας”». Η διάπραξη υπεξαίρεσης, για παράδειγμα, προϋποθέτει ότι ο δράστης κατέχει θέση εμπιστοσύνης στον χώρο εργασίας, εφόσον διαχειρίζεται μεγάλα χρηματικά ποσά κι έτσι συνήθως πρόκειται για έναν φαινομενικά συνηθισμένο και καλά προσαρμοσμένο άνθρωπο μέσης ηλικίας (Binde, 2016: 6). Δεδομένου ότι με την ανάδυση της Κριτικής Εγκληματολογίας τα εγκλήματα λευκού κολάρου ονομάστηκαν «εγκλήματα των ισχυρών» (Βασιλαντωνοπούλου, 2012: 124), κρίνεται σκόπιμο να συμπεριλάβουμε και στην εν λόγω κατηγορία υποθέσεις διαφθοράς σχετικές με τη σχέση του τζόγου με τον αθλητισμό, όπως είναι οι στημένοι αγώνες. Η οργάνωση και τέλεση ενός εγκλήματος τέτοιας φύσης προϋποθέτει επίσης την εμπλοκή υψηλά ιστάμενων ατόμων, όπως είναι πρόεδροι και άλλα υψηλόβαθμα στελέχη ομάδων, προπονητές, αθλητές (βλ. και υποσ. 4, 5).

Παρόλο που τα οικονομικής φύσης εγκλήματα μονοπωλούν εδώ το ενδιαφέρον ως πιο άμεσα σχετιζόμενα με τα τυχερά παιχνίδια, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί πως υπάρχουν μελέτες που συσχετίζουν την εξάρτηση από τον τζόγο με βίαια εγκλήματα, όπως ενδοοικογενειακή βία, η οποία μπορεί να λάβει μορφές ψυχολογικής και σωματικής κακοποίησης, παραμέλησης ή και εγκατάλειψης παιδιού (Banks, 2017: 85). Χρειάζεται να επισημανθεί, ωστόσο, πως οι σχετικές μελέτες είναι λίγες, και η σχέση μεταξύ τζόγου και ενδοοικογενειακής βίας παραμένει ασαφής. Φαίνεται πως τα τυχερά παιχνίδια δεν προκαλούν άμεσα τη βία μεταξύ συντρόφων, αλλά μπορούν να διασταυρωθούν ποικιλοτρόπως με αυτήν (Anrows, 2020). Το εξαρτημένο παιχνίδι ενδέχεται να επηρεάσει τις οικογενειακές σχέσεις, διαβρώνοντας την εμπιστοσύνη, αυξάνοντας τις συγκρούσεις, καθώς ο καταναγκασμός του ατόμου να συνεχίσει να δοκιμάζει την τύχη του για να αποκτήσει κέρδη από τα τυχερά παιχνίδια μπορεί να υπερτερεί όλων των άλλων ενδιαφερόντων και ανησυχιών του, οδηγώντας τον στην παραμέληση των οικογενειακών υποθέσεων και υποχρεώσεών του (Anrows, 2020). Εντούτοις, χρειάζεται περισσότερη έρευνα σχετικά με την εν λόγω προβληματική.

6. Συμπεράσματα - συζήτηση

Στο παρόν άρθρο διερευνήθηκαν οι τρόποι με τους οποίους τα τυχερά παιχνίδια διασταυρώνονται με το έγκλημα. Έχοντας ως βάση μελέτης την ταξινόμηση των Banks και Waugh, η σχέση του τζόγου με το έγκλημα μπορεί να λάβει τις εξής μορφές: α) παράνομος ή μη αδειοδοτημένος τζόγος, β) μη συμμορφούμενες επιχειρήσεις τζόγου, γ) εγκλήματα με επίκεντρο τα τυχερά παιχνίδια και δ) εγκλήματα που προκαλούνται από την ενασχόληση με τα τυχερά παιχνίδια. Μέσω της περαιτέρω εξέτασης της κάθε κατηγορίας, αποδομήθηκε το κυρίαρχο αφήγημα της ατομικής παρέκκλισης του εξαρτημένου παίκτη ως βασική πηγή εγκληματικότητας σχετικής με τα τυχερά παιχνίδια. Ένα αφήγημα που υποστηρίχθηκε εμμέσως από τη βιομηχανία του τζόγου και από κυβερνήσεις που τον νομιμοποίησαν μέσω του «υπεύθυνου παιχνιδιού». Δηλαδή, δημιουργήθηκε μια ανεστραμμένη λογική, η οποία καθόριζε τους λίγους «ανεύθυνους παίκτες», σε αντίθεση με τους πολλούς «υπεύθυνους». Στους πρώτους προσωποποιήθηκαν όλες οι ανησυχίες για την εκδήλωση παραβατικών και εγκληματικών συμπεριφορών. Έτσι, όμως, το πρόβλημα απομακρύνθηκε από τα προϊόντα, την πολιτική και τις διαδικασίες που χρησιμοποιήθηκαν για την πρόωψή τους.

Το ντόμινο νομιμοποίησης των τυχερών παιχνιδιών σε πολλές χώρες του κόσμου ακολούθησε η εμπορευματοποίηση και προώθησή τους ως δραστηριότητα αναψυχής. Ως τέτοια, δεν μπορούσε να είναι επιβλαβής η ίδια, αλλά ανεύθυνοι και προβληματικοί ήταν αυτοί που έκαναν κακή χρήση της. Η καθιέρωση του «παθολογικού τζόγου» ως ψυχική διαταραχή επισημοποίησε το εν λόγω αφήγημα, και έτσι το «ανεύθυνο παιχνίδι» έγινε πια αντιληπτό με όρους ατομικής παθολογίας. Και όσο οι καμπάνιες για τον «υπεύθυνο τζόγο» αυξάνονταν, το ίδιο συνέβαινε και με τα κέρδη των παρόχων.

Ο λόγος γίνεται για μια τεράστια οικονομική βιομηχανία, αντικείμενο της οποίας είναι να εμπορεύεται χρήμα. Το 2021 υπήρξε πολύ παραγωγικό έτος για τα τυχερά παιχνίδια διεθνώς. Οι ΗΠΑ σημείωσαν νέα υψηλή επίδοση, καθώς ήταν η χρονιά με τον μεγαλύτερο τζίρο⁷ για την αμερικανική βιομηχανία εμπορικών τυχερών παιχνιδιών, που άγγιξε τα 53 δισεκατομμύρια δολάρια (American Gaming Association, 2022). Το ίδιο έτος στην Ελλάδα ο τζίρος ανήλθε σε 1,9 δισεκατομμύρια ευρώ, καταγράφοντας αύξηση 14,53% σε σχέση με το 2020 (ΕΕΕΠ, 2022).

Επομένως, εκεί που συγκεντρώνονται πολλά χρήματα και ευκαιρίες για κέρδη, είναι αναμενόμενο να προκύπτουν εγκληματικές δραστηριότητες. Αυτό, ωστόσο, που καθίσταται αποπροσανατολιστικό είναι η εστίαση αποκλειστικά στην εγκληματικότητα των παικτών, όταν αυτή αποτελεί το δέντρο μέσα στο δάσος. Για τον λόγο αυτό, η παρούσα επισκόπηση εφιστά την προσοχή στο γεγονός πως τα τυχερά παιχνίδια

7. Ως τζίρο εννοούμε τα ακαθάριστα έσοδα ή αλλιώς GGR (Gross Gaming Revenue), τα οποία προκύπτουν αφαιρώντας από τον κύκλο εργασιών τα αποδοθέντα κέρδη.

αλληλεπιδρούν και συσχετίζονται με πολλούς τρόπους με το έγκλημα. Η συζήτηση σχετικά με τις εγκληματολογικές προεκτάσεις των τυχερών παιχνιδιών, στην ουσία προχωρά πέρα από το άτομο-παίκτη, εξετάζει τη μεγαλύτερη εικόνα, βάζοντας στο κάδρο την εμπλοκή της ίδιας της βιομηχανίας, αλλά και των επισήμων αρχών, σε εγκληματικές δραστηριότητες σχετικές με τα τυχερά παιχνίδια. Κομβικό ρόλο για την κατανόηση των παραπάνω διαδραματίζει το οργανωμένο έγκλημα, το οποίο όχι μόνο παραμένει ζωντανό, αλλά έχει επεκταθεί και σε νόμιμες επιχειρήσεις τυχερών παιχνιδιών, πάντα με την ανοχή ή/και συμβολή επίσημων αρχών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπως είδαμε, αποτελούν οι στημένοι αθλητικοί αγώνες, οι παράνομες ιστοσελίδες ηλεκτρονικού τζόγου, αλλά και το ξέπλυμα χρήματος μέσω φαινομενικά νόμιμων επιχειρήσεων.

Το εγκληματολογικό ενδιαφέρον περιλαμβάνει, επίσης, τους λόγους και τη διαδικασία νομιμοποίησης ή μη διάφορων μορφών τυχερών παιχνιδιών, διαπερνά την ίδια τη διαδικασία του παιξίματος, τις κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις του, καθώς και τις επιπτώσεις που δύναται να έχει στο άτομο και την κοινωνία. Έτσι, το αντικείμενο είναι ευρύ και το υλικό που προσφέρεται για μελέτη, πλούσιο.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2012). *Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου από εγκληματολογική και θυματολογική σκοπιά*. Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου: Διδακτορική διατριβή.
- Becker, H. (2000). *Οι περιθωριοποιημένοι*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Γεωργούλας, Σ. (2016). *Το κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα και ο αθλητισμός. Μια κατάσταση φυσιολογική*. Μτφρ. Α. Κούτζογλου και Β. Γ. Ι. Μπουρλιάσκος. Αθήνα: ΚΨΜ.
- Δρακόπουλος, Λ. (2002). *Κράτος και οργανωμένο έγκλημα*. Αθήνα: Εκάτη.
- Κουκουτσάκη, Α. (2002). *Χρήση ναρκωτικών, ομοφυλοφιλία, συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ποινικού και ιατρικού ελέγχου*. Αθήνα: Κριτική.
- Ριζάβα, Φ. (2012). *Οργανωμένο έγκλημα. Θεωρητική προσέγγιση, κατ' άρθρον ερμηνεία και νομολογιακή αντιμετώπιση*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Σταμούλη, Ε. (2019). «Οργανωμένο έγκλημα, παράνομες αγορές και διαφθορά στην Ελλάδα». Στο Σ. Βιδάλη, Ν. Κουλούρης και Χ. Παπαχαράλαμπος (επιμ.). *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (213-237). Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ.
- Χαΐδου Α. (1996). *Θετικιστική Εγκληματολογία. Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Ξενόγλωσση

- Adolphe, A. et al. (2018). "Crime and Gambling Disorders: A Systematic Review". *Journal of Gambling Studies*, 35(2): 395-414.

- Akers, R. and Jennings, W. (2009). "The Social Learning Theory of Crime and Deviance". In M. Krohn, G. P. Hall and A. J. Lizotte. *Handbook of crime and deviance* (113-130). Switzerland: Springer.
- Albanese, J. (2008). "White collar crimes and casino gambling: looking for empirical links to forgery, embezzlement, and fraud". *Crime Law Soc Change*, 49(5): 333-347.
- Albanese, J. (2018). "Illegal Gambling & Organized Crime An analysis of federal convictions on 2014". *Trends in Organized Crime*, 21(3), 262-277.
- Anrows (2020). "Problem gambling and intimate partner violence: Key findings and future directions". *Research to Policy and Practice*, Issue 21. (Retrieved from: https://20ian81kynqg38bl3l3eh8bf-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2020/09/ANROWS-RtPP-Hing-Gambling_and_IPV.pdf).
- Banks, J. et al. (2019). "Prevalence of Gambling Disorder Among Prisoners: A Systematic Review". *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 64(12): 1119-1216.
- Banks, J. and Waugh, D. (2018). "A taxonomy of gambling-related crime". *International Gambling Studies*, 19(2): 339-357.
- Banks, J. (2017). *Gambling, crime and society*. UK: Palgrave Macmillan.
- Binde, P. (2016). "Gambling-related embezzlement in the workplace: a qualitative study". *International Gambling Studies*, 16(3): 391-407.
- Binde, P., Örnberg J. C. and Forsström, D. (2021). "Criminogenic problem gambling: a study of verdicts by Swedish courts". *International Gambling Studies*, 22(5): 344-364.
- Brown, R. I. F. (1987). "Pathological gambling and associated patterns of crime: Comparisons with alcohol and other drug addictions". *Journal of Gambling Behavior*, 3(2): 98-114.
- Calado, F., Alexandre, J. & Griffiths, M. T. (2016). "Prevalence of Adolescent Problem Gambling: A Systematic Review of Recent Research". *Journal of Gambling studies*, 33(2): 397-424.
- Campbell, C., Hartnagel, T. and Smith, G. (2005). "The legalization of gambling in Canada". Prepared for the Law Commission Canada "What is a Crime?". (Available in: <https://dalspace.library.dal.ca/handle/10222/1029>).
- Campbell, C. S. and Marshall, D. (2007). "Gambling and crime". In G. Smith, D. Hodgins and R. J. Williams, *Research and measurement issues in gambling studies* (541-564). Burlington, MA: Academic Press.
- Cassidy, R. (2020). *Vicious Games Capitalism and Gambling*. UK: Pluto Press.
- Chambliss, W. (1978). *On the Take From Petty Crooks to Presidents*. Indiana University Press.
- Cornish, D. and Clark, R. (1986). *The reasoning criminal: Rational choice perspectives on offending*. New York: Springer.
- Cosgrave, J. F. and Klassen, T. R. (2001). "Gambling against the state: The state and the legitimation of gambling". *Current Sociology*, 49(5): 1-15.
- Cressey, D. (1969). *Theft of the Nation: The Structure and Operations of Organized Crime in America*. New York: Harper and Row.
- Crofts, P. (2002). "Gambling and Criminal Behaviour: An Analysis of Local and District Court Files". Casino Community Benefit Fund. (Available in: https://www.researchgate.net/publication/292400103_Reflections_on_underage_gambling).
- Dellaportas, S. (2013). "Conversations with inmate accountants: Motivation, opportunity and the fraud triangle". *Accounting forum, Elsevier*, 37(1): 29-39.
- Hill, D. (2009). "How Gambling Corruptors Fix Football Matches". *European Sport Management Quarterly*, 9(4): 411-432.

- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Gottfredson, M. and Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Fiedler, I. (2013). "Online Gambling as a Game Changer to Money Laundering?". (Available in: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2261266).
- Frey, J. (1984). "Gambling: a sociological review". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 474(1): 107-121.
- Kryszajtys, D. T. and Matheson, F. I. (2017). "Problem gambling and crime and its costs". Gambling Research Exchange Ontario. (Available in: <https://www.greo.ca/Modules/EvidenceCentre/Details/problem-gambling-and-crime-and-its-costs>).
- Laursen, B. et al. (2015). "Problem Gambling Associated with Violent and Criminal Behaviour: A Danish Population-Based Survey and Register Study". *Journal of Gambling Studies*, 32(1): 25-34.
- Lesieur, H. R. (1984). *The chase: Career of the compulsive gambler*. Cambridge: Schenkman Books.
- Lind, K. and Kääriäinen, J. T. (2018). "Cheating and stealing to finance gambling : analysis of screening data from a problem gambling self-help program". *Journal of Gambling Issues*, 18(39): 235-257.
- Merton, R. (1938). "Social structure and anomie". *American Sociological Review*, 3(5): 672-682.
- Meyer, G. and Stadler, A. M. (1999). "Criminal Behavior Associated with Pathological Gambling". *Journal of Gambling Studies*, 15(1): 29-43. (Available in: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12766453/>).
- McMullan, J. L. and Miller, D. (2009). "Wins, Winning and Winners: The Commercial Advertising of Lottery Gambling". *Journal of Gambling Studies*, 25(3): 273-295.
- Park, M. and Stokowski, P. A. (2011). "Casino Gaming and Crime: Comparisons among Gaming Counties and Other Tourism Places". *Journal of Travel Research*, 50(3): 289-302.
- Planzer, S. and Wardle, H. (2011). "The Comparative Effectiveness of Regulatory Approaches and The Impact of Advertising on Propensity for Problem Gambling". Responsible Gambling Fund London. (Available in: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2045052).
- Reilly, C. and Smith, N. (2013). "The Evolving Definition of Pathological Gambling in the DSM-5". National Center for Responsible Gaming. (Available in: https://icrg.org/sites/default/files/uploads/docs/white_papers/ncrg_wpdsm5_may2013.pdf).
- Reith, G. (2007). "Gambling and the contradictions of consumption: a genealogy of the 'pathological' subject". *American Behavioral Scientist*, 51(1): 33-55.
- Rosecrance, J. (1985). "Compulsive Gambling and the Medicalization of Deviance". *Social Problems*. 32(2): 275-284.
- Rosenthal, R. J. and Lesieur, H. R. (1996). "Pathological Gambling and Criminal Behavior". In L. B., Schlesinger, *Explorations in Criminal Psychopathology: Clinical Syndromes with Forensic Implications* (31-55). Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Smith, G. J., Wynne, H. J. and Hartnagel, T. (2003). *Examining police records to assess gambling impacts: a study of gambling-related crime in the City of Edmonton*. Alberta Gaming Research Institute. (Available in: https://prism.ucalgary.ca/bitstream/handle/1880/1628/Gambling_and_crime.pdf?sequence=1&isAllowed=y).
- Spapens, T. (2008). "Crime problems related to gambling: An overview". In T. Spapens, A. Littler and C. Fijnaut, *Crime, addiction and the regulation of gambling* (19-54). Leiden: Martinus Nijhoff. Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

- Sutherland, E. (1940). "White collar criminality". *American Sociological Review*, 5(1): 1-12.
- Sykes, G. and Matza, D. (1957). "Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency". *American Sociological Review*, 22(6): 664-670.
- Syvrtsen, A. et al. (2022). "Relationships Between Exposure to Different Gambling Advertising Types, Advertising Impact and Problem Gambling". *Journal of Gambling Studies*, 38(2): 465-482.
- Wang, P. and Antonopoulos, G. A. (2016). "Organized crime and illegal gambling: How do illegal gambling enterprises respond to the challenges posed by their illegality in China?". *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 49(2): 258-280.

Διαδικτυακές πηγές

- Απόφαση Επιτροπής Εποπτείας και Ελέγχου Παιγνίων αριθ. 163/4Γ/9.7.2015 «Ρύθμιση θεμάτων εμπορικής επικοινωνίας τυχερών παιγνίων», ΦΕΚ Β' /1824/24.08.2015. (Διαθέσιμο στο: <https://bit.ly/3MDQObZ>. Τελευταία πρόσβαση 6 Ιουλίου 2022).
- Επιτροπή Ελέγχου και Εποπτείας Παιγνίων (ΕΕΕΠ), (2022). «36η Έκδοση του Καταλόγου Μη Αδειοδοτημένων Παρόχων Τυχερών Παιγνίων μέσω του Διαδικτύου (Blacklist)», Δεκέμβριος, 28. (Διαθέσιμο στο: https://www.gamingcommission.gov.gr/images/epopteia-kai-elegchos/blacklist/Arofasi_BlackList.pd. Τελευταία πρόσβαση 18 Ιανουαρίου 2023).
- Επιτροπή Ελέγχου και Εποπτείας Παιγνίων (ΕΕΕΠ) (2022). «Έκθεση πεπραγμένων 2021». (Διαθέσιμο στο: <https://www.gamingcommission.gov.gr/images/enimerosi/ektheseis-repragmenon/AnnualReport2021GR.pdf>. Τελευταία πρόσβαση: 17 Ιουλίου 2022).
- Χονδρόγιαννος, Θ. (2018). «Ο άγνωστος κόσμος των κυνομαχιών στην Ελλάδα», Οκτώβριος, 4, Vice. (Διαθέσιμο στο: <https://www.vice.com/el/article/59a7e8/o-agnwstos-kosmos-twn-kynomaxiwn-sthn-ellada>. Τελευταία πρόσβαση 19 Νοεμβρίου 2022).
- Χονδρόγιαννος, Θ. (2018). «Ορολογίες και deals: Μέσα στον ψηφιακό κόσμο των κυνομαχιών στην Ελλάδα», Οκτώβριος, 4, Vice. (Διαθέσιμο στο: <https://www.vice.com/el/article/wjaxb9/orologies-kai-deals-mesa-ston-pshfiako-kosmo-twn-kynomaxiwn-sthn-ellada>. Τελευταία πρόσβαση 19 Νοεμβρίου 2022).
- Χονδρόγιαννος, Θ. (2018). «Στην Ελλάδα κάνεις κυνομαχίες στην αυλή σου – Ένας Πρώην Ιδιοκτήτης Κυνομάχων στο Vice», Οκτώβριος, 5, Vice. (Διαθέσιμο στο: <https://www.vice.com/el/article/mbd3x3/sthn-ellada-kaneis-kynomaxies-sthn-aylh-soy-enas-prwhn-idiokthths-kynomaxwn-sto-vice>. Τελευταία πρόσβαση 19 Νοεμβρίου 2022).
- Χονδρόγιαννος, Θ. (2018). «Το παράνομο εκτροφείο pit bull στο Λαύριο, οι κυνομαχίες στην Κατερίνη, η ατιμωρησία», Οκτώβριος, 5, Vice. (Διαθέσιμο στο: <https://www.vice.com/el/article/43e3am/to-paranomo-ektrofeyio-pit-bull-sto-layrio-oi-kynomaxies-sthn-katerinh-h-atimwrhsia>. Τελευταία πρόσβαση 19 Νοεμβρίου 2022).
- Barnes, R. (2018). "States are free to authorize sports betting. Supreme Court rules", May, 14, The Washington Post. (Διαθέσιμο στο: <https://wapo.st/3U5BbTy>. Τελευταία πρόσβαση 13 Σεπτεμβρίου 2022).
- Civillini, M. and Anesi, C. (2018). "How maltese online gambling became an ATM for the italian mafia", May, 10, OCCRP. (Διαθέσιμο στο: <https://www.occrp.org/en/thedaphneproject/how-maltese-online-gambling-became-an-atm-for-the-italian-mafia>. Τελευταία πρόσβαση 21 Νοεμβρίου 2022).

- Fletcher, R. (2022). "Lithuania fines operators over illegal poker advertising", March, 2, iGB. (Διαθέσιμο στο: <https://igamingbusiness.com/lithuania-fines-operators-over-illegal-poker-advertising/>. Τελευταία πρόσβαση 6 Ιουλίου 2022).
- Gambling Commission (2019). "On course bookies face license reviews", July, 26. (Διαθέσιμο στο: <https://www.gamblingcommission.gov.uk/news/article/on-course-bookies-face-licence-reviews>. Τελευταία πρόσβαση 5 Ιουλίου 2022).
- Statista Research Department (2022). "Global online gambling and betting industry market size 2021-2028", July, 26, Statista. (Διαθέσιμο στο: <https://www.statista.com/statistics/270728/market-volume-of-online-gaming-worldwide/>. Τελευταία πρόσβαση 11 Σεπτεμβρίου 2022).

Πολιτισμική Εγκληματολογία. Βασικές προσεγγίσεις¹

Σοφία Βιδάλη

Καθηγήτρια Εγκληματολογίας και Αντεγκληματικής Πολιτικής,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Cultural Criminology. The basics

Sofia Vidali

Professor in Criminology and Crime Policy. Panteion University of Social and
Political Sciences

1. Εισαγωγικά

Η πολιτισμική εγκληματολογία εμφανίστηκε στο μέσον της δεκαετίας του 1990 ως ένα επιμέρους ρεύμα της Κριτικής Εγκληματολογίας και σήμερα συνιστά ένα αυτοτελές περίπου επιστημονικό παράδειγμα. Η πολιτισμική εγκληματολογία επιδιώκει να κατανοήσει και να εξηγήσει την ανθρώπινη ύπαρξη και δράση, εστιάζοντας στο νόημα που δίνουν οι ίδιοι οι άνθρωποι στην ύπαρξή τους και στις δράσεις τους. Ειδικότερα, επιχειρεί να εξηγήσει την εγκληματική συμπεριφορά και τον έλεγχό της με όρους πολιτισμικού συστήματος.

Εμπνέεται από μια μαρξιστική και νεομαρξιστική παράδοση ανθρωπισμού σύμφωνα με την οποία, «η ουσία της ιδιότητας του ανθρώπου δεν είναι ότι είμαστε όντα ορθολογικού υπολογισμού, αλλά παραγωγικά και δημιουργικά όντα, που μεταφέρουμε μαζί με μας και μια άποψη για τον κόσμο και μια ιδεολογία που διαπλάθει τις απόψεις μας για το τι είναι σωστό και τι είναι λάθος» (Burke, 2009: 299). Μεταξύ άλλων, ξεχωρίζουν τρεις προσεγγίσεις που οριοθετούν την πολιτισμική εγκληματολογία και αφορούν το νόημα, τον έλεγχο και την καθημερινότητα.

(Α). Σύμφωνα με τον Jock Young (2004: 13), η *κατανόηση του νοήματος* που οι ίδιοι οι άνθρωποι δίνουν στις πράξεις τους είναι εξ ορισμού μια αναγκαιότητα σε κάθε διερεύνηση της ανθρώπινης δράσης, εγκληματικής ή άλλης.

(Β). Σύμφωνα με τον David Garland (2001), η ζωή μας στον σύγχρονο κόσμο κυριαρχείται από έναν *πολιτισμό ελέγχου* (*culture of control*), όπου κυριαρχεί η συνεχής

1. Το παρόν κείμενο είναι μερικώς επεξεργασμένη εκδοχή σχετικής ενότητας που δημοσιεύθηκε στο βιβλίο της συγγραφέως, Σοφία Βιδάλη (2022). *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 248-255.

επιτήρηση· αυτός ο πολιτισμός της επιτήρησης, η εμπειρία να είναι κάποιος κυριαρχούμενος, παράγει πολιτισμικά συστήματα που καθορίζονται από αυτή (την εμπειρία). Έτσι, ενώ η επικρατούσα εγκληματολογία θεωρεί ότι επιμέρους πολιτισμικά συστήματα δεν είναι στην πραγματικότητα συστήματα, αλλά αποκλίνουσες συμπεριφορές, παθολογικές κ.λπ., η *πολιτισμική εγκληματολογία* εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο κάποια πολιτισμικά συστήματα χαρακτηρίζονται ως αποκλίνοντα.

(Γ). Σύμφωνα με τον Mike Presdee (2000: 15), η πολιτισμική εγκληματολογία χρησιμοποιεί τα «στοιχεία» της καθημερινής ζωής του καθενός, όπου και αν βρεθούν και σε οποιαδήποτε μορφή. Τα *συντρίμμια* της καθημερινότητας είναι τα «δεδομένα» της. Χρησιμοποιεί πολιτισμικές κατασκευές-τεχνουργήματα, όποτε και όπου παρουσιάζονται, εξετάζοντας τα πολιτισμικά «ίχνη» που αφήνουν πίσω τους. Ιστορίες ζωής, εικόνες, μουσική και χορός, όλα έχουν μια ιστορία να πουν για να ξετυλιχθεί το έγκλημα (ό.π).

Η διαρκής παραγωγή νοήματος ως αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης αποτελεί, όπως αναφέραμε, κεντρικό ζήτημα για την πολιτισμική εγκληματολογία (Burke, 2009: 299). Ωστόσο, εκτός από το νόημα που δίνουν οι άνθρωποι στις πράξεις τους, επισημαίνεται ότι η καθημερινή επιβίωση συμβαίνει σε ένα προδιαμορφωμένο κοινωνικό περιβάλλον και υπό την επίδραση ενός ορθολογικού οικονομικού συστήματος (ό.π.: 299), γεγονός που δημιουργεί εντάσεις ανάμεσα στο οικονομικό και το πολιτισμικό σύστημα. Το τελευταίο αποκαλύπτει πλευρές της κοινωνικής και προσωπικής ζωής, όπου η λαϊκή παράβαση-υπέρβαση θεωρείται έγκλημα αυτοτελώς. Η σχέση μεταξύ αυθορμητισμού και ορθολογισμού αναπαράγει μια ένταση ανάμεσα στην τάξη και την αταξία, την υπέρβαση-παράβαση και την παραμονή εντός ορίων (Burke, ό.π.).

Όπως αναφέρει ο Jock Young, ο οποίος μετά τον αριστερό ρεαλισμό επεξεργάστηκε και την προσέγγιση αυτή, «...δεδομένου ότι τα ανθρώπινα όντα είναι όντα που δημιουργούν πολιτισμό και είναι προικισμένα με ελεύθερη βούληση, αν και σε συνθήκες που δεν δημιούργησαν οι ίδιοι, για την κατανόηση (*verstehen* στο πρωτότυπο – σ.α.) του ανθρώπινου νοήματος είναι εξ ορισμού αναγκαίο να εξηγηθεί οποιαδήποτε δραστηριότητα του ανθρώπου, εγκληματική ή άλλη... Είναι στην ύστερη νεωτερικότητα που μια τέτοια δημιουργικότητα και αναστοχαστικότητα γίνεται όλο και πιο εμφανής, και όμως –εδώ είναι η ειρωνεία–, είναι ακριβώς σε μια τέτοια εποχή πολιτισμικής στροφής που ένας φονταμενταλιστικός θετικισμός εμφανίζεται στις κοινωνικές “επιστήμες” με αυξανόμενη δύναμη και απόπειρες ηγεμονίας...» (Young, 2004: 13).

Ειδικότερα, αρχικά η πολιτισμική εγκληματολογία προσπάθησε να συγκεράσει τις πολιτισμικές σπουδές με την Κριτική Εγκληματολογία. Επειδή αντλεί και επεξεργάζεται θέσεις και προσεγγίσεις από προηγούμενες θεωρίες και τις επανεξετάζει υπό το πρίσμα γενικότερα της Κριτικής Εγκληματολογίας, συνδέεται έτσι με επιστημολογικά ρεύματα και θεωρίες που έχουν ήδη καθιερωθεί στην εγκληματολογική θεωρία (π.χ. η θεωρία της ετικέτας, προσεγγίσεις της θεωρίας της ανομίας, θεωρίες υποπολιτισμών κ.λπ.). Έτσι, πολλές εθνογραφικές μελέτες έχουν αποτελέσει πηγή έμπνευσης

για την πολιτισμική εγκληματολογία, μεταξύ των οποίων το έργο του William F. Whyte *Street corner society* (1943/1955), το έργο του Mike Davis για τις μεταμορφώσεις του αστικού χώρου με τίτλο *City of Quartz* καθώς και το *Fortress Los Angeles-the militarization of urban space* (1990) κ.λπ.

2. Βασικές θέσεις, μεθοδολογία

Παρά το γεγονός ότι οι πολιτισμικές θεωρίες στην Κοινωνική Θεωρία χαρακτηρίζονται από μια ευρεία ποικιλία θεωρήσεων, η πολιτισμική εγκληματολογία έγινε προσπάθεια να συστηματοποιηθεί σε ένα οργανικό σχέδιο – πρόταση, να εστιάσει σε ειδικότερες πτυχές του εγκληματικού φαινομένου και να διατυπώσει συγκεκριμένες θέσεις για το πώς «βλέπει» το ζήτημα αυτό. Το 2004, ορισμένοι από τους πρωτεργάτες της πολιτισμικής εγκληματολογίας, και συγκεκριμένα ο Jeff Ferrell (Καθηγητής Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο του Kent και Κοινωνιολογίας στο Τέξας), Keith Hayward (Καθηγητής Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης), ο Wayne Morrison (Καθηγητής Δικαίου σήμερα στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Queen Mary του Λονδίνου) και ο Mike Presdee (Κοινωνιολόγος – Εγκληματολόγος στο Πανεπιστήμιο του Kent, ο οποίος υπήρξε κεντρικός εμπνευστής της πολιτισμικής εγκληματολογίας), επιμελήθηκαν τον εμβληματικό τόμο *Cultural Criminology Unleashed* (στα ελληνικά θα μεταφραζόταν ως: *Η έφοδος της πολιτισμικής εγκληματολογίας*). Στο βιβλίο αυτό δημοσιεύθηκαν οι κύριες θεωρίες και θέσεις του ρεύματος αυτού. Μεταξύ άλλων, στο εισαγωγικό κείμενο «Fragments of a Manifesto: Introducing Cultural Criminology Unleashed» εμπεριέχονται οι βασικές θέσεις για την πολιτισμική εγκληματολογία, οι οποίες εν συντομία αναφέρονται στα ακόλουθα θέματα:

1. *Στατιστικά δεδομένα και συναισθήματα*: Η στατιστική αποτύπωση του εγκλήματος έχει πολύ λίγα να συνεισφέρει στην κατανόησή του. Στο επίκεντρο της πολιτισμικής εγκληματολογίας τίθεται η βιωμένη εμπειρία των πρωταγωνιστών του εγκλήματος και των πολιτικών ελέγχου του, συνδυάζοντας την ανάπτυξη της θεωρίας με τη βιογραφική αφήγηση.

2. *Επαναθεμελίωση βασικών ερωτημάτων*: Αν και η πολιτισμική εγκληματολογία προσεγγίζει τα ίδια θέματα όπως η παραδοσιακή Εγκληματολογία, αλλά από άλλη οπτική (Ferrell et al.: 2).

3. *Μια διεθνής εγκληματολογία*: Στο πλαίσιο μιας παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας, όπου όλα είναι ρευστά (fluid modernity) και το έγκλημα και η υπέρβαση-παράβαση δεν χωρούν σε παραδοσιακές κατηγορίες εγκλημάτων και ορίων, χρειαζόμαστε μια διεθνή εγκληματολογία ικανή να παρακολουθήσει και τη ροή του εγκλήματος και της υπέρβασης – παράβασης (ό.π.: 3).

4. *Η κατάρρευση των παραδοσιακών αναλυτικών και νομικών κατηγοριών* είχε ως συνέπεια την κατάρρευση και των παραδοσιακών κατηγοριών «έγκλημα» και «πολι-

τισμικό σύστημα», που συμμείχθηκαν. Το έγκλημα γίνεται μια αφηρημένη κατηγορία ανθρωπίνης συμπεριφοράς (ό.π.: 3).

5. *Η προέλευση του νόηματος του εγκλήματος*: Το νόημα του εγκλήματος και του ελέγχου του, σήμερα, προκύπτει από μια διαδικασία συμβολικής έκθεσης (symbolic display) και πολιτισμικής ερμηνείας (π.χ. κατά παραγγελία εκστρατείες κατά του εγκλήματος, κατά φαντασίαν κύματα εγκληματικότητας κ.λπ.) (ό.π.: 4).

6. *Η πραγματικότητα*: Η πολιτισμική εγκληματολογία επανεξετάζει πτυχές της θεωρίας της ετικέτας και μελετά τον τρόπο που προσδιορίζεται η πραγματικότητα μέσω της ερμηνείας της, την αλληλεπίδραση και τη συνεχή διάδοση σημείων και συμβόλων.

7. *Το νόημα των πραγμάτων*: Σύμφωνα με την πολιτισμική εγκληματολογία, το νόημα των πραγμάτων μεταβάλλεται και μετασχηματίζεται μέσω μιας διαδικασίας ερμηνειών και προβολών – εκθέσεων της «πραγματικότητας». Οι εικόνες του εγκλήματος και του ελέγχου του έγιναν τόσο πραγματικές όσο το έγκλημα και το ίδιο το ποινικό σύστημα: ως πραγματικές εννοούνται οι διαστάσεις της κοινωνικής ζωής που παράγουν συνέπειες, διαπλάθουν στάσεις και πολιτική κ.λπ. (ό.π.: 4).

8. *Πόλη*: Η πόλη είναι στο επίκεντρο της πολιτισμικής εγκληματολογίας. Ένας τρόπος να προσεγγιστεί το αστικό φαινόμενο δεν είναι πια η θεώρησή του «από τα πάνω», αλλά η θεώρηση της πόλης από το επίπεδο του δρόμου, τη θέα που έχει κανείς όταν περπατάει ή κάνει ποδήλατο μέσα στην πόλη. Η πραγματική ζωή δεν βρίσκεται στις επίσημες δομές της πόλης, αλλά σε έναν χαμηλότερο και σύνθετο κόσμο, που βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια της επίσημης πόλης, που ζει στις ρωγμές και στα ανοίγματά της (βλ. για όλα, ό.π.: 5). Στο πλαίσιο αυτό, ο αγώνας ανάμεσα στις δυνάμεις του ορθολογισμού και εκείνες της υπαρξιακής δυνατότητας και της βιωμένης εμπειρίας είναι ουσιώδης για την πολιτισμική εγκληματολογία (ό.π.: 5).

9. *Εξουσία*: Η πολιτισμική εγκληματολογία θεωρεί ότι η εξουσία ασκείται όλο και περισσότερο από διαμεσολαβούμενες αναπαραστάσεις, συμβολικές κατασκευές, παρά από πραγματικές πράξεις. Στο πλαίσιο αυτό, ο αγώνας για την εξουσία και τον έλεγχο των πραγμάτων γίνεται πολιτισμικό ζήτημα (ό.π.: 7).

10. *Κοινωνική τάξη*. Ως «τόπος» εγκλήματος, επιτήρησης και ελέγχου, η κοινωνική τάξη δεν υπάρχει πια ως μια αφηρημένη οικονομική κατηγορία, αλλά ως ένα πλούσιο πολιτισμικό περιβάλλον, που εμποτίζεται με διάφορες εμπειρίες από πόνο, απώλεια, και απο-μόνωση, από τη μία, και ευχαρίστηση, παράβαση-υπέρβαση και διασκέδαση/κέφι, από την άλλη (ό.π.: 7).

Η μέθοδος που κυρίως προτείνει η πολιτισμική εγκληματολογία είναι η εθνογραφική έρευνα: μια μέθοδος που με απλά λόγια περιλαμβάνει την άμεση μελέτη ανθρώπων και ομάδων κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης περιόδου, χρησιμοποιώντας παρατηρήσεις συμμετεχόντων ή συνεντεύξεις, για να γίνει κατανοητή και γνωστή η κοινωνική τους συμπεριφορά. Στο πλαίσιο της πολιτισμικής εγκληματολογίας, επιχειρείται να γίνει κατανοητός ο πραγματικός κόσμος μέσω της εθνογραφικής μεθόδου. Με τα λόγια του Jock Young: «...Αυτό που χρειάζεται είναι μια θεωρητική θέση που

μπορεί να εισέλθει στον πραγματικό κόσμο της υπαρξιακής χαράς, του φόβου, της ψευδούς βεβαιότητας και της αμφιβολίας· που μπορεί να επιδιώξει, να κατανοήσει τα υποπολιτισμικά έργα των ανθρώπων σε έναν κόσμο γεμάτο ανισότητες πλούτου και αβεβαιότητες ταυτότητας. Αυτό που χρειαζόμαστε είναι μια εθνογραφική μέθοδος που μπορεί να αντιμετωπίσει... την αντίφαση, τη διστακτικότητα, την αλλαγή γνώμης, τη στάση και την απόκρυψη. Μια μέθοδος που είναι ευαίσθητη στον τρόπο που οι άνθρωποι γράφουν και ξαναγράφουν τις προσωπικές τους αφηγήσεις. Τα προβλήματά μας δεν θα λυθούν με μια ψεύτικη επιστημονικότητα, αλλά με μια κριτική ηθογραφία που θα εξαντληθεί στις δυνατότητες της ανθρώπινης δημιουργικότητας και νοήματος...» (Young, 2004: 26).

3. Θεωρητικές προσεγγίσεις της πολιτισμικής εγκληματολογίας: το έγκλημα ως στοιχείο του πολιτισμού μας

3.1. Η γοητεία του εγκλήματος

Το έργο του Jack Katz (1988), Καθηγητή Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Λος Άντζελες, αποτελεί ένα από τα βασικά βιβλία αναφοράς της πολιτισμικής εγκληματολογίας. Κεντρική ιδέα είναι η «γοητεία του εγκλήματος» (seduction of crime). Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, συγκεκριμένες κατά περίπτωση συνθήκες συγκινησιακών αισθήσεων και αισθησιασμού έχουν σημαντικό ρόλο στη διάπραξη του εγκλήματος. Σε αυτό το πλαίσιο, η αταξία γίνεται απόλαυση και ηδονή (delight) προς αναζήτηση και διατήρηση της επίγευσης. Έτσι, οι αιτίες του εγκλήματος φτιάχνονται από τους ίδιους τους δράστες με τρόπο απόλυτα γοητευτικό, αποπλανητικό, υποστηρίζει ο Katz: Η αιματηρή δολοφονία που διαπράττεται από πάθος περιγράφεται έτσι μέσω μιας τριάδας συνθηκών: Ερμηνευτική, συγκινησιακή και πρακτική.

Οι *ερμηνευτικές συνθήκες* αναφέρονται: α) στην υπεράσπιση της ηθικής, β) στον προκλητικό και ριψοκίνδυνο ρόλο του θύματος, γ) στον ρόλο της κοινής γνώμης που στηρίζει και δ) στον ρόλο του αλκοόλ ως ένα πλαίσιο αιτίων. Οι *συγκινησιακές συνθήκες* αναφέρονται στη διαδικασία υπέρβασης της ταπείνωσης (βλ. και προηγ. για τη σχέση κατανάλωσης και ντροπής) μέσω της ανεξέλεγκτης και λυσσώδους βίας, που συνδέεται με τη δικαίωση – νομιμότητα. Οι *πρακτικές συνθήκες* είναι το σημάδεμα ή η βεβήλωση του σώματος του θύματος, όταν π.χ. οι δράστες περιγράφουν πόσες ραφές χρειάστηκαν στο θύμα για να επιζήσει. Η λέξη κλειδί είναι η «ταπείνωση», που εννοείται ως μια βαθιά απώλεια ελέγχου της ταυτότητας ή της ψυχής κάποιου (Katz, 1988: 24). Ο όρος ταπείνωση είναι κεντρικός για να αναλύσει κάποιος άλλες μορφές εγκλήματος, που θεωρούνται ότι είναι μια ηθική απάντηση σε αυτή την ντροπή.

Ο Katz διακρίνει μεταξύ συνθηκών προσκηνίου και παρασκηνίου: Οι *συνθήκες προσκηνίου* επιδρούν στο νόημα που έχει το έγκλημα για τον δράστη. Οι *συνθήκες παρασκηνίου* συνδέονται με παράγοντες όπως η κοινωνική τάξη, το φύλο κ.λπ. και θεωρούνται λιγότερο σημαντικές. Το σημαντικό είναι ότι το υποκείμενο αποδίδει και βρίσκει μια γοητεία, μια αισθησιακή δύναμη στο αντικείμενο του εγκλήματος, και έτσι η επαφή με την παράβαση μοιάζει με μια «ρομαντική συνάντηση». Οι συγκινησιακές συνθήκες σημαίνουν την υπέρβαση ανεξέλεγκτων συναισθημάτων και την υπαγωγή σε μια ευχάριστη ανατριχίλα. Οι ερμηνευτικές συνθήκες εμπλέκουν «μεταφορικές παραστάσεις του εαυτού», ώστε η επιθυμία να γίνεται ακατανίκητη (Katz, 1988: 91). Έτσι, για παράδειγμα, η κακότητα, η ανάγκη συνεχούς δράσης, το χάος συνιστούν στοιχεία του κόσμου των συμμοριών, που αναδεικνύονται μέσω των ερμηνευτικών διαστάσεων που τα ίδια τα υποκείμενα δίνουν για τη ζωή τους, σύμφωνα με την προσέγγιση του Katz. Ο Katz αναλύει το νόημα αυτών των στοιχείων στη ζωή των δραστών (ό.π.): α) Ειδικότερα, η *κακότητα* (*badass*), που είναι χαρακτηριστικό της βίας των συμμοριών, προκύπτει στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου προτύπου του εαυτού: συνδέεται με ένα φαλλοκρατικό φαντασιακό, στο οποίο εμπλέκονται απρόσμενες συμπλοκές και ο φόβος των άλλων απέναντι στο υποκείμενο (να τρέμει το πάτωμα όταν περπατάς). Αυτά τα στοιχεία του φαντασιακού προκύπτουν ως αποτέλεσμα της προηγούμενης προσωπικής βαριάς ιστορίας του υποκειμένου και δίνουν έμφαση στο status ενός προσώπου (π.χ. ως επιβιώσαντα στον δρόμο ή μέλους μιας elite). β) Η επιθυμία *συνεχούς δράσης* είναι και αυτό που διαχωρίζει τον καθ' έξιν (*persistent*) από τον κατ' επάγγελμα (*carrier*) εγκληματία. Στην περίπτωση που αναφέρεται εδώ, η ιδέα του κατ' επαγγέλματος εγκληματία προφανώς δεν ισχύει, αλλά έχει σημασία ότι η προσέγγιση της πολιτισμικής εγκληματολογίας εξηγεί την ιδέα «του καθ' έξιν» υπό το πρίσμα μιας πολιτισμικής θεώρησης. Η δράση ενός τέτοιου υποκειμένου φθάνει μέχρι του σημείου της φυσικής και πνευματικής εξάντλησης. γ) Η *υπεροχή του χάους* (*transcendence of chaos*) αποτελεί μια τυπική συνθήκη του εγκλήματος, υποστηρίζει ο Katz. Το υπερέχον χάος εννοείται ως μια διαδικασία επιβολής πειθαρχίας και ελέγχου πάνω στη ζωή του άλλου, και κάνοντάς το αυτό, συχνά ταυτίζεται με την ταπείνωση και τη φυσική κακοποίηση γυναικών και παιδιών. Η έλξη του εγκλήματος γίνεται αντιληπτή (από τον δράστη – σ.σ.) ως προέκταση ή τελετουργικό, που συνδέεται με την ταυτότητα «να είσαι άνδρας», «να είσαι μαύρος», γεγονός που παραπέμπει στις συνθήκες κοινωνικοποίησης κατά την παιδική ηλικία και στο νόημα που σε αυτό το στάδιο αποδόθηκε στα πράγματα. Έτσι, το να είσαι μαύρος σημαίνει να ζεις σε ένα πολιτισμικό σύστημα συνεχών προσβολών, ακόμα και από φίλους, και αυτή η παράδοση προετοιμάζει τους μαύρους να γίνουν «κακοί», αντιμετωπίζοντας την ύβρη και με ύβρη. Το έγκλημα προκύπτει επομένως κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης μιας ταυτότητας βασισμένης στο φύλο και την εθνότητα (Burke, 2009: 303).

3.2. Το έγκλημα ως θεραπευτική πράξη

Ωστόσο, καταλυτικό ρόλο στη δημιουργία της πολιτισμικής εγκληματολογίας είχε το έργο του κοινωνιολόγου Mike Presdee (1944-2009), που πλαισίωσε την ομάδα εγκληματολόγων στο Πανεπιστήμιο του Kent από τη δεκαετία του 1990. Ανέδειξε βασικά στοιχεία της πραγματικότητας του εγκλήματος, που άνοιξαν νέα ερευνητικά πεδία στην πολιτισμική εγκληματολογία. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι προσεγγίσεις σχετικά με το «καθημερινό έγκλημα», η σχέση ανάμεσα στο *έχειν*, το *είναι* και το *έγκλημα*, τη θέση που έχει η καταστροφή στην καθημερινή ζωή. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η έμφαση που δίνεται στις ποικίλες διαστάσεις της ιδέας της καταστροφής στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής:

Έγκλημα και καθημερινότητα της εξαθλίωσης: Όπως γράφει ο Mike Presdee, το έγκλημα αντιστοιχεί σε μια καθημερινότητα εξαθλίωσης, δηλαδή οι καθημερινές απαντήσεις σε ζωές που βιώθηκαν έξω [στην κοινωνία – σ.σ.], μέσα στους αποστερημένους, κακοποιημένους και συχνά μοναχικούς κοινωνικούς χώρους (Presdee, 2004: 281).

Το νόημα του έχειν και η υπόσταση του καταναλωτή: Οι σύγχρονοι καταναλωτικοί πολιτισμοί δημιουργούν μια ψυχική υπόσταση καταναλωτή σε σύγχυση. Ομάδες και άτομα επιχειρούν να δώσουν νόημα σε μια ζωή που διέπεται, με όλο και επιταχυνόμενο ρυθμό, από νέες διαδικασίες κατανάλωσης και καταναλωτισμού (Presdee, 2000· Haywad, 2004· Burke, 2019: 301).

Η καταστροφή ως υπαρξιακό ζήτημα: Σε αυτό το πλαίσιο δεν αναδεικνύεται πια ως σημαντικό πράγμα η δημιουργία ή η κατασκευή ή το «να κάνεις πράγματα» που διεγείρουν, αλλά η κατανάλωση πραγμάτων, και ειδικότερα η καταστροφή των πραγμάτων. Το να καταστρέφεις, να χρησιμοποιείς, να καταναλώνεις γίνεται μια σημαντική καθημερινή δραστηριότητα, που διεισδύει στη συνείδηση, νοστιμίζει την κουλτούρα μας και την καθημερινή ζωή. Η καταστροφή γίνεται μια καθημερινή δραστηριότητα. Ο τέλειος καταναλωτής δεν αφήνει τίποτα από το προϊόν και είναι έτοιμος για περαιτέρω καταστροφή, συγκινησιακά και οικονομικά (Presdee, 2004: 283).

Υπό αυτές τις συνθήκες, σημειώνει ο Presdee, όπου το «έχειν» σημαίνει «υπάρχειν» και το να μην έχεις τίποτα σημαίνει ότι δεν υπάρχεις, το πρόβλημα είναι πώς μπορεί κάποιος να ζήσει συγκινησιακά (emotionally) μια ζωή φορτωμένη με τόση ντροπή. Το έγκλημα γίνεται έτσι ένας τρόπος να «έχεις» και να «υπάρχεις». Υπό αυτή την έννοια, το έγκλημα γίνεται μια θεραπευτική πράξη (Burke, 2019: 301 για Presdee).

3.3. Το καρναβάλι του εγκλήματος

Το 2000, ο Mike Presdee, με το έργο του *Cultural Criminology and the carnival of crime*, επιδιώκει να κατανοήσει την αύξουσα βία, τη σκληρότητα, το μίσος και την ταπείνωση. Η θεώρηση αυτή θεμελιώνεται σε μια νέα *φαινομενολογία της απόλαυσης*, όπως την ονομάζει, σύμφωνα με την οποία το έγκλημα είναι υπέρβαση της καθημερινής μονο-

τονίας. Η παραβίαση των νόμων γίνεται ένα είδος διασκέδασης, όπου η εορταστική υπερβολή, η υπέρβαση, ο εμπαιγμός των ισχυρών, η ανορθολογική συμπεριφορά κ.λπ. είναι όλα προσωρινά νομιμοποιημένα, όπως σε μια στιγμή καρναβαλιού. Η *παραβίαση των κανόνων* είναι μια πηγή παιχνιδιού, αστεϊσμού και γιορτής, όπου πολλές πράξεις, οι οποίες σε άλλη περίπτωση θα θεωρούνταν έγκλημα, επιτρέπονται. Η *κουλτούρα των clubs* που συχνάζουν οι νέοι, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα (για όλα, βλ. Presdee, 2000: 28 κ.ε., 69 κ.ε., 107 κ.ε., 304). Όμως, σε αυτό το πλαίσιο, το έγκλημα δεν αποτελεί πια πράξη ενός ατόμου μόνιμα εμπλεκόμενου με την παρανομία, αλλά εκείνων που είναι κατά τα άλλα νομοταγείς. Η παράβαση καταλαμβάνει μέρος της ζωής (part-time) που κατά τα άλλα εξακολουθεί να είναι νόμιμη. Δημιουργείται, λοιπόν, μια *δεύτερη ζωή*, που στο πλαίσιό της τα υποκείμενα βαδίζουν από την άγρια πλευρά του δρόμου. Η ασάφεια και η κατάρρευση των ορίων μεταξύ εγκληματικού και νόμιμου επικρατεί, και έτσι παύουν πια να είναι διακριτά τα μεταξύ τους όρια.

Από τη *δεύτερη ζωή* των ανθρώπων πηγάζει η πλειονότητα των «παραβάσεων», υποστηρίζει ο Presdee. Από αυτή τη συνθήκη ξεκινάει και το σκεπτικό για τη συμπεριφορά που συνδέεται με την ικανότητα καταστροφής, διατάραξης και διαφωνίας. «...Η δεύτερη ζωή των ανθρώπων είναι εκείνο το κομμάτι της ζωής που είναι απρόσιτο και ανέγγιχτο στον “επίσημο” κόσμο του επιστημονικού ορθολογισμού, της νεωτερικότητας και της πολιτικής, των κομμάτων και των πολιτικών. Είναι το βασίλειο της αγανάκτησης και του παραλογισμού, του μεγάλου εγκλήματος. Είναι εκείνο το μέρος της κοινωνικής ζωής που είναι άγνωστο στους κατέχοντες την εξουσία, και το οποίο, επομένως, βρίσκεται έξω από τη συνείδησή τους και την κατανόησή τους. Δεν μπορούν να το καταλάβουν ή ακόμη και να το «διαβάσουν» ως πραγματική ζωή, αλλά μόνο ως ανήθικη, απολίτιστη, άσεμνη και μυστηριώδη κοινωνική συμπεριφορά...» (ό.π.: 8-9).

Αυτό είναι εμφανές περισσότερο από κάθε άλλο πεδίο στο οργανωμένο έγκλημα, επισημάνει ο Presdee, το οποίο έχει γίνει μέρος των συνήθων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, και έτσι μετατρέπεται στον παράνομο τομέα μιας κατά τα άλλα νόμιμης ροής κεφαλαίων: Όπως αναφέρει, το 2000 το ακαθάριστο εγκληματικό προϊόν αποτελούσε σε παγκόσμια κλίμακα το 20% των παγκόσμιων συναλλαγών. Σήμερα, για το 2021, τα συνολικά έσοδα για τις γνωστές ως διεθνικές ομάδες οργανωμένου εγκλήματος (TOC) πλησιάζουν τα 2 τρισεκατομμύρια δολάρια ετησίως (Burbank, 2021). Ο Presdee κατανόησε από τους πρώτους ότι το νομιμοποιημένο κεφάλαιο εντείνει την πιεστική ισχύ του στις κυβερνήσεις να μειώσουν τη φορολογία, απειλώντας όχι μόνο ότι θα αποδιαρθρώσουν την απασχόληση, αλλά και χρησιμοποιώντας μεθόδους και πόρους από το οργανωμένο έγκλημα (ό.π.).

Η ανάλυση του Presdee αποκαλύπτει μια πτυχή του πολιτισμικού υπόβαθρου που χαρακτηρίζει δράστες εγκλημάτων ενταγμένους στην κοινωνία, στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού. Ταυτόχρονα, απομυθοποιεί τις νεοθετικιστικές προσεγγίσεις για το «μυαλό του εγκληματία», συνδέοντας μεταξύ τους θραύσματα της καθημερινότητας με το θεωρητικό πλέγμα της πολιτισμικής εγκληματολογίας.

3.4. Η σχιζοφρένεια του εγκλήματος

Η προσέγγιση για τη σχιζοφρένεια του εγκλήματος οφείλεται στον Roger Hopkins Burke. Ο όρος σχιζοφρένεια του εγκλήματος αναφέρεται στην κατάρρευση των ορίων ανάμεσα στη νομιμότητα και την παρανομία στην καθημερινή ζωή, στην αύξουσα πρόταση αιτημάτων αυστηροποίησης της καταστολής από μεγάλα τμήματα της μεσαίας τάξης και, τέλος, στην ανάδειξη της παρανομίας σε τομέα λειτουργίας των νόμιμων επιχειρήσεων (Burke, 2019: 421). Οι συνθήκες αυτές έχουν σχιζοφρενικό χαρακτήρα, επισημαίνει ο Roger Hopkins Burke. Η επίταση της αστυνόμευσης, οι στρατηγικές τύπου «πόλεμος στο έγκλημα», η επέκταση των ηλεκτρονικών συστημάτων μαζικής επιτήρησης δεν αποτελούν το αποτέλεσμα μιας στρατηγικής ενός ολοκληρωτικού κράτους, αλλά την απάντηση στα συνεχώς αυξανόμενα αιτήματα ασφάλειας από την κοινωνία, ειδικά από μια όλο και λιγότερο ανεκτική αξιολογούμενη εργατική τάξη. Από την άλλη πλευρά, διαπιστώνεται από παντού η αύξηση της εμπλοκής με το έγκλημα, καθώς και ποικίλου χαρακτήρα παραβάσεις διαπραττόμενες από ευρεία τμήματα πληθυσμού σε κάποιες περιόδους ή συγκυρίες της ζωής τους. Από τα εγκλήματα του λευκού κολάρου έως την ψυχαγωγική χρήση ψυχοτρόπων ουσιών και τις ταραχές (disorder) που προκαλούνται από ομάδες νέων, συνήθως στο πλαίσιο χρήσης αλκοόλ, όλα αυτά αποτελούν όψεις αυτής της σχιζοφρένειας: έτσι θολώνουν τα όρια μεταξύ του εγκληματικού και του νόμιμου για τους ίδιους τους εμπλεκόμενους (ό.π.: 422). Το αποτέλεσμα είναι η συνύπαρξη των εκ πρώτης όψεως αντιφατικών καταστάσεων (είναι ποιοτικά διαφορετικό από τη θέση περί συμβίωσης μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας που έχει διατυπώσει ο Chambliss). Ο Burke ωστόσο δεν εξηγεί περαιτέρω το πώς προκύπτουν αυτές οι συνθήκες.

3.5. Πέρα από το παθολογικό: Το έγκλημα ως κανονικότητα

Στο πλαίσιο που περιγράφηκε, το έγκλημα γίνεται κατανοητό ως μια κανονικότητα στον κύκλο ζωής ενός ανθρώπου της εποχής μας και έπαψε να είναι μια «εξαίρεση», ένα απρόσμενο γεγονός, όπως ο Garland είχε διαπιστώσει ήδη από τη δεκαετία του 1990 στο διάσημο *“the limits of sovereign state”*.

Το πιο σημαντικό είναι, όμως, ότι η εμπλοκή με την παρανομία είναι μέρος του κύκλου εργασιών των νόμιμων επιχειρήσεων, η συνεργασία των οποίων με το οργανωμένο έγκλημα ή ο συγκυριακός μετασχηματισμός τους σε οργανωμένο έγκλημα γίνεται μέρος της ανάπτυξής τους. Το οργανωμένο έγκλημα αποτελεί πλέον έναν τομέα των μεγάλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, υποστηρίζει ο Ruggiero (Burke, 2019: 422). Οι νόμιμες επιχειρήσεις οικειοποιούνται πρακτικές εγκληματικών οργανώσεων, όπως επισημαίνεται και από άλλους (Ruggiero, 1996· Paoli, 2000). Έτσι, «...το λαθρεμπόριο μεταναστών διευκολύνει τα προβλήματα προσφοράς εργατικού δυναμικού σε διάφορους μεταποιητικούς τομείς, όπως η ένδυση και τα τρόφιμα, οι κατασκευές και

η γεωργία, και σε “βρόμικες οικονομίες”, όπου η ημινόμιμη απασχόληση διανθίζεται με την απασχόληση σε πιο άμεσα εγκληματικές δραστηριότητες...» (ό.π.). Υπό αυτές τις συνθήκες, όπου τα όρια μεταξύ εγκληματιών και μη εγκληματιών, και νόμιμων και παράνομων δραστηριοτήτων, γίνονται όλο και πιο δυσδιάκριτα, οι κλασικές μέθοδοι ελέγχου του εγκλήματος που επικράτησαν κατά τη νεωτερικότητα γίνονται όλο και πιο προβληματικές, ιδίως με την παγκοσμιοποίηση της παρέκκλισης, υποστηρίζει ο Burke (ό.π.: 423· Paoli, 2000).

4. Διαστάσεις της πολιτισμικής εγκληματολογίας, κριτική και δυνατότητες

Τα τελευταία χρόνια, η πολιτισμική εγκληματολογία ασχολείται όλο και πιο συστηματικά με ζητήματα κοινωνικών τάξεων, εθνοτήτων, φύλου και σεξουαλικότητας, αλλά και των εγκλημάτων των ισχυρών. Στο πλαίσιο αυτό, υπάρχει κατ’ αρχάς μια αύξουσα συσχέτιση μεταξύ φεμινιστικής και πολιτισμικής εγκληματολογίας: έχουν διερευνηθεί ζητήματα εγκληματοποίησης και θυματοποίησης γυναικών υπό διάφορες συνθήκες, ενώ η επικράτηση χολιγουντιανών στερεοτύπων και η διάδοση πορνογραφικών ταινιών σχετικά με την αγροτική ζωή διαπλέκονται με τη διατήρηση ηγεμονικών κωδίκων θηλυκότητας και ανδρισμού, συσκοτίζοντας τη βία, τις διαστάσεις του εγκλήματος, τις σχέσεις μεταξύ των φύλων στις αγροτικές περιοχές κ.ά. (DeKeseredy et al., 2015· Muzzatti, Smith, 2018). Επιπλέον, η οπτική της πολιτισμικής εγκληματολογίας περιλαμβάνει ρητά την ανάλυση και έρευνα των εγκλημάτων των ισχυρών και εξετάζει στρατηγικές ικανές να αποκαλύψουν απεχθείς τρόπους μέσω των οποίων ασκείται ο έλεγχος, αναπαράγεται η ανισότητα και κανονικοποιείται η κυριαρχία (domination), υποστηρίζουν οι Muzzatti και Smith (ό.π.: 114-115).

Η πολιτισμική εγκληματολογία, από την άλλη μεριά, επικρίνεται από τον Martin O’ Brien (2005), επειδή, κατά την άποψή του, έχει δημιουργήσει σύγχυση σχετικά με τον ορισμό της έννοιας του πολιτισμού (culture), καθώς έχει υιοθετήσει περισσότερο πολιτικές παρά αναλυτικές θεωρήσεις. Επικρίνεται, επίσης, ότι δεν έχει λάβει υπόψη και δεν έχει κατανοήσει τον κλασικό διάλογο σχετικά με το νόημα του πολιτισμού, όπως έχει αναπτυχθεί από την κοινωνική ανθρωπολογία. Ωστόσο, η αποτίμηση του ρεύματος αυτού είναι μάλλον θετική. Ο Roger Matthews υποστήριξε ότι η πολιτισμική εγκληματολογία μπορεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις και μεταμορφώσεις της κοινωνίας που έχει προκαλέσει η ύστερη νεωτερικότητα (Matthews, 2014: 94 κ.ε.). Ο Hallsworth (2006), επίσης, στη βιβλιοκριτική του για το βιβλίο *Cultural Criminology Unleashed*, χαρακτηρίζει την πολιτισμική εγκληματολογία ένα υβριδικό κίνημα, πλούσιο θεωρητικά, πολιτικά κινητοποιημένο και στρατευμένο.

Εκτός, όμως, από την κριτική που ασκείται στο ρεύμα αυτό, μπορεί κάποιος να αναγνωρίσει τη συμβολή του στην απομάκρυνση από τις ποσοτικοποιημένες επιλε-

κτικές και τελικά «ψευδείς» παραστάσεις της εγκληματικότητας και της απόδοσης του ποινικοκατασταλτικού συστήματος, και στην επαναφορά της έρευνας στο «ύψος του ανθρώπου». Αυτό έχει συνέπειες ως προς το τι νομίζουμε ότι νομίζει ο εγκληματίας, όχι μόνο τη στιγμή της παράβασης, αλλά ως στάση ζωής. Η πολιτισμική εγκληματολογία έφερε στο προσκήνιο, για πρώτη φορά, τον ίδιο τον παραβάτη με έναν διαφορετικό τρόπο σε σύγκριση με τη Σχολή του Σικάγου, τη θεωρία της ετικέτας και, βέβαια, τις ψυχοκοινωνικές θεωρίες: το έγκλημα, η παράβαση του κανόνα είναι μέρος ενός πολιτισμού της καθημερινότητας, με διαταξικό χαρακτήρα και αποτελεί έναν τρόπο έκφρασης-ύπαρξης, όχι απλώς επιβίωσης σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό, πολιτικό πλαίσιο ρευστότητας. Η πολιτισμική εγκληματολογία παίρνει επομένως τις υπάρχουσες θεωρίες και τις εξετάζει από την πλευρά της Κριτικής Σκέψης, αλλά με τα μάτια του ίδιου του παραβάτη.

Όπως επισημαίνουν οι πρωτεργάτες του ρεύματος αυτού: «...Με τον ίδιο τρόπο που δεν μπορούμε να επιτρέψουμε στο ύστερο σύγχρονο εθνικό κράτος να ορίσει τους όρους της ενασχόλησής μας με το έγκλημα και τη δικαιοσύνη, δεν μπορούμε να επιτρέψουμε στο σύγχρονο κράτος να περιορίσει την εγκληματολογία στα καθιερωμένα του όρια, γεωγραφικά ή πολιτικά. Στην παγκοσμιοποιημένη εποχή –όποιες και αν είναι οι παραλλαγές αυτού του όρου– χρειαζόμαστε μια διεθνή εγκληματολογία ικανή τόσο να ανταποκριθεί στις πολλές προκλήσεις της “ρευστής νεωτερικότητας”... όσο και να παρακολουθήσει τη ροή του εγκλήματος και της παραβίασης, καθώς διαπερνά τις παραδοσιακές κατηγορίες και σύνορα. Δεδομένων τέτοιων νεφελωδών συνθηκών, όταν το ίδιο το έγκλημα παραβιάζει εθνικούς, νομικούς, πολιτιστικούς και ακόμη και οικολογικούς φραγμούς, οι εγκληματολόγοι δεν έχουν την πολυτέλεια να εργαστούν μόνο εντός των παραδοσιακών νομικών πλαισίων και των συμβατικών εγκληματολογικών ορισμών του εγκλήματος...» (Ferrell et al., 2004: 3).

Η θεώρηση της πολιτισμικής εγκληματολογίας, εκτός των άλλων, μπορεί να αποτελέσει ένα παράδειγμα εφαρμογής της κριτικής θεώρησης του ποινικοκατασταλτικού συστήματος. Μπορεί να είναι αξιοποιήσιμη εντός και εκτός ποινικοκατασταλτικού συστήματος, στο πλαίσιο της διαλεύκανσης σοβαρών εγκλημάτων, προώθησης πολιτικών κοινωνικής πρόληψης του εγκλήματος, κατανόησης εγκλημάτων αλλά και της υπηρεσιακής κουλτούρας και της παράβασης σε έναν γραφειοκρατικό μηχανισμό. Τέτοιες ευκαιρίες ενυπάρχουν ήδη στη διερευνητική συνέντευξη, στην κοινωνική έρευνα ανηλίκων, στην κοινωνική πρόληψη του εγκλήματος και σε άλλους μηχανισμούς και θεσμούς αντεγκληματικής πολιτικής. Το ζήτημα είναι ότι τα προσεγγίζουμε ως αποκλίνοντα συστήματα και όχι ως έναν κανονικό –έστω και ανεπιθύμητο– κόσμο. Έτσι, η πολιτισμική εγκληματολογία μπορεί να αποτελέσει μια από τις πολλές απαντήσεις απέναντι στις κατασταλτικές λύσεις των μηχανισμών καταστολής.

Βιβλιογραφία

- Burbank, J. (2021). *Counterfeit products, illegal drugs, human trafficking among top money makers foe international crime groups. The mob museum.* (Available in: <https://themobmuseum.org/blog/the-worlds-top-five-organized-crime-rackets/>).
- Burke, H. R. (2009). *An Introduction to criminological theory.* Devon, Oregon: Willan Publishing.
- Burke, H. R. (2019). *An Introduction to criminological theory.* Oxon, New York: Routledge.
- DeKeseredy, W. S., Muzzatti, S. L., Donnermeyer, J. F. (2015). "Mad men in bib overalls. The media's pornification and horrification of rural culture. *Critical Criminology*, 22(2): 179-197.
- Ferrell, J., Hayward K., Morrison W., Presdee, M. (2004). "Fragments of a manifesto: introducing cultural criminology unleashed". In J. Ferrell, K. Hayward, W. Morrison, M. Presdee (eds.). *Cultural Criminology Unleashed* (1-12). London, Sidney, Portland, Oregon: Glasshouse Press.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control.* Oxford: Oxford University Press.
- Halsworth, S. (2006). "Cultural Criminology Unleashed. Book Review". *Criminology and Criminal Justice* 6(1): 147-149.
- Muzzatti, S. L., Smith, E. M. (2018). "Cultural Criminology". In W. DeKeseredy, M. Dragiewicz, *Routledge Handbook of Critical Criminology* (107-119). London, New York: Routledge.
- Paoli, L. (2000). *Fratelli di mafia. Cosa Nostra e 'Ndrangheta. Il vecchio e il nuovo volto della criminalità organizzata.* Bologna: il Mulino.
- Presdee, M. (2000). *Cultural Criminology and the carnival of crime.* London, New York: Routledge, Taylor and Francis.
- Presdee, M. (2004). "Cultural Criminology: the long and winding road". *Theoretical Criminology*, 8: 275-285.
- Presdee, M. (2004). "The story of Crime: Biography and the excavation of Transgression". In J. Ferrell, K. Hayward, W. Morrison, M. Presdee (eds.). *Cultural Criminology Unleashed.* London, Sidney, Portland, Oregon: Glasshouse Press, 41-48.
- Ruggiero, V. (1996). *Organised and Corporate crime in Europe. Offers that can't be refused.* Aldershot: Dartmouth.
- Young, J. (2004). "Voodoo Criminology and the Numbers Game". In J. Ferrell, K. Hayward, W. Morrison, M. Presdee (eds.). *Cultural Criminology Unleashed* (13-28). London, Sidney, Portland, Oregon: Glasshouse Press.

